

EDEBIYAT

7

Täze neşir

**Umumy orta bilim berýän mekdepleriň
7-nji synpy üçin okuw kitaby**

*Özbekistan Respublikasynyň halk bilimi ministrligi
tarapyndan neşire hödürlendi*

DAŞKENT – 2022

UO'K 821.512.164(075.3)
KBK 83.3(5Typ)
S 53

Düzüjiler:

Gülsere Soýunowa, Isa Arazow, Sapargeldi Hydyrow

Syn ýazanlar:

Nurmuhammet Latipow – Dörtgöl etrap HTB-niň monitoriň bölüm başlygy

Rahman Klyçew – Dörtgöl etrap 9-sanly umumy bilim berýän orta mekdebiň türkmen dili we edebiýat mugallymy

ŞERTLI BELGILER:

– okamak

– geplemek

– ýazmak

– logiki we döredijilikli pikirlenmek

– «AR» programmasynda goşmaça kontent üçin sahypany skanerläň

– türkmen diliniň düzgüni we edebiýat teoriýasy

– özbaşdak okamak üçin

– soraglar we ýumuşlar

– kitapdaky goşmaça okamak üçin teklipl edilýän QR-kody skanerläň

– toparlarda işlemek

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan çap edildi.

Original maket we dizaýn konsepsiýasy «O'zbekiston» neşirýat-çapxanaa döredijilik öýünde taýýarlandy

– goşmaça multimediyá programmasy üçin ýygyny

ISBN 978-9943-8374-9-2

© Respublika tälim merkezi, 2022

MAZMUNY

GIRIŞ

Giriş	5
-------------	---

YNSAN, TEBIGAT, ÖZLÜK

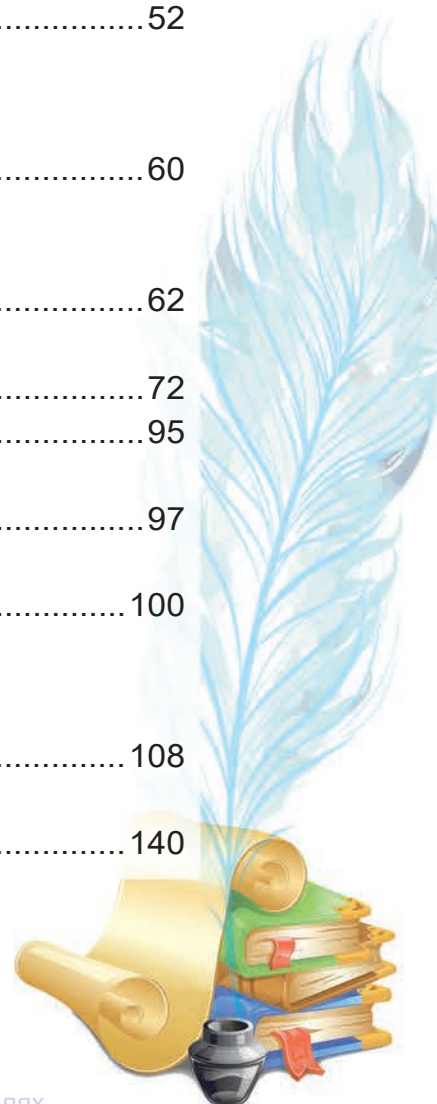
Annaberdi Agabaýew «Ene toprak» goşgusy	8
Kakabaý Ylýasow «Köl» goşgusy	10
A. Mätäji , «Bugdaý» goşgusy Nazary maglumat. Murapbag, dörtleme, rubagy	13
Normurad Norkobilow «Akboýun» kyssasy	16
Samuil Marşak «Kilwan oylan we küre» halk ertekisi	45
Ernest Hemingueý «Goja we deňiz» powesti. Nazary maglu mat: Çeper eserde nyşan (wakalaryň beýany)	47
Hajy Ysmaýylowyň «Iki atanyň bir ogly» powestiniň «Kiçijik awçy» bölümi. Gaýtalamak	52

GÖZÜMİN GARASY – SEN, ATA YURT!

Taras Grigorowiç Şewçenko «Wesýet» goşgusy	60
Şahyr nusgalary: A. Kakalyýew «Ene mähri « hekaýasy. Nazary maglumat: Hekaýa barada düşünje. Italmaz Nuryýew: «Watana ýüzlenmek», «Sähram», «Bazara gidemok» goşgusy	62
Türkmen halk döredijiligi. Halk döredijiliginiň mazmun we forma taýdan bölünişi	72
Zulfiya: «Halkyma» goşgusy	95
Gazak edebiýaty Kadyr Myrzalyýew «Kitap dükany» ikileme. Nazary maglumat Aruz ölçegi	97
B. Hudaýnazarow «Watannama» ,«Ene» goşgulary. Gaýtalamak	100

GEÇMIŞDEN SEDALAR

Alyşir Nowaýy barada rowaýatlar. Şorta sözler we ýomaklar	108
Döwletmämmet Azady «Wagzy-Azat» eseri. Nazary maglumat: Kapyýa we redif hakynda düşünje	140

Kakajan Aşyrow «Oguz oʻyny» Nazary maglumat:	
Pýesa barada düşünje.....	147
«Hüýrlukga – Hemra» dessany. Nazary maglumat:	
Dessan barada düşünje.....	155
Magtymguly «Içinde», «Ili gözlär», «Paş eder seni», «Otur-turşyn görüñ» goşgulary. Gaýtalamak.....	172

ÜYTGEŞIK OBRAZLAR

Ölmez Umarbekow: Hekaýa «Kyýamat karz»	184
Omar Haýýam «Bentler»	193
Ykbal Mürze «Ene toprak», «Nowruz» goşgulary	196
Anton Çehow: Hekaýa «Inçe we ýogyn». Nazary maglumat:	
Satira we ýumor hakynda düşünje. Çeper eserde detal.....	200
Şahyr nusgalary: Kemine «Halal gezer» «Garyplyk» goşgusy	204
Seýitnazar Seýdi «Harap eder» goşgusy. Nazary maglumat:	
Goşgy düzüliş formalary. Lirika, gazal, mesnewi.....	205
Müsür edebiýaty Şihade Selim «Görer gözün gymmaty» nowellasy. Nazary maglumat: Nowella barada düşünje	207
Gurbandurdy Gurbansähedow. «Kärizden çykan adam» hekaýasy	212
Gaýtalamak	220

Biz bu temada:

Çeper edebiyaty, adam, tebigat, zat obrazlaryny adamlaryň duýgy-düşünjelerini, dünýägaraýşyny, özara gatnaşyklaryny, olaryň isleg-arzuwlaryny öwrenýäris.

GIRIŞ

«Kitapdyr ynsanyň baky hemrasy,
Oňarsañ, bolgun sen şonuň gümrasy.
Kitap-dostdyr, asla gama batyrmaz,
Pähmiňi goýaldar, pikirleň-şasy»

A. Jamy

Edebiyat bu ýazuw üsti bilen, ýagny çap etmek arkaly köpçülige hödürlenýän kitaplar, ylmy işler, gazet-žurnallar, dürli sözlükler we şulara meňzeşlerdir. Çeper edebiyat hem şol umumy edebiyatyň bir görnüşidir. Ýöne ol ylmy edebiyatdan özboluşly tapawutlanýar.

Ylmy edebiyat hem çeper edebiyat hem durmuşy öwrenýär. Ýöne olaryň her haýsy hakykaty özüçe beýan edýär. Alym öz öwrenýän temasyny kanunlar, formulalar, düzgünler, anyk kesgitlemeler arkaly aňladýar. Ýazyjy bolsa hakykatyň, aýratynda ynsan durmuşynyň keşbini suratlandyrmak bilen adamlaryň häsiýetini ýüze çykarýar. Ýazyjynyň durmuşy söz bilen şekillendirip görkezmegine bolsa çeper obraz diýilýär. Çeper obraz dürli-dürli bolýar: adam obrazy, zat obrazy, tebigat (peýzaž) obrazy...

Çeper obraz
diýip nämä
aýdylýar?

Çeper edebiyat durmuşy, ýaşaýyş wakalaryny, adamlaryň duýgy-düşünjelerini, dünýägaraýşyny, özara gatnaşyklaryny, olaryň isleg-arzuwlaryny, umytlaryny owadan, täsirli ýiti sözleriň üsti bilen aňladýar. Çeper edebiyatyň esasy guruly dildir. Şonuň bilen ol sungatyň beýleki görnüşlerinden (kino, teatr, radio, telewideniýe, saz, suratçylyk, skulptura...) tapawutlanýar.

Çeper edebiyat söz sungatydyr. Çeper edebiyatda diliň, sözün kömegi bilen durmuş kartinalary gözümiziň önünde janlanýar. Ýazyjy owadan, ötgür, degerli sözün üsti bilen tebigat görnüşlerini, ýaşaýyş şekillendirýär, adamlar hem olaryň häsiýetlerini, özara gatnaşyklaryny beýan edýär. Ýazyjy durmuşy hem adamlary şekillendirmek bilen görnüşleri suratlandyryr hem özüniň duýgy-düşünjesini, pikirlerini, özara bolan garaýşyny görkezýär.

Çeper edebiyat nämeleri öwrenmeklige kömek edýär?

Çeper edebiyat durmuş bilen, adamlar bilen diňe bir tanyş etmän, ol biziň duýgy-düşünjämizi ösdürýär hem bu barada öz oý-pikirlerini aýtmaga kömek edýär.

Sungatyň beýleki görnüşleri ýaly, çeper edebiýat hem öz belli bir maksady, ideýany öňe sürýär. Çeper edebiýatyň özine mahsus aýratynlygy bar, bu aýratynlyk bolsa onuň durmuşy, ýaşayyş wakalaryny, adamlaryň aň-düşünjelerini, umuman aýdanyňda çeper obrazlary söz arkaly görkezenliginden we döredýänliginden ybaratdyr. Çeper eserler durmuş wakalaryny, hadysalary janly obrazlaryň üsti bilen beýan edýär. Muňa «Gorkut ata» eposynyň gahrymanlary, «Şasenem-Garyp» dessanyň gahrymanlarynyň obrazlary mysal bolup biler. Bu gahrymanlaryň gatnaşýan eserlerini okan wagtymyzda, ondaky geçýän wakalaryň gidişi, gatnaşýan adamlaryň häsiýetleri, hereketleri göz önümize gelýär. Çünki ýazyjy çeper obraz döretmek üçin, ilki durmuşy, çuňňur we hertaraply öwrenýär, wakalar, ýagdaýlar barada oýlanýar, olardan öz synpy üçin bähbitli hem döwrüne laýyk eserlerini seçip alýar. Şoňa görä ýazyjy öz eserinde durmuşy, durmuş wakalaryny, tebigat görnüşlerini, adamlary hem olaryň hereketlerini diňe bir daş görnüşine syn edip, bolşy ýaly görkezmän, olary obrazlaryň üsti bilen beýan edýär. Sebäbi ýazyjy belli bir synpyň ýa bir gatlagyň wekili bolup, ol öz synpynyň isleg- arzuwlaryny aňladýar. Çeper edebiýatda durmuş hakykaty, döredijilikli toslama uly rol oýnaýar.

Ýazyjy gyzykly eser döretmek üçin nämelere üns bermeli?

Ýazyjy öz eseri üçin temany durmuşdan susup alýar. Bir wakany çeper obrazlar arkaly beýan etmek üçin, ol hakykaty bütün töwerekleýin öwrenýär. Ýazyjy beýan edýän wakasyny näçe çuňňur öwrense, ony öz döredijilik toslamasy (göz önüne getirme, hyýallanma) bilen baýlaşdyrsa, onuň eseri şonça-da aýdyň hem täsirli bolýar. Iň bir ýönekeýje umumlaşdyrmada-da toslama bölejigi bolýar. Ýazyjy beýan etmek üçin saýlap alan durmuş hakykatyny öz döredijilik hyýallanmasy esasynda obraza öwrülýär.

Çeper edebiýatyň uly jemgiýetçilik ähmiýeti bar. Ol biziň watsansöýüjilik dünýägaraýşymyzy giňeldýär, durmuşa, ýaşayşa bolan höwesini artdyrýar, gowy häsiýetleri, pikirleri esasynda terbiýeleýär. Bizlere garaşsyz, azat, erkin watanda nähili ýaşamalydygyny, zähmet çekmekligi, öz bilimiň ugrunda göreşmelidigini öwredýär, bizi täze üstünlikler gazanmaga ruhlandyrýar.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Edebiýat sungat diyende nämä düşüňärsiňiz?
2. Çeper eser nähili döreyär? Onda obrazlylyk, durmuş hakykaty, toslama nähili ýol bolýar?
3. Çeper edebiýata nähili düşüňärsiňiz?
4. Ýazuw edebiýaty bilen halk döredijiligi eserlerini tapawutlandyrmak boýunça özara synag geçiriň.

YNSAN, TEBIGAT, ÖZLÜK

- Annaberdi Agabaýew Ene toprak goşgusy. Kakabaý Ylýasow «Köl» goşgusy.
- A. Mätäji ,«Bugdaý» goşgusy. Nazary maglumat. Murapbag, dörtleme, rubagy.
- Normurad Norkobilow «Akboyun» kyssasy
- S. Marşak «Kilwan oylan we kürre» halk ertekisi.
- Ernest Hemingueý: «Goja we deňiz» powesti. Nazary maglumat: Çeper eserde nyşan (wakalaryň beýany)
- Hajy Ysmaýylowyň «iki atanyň bir ogly» powestiniň «Kiçilik awçy» bölümi.
- Gaýtalamak

YNSAN, TEBIGAT, ÖZLÜK

Annaberdi Agabayew

(1938–2011)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýdagynyň eýesi Annaberdi Agabayew Aşgabadynyň etegindäki Köşi obasynda dogulýar. Ol Aşgabatdaky 20-nji orta mekdebi tamamlýar. Şahyr «Durmuşyň durnalary» poemasynda öz durmuş ýoluna degişli käbir maglumatlary berýär. Ol 9-ýaşynda 1947-nji ýylda Bedenterbiýeçileriň Bütinsoýuz paradyna gatnaşmak üçin Moskwa şäherine gidýär. 1957-nji ýylda on dokuz ýaşly talyp Annaberdi Moskwa wada Ýaşlaryň Bütindünýä festiwalyna gatnaşýar. Onuň ilkinji goşgular ýygynyndysy «Epegek», ady bilen 1969-njy ýylda neşir edýär. «Oswensimiň nalasy», «Sorag alamaty», «Jahankeşde», «Günleriň bir günü», «Çalsana bagşy», «Söz bilen göz», «Durmuşyň durnalary», «Mizan», «Türkmen derwezesi», goşgulary we poemalar kitaplary, «Saýlanan eserleri» okyjylara gowuşýar. «Tara degse Mylly agaň elleri», «Çalsana, bagşy», «Älemgoşar», «Meniňki bolsun» ýaly áydymlar Annaberdi Agabayewiň goşgularyna döredilendir.

Şahyryň eserleri rus, moldawan, latyš, täjik dillerine terjime edilip, özbaşdak kitap bolup çykdy. Ol 2011-nji ýylda aradan çykýar.

*Şahyryň goşgular
ýygynyndysynyň at-
laryny tapyň we
ýazyň!*

*Şahyryň áydymalary-
nyň atlaryny tapyň
we ýazyň!*

Şahyr «Ene topragy» başdan geçirenlerini nähili beýan edýär? Nämе üçin şahyr bu goşgusyny «Ata toprak» däl-de «Ene toprak diýip atlandyrypdyr?

ENE TOPRAK

Ene toprak!
Ene toprak!
Pikir etdim, alyp senden
Bir gysymjyk ele, toprak!
Her düwüriň saçyp nurun,
Bir saz etdi gulagyma,
Şol owazda babalarmyň
Gyp-gyrmyzy ganyn gördüm,
Talabanlaň öküz goşup,
Ýere döken derin gördüm.
Çöplemede tüňçe goýup,
Ojak üflän yerin gördüm.
Pikir içre şol gysymy
Gysanymda kükregime,
Şu ýañ-şygyr bygyr-bygyr
Gaýnap geldi ýüregime!
Dünýä ýüzi saňa haýran topragym!
Şirwanyň döşünde saýran topragym,
Riştesinden ýüpek kiriş örülip,
Şiresi baldaga ýaýran topragym,
Gujagyna goja tutlar gömülip,
Nur bilen beslendi görküň-görmegiň
Alaňlaň üstünden uçdy çarlagyň,
Dostluk gudratyndan ýaýnan topragym,
Her tomus beýnisi gaýnan topragym!
Göreşden, zähmetden çekdiň minneti,
Aşyk saňa külli Maşryk milleti,
Pyragynyň arzuw eýlän jenneti,
Şahyrlaryň çykça her ýan topragym,
Bagra basar çölüň, derýaň topragym!

*Şahyryň ornuna
siz bolanyňyzda
Ene toprak bara-
da ýene nämeleri
aýdardyňyz?*

*Mele suw...
ýene nähili
suwlary bilýär-
siňiz?*

*Dostluk diýende
nämä düşüňärsiň?*

Şahyr bu «Ene toprak» goşgusynda adamzadyň ýaşayyş durmuşynda, möhüm rol oýnan mele myssyk, topragyň hümmetini açyp gökezýär. Bu toprakda ynsanyň her biriniň rysgynyň barlygy, hatda atababalarymyzyň şu topraga siňen al ganyny hem taryplap geçýär. Eger bu toprak bolmasa ýaşayyşyň hem bolmajakdygy aýratyn nygtalyp geçilýär. Hat-da çölüň, dagyň, bagyň, derýaň, бүтін барлығын топрага бағлыдыгын ене мәһрине деһәп ене тоprak дййп атландырýär. Ene ynsan üçin näçe eziz bolsa, toprakda ýaşayyş, durmuş, adamlar üçin şonça ezizdir. Bu zatlar şahyrymyz Annaberdi Agabaýewiň ýokarda berlen «Ene toprak» goşgusynda öz subudyny tapýar.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Siziň pikiriňiz diňlenýar.
2. Ene topragy tiz we anyk wasp etmek
3. Ene topragyň ezizligi dogrusynda çekişme gurnamak.

Özbaşdak okamak üçin

Annaberdi Agabaýewiň «Durmuşuň durnalary» atly goşgular ýygynyň okamagy teklipe edýäris.

Geliň, şahyrymyzyň döredijilik älemine syýahat edeliň! «Köl» goşgusynda biziň tebigatymyzyň gözelligi wasp edilýär, oňa aýawly mähirli garamalydygy aýdylýar.

Kakabaý Ylýasow

(1936–2000)

Kakabaý Ylýasow, türkmen şahyry, Türkmenistanyň Halk ýazyjysy. Ol 1936-njy ýylyň 16-njy aprelinde Daşoguz welaýatynyň Boldumsaz etrabynyň Birleşik obasynda dogulýar.

Ýazyjy 1962-nji ýylda M. Gorkiý adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetini gutaryp, şol ýyl öz obalaryndaky mekdepde mugallym bolup işe başlaýar.

Ol edebiýat bilen yzygiderli meşgullanmak bilen bir hatarda, Boldumsaz etrabynyň ýerli radiosynyň habarçysy, etrap gazetiniň bölüm müdiri bolup zähmet çekýär.

1976-njy ýyldan ömrüniň soňky gününe çenli Boldumsaz etrabynyň medeniýet bölüminiň müdiri bolup işledi.

K.Ylýasow «Daýhan häsiýeti», «Oba ýollary», «Aşyk men», «Ajap pursat», «Aşyryň obasy» ýaly birnäçe şahyrana kitaplaryň awtorydyr.

1992-nji ýylda şahyra «Türkmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri», 1993-nji ýylda «Türkmenistanyň halk ýazyjysy», 1999-njy ýylda «Hormatly il ýaşulysy» diýen atlar dakylady. «Watana bolan söýgüsi üçin» diýen medal bilen sylaglandy.

K. Ylýasow 2000-nji ýylyň mart aýynda 64 ýaşynda aradan çykdy.

Aşakdaky testler bilen işleşiň!

*Bu goşguda
geografiýa degişli
bilimleri tapyň*

*Siz haýsy kölleri
bilýärsiňiz?*

*Şahyryň haýsy
kitaplaryny
bilýärsiňiz?*

KÖL

Tebigatam bilipdir-ow döredip,
Dünýäde ýer ýokdur şundan owadan.
Kenaryndan mawy suwa seredip,
Gezende köp boldy çayyn sowadan.

Uly kölüň ýakasyny etekläp,
Ösen gamyş göze ilýär dessine.
Şemal tursa baldaklary itekläp,
Gamyşlar ýaý berýär suwuň üstüne.

Al şapak zülplerin suwa atanda,
Tylla şöhle uçganaklar ýalpyldap.
Çapaklar gaýyşyp çykýar-da şonda,
Ýene suwa girip gidýär jülpüldäp.

Menem ýuwaşjadan ýüzýän gaýykly,
Köl ýylgyrýar suwa degse küregim.
«Haýal ur küregi, köl ynjamasyň!»
Diýip, owazlanýar duýgur ýüregim.

*Şahyr köli nähili
taryplaýar?*

*Şahyr şu
ýerde nähili ge-
zelenç etmegi
göz önünde
tutýar?*

*Şu ýerde
şahyr köl ynjamasyň
diýip ýüregine emir
edýär, siz bu söze
nähili garaýarsyňyz?*

«KÖL» GOŞGUSY BARADA

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Kakabaý Ylýasowyň «Köl» atly goşgusy tebigat barada ýazylan iň oňat şygrylaryň biridir. Şygry bary-ýogy oýnam bentden ybarat, göräýmäge, onda bol-bol çeperçilik serişdeleri- -de, agyr-agyr pelsepeler-de ýok. Emma şygry olary küýsetdirmeyän bir mylaýymlyk bilen özüne çekýär. Halkyň gepleşik dilinde mylaýym duýgulary, adaty ýagdaýlary şirinden-şirin beýan etmek, aslynda, Kakabaý Ylýasowyň şygrylaryna mahsus özboşlylykdur. Şu häsiýetli aýratynlyk «Köl» atly şygry-da mahsus.

Şygryň liriki gahrymany kölüň kenaryna gelip, özüde galan täsirleri beýan etmäge başlaýar. Ol köl niredede ýerleşýär, ony nireden gözlemeli? Dünýäde ýurt köp, her ýurduň birnäçe köli bar. Mahlasy, kölleriň hetdi bar, hasaby ýok. Şeýle bolsa, şygry çem gelen köl barada şahyran söhbet edýär diýip bolarmy? Bolmaz! Çünki onuň wasp edýän köli türkmen topragynda. Ony bize «Dünýäde ýer ýokdur şundan owadan» diýen setir mälüm edýär.

Ўыгрын лирики гahрыmany бу meselede аўрыбаşгалык edип durанок. Онуң үчин watанымызын топрагында ёрлеşен көлериñ her biri owa-дан, olарын hiç бирине таý gelип biljek ёр дүнýаде ёкдур. Ine, şonuñ үчинем ўыгрын лирики гahрыmany көле ёне бир көл, ýagnы uly суw ýaтагы hökmünde гaрамаýар. Оña synасыныñ bir агзасы, gözüниñ göreji ýaly середип, kalbыныñ yhlasыны siñdirýär.

Kölüñ ýakasында ygşылдап otуran gamыşlara çenli şahырыñ duýgur ýüregini heýejana салýар. Ёл turанда gamыşlar суwuñ üstüne ýаý берýär. Бу şekil bolsa gamыşларыñ egлип, көле salam berşi ýaly бир duýgыны ýatladyп dur.

Hanha, Gün eñegini ёре diredi. «Hä...» diýmän, tylla şapak zülpleri-ni суwuñ üstüne ýаýар, şol pursat çapak balyklar gaýyp суwuñ yüzüne çыkarlar-da, sähel salымдан «Ýene суwa girip gidýär jülpüldäp».

Ўыгрын лирики гahрыmany бу täsin gözelligi synlap, gaýykly geze-lenç edýär. Her gezek küregi суwa degende, көlüñ dodakлары açылып, ýylgyryp bakýар.

Ine, şeýle duýgy-düşünjeler bilen көlde gezelenç edýän лирики гahрыmanyñ hatda күрек urubam көli ynјydasy gelenok. Оña şahырыñ duýgur ýüregi: «Haýal ur küregi, көl ynјamasyn!» diyip, emir edýär. Şahыр ýüregine şeýle emir bermäge meјbur edýän zat ўыгрын arkasында sakланýар. Ol Watan, dogduk diýaryñ gözел tebigaty!

Şahыр Kakabaý Ylýasowyñ «Köl» diýen goşgusy mylaým, düşnükli dilde ýazylypdyр. Ol biziñ tebigatымызыñ gözelligini wasp edýär, oña аýawly гaрамakлыgымызы maslahat берýär.

Geliñ, aşakdaky jümle boýunça pikir alyşalyñ!

Hanha, Gün eñegini ёре diredi. «Hä...» diýmän, tylla şapak zülpleri-ni суwuñ üstüne ýаýар, şol pursat çapak balyklar gaýyp суwuñ yüzüne çыkarlar-da, sähel salымдан «Ýene суwa girip gidýär jülpüldäp».

Ўыгрын лирики гahрыmany бу täsin gözelligi synlap, gaýykly gezelenç edýär.

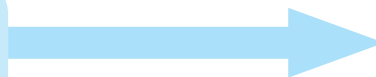
Topar bolup işleýäris

Toparlara bölüniñ.

1-topar ýene haýsy şahыrlaryмызыñ tebigat bilen baglаныşykly watan hakda goşgularыны tapyñ;

2-topar Doganlyk halkларыñ şahыrlaryныñ watan hakda goşgularыны shemada bilelikde dolduryñ!

*Ýene haýsy şahыrlaryмызыñ te-
bigat bilen baglаныşykly watan
hakdaky goşgularыны ýazyñ*

*Doganlyk halkларыñ şahыrlaryныñ
watan hakdaky goşgularы ýazyñ*

Şahyr haýsy asyrda ýaşap geçipdir? Ol barada nämeleri aýdyp bileris?

Annagylyç Mätäji

(1824–1884)

Annagylyç Mätäji 1824-ýylda Aşgabadýň Köşi obasynda dogulýar. Onuň kakasyna Annamuhammet, atasyna Pälwanguly diýer ekenler. Ejesiniň ady barada maglumat ýok.

Mätäjiniň çyn ady Annagylyç molla. Emma gazalda adyny Mätäji diýip göterýär. Şahyryň «Onda bar» goşgusynyň mazmuny ýesirlik durmuşy bilen baglydyr. Onuň «Bugdaý», «Ýigitler», «Aýperi», «Dilber», «Gözel», «Azat eýläň», «Meñzär bagyň gülüne», «Saçyň», «Dişleriňe», «Elden gider», «Gerekdir», «Bedew», «Joşdan aýyrdy», «Diýmek olmaz», «Har bolsa», «Soragy bolar» diýen ýaly goşgulary bar. Çagalykda ata-eneden jyda düşüp, agasy Sapargylyç bile ýetim galansoňlar, olara garyndaşlary hossar çykýarlar.

Şahyr başlangyç bilimi oba mekdebinde alýar. Mätäji daýhançylyk hem-de çagalary okatmak bilen meşgullanypdyr. Onuň Molladurdy, Orazmämmed atly ogullary bolupdyr. Molladurdy kakasynyň kesbini dowam etdirip, ökde şahyr bolup ýetişýär. Onuň «Hojaguly», «Heşdek baý», «Nury-imandyr okuw» ýaly goşgulary halk içinde meşhurlyk gazanýar.

Şahyr 1884-nji ýylda aradan çykýar. Onuň birnäçe goşgulary halkymyz tarapyndan söýlüp okalýar.

Aşakdaky berlen maglumatlar bilen işleşiň!

Goşgulary:

Maşgala agzalary:

Özbaşdak okan eserleri:

Şahyryň halk içinde
meşhur goşgulary:

*Ўаһыр бу гошгуда Ёугдаынь емеле гелиш гөрнүшини нәһили ачыр гөркезйәр?
Бу гошгуда пейзаж нәһили суратландырылар?*

BUGDAÝ

Reň açar hoş saýaly,
Seniň ysyň hoşdan, bugdaý,
Ekip emele getiren,
Kimdir seni başdan bugdaý?

Ujallap peliň başyna,
Tohum goýbermän daşyna,
Berk tutup, ýaby goşuna
Günde ekdim üçden, bugdaý.

*Ўаһыр нәме үчин
айратын һем
bugdaýy тартып-
лапдыр? Сиз
bugdaý барда
нәһили пикирдесиһиз?*

Daş ýanyndan malyň güydüp,
Gatnanyň kән gelip-gidip,
Elmydam enjamyň edip,
Suw berer men keşden, bugday.

Yatma sowuk-ayaz görüp,
Çüýremez düybün suw urup,
Ne ýatyp sen penjāñ gerip?
Düýpalmagyň gyşdan, bugdaý

Baran - ýagyş

Baran ýagar düybün ezip,
Göwnüm seýran eder gezip,
Bāş hanadan başyñ düzüp,
Gök salar sen daşdan, bugday.

Ýapraklaryñ lerzanadyr,
Aslyñ seniñ dür dānedir,
Her bir başyñ bāş hanadyr,
Towzañ bir garyşdan, bugdaý.

Emgegiñ yok paýdar-paya,
Sen barkañ, san yok arpaýa,
Bāş batmany bir urpyýa,
Ýylda nyrhyñ başdan, bugday.

Mätäji diýr,dünýa genji,
Yedi ay daýhan guwanjy,
Ýagşy diýrler māş, бүрүнји,
Kem dālsiñ hiç aşdan, bugdaý

XIX asyrda ýaşan görnükli türkmen şahyry Annagylyç Mätäjiniň «Bugdaý» goşgusynda bugdaýyň adam üçin zerur bolan taraplary açylyp görkezilýär. Bu goşguda adamyň ömür boýy zähmet çekip, emele getirýän hasyly barada söz açýar. Bu yerde ynsanlaryň dynuwsyz çekýän zähmeti netijesinde hasyl bolýan, çöregiň emele gelmegi, daýhanyň der döküp iýjek çöregini tapmagy, minnetsiz, halal tapylýan rysky barada birnäçe setirler berilýär. Çeken zähmetini sile aldyrmagy, näçe gelip-gidip gatnawlaryň hasabyna bugdaýyň ýetişdirilmegi, kynçylyk bilen çörek iýilýänligi barada söhbet açýlyar.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Bugdaýyň dänesiniň ýere sepilenden soň, çörek bolýan derejesine çenli edilýän zähmet, barada gürrüň beriň.
2. Goşgyny labyzly okaň we ýat tutuň.

Topar bolup işleýäris

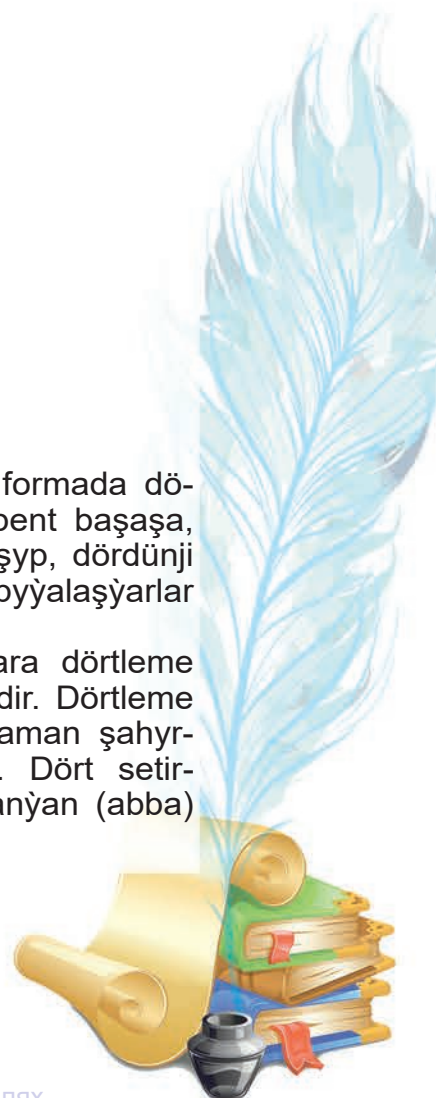
Topar bolup aşakdaky berlen grafalary doldurýarys we subutlaýarys

Nazary maglumat. Murapbag, dörtleme, rubagy

Murapbag: arap sözi bolup, dört diýmekligi aňladýar. Bu formada döredilen goşgylaryň her bendi dört setirden ybaratdyr. Birinji bent başaşa, beýleki bentleri her biriniň 1-2-3-nji setirleri ýanaşyk kapyýalaşyp, dördünji setirler bolsa goşgynyň birinji bendiniň 2-4 setirler bilen kapyýalaşýarlar (abab, wwwb)

Dörtleme: Her bendi dört setirden ybarat bolan goşgulara dörtleme diýilýär. Dörtleme türkmen poeziýasynda has meşhurlyga eýedir. Dörtleme kapyýalaşmak taýdan murabbagdan tapawutlanýar. Häzirki zaman şahyrlary, esasan goşgularyny dörtleme formasynda döredýärler. Dört setirden ybarat bentler başaşa (abab), boşaşa (abwb) we halkalanýan (abba) kapyýalaşýarlar.

Rubagy: (bu söz arap sözi bolup dört diymekdir) Rubagy her bendi dört setirden ybarat bolup 1-2-4-nji setirleri özara kapyýalaşyp, 3-nji setiri kapyýasyz gelýän şygyr formasydyr.

Bu temada biz:

– Awtor bilen tanyşýarys.

– «Akboýun» hekaýasynda ynsan üçin iň wepaly jandar bolan it we onuň häsiýetleri dogrusynda tanyşmak bilen, durmuşda duş gelýän her hili ynsan häsiýetleri bilen hem ýakyndan tanyşýarys.

Normurad Norkobilow

(1953)

Normurod Norkobilow 1953-nji ýyl Kaşgaderýa welaýatynyň Ýekebag etrabyndaky «Kişlok» obasynda dünýä inýär. Harby gullukdan gaýdyp gelenden soňra (1971-1973) zawodlarda mehanik, demir ýol ammarlarynda awtoulag bejerijisi we stansiýalarda ýük göteriji bolup işleýär. 1976-1982-nji ýyllarda TaşDUyň žurnalistika fakultetini okap gutarýar. 1982-1983-nji ýyllarda «Daşkent agşamý» gazetinde işleýär. Özbegistanyň Milli telewideniýe we radio kompaniýasynda 1983-nji ýyldan bäri işleýär. Bu ýerde «Temir gowagy», «Iki derýanyň arasynda», «Medeniýetiň yzlary» ekspedisiýasyna taýýarlyk görmek üçin Özbegistanyň köp daglaryny, depelerini we sähralaryny ädime-ädim aýlanypdyr. Ösümlik we haýwanat dünýäsini öwrenýär. Bu bolsa «Mawy köl», «Akboýun», «Unudylan oba», «Kebelek», «Dag adamy», «Oba aralaşan möjek», «Jeňnelzar iti» ýaly hekaýalaryny ýazmagyna dürtgi bolýar. Mundan başga-da, awtor «Kalpdan çykan aýdym», «Gök köl», «Demir gowak», «Ýüzbe-ýüz», «Öýkelek seçejik», «Sary gül», «Joşgun derýa», «Wokzaldaky ak öý», «Tupan günü», «Sähralarda», «Dagdaky ýalňyz adam», «Amir Temuryň yzynda», ýaly romanlar, gysga hekaýalar we makalalar ýyggyndysy çap edildi. Onuň birnäçe eserleri **rus, gazak, türkmen, gyrgyz, türk, tatar, iňlis we arap** dillerine terjime edildi. Çagalaryň hekaýalary Gyrgyzystanyň we Gazagystanyň başlangyç mekdep okuw kitaplaryna girizildi. «Güneşsizleriň ýurdy», «Guşak», «Balak ýa-da aýallar skandaly» ýaly wideo filimler onuň eserlerine esaslandy. Normurad Norkobilow uzak möhletli hyzmaty üçin Özbegistanyň Hormatly Medeniýet işgäri we Şan-şöhret medaly bilen sylaglandy. Häzirki wagtda

Ўзбекистан телевидениёсиниñ Edebi-çeper çыкышлар görkezilýän bölümi redaktorynyñ orunbasary wezipesinde işleýär.

*Hekaýany okamaga taýýarlanýarys.
Bu hekaýada awtor nämeleri açyp bermek isledikä?*

«AKBOÝUN» HEKAÝASY

Towugyñ perini oýnamagyny dowam etdi. Peri ir bilen tapyp, nämeligine aklyly ýetmän, başagaý bolup ýördi. Keteginiñ ýanynda çüýrük samanyñ üstünde süýnüp ýatan ene it aladaly çyñsandan soñra ayak sesleri eşidilýän tarapa öwrüldi. Baş metr aralykda öýüñ eýesi Sadyk aga bilen arryk bir adam-Kerim çopan, egninde ýagyry çykan güpbüsi, ondan dersin, otuñ, samanyñ we ýene nämelerdir bir zatlaryñ ysy gelip, ayaklaryny gerip durdy. Akboýnuñ bular ýaly gelip-gidýänlere gözi öwrenşipdi, kimdir gelip-gidenden soñ aga-inilerinden biri yok bolardy, soñra ejesi gijesi bilen ulap çykardy. Başda olar ona ýetdi. Üçüsi urkaçy eken, birinji hepdesinde yok etdiler. Bu gezek nobat kimiñki-kä? Kerim çopan ayaklarynyñ arasynda gaýmalaşýan inisi-Akdaşy eline alyp, bir kemsiz sypalap gördi, penjelerini dykgat bilen gözden geçirdi. Halamady. Akdaş añry gitmekligi hyýalyňa hem getirenokdy, ýene-de süýkenmäge başlapdy, Kerim çopan ädiginiñ ujy bilen çalaja depip goýberdi. Jany agyran Akdaş çyñsap, ejesine tarap oýmudap gaçdy.

*Kerim çopanyñ
ayagy bilen itip
goýberen Akdaşy
hakykatdan hem
inisimikä?*

Inisi Akboýna ýakmady, öler ýaly ýalta, görnen gara süýkeniberyär. Agasy Sary bolsa düýbünden munuñ tersinedi-gaharjañ, sähel zada gaýnap derrew «ýaka tutuşýar». Häzir hem ol keteginiñ töründe busup ýatyp, Kerim çopana algysy bar ýaly seredip durdy.

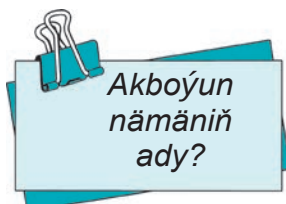
– Hool ýüzi buz ýalyny alyp ber, – diýip çopan Saryny görkezdi. Sadyk aga Saryny ketekden çekip çykardy-da, oña uzatdy. Kerim çopan ony uzak saklaman, derrew ýere goýdy.

– Bu örän dişlek bolýär, – diýip Sarynyñ dişlän barmagyny üfle-di. Çopanyñ edýän hereketleri Akboýna ýakmady. Emma dogabitdi sabyrly bolany üçin başgalar ýaly galmagal turuzmady. Demir ýaly gaty barmaklaryna diş degmeginden özüni saklap, sesini çykarman durdy. Kerim çopan synçy iti tapawutlandyryp bilýär. Ömri fermada geçen bu adam iti humaryna däl-de, zerurlyk sebäpli saklaýardy. Sebäbi, gyş wagtlarynda gyrdan aşyp gelýän möjeklerden ýanan möjek diýseñ, yetmiş ýedi damary dartylýar, möjeklere iýmit bolan dag ýaly, mallary gö wñüne gelip, içi-daşy deñ ýanardy. Oñler ýagdaý aýdar ýaly, erbet hem

*Kerim itlere
näme gurup
goýdy?*

dāldi, sāhelçe haýbat we galmagal bilen möjekleri kowmak mümkindi. Emma üç ýyl öň Ýoldar diýen bir mahluk peýda boldy-da, çopanyň tarasy gaçdy. Çal möjegini pisent etmeginden başga tüpeňe hem aňsat öwrenişdiler. Gijelerine möjekleri garawullap, bōwregini şemaladandan soň Kerim çopan gapan gurup goýdy. Emma Ýoldar bir çetde galyp gapana fermanyň töwereginde aýlanyp ýören sergezdan eşeklerden biri düşdi. Eti dārilāp ýola taşlady. Ýoldar dāl-de, iti zāherlenip öldi. Soňky alan iti bolsa örān gereksiz bolup çykdy. Ýoldaryň garasyny görüp-görmānkā, işik dyrnāp, çyňsap içerik topuldy, gaçdy. Kāwagt oba gaçyp giderdi. Bu ýyl gysyň ortasynda bu ýagdaý gaýtalanandan soň, Kerim çopan gahar edip iti atyp öldürdi. Çünki, Ýoldaryň sürüsi başga mal yok ýaly onuň bedenini dişlāp-dişlāp taşlapdy. Şondan bāri çopan ýagşy it yzlap ýördi. Edil şeýle it hāzir onuň elindedi. Bu kiçik çopan itiň neslindendi. Beýle it mūñden biri çykýar. Nesip bolsa uzagy bilen ýene dōrt-bāş aýdan bu töwerekde oña deň geljek bolmaz. Möjek tohumy bolsa, owazyny eşidişi bilen duran yerinde çüýlenerdi. Kerim çopan içinden joşup gelyān guwanjyny bira ýuwudyp, öy eýesine ýüzlendi.

- Şuny saýladyk
- Yok, Bu özümüzde galýar, – diýip Sadyk aga kellesini çaykady.
- Ganjygy ýogatmakçy...
- Bir goýun guzusy bilen.

Sadyk aga Akboýna gyzyklanmak bilen seredip, daýysynyň hakdygyny aňlady. İçinden onuň bilesigelijigine haýran galdy. Daýysy myhman bolup gelen günü güjükler indi aýaklanyp ugrapdy. Daýysy ganjygyny yok edip, çopan iti saklamagy maslahat berdi, güjükleri donunyň etegine salyp mellegiň bir

çetine alyp baryp taşlady. Yssy yerinden aýrylan güjükler nātanyş yerde nāme etjeklerini bilmān, sypalaşyp duranlarynda, Akboýun topardan bölünip, ýene aňyrrakda aladalanyp duran ejesine tarap ymtyldy. «Ine, şuny sakla», – diýip daýysy aýtdy.

– Bu zor it bolýar. Galanlary bir pula gymmat. Sadyk aga üçin hemme it bir itdi. Ol bu barada howly itsiz bolmaly dāl diýen aýtga amal edip, it saklardy. Daýysynyň sözünden soň Akboýna bolan gyzyklanmasy artan ýaly boldy. Bir tarapdan myhmanyň hormaty üçin ony saklamagy ýöregine düwdi. Çopanyň sözünden soň Akboýna gyzyklanmasy on esse artdy. Haýsy zamanda it söwdalaşylan – ahyry? Gyşda bir gysym gary birine rowa görmeýān şeýle bir adam goýun berjek diýip durmy? diýmek, bu güjükde bir zat bar. Duruşyna seret, ýüzüni hem üýtgedenok-da.

- Ana bar iki goýun
- Aga bilýāñimi men bir sözleýārin.
- Eý-hoý, it saklap, gorañ doly malmydy?
- Ýagşy it hemmāde gerek.

– Muny saklap, nep görmersiñ.
Men erbet gysganç birinde bolmasa, ýene birinde atyp öldürerin.
– Aga gelişýän sözi aýdyň.
– Atmadyk ýagdaýymda hem barybir Hydyr çala atyp gider.

– Atyp bir görsün...

Söwdasy bişmedik Kerim çopan iti ýerde goýup, gahar bilen itiň bykynyna depdi. Depgi güýçli bolmasa-da, bu hili ýagdaý Akboýna erbet täsir etdi. Bir geňsi üýrdi. Ol öz gadyr-gymmatyny gowy bilýärdi. Bu tarapdan ol kakasy Alabedere meňzäpdi Alabeder goňşy obadan Abdyreýim awçynyň itidi. Güýzde ol bu taraplara gadam basanda, onuň haýbatly, owadan sypatyny görüp, bütin oba haýran galardy. Alabeder howla başga itler ýaly diwardan geçip däl-de, dogry derwezededen girerdi. Ol öý eýesiniň gykylyk-haýbatyna çigit ýalyjak üns bermän, arkaýyn ýöräp, atyzdan geçip, kartoşka joýalarynda ona golaý itiň ortasynda «näzlenip» ýatan ganjygy dessine özüne agdaryp alardy. Entek hiç kimden bu hili aragatnaşygy görmedik Akboýun gahar-gazapdan birbada üýrüp goýberipdi. Üýrdügiçe göni birneme aram tapyp owazy özüne hoş ýakdy. Kerim çopan Saryny goýnuna salyp, işigiň aňyrsynda gözden ýitýänçä, ol sesini goýmady. Şol günden başlap, ol üýrmegi öwrendi.

*Alabeder haýsy
itiň atasy? Ala-
beder kimiň iti?*

Akboýun bolup geçen bu wakany tiz unutdy. Ýene-de towuk peri bilen gümra boldy. Öňler bir zat bilen oýnaşanda çyňsardy, indi bolar-bolmaz zada üýrmegi adat etdi. Induk towugyň perini asmanda uçuranda üýrüp zyzndan kowalady, bökdí, üstünden basdy, penjeleri bilen dyrnaşdyrdy we ahyr soňunda hemmesi puja çykyp, indi başga zada meşgullanmakçy bolanda, birden towugyň perine «jan» girdi, şemalda «ganat kakdy». Akboýun ýene oňa ýapyşdy. Tutýar, penjeleýär. Munuň näme ekenligine akyly ýetmän başagaý boldy görýär?

*Akboýun burç-
da nämäni
görýär?*

Çar tarapy diwar bilen oralan dar ýerde onuň akyly ýetmeýän geň-taňlylyklar hyryn-dykyndy. Şolaryň biri burçdaky deşikden tiz-tiz seredip durýan ulla-kan kürüm syçandy. Akboýun oňa seredende, ýagşy gatnaşykdaydy, aga-inilerine edýän bezzatlyklaryny onuň bilen hem oýnasy gelýärdi. Emma kürüm syçan güjügiň ýakynlaşmagy bilen çukura gaçardy. Ýene biri her wagt – her wagt üçegiň üstünde peýda bolýan ogry pişikdi. Pişik gopbamsy gadamlar bilen diwaryň üstünden ylgap gelderdi-de, üçege böküp, sagatlap özüne bezeg bererdi. Iň gyzyklysy diwaryň üstünde käwagt görnüş berýän daýow horaz. Ol özüne geň galyp seredýän Akboýna kellesini eýläk-beýläk burup,

*Akdaş
nämeden
gorkýardy?*

ep-esli wagt garap durardy-da, ganatlaryny pat-pat kakyp, birden gygyryp goýberedi, bagty gara Akdaş gaçjak bolup ommalyp düşerdi. Akdaş gaýratsyzlygyna laýyk, öler ýaly gowşakdy-sähel zada dat ederdi. Akboýun edil munuň şu tarypyny göresi gelerdi, ony ýere basyp, döwelemegi ýagşy görerdi. Ejesiniň arkaýyn bakyşlarynda öz edýän gylyklaryna berekella aldygy saýyn gaýraty ýene-de joşardy, netijede, ejesi ara düşmäge mejbur bolardy. Bezzatlygy Akboýun edip, gepi Akdaş eşiderdi, özüni oňaraňok, bigaýrat!

* * *

Resul kim?

Käte şu işiň üstüne öý eýesiniň ortanjy ogly Resul gelip galardy. Ana, onsoň görüň tomaşany. Resul olary bilgeşleýin öjükdirerdi, ýagny Akboýny Akdaşyň aşagyna basyp, gaharyny getirerdi. Mundan Akboýnuň gazaby şeýle bir gaýnardy welin, tutgundan boşamagy bilen böküp turup, hiç bir günäsi ýok inisini dişläp-penjeläp taşlardy. Netijede, Akdaş daşaryk çykyp bilmän, sagatlap keteginde busup ýatardy. Ejesi ketegin agzynda süýnüp ýatyp, ar almak odunda ýanýan Akboýny içirik goýbermezdi, howrundan düşýänçä garaşardy. Akboýun gaharyny jylawlap bilmän, Sara ýapyşardy. Emma Sary hakyny giderýänlerden däl, «ýumrugyna-ýumruk» bilen jogap bererdi. Aýratynam, düynki jenjel ýaman boldy. Resulyň haýbaty bilen ol Saryny ýeňdi, aşagyna basypdy, birden sag aýagy agasynyň dişleriniň arasynda galdy. Diş däl misli gapan hany goýberse. Üyrüp goýberdi. Resul ony ýerden göterip bagryna basdy. Dişlenen aýagyny sypalaşdyrdy. Saryny bolsa depip kowdy.

Resul ilki başda Akboýna aýratyn mähir goýdy. Akboýun muny özüçe düşündigi saýyn erkeligi artdy. Aslynda işikden girip gelýänleriň arasynda iň gamhory hem Resuldy. Şol sebäpli oglanyň gelmegine Akboýun sabyrсызлык bilen garaşardy. Gelibermese, gapynyň

ýanyna baryp, daşaryk serederdi. Deşikden giň howlynyň bir burçy-diňe ojagyň töweregi görnerdi. Ol ýerden günde üç gezek ýalaga dökülýän naharyň ysy gelderdi.

Towugyň peri janyna degensoň, Akboýun gapynyň ýanyna bardy. Deşige tumşugyny sokup çyňsady. Tanyş ysdan nam-nyşan ýok, aýak sesleri hem eşidilenok. Resul gelyänçä, ol gapydan aňry gitmedi, kä çyňsap, kä üýrüp, ony yzarlady.

Hakykatdan hem, bu gije onuň sabyr käsesi dolup daşdy. Artyk çydamaga özünde başga güýç tapmady. Sypada uklap ýatan çagany gözi gyýyp-gyýman, diwardan geçip köçä çykdy. Ullakan ýabyň boýuna ýetip, bir salym durdy. Ýapdan aňyrsy Sara degişli ýerlerdi. Edil şuny tassyklaýan ýaly ferma tarapdan Sary üýrdi. Owazynda ýeke özümden başga hiç kim ýok diýýän ýalydy. Şu zat hem Akboýny ferma tarap itekledi. Gije ýagtydy. Sary obadan daşlaşan garany uzakdan bildi. Owazyna gaýrat indi. Geň görmeli, onuň ýerine gadam basmaklyga kim ýürek edip bildi-kä? Gaharynyň gelenligünden tas boglupdy. Guduzlap öňe ylgap ýarym ýola ýetmän sakga durdy. Haýsy göz bilen seretsin, garşysyndan aýagyny syndyran haýbatly mahluk gelyärdi. Sary aladalanypdy. Hany, gaýdyp gitsedi diýen umyt bilen Sary ýer dyrnep, bar güýji bilen üýrdi. Ýöne garşydaşy ýüzüni hem üýtgetmedi, hyrlamagy bolsa halamady.

Sary näme ederini bilmän aladaly görnüşde durup, şol mahal ferma tarapdan gapynyň gyjyrdap açylyp-ýapylany biliner-bilinmez derejede eşidilýärdi. Şonda ol birden ýeňil dem aldy. Garşydaşy indi onuň gözüne howply görünmedi. Indi näme etmelidigini ol gowy bilýärdi. Akboýna duýdurman, fermanyň gapdalyndaky öýjagazyň ýanyna alyp barsa boldy, galanyny Kerim çopan bir zat etjekdi. Hepde mundan öň goňşy obadan kowlup gelen Sary itiň günü hem şeýle tamam bolupdy.

Sary gysga-gysga üýrmek arkaly çopany wakadan habarly etmek üçin assa-ýuwaş çekinmäge başlady. Akboýun sada hilegärlik duýmady. Ar almak duýgusy onuň бүтін bedenini gaplap alypdy, pesejik gapynyň gyýa açylanyny görse-de, üns bermedi. Saryny diwar tarapa gysyp barşyna, adadaky ýaly hemle urdy. Ok owazy gürpüldäp eşidildi. Ýakyndan ot ýaly degen zarpdan Akboýun ýykyldy. Alkymyna şol tanyş tüpeň dārisiniň ysynyň urulmagy bilen gorka düşüp, böküp turdy. Agyrydan hem başga garaşylmadyk bu hadysadan gorkan Akboýun garşydaşynyň aýowsyz dalamagy netijesinde şermende bolup gaçdy. Bedenindäki dişiň yzlary tiz gutulyp gitdi-de, emma okuň degen ýarasy gurtlap, köp azap çekip başlady. Naharynada seretmedi. On günň içinde öňki sypatyndan nam-nyşan galmady.

*Sary çopany
nämeden ha-
bardar etmek
isledi?*

*Resul kim
doktory yzar-
lap barýar?*

Kakasy entek gaýtmadyk ejesiniň it bilen işi ýok, diňe Resul onuň derdine şarik, özüniň bileninden, elinden geleninden oňa em ederd. Ilki bilen kül sepip ýördi, köl hem peýda etmän soň, niredendir bir çüýşe goýy garamtyl porsy dări tapyp geldi. Emma dăriniň hem peýdasy degmedi. Itiň ýagdaýy gün-günden erbetleşip barardy. Ahyr soňunda Resulyň mal doktory-Salam keltäniňkä baryp ýalbarmakdan başga çäresi galmady.

Salam doktory melleginden tapdy. Ol iki iş ýakmaz ogluna sogan otamaklygy tabşyryp, özi kartoşkanyň joýalaryny kätmeňläp ýören eken. Atanyň keýpi bozulan, çagalarynyň gabaklary gyzaran, uly oglunyň ýalaňaç budunda çybygyň yzlary mese-mälim görnüp durdy.

Resul ýakynrak barmaga ýürek edip bilmän durka, Salam doktor ony gördi.

– Näme gerek?

Resul gysmyljyrap oňa ýakynlaşdy.

– Gülüňim öljek bolýar, – diýip damagy doldy.

– Şonda men näme edeýin diýip, Salam doktor haýran boldy.

– Emläň, emläp beriň!

– Hä!-haýran galyp Salam doktoryň gaşlary bir ýere geldi. Bu oglanyň aňy ýerindemi-kä, diýen manyda ony başdan-aýak synlady. Şu wagta çenli oňa hiç kim itim kesel diýip gelmedik. Haýsydyr ýuwundy bilen bakan maly kesellese onuň işigine belli bolan adamlar, iti kesellese alada etmezdi, gaty gitse jany gynanmasyn diýip, bir çete çykaryp atyp taşlardy.

– Eger bolýar diýseňiz ýerine soganyňyzy otap bereýin, – diýip Resul ýalyndy

Salam doktor indi oňa başgaça gyzyklanmak bilen garap, tumşugynda hu-um, diýdi.

– Emläň, her günü atyzdan sygyrlaryňyza ot ýygyp gelerin.

Salam doktor iş diýseň, tamdan aşyp gaçýan ogullaryndan ýananlygy üçin oglanyň adatdan daşary mähriňni oýardy.

– Olara kömekleşip goýber, hany, soňra bir alajy bolar-diýip gülümsirei.

Resul tiz-tiz iki kiçijik atyz sogany otap boldy.

– Ana, gördüňizmi? nädip işlemelidigini-diýip Salam doktor ogullaryna ýüzüni buz ýaly etdi. Kimsan daýza haýran bolup: «Toba, it malmydy, doktor görer ýaly. Şu Salamyňam oylan häsiýeti bar-ä» Resul doktoryň aýdyşy ýaly edip, itiň aýagyny duşady. Akboýun garşylyk görkezmedi, hatda muňa haly hem ýokdy. Takdyryna kaýyl bolan ýaly, bir ýagdaýda çyňsap ýatyberdi.

Salam doktor itiň tumşugyny tasma bilen sarap daňandan soň, ullakan gara sumkasyny açdy. Ilki ýarasyny kemsiz gözden geçirdi, soňra elindäki ýaldyrawuk tygy derrew ýara batyrdy. Akboýun kellesini göterip, turjak boldy.

*Resul näme
üçin doktoryň
atyzyny otap
berýär?*

- Aňkaňy aşyrman boýnundan tut!-diýip Salam doktor buýrdy.
- Üstüne mün!

Ol ýuwaşlyk bilen ýaradaky gurt we seçme oklary bir-birden çöpledi. Akboýun üstündäki Resuly ýykyp goýbermäge ymtylýardy, iterýärdi, iňreýärdi, çyňsaýardy. Salam doktory iýip, ýuwdup goýjak ýaly serediberdi. Ahyry Salam doktor ýarany daňyp, ýerinden gozgandy. Maňlaý derlerini bilegi bilen süpürüp, çaklaňja çüýşedäki garamtyl därini oglanyň eline tutdurdy. Günde üç gezek çalmaly. Aýdan ýaly wagtly-wagty bilen ýarasynyň üstüne siýip dursaň hem bolýar. Hä, nämä ýyrşarýaň?

*Akboyuny
kim emledi?*

Baý-boý uýaldyňmy? Özüňe seret, munuň nämesi uýat. Eger bilseň, siýdik iň ýagşy melhem, tiz ýagşy bolýar. Ýarasyna dili ýetende, sen bilen maňa günü galmazdy, ýalap-ýalap özi emlärdi. Hepdeden soň ýarasyny birneme gowulaşyp, Akboýun öz-özünden nahar iýýän boldy.

Güýje girdigi saýy şol bolgusyz gije ýadyna düşüp, ähli zat göz önünde janlanyp başlady. Sara bolan garşylygy has hem güýjedi. Munuň üstesine soňky wagtlarda Sary öňkünden beter hetdinden aşmaga başlady, käte onuň owazy edil obanyň ýanyndan, köçelerden eşidilerdi. Gyzykly ýeri şundady, onuň sesiniň çykmagy bilen oba itleriniň owazy mylaýymlaşardy ýa-da бүтинleý öçerdi, hatda ýaltaklap üýrmegi hem eşidilmegi mümkindi.

Sara seredende, ýaşyryn güýç toplan başlan Akboýun indiki duşuşygyň şonkusy boljagyny özi içinden duýýardy we şol günün gelmegine sabyrlylyk bilen garaşýardy.

Onuň niýet edip garaşan wagty gelende, ýapraklar saralyp, howa salkynlaşypdy. Resul indi daşarda däl-de, öýde uklardy. Şoňa seretmezden, Akboýun gijelerini aýnanyň önünde geçirerdi. Ol köne ädetini heniz terk etmändi. It bir endige öwrendimi, ony hiç goýmazdy.

Bu gün aýnadan ýagty düşenden, diwardan aşyp köçä çykdy. Kelem atyzyň ýanynda goňşy it Dörtgöze duşdy. Dörtgöz gemirip oturan süýegini taşlap, guýrugyny oýnadyp, ony dostlarça garşylady. Ýaltaklap aýlaň-çaýlaň etdi. Akboýun ony gowy görmezdi, yzyndan oňa eýerip gelende, hyrlardy: gözüme görünme! Dörtgöz oňaysyz ýagdaýa düşdi. Akboýun salmanyň boýnuna baryp çommaldy. Buz ýaly ýele ýüzünü tutup, ys aldy. Sarynyň mekirligi ýadında. Dogry basyp barmaga ýürek etmedi. Ýoluny gözledi. Emma mün kelle döwmesin, beýnisine göwne makul pikir gelmedi. Gazapdan uwap goýberdi. Uzakdan Sary üýrdi. Şondan soň Akboýun töwekgel edip, öňe ylgady. Bir salymdan özüne tarap ýetip gelýän Saryny gördi. Бүтин durky bilen gazaplanyp, gadamyny çaltlaşdyrdy.

Topar bolup işleyäris:

Bu bölüminde berlen parçany böleklere bölüň. Her bir bölegi atlandyryň. Näme üçin edil şeýle at goýandygyňyzy subut ediň!

*Bölümi okamaly we pikiriňi beýan etmeli.
Bu bölekden ýüz ädim sözüni tapyň we 100 ädimiň matematik
nukdaý nazardan näçe metr bolýandygyny aýdyň?*

Ýöne Sary ylgap gelýän ýerinde sakga durdy. Akboýun çaltlyrak hereket edipdi, ol derrew yzyna öwrüldi-de, gaçyp başlady. Akboýun eden ýalňyşyny bilmän galdy. Haçanda, Sary geçen gezekdäki ýaly ýogyn-ýogyn üýrüp, kimidir kömege çagyryanyňy aňlaýança, ýene mekirlilik edýänini duýdy. Durdy. Sary bolsa ýer dynap, üýrüp gaharyny getirmegini dowam etdi. Akboýun öňe barmaga ýürek edip bilmän, bir az oýlanyp durup, nalaç yzyna gaýryldy. Akboýnuň öwrülmegi bilen ýene jarlyk tarapa gaçdy. Akboýun ýetip bilmejegine gözi ýetip, oba tarap yöredi. Sary ýzyndan galmady, garbap aljak ýaly bir halatda, yzyna eýerip gelýärdi. Şonda Akboýnuň göwnüne hile etmek düşdi. Ilki loňkuldady, soň çynlakaý gaçan ýaly boldy. Ýaba ýüz ädime golaý galanda, Akboýun çaltlyk bilen yzyna öwrüldi-de, ýyldyrym çaltlygynda oňa ýapyşdy. Sary özüni ele alýança, Akboýnuň ötgür dişleri bogazyna direldi. Akboýun şol demde ony çeýnäp taşlady. Soňra bir çete geçip, garşydaşynyň jan howluna çabalanyşyna ýeňiş bilen seretdi. Sarynyň soňky halaty neneň agyr bolmasyn, köňlünde oňa çigit ýalyjak hem rehim-şepagat syzmady. Gaýta ýeňişden beýhuş bolan ýaly jesediň töwereginde üç gezek aýlanyp çykdy. Soňra obany başyna göterýän ýabyň boýnundaky itleriň toparyna üns bermän, ýeke-ýeke ädimläp depä tarap yöredi. Şoňa garaman, göwnüniň bir çetinde heniz hem bir kemis bardy. Gazanylan ýeňişden doly guwanmaklyga nämedir päsgel berýärdi. Nämeligini bilmedigi saýyn gazaby artyp, ahyr soňy uwlap goýberdi. Uwlamak babatynda ferma gözi düşüp, şonda nämeden ökdeligini aňlady.

*Boguk owazly
ses nämäniň
sesikä?*

Fermada şeýle bir gizlin güýç bardy, Akboýun onuň nähili derejedäki güýçdiginini göz öňüne getirip bilmezdi, şarkyldan owazy, göz alýan şöhlesi, ýakymсыз ysy, köýdürýän zarbyndan şeýle derejede gorkuly zat ekenligini duýdy. Onuň nämeligini görmezden, bilmezden durup, mundan soň bir salym hem arkaýyn ýörüp bilmejegini duýdugy saýyn aladasy artyp, göwni gama dolup barýardy. Geň, bu nämekä? Akboýun dogabitdi näçe batyr we gorkmazak bolsa-da uzak ikilenmekden soňra bir karara geldi. Depeden düşüp, her bir gadamyny örän seresaplylyk bilen basyp, ferma tarap yöredi. Ferma ýakynlaşyp, süýnüp ýatyp,

daş-töweregini uzak gözden geçirdi. Hatar deşikleri çuw ak diwary ýakalap, deşikleriň birine ýakynlaşdy. Açyk aýnanyň eňregine penjele-rini goýup, içerik seretdi, ýüzüne güýçli porsy ys uruldy. Ol bu ýerde uzak saklanmady. Diwary ýakalap öýjagaz tarapa bardy. Ýarym ýola ýetmän, ýene-de hüşgär boldy. Tumşugyny sozup, howany ysgadym. Şol tanyş tüpeňiň dărisini ysy öýjagaz tarapdan gelýärdi. Kerim ço-pan ok ýasap durup, bir çümmük dărini ysgap görüpdi. Barlamasa bolanokdy, dymygan dăriniň zyýan berip goýmagy mümkin... Akboýun ysa eýerip, gapa çenli geldi. Bu ýerde dăriniň ysy başga yslar bi-len goşulyşyp gidipdi. İçerden eşidilýän horrugyň owazyny diňledigi saýyn, şol syrly we gorkunçly güýç bütün barlygy bilen göz öňünde göwdelenip başlady. Syrly güýjüň garaşylmadyk ýagdaýda adamyň çagasy bolup çykany üçin gaty guwandy. Adam ogly bilen deňleşip bolmajaklygyny ol eýýäm bilipdi. Dünýäde diňe ynsan islän işini edip bilýär-islese boýnuna zynjyr salýar, islese aýagyny duşaklap, etini bölekleýär. Islese...Gepiň gysgasy, iň gowusy olar bilen jedelleşmezlik makul. Degmeseň, degmeýär.

Akboýun Syrly depä garap ýol aldy. Asman doly ýyldyzlara bakyp üýtgeşik ses bilen uwap goýberdi. Aşakda garaňkyrap duran obadaky itleriň sesi sem boldy. Ýekejesi hem haýbat üçin üýrmedi.

Dört ýa-da baş gezek uwlandan soň Dörtgöz ýaltaklap jogap gaýtardy. Soňra oňa başga itler hem goşuldy. Göýä olar täze «hö-kümdary» alkyşlaýan ýalydy.

Uzak garaşylan gara sowukdan soň ýere birinji gar ýagdy.

Akboýun ýagyşyň nämeligi bilýärdi, dumany görüpdi, emma muňa aklyly ýetmedi. Ysgap gördi,ýalap gördi...soňra gönükdi. Ilki gar gu-wanjyndan ol hem habarsyz galmady. Howluda Resul bilen hezil edip kowalaşdylar.

Emma agşama baryp, ýüregi öz-özünden bitakat bolup başlady. Oýun göwnüne sygman, boýnuna asylan Resuly siltäp taşlady, köp ýapyşman, aňry dur, şonsuzam köňlüm gamgyn. Garyň üstünde süýnüp ýatan Resula haýran galmak bilen seretdi. Birinji gezek iti örän aladaly we janserek ýagdaýda gördi. Akboýun öte geçenini duýdy. Ýaraşandan soň oylan ony şana goşdy. Ilki howlynyň içindäki garda taýdylar, soňra köçä çykdy. Ilki bu ýumuş Akboýun üçin bir hili gör-nen bolsa-da, soň-soň oňa örän gyzyklydy. Resulyň islegine boýun bolup, çagalaryň gözünü oýnadyp, obanyň köçelerini bir aýlanyp çykdy. Öwezine bir gysym gant bilen sylaglandy.

Agşamky nahardan soň Akboýun adatdaky yerinde-aýnanyň aşagy-na süýnüp düşdi. Gar ýumşak, howa maýyldy. Akboýun gözlerini bir nokada dikip, içerden eşidilýän galmagala diň salyp ýatyp, birden hüşgärlendi. Üstüne düşen gary silkip taşlap, aýaga turdy. Demini içi-ne ýuwdup, gulaklaryny keýertdi: köp geçmänkä, boguk uwlaş owazy ýene gaýtalandy. Akboýun itiňkä meňzäp-meňzemän gidýän bu sesiň aşagynda ýärege howp salýan nämedir barlygyny aňyp-aňmanka,

oba aladalany başlady. Akboýun kellesini bir tarapa gyşardyp, itleriň owazyňy üns bilen diňläp, olaryň owazynda başagaýlygyň barlygyny duýdy. Muňa tarap kä anyk, käte zordan eşidilýän eýesiniň göz öňüne getimeginde geň we gorkunçly mahluga aýlandy. Gorky bilmez ýüreginde gyzyklanma döredi. Şu gyzyklanma ony diwardan beýläk geçirdi. Köçe we meýdandan ok ýaly atylyp depeligr ymtyldy. Çar töweregine garanjaklap, howany ysgady. Garyň ysyndan başga ysy duýman, näräzy çyňsady. Şu wagt uylan ses ýene gaýtalandy. Akboýun onuň haýsy tarapdan gelyänini anyklap bilmän, durka, günbatar tarapdan ýene biri gulaga eşidildi. Meýdan çuw ak gar. Akboýun iki obanyň aralygyndaky garalyp duran geňiş salgymyna gözi düşdi.

Ol şol tarapa ylgamakçy boldy-da, sakga durdy. Garany alabeder diýip oýlady. Şunuň ýaly, gykylyklap barmaga hakym ýok diýip oýlandy. Nähili bolanda-da geňşden aňyrsy Alabedere degişli. Bu hakda Alabeder geçen sapar örän çynlakaý bir görnüşde duýdurypdy, onuň şol wagtdaky halaty heniz Akboýnuň göz öňündedi, ýatlasa eti düýrgerdi.

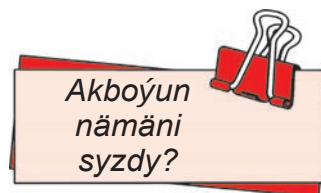
Iki hepde mundan öň süýt ýaly aýdyň gijeliň birinde Akboýun öz garamagyndaky ýerleri aýlanyp ýörüp, tötänden atasyna duş geldi. Alabeder gerşiň üstünde gyr tarapa seredip, çommaly oturan eken. Akboýun ilki bilen üns bermedi. Guran akbaşlaryň arasyndan geňiş tarapyna ýöräp barşyna, birden çüýlenen ýaly gatap galdy. Sere-dip görse, garşysynda özi oýlaşy ýaly kiçjik it däl, haýbatly mahluk abany durdy. Jismi göýä polatdan guýlan ýaly, güýji ýagylyp durdy. Gözlerinde bolsa ne gazap, ne kast-hakyky arkaýynçylykdan özge zat ýokdy. Ol güýjüne hetden aşan ynan janawar ine, şeýle görnüşde arkaýyn bakyp bilýär. Akboýun öňe barmaga hem, çekinjeinem bilmän duranda, nätanys itini çynlakaý garaşlarynda kimsiň, bu ýere neneň geldiň, diýen mana düşündi. Bu hili ýuwaş we mylaýym aragatnaşyk eýle-beýle itini elinden gelmeýär. Beýle pursatlarda köplenç itler derrew haýbat atýar, güýji ýetse-ýetmese-de hemle etmeklige dyrjaşýar.

Akboýun ýaradylşyndan agras bolanlygy üçin gyzmalyk etmedi. Gysga üýrmek arkaly jogap gaýtardy. Nätanys itini jogaby onuňkydan hem gysga boldy.

«Wow!» Beýle görnüşdäki habarlaşmak adamlar üçin bir hili duýulsa-da, owazyň belent-pesligine garap, dürli manyny aňladýar. Aýdaly, eger it başyny çalaja egip wow diýse, hany, git, bu ýerden diýen manyny bildirýär. Ýa-da göge tumşugyny uzadyp üýrse, hany, ýakynrak gel, ýüzi-gözünü göreýin diýeni bolýar. Şondan soň biri-birine ýakyn gelip, gowuja ysgaşýar. Bu örän howply ýagdaý. Haýsydyr tarap kiçjik men-menlige ýol goýsa gutardy, ortada gazaply uruş ýüze çykýar.

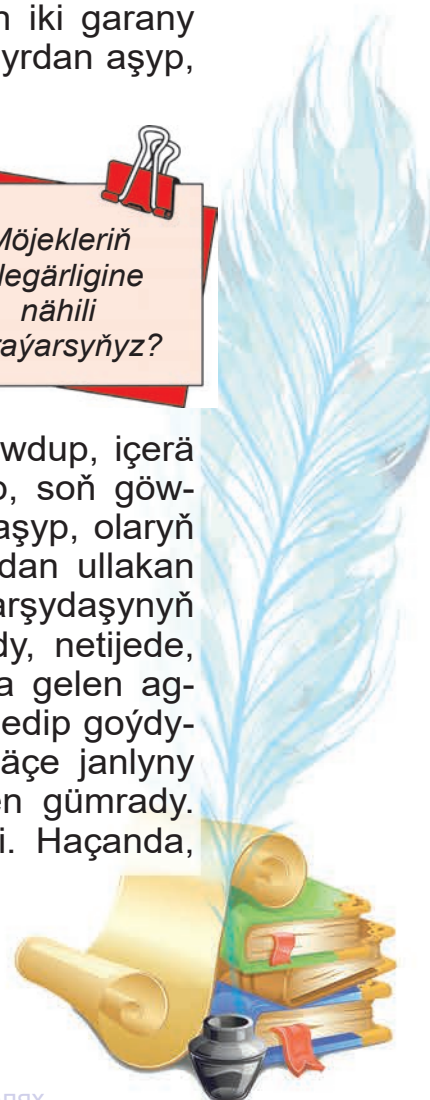
Neneň bolsa-da, olaryň arasyndaky bu halat dynç we ýuwaşlyk bien geçdi. Tebigy, taraplar biri-biri bilen garyndaşdyklaryny bilme-

diler, emma güýç-kuwwatda biri-birinden asla galyşmaýandygyny bildiler. Şonuň üçin hem Alabeder duýgusyna erk bermedi, mundan aňry geçse, gowulyga alyp gelmejegini agraslyk bilen aňladyp düşündirdi. Munuň bilen kanagatlanman, ýer dyrnap belgi berdi, topragyny bu tarapa seçip goýberdi. Akboýun hem razylyk manysynda dyrnalan ýeri penjesini urup ol tarapa topragy tozatdy. Şondan soň olar parahatlyk bilren aýrylyşdy. Gerşiň üçden iki bölegi Alabederiň çäGINE geçdi. Häzir Alabeder gerşiň özüne degişli tarapynda durdy. Howlukmaga, gaharlanmaga esas ýokdy. Akboýun çäresiz ýere çöküp, birden hüşgärlendi. Indi saýa ikä aýlandy we olar gerşiň bärki çetinde gymyldaşýardy. Muny görüp Akboýun olar tarapa ok ýaly uçup, ýarym ýola ýetmän, entek özi üçin bütinley nätanys bolan ysy duýdy. Geň galyp durdy. Howany gaýta-gaýta ysgady. Ýok, bu Alabederiň ysy däl. Onda nämäniň ysy bolduka? Akboýun ylgamagyny dowam edip, gahar-gazapdan hakyky ýalňyşlyga ýol goýdy, ýagny adatyna laýyk däl görnüşde üýrdi. Belli zat, möjek halky itiň nähilidigini owazyna garap bilýär. Güýç tarapdan üstün bolan ite hiç haçan garama-garşy gelmeýär. Olaryň hilegärligi hem şunda. Ýowuzlygy sebäpli hüjüm etse mekirligi sebäpli janyny saklaýar.

Akboýun tekizlige inip, beýiklige göterilende, gerişde janly at görünmedi. Ol ylgap barýan ýerinde belent böküp, töwereğine göz gezdirip garşydaşlaryny gözledi we gyr tarapa ylgap gidip barýan iki garany gördi. Ýoluny şolara tarap burdy. Ýetip bilmedi. Möjekler gyrdan aşyp, gözden ýitdiler.

Şondan başlap, Akboýnuň aladaly we parahat geçmeýän gijeleri başlandy. Möjekler günde bolmasa-da, günaşa oba tarap inerdiler, bir gijesi bolsa iki bir meñzeş iti bar goradan üç-dört goýny öldürüp gitdiler. Akboýun özi duýmadyk ýagdaýda meýdanyň hakyky goragçysyna aýlandy. Her gije aýnanyň ýagtysy öçüp-öçmänkä, meýdana çykyp giderdi we daň bilen bir ýagdaýda gaýdyp gelerdi. Howla girip, aýnanyň agzyna barardy, demini içine ýuwdup, içerä gulak salardy we Resulyň bir tekiz pyşşyldaşyny eşidip, soň göwnüni arkaýyn edip irkilerdi. Akboýun möjekler bilen kowalaşyp, olaryň ýolbaşçysyny gowy tanapdy. Ol Kerim çopany gan agladan ullakan Ýoldar möjekdi. Hilegärlilikde onuň öňüne geçýän ýokdy. Garşydaşynyň gözüne çöp atmak üçin ol şeýle bir hileler oýlap tapardy, netijede, Akboýun haldan düşdi galyberdi. Meselem möjekler gora gelen agşam Ýoldar iň çakgan ýoldaşlarynyň birini Akboýna duçar edip goýdy-da, galanlary bilen suwsuz tekizlikden busup gelip, birnäçe janlyny dyndaryp gitdi. Bu wagtda Akboýun gyrdaky möjek bilen gümrady. Akboýnuň möjeklere bolan gazaby ilki erjenlik sebäplidi. Haçanda,

jarlygyň düýbündäki eşegiň ölüsine duş gelenden soňra onda ýigrenç oýandy. Öten agşam fermanyň töwereginde aýlanyp, mallaryň süplüğine kanagat edip ýören bu azapsyz janawaryň düşen ýagdaýyny görüp, ýakasyny tutdy. Sebäbi şu wagta çenli bir diri jandar görmedik, diri jany beýle ýagdaýda görmändi. Kellesi, gapyrgalary diýäýmeseň, bagtygaranyň hiç zady galmandy.

Akboýun jesede ýakyn gelmän, onuň töweregine aýlanyp, möjegini ysny alyp, beter geň galdy. Ynanasy gelmän, çyňsady. Şu çaka çenli möjekleri oba itleri ýaly, ejiz we gorkak saýyp gelerdi. Görse, ol özge ys isledi, her neneň ysgamasyn, möjegini ysyndan başga ys tapyp bilmedi. Garasyny görşi bilen aýak aldygyna gaçýan garşydaşlarynyň ýyrtylyjygyna gözi ýetip, ol gahar bilen uwap goýberdi. Tumşugyny göge uzadyp-uzadyp uwap gorky we aýylganç ýagdaý bilen gatap galan jesede gözi düşüp, ygtyýarsyz eti jümşüldedi. Ýadynda, beýle ýagdaýlara köp duş gelen, emma Saryny hasaba almanda, hiç birine zyýan ýetirmedik, diňe haýbat bilen çäklenipdi. Diri jany Akboýun iki topara bölýär: biri zyýansyz janawerler, adam hem şuna goşulýar, olary hatda dişlemäge-de bolmaýar. Ikinjisi – Sara meňzeş erbet gylykly mahluklar, olary ýok etmeli, ýa-da boýun egdirmeli. Bolmasa, isleseň-islemeseň, janyňa degip, dynçlygyňy bozýar. Tutuş ýazyň dowamynda eden minnestsiz zähmetiniň öwezine eýesi ony gyşyň öňi syrasynda köçä kowup goýberipdi.

* * *

Ýoldaryň
hilegärliğini
Akboýun nädip
bilýär?

Akboýun hum ýaly kellesini aýaklarynyň üstünde goýup, jesede seredip ýatyp, eger ejiz bolan ýagdaýynda özüniň hem kysmatynyň şeýle ýagdaýda tamam boljagyna doly göz ýetirdi. Öýe gaýdasy gelmän, möjekleriň yzyna düşdi. Gyryň gapdalyndaky depelikde yzlar şeýle bir çuwalaşyp gidipdi, ol nähili ýagdaýda ýörenini bilmän, sakga durdy. Gerşiň aşak eteklerini gözden geçirende, daň atmaga ýakynlaşypdy. Garawul depeden aşak inip barýan Alabederi gördi. Möjekler gelen soň onuň hem dynçlygy gaçypdy. Ýoldar her neneň hilegärlik etse-de, barybir Akboýun onuň ugruny anyklamaklyga miýesser boldy. Möjekler jaryň içi bilen eňip gelseler-de, depelikde durdular. Hileleriniň soňunda haýsydyr menzile barmak üçin bije taşlapdylar. Olaryň ýörişi Alabederden görä, Akboýnuň çäGINE köpräk dogry gelerdi. Gijeleri üznüksiz dowam edýän bu uruş-jenjellerden adamlar бүтинleý habarsyzdy, itler bolsa ätiýaçly, emma kömege barmaklyga hiç haýsy ýürek edip bilmezdi. Heniz ähtinden gaýtmadyk Kerim çopan Akboýny ýok etmegiň ugrunda tüpeňine doňuz okuny salyp, taýýar edip goýupdy.

Gijeki ýakymсыз entemeklik janyna degip, Akboýnuň ýoluny garawullamaklygy äht etdi. Elbetde, ol gurban üçin däl-de, garşydaşlaryň

örän syrlydygyndan, munuň üstüne näçe ýüwrüp-ýortup ýörşüne garaman aňsatjak hile edip gutulmaklary onuň gaharyny getirýärdi. Akboýnda tebygy güýç, edermenlik näçe diýseň bardy welin, mekirlilik ýokdy. Ýoldaşlarynyň her hili hileleriniň öňünde aljyrap galardy. Ine, şunuň ýaly ýagdaýlarda ol бүтін gaýratyny owazyna bererdi, ýagny bir depelige çykardy-da, çommalyp asmana garap uwlardy. Ol Ýoldary açyk urşa çagyryýardy. Dogrusy, Yoldar onuň nadanlygyndan möjeklerçe gülerdi, käte bolsa bu hili ýagdaýlardan ussatlarça peýdalanardy. Geçen gün şeýle boldy. Obanyň golaýyndaky depelikde tumşugyny göge uzadyp, jöwrenýän Akboýun tötänden jogap çärelerini eşitdi. Ilki gulaklaryna ynanmady. Soň demini içine ýuwdup, durşy bilen gulagy aýlandy. Sähelçe wagtdan ses ýene gaýtalandy. Oba gelýän tarapy bir bada anyklap bilmänden soň, Akboýun şemala ýüzünü öwürüp, hawany ysgady. Ýüzüne agşam oğlanlar jarlygyň içinde ýakan odundan galan köýügiň ysy uruldy. Bir azdan soň onuň ýerini silosyň ýiti ysy eýeledi. Depäniň eteginden geçen ýoldan silosdan doly halta ýüklenen eşegini sürüp barýan saýa nazar salyp, Akboýun närazy çyňsady. Oba tarapdan zordan üýrýän iti dirileýin iýip-ýuwdup goýbermekçidi.

Ahyry nobatdaky çagyryşdan soň owazyň eýesiniň Garawul depedendigini duýdy. Depä çenli bolan aralykda çukur jarlyk, beýik-pesli ýerlerden ybarat-meýdanlyk ýassanyp ýatyrды. Gaty howlугandan Akboýun sokmagy ýadyndan çykaryp dar çukurlykdaky guýa uçup düşmegi mümkindi. Jaryň gyrasynda zordan durup, gap-gara boşluğa gözi düşüp, ýüregi agzyna geldi. Artykmaç howlukmaçlygyň howulyga alyp gelmejegini aňdy. Galan aralygyny bolsa öýkenini gohtuklaman, hatyrjem basyp geçdi. Howlугyp näme edýär, ahyry garşydaşy gaçanok, gaýta uruşmakчы. Emma onuň ahwalyny hem düşүнmek gerek, sebäbi çakylyk garaşylmadyk ýagdaýda ýüze çykýar. Ol beýle bolmagyna garaşmadyk, garaşmadygy üçin hem ar almak guwanjyndan ýüregi joşup barýardy.

Emma barjak ýerine ýetip gelip, birden umydy puja çykdy. Görse, depelikde ony Ýoldar däl-de, ullakan bir mahluk garaşyp durdy. Бүтін gazaby Ýoldara garadylany sebäpli Akboýun topardaky başga möjeklere garanda, aýdar ýaly kine duýmady. Gijelerine meýdanda gara tüweleý yzgap ýören topar arasyndan diňe Ýoldary gözi görerdi. Şonuň ýaly, topary herekete getiripdi, esasy güýç Ýoldar ekenini, eger ol ele alynsa, galanlarynyň gaýdyp bu taraplara gelmejegini bilýärdi.

Möjekler bolşuna seretmezden oňa yüzbe-ýüz gelmekden hemme gaçardylar. Aslynda Ýoldaryň gaýratsyzlygy däl-de, Ýoldaryň telekeçiligi sebäp bolardy. Zoruň öňünde guýruk gysmak itlere mahsus ejilik, möjeklere hem ýat dälди. Garry, hilegär möjek her nähili çaknyşyk

Ýoldar näme
üçin oba tarap-
da üýrýän gü-
jüjegi öldürmek
isledi?

özünüň heläkçiligi bilen gutarşyny, Akboýunyň ötgir dişleri bogazyna direlegi bilen şarikleriniň çym-pytyrak bolşuny gowy bilýärdi. Munuň üstüne Akboýun tebigatyň sahylyk bilen joşan güýç-gaýratyna eýe. Beýle itler ýüzden, hatda müňden bir bolýar. Adamlar olary ýörite söýgi we hormat bilen «arşan» ýa-da «syrtlan» diýip atlandyrýarlar. Möjek taýpasy olardan mümkinçiligi boldugyça uzagrak ýörmeklige hereket edýär. Ýoldaryň betligine gelsek, aslynda Akboýun entek çig durmuş tejribesi az, eger aýagy çalt bolsa, häzire çenli ony isledigiňçe almak mümkin. Emma soňluga bilen bu taraplada ýagşysy görünmedik gowy. Sebäbi wagt geçdigi saýyn ol bardykça bişip, ýetişip barýar. Ine, şonda her hili hilegärlik çigit ýaly peýda bermeýär. Akboýun atasy ýaly sabysyz däldi. Ýoldar Alabederiň şol kemçiliginden peýdalanylýp, her wagt, her wagt onuň ýerlerine hem başyny sokup durýar. Gowy tarapy, möjekleriň bagtyna iki goçuň kellesi bir gazanda gaýnamaýar. Gaýnasa neneň bolýar?

Kowguna uçran wagtlary Ýoldar tebigatyň beýle tentekliginden gamgyn bolardy. Ummasyz güýç-gudraty Akboýna berýänçä, özüne bermeýärmidi? Bu nähili ýagdaý, şu göwresi bilen bir itden gorkup gaçyp ýörürse. Aslynda Ýoldar tebigatyň bu işinden nalamasa hem bolýar. Tebigat güýç-kuwwat babatynda Akboýna näçe hümmet eden bolsa, hilegärlik we telekeçilik, hüşgärlik barasynda Ýoldardan hem öz sahylygyny aýamandy. Ýoldar şu aýratynlyklary sebäpli nesibesini çöpläp ýördi. Meselem, gapan diýen ady ýüz ädimden duýardy. Demir gysajyň neneň ussatlyk bilen gömülşüni, oňa çöküp galan dürli ys ýüzünde galardy-da. Awçy meselesine gelsek, Ýoldar ädim urşundan onuň nähili adam ekenligini bilip alýar. Uşak işleri pisent etmeýşi ýaly, höwesek awçylardan hem asla gorkmazdy. Ýaman göreni-syrtlan it. Eger aýaklary çalt bolmasa, bu beladan gutulmak kyn. Şonuň üçin duş gelse, olary güjük döwründe ýok etmeklige hereket edýär. Şu wagta çenli dördüsini ýok etdi. Soňkusyny geçen bahar ýok etdi. Şol wagtlar Ýoldaryň topary dagda elenip ýörerdi. Gijeleriň birinde dag etegindäki oba gelyärkä, itleriň gykylygynyň arasyndan inçejik, çirkin owazy eşitdi. Duýdy. Şu ýakyn arada geljekde bularyň dadyny berjek ulalyp barýar. Eger häzir hereket edilmese, soňluga bilen bu ýerlere gadam basmak mümkin bolmaýar. Durup, owaza gulak salyp, açlygyny hem unutdy. Şariklerini arçalaryň aňyrsynda galdyryp, ýeke özi oba eňdi. Itleriň ünsüni arçalar tarapa gönükdirmekliginden peýdalanylýp, dar köçä sümüldi. Oba ukudady. Gelyän beladan bütinleý bihabardy, Owazyna zor berip üýrýän gap-gara güjüjegi ol aňsatjak tapdy. Ilki bilen pesejik diwardan geçip, howlyny birläý gözden geçirdi. Soňra ýeňiljek böküp daş syanyň üstüne düşdi. Güjüjek üýrüp, öý tarapa ylgady. Ýoldar howlukman ýöredi. Beýle ýagdaýda howlukmany ýaman görýär. Ar almak pursatlaryny mümkinçiligi boldugyça uzaga çekmeklige hereket edýär. Wagty gelip, deňsiz gudrata eýe bolýan kiçijik göwräniň

gyzgyn ganyny howlukman,gyssanman içmeklige näme etsin ahyry. Emma üç-dört ädim geçmänkä, göwni bir hili howpuñ baryny duýýan ýaly boldy. Gadamyny çaltlandyrdy. Gülüjek öýde naharhana tarap gaçdy. Ýoldar iki bökende, oña ýetdi-de boýnundan dişledi. Dişleriniň arasynda näzik süňkler kitirdäp, güjüjek üýrüp goýberdi. Edil şu wagt öýüň gapysy şarkyldap açyldy-da bosagada ýarym ýalaňaç tüpeň tutup duran adam peýda boldy. Ýoldar oljasyny agyndan goýman, ýyldyrym çaltlygynda howlyny kesip geçip, diwardan bökdi. Ýetişmedi, tüpeň gürpüldäp, guýmajyna urlan güýçli zarbadan agdarylyp düşdi. Her ne aýagy turmaklyga güýç tapdy. Oba itleri akyl –huşuny ýygnap alýança gaçyp, ýolkalaryň arasyna siňmäge ýetişdi.

Akbonuň obasy dagdan ep-esli bärde, bahar gelenden, möjek taýpasy bu taraplardan aýagyny kesýär, bolmasa ol hem Ýoldaryň nazaryndan çetde galmady.

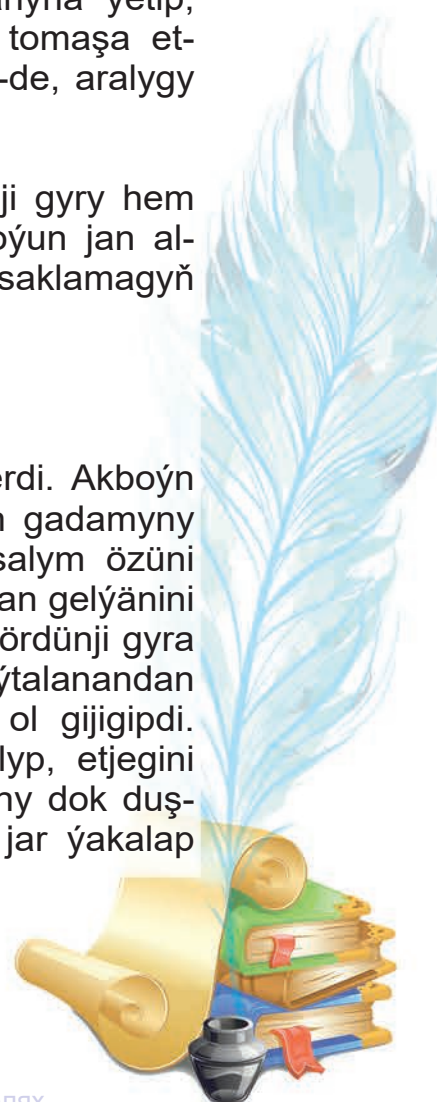
Akboýun garşydaşyna ýetmän, geň galyp, duzak gurmak üçin durdy. Urşa çagyran hilegäriň ýa kel-le tarapyndan diýen hyýalda töwerek-daşyna göz gezdirdi. Tüm garaňky gijede uyn giden meýdanda nätanyş garany görüp, pursaty elden bermän, derrew hüjüme şaýlandy. Emma garşydaşy eýýäm depeden aşak inip, yzyna garap-garap ylgaýardy. Olaryň aralygy ýüz elli ädim çemesi bardy. Akboýun aýaklaryna zor berdi. Şol demde ol ar almagyň küýünde gözüne jandardan başga zat görünmedi, tiziräk duşmanyna ýetip, damagyndan gapba bogup, jan howluna çabalanyşyna tomaşa etmekden başga zady oýlamady, emma näçe hereket etse-de, aralygy gysgaldyp bolmady.

Möjek ýoluny saga üýtgedip gyr tarapa gaçdy.

Olar şu ýagdaýda kowalaşyp, birinji, ikinji ahyry üçünji gyry hem basyp geçdiler, ýene aralyk aýdar ýaly özgermedi. Akboýun jan almak kastynda her näçe urunsa-da, duşmany hem janyny saklamagyň gamynda, ondan çaltlyrak hereket etmeli boldy.

* * *

Üçünji köwekden aňyrsy Akboýun üçin nättanyş ýerlerdi. Akboýn bu taraplara bir gezek hem geçip görmändi. Şonuň üçin gadamyny ýuwaşadyp, ullakan daşyň deňine baranda durdy. Bir salym özüni dürsäp, yzyna gaýtdy. Ikinji gyra ýetmän, duşmanyň yzyndan gelyänini duýdy. Yzyna öwrülip ýene kowmaga başlady. Bu sapar dördünji gyra ýetýänçä kowalady. Soňra bu ýagdaý ýene bir gezek gaýtalanandan soň, Akboýun ýene-de aldanalanlygyny aňlady. Emma ol gijigipdi. Ýoldar şarikleri bilen towukçynyň geçisini eýýäm ele alyp, etjegini edipdi. Akboýun olara jarlygyň ýakasynda duş geldi. Garny dok duşmanlary adatdaky ýaly onuň bilen ýaňkalaşyp durman, jar ýakalap

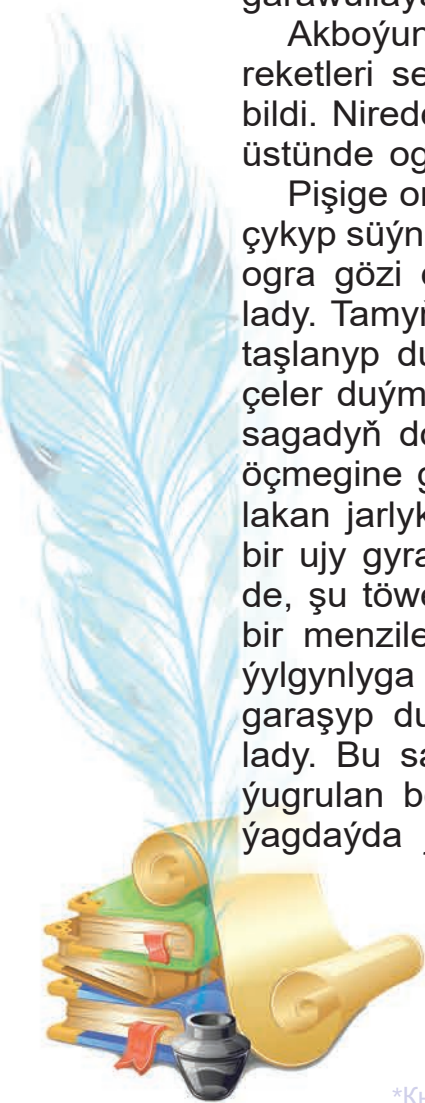
gaçyp bařlady. Akboýun birinji gyrda ýeňildi, gazapdan daňa çenli oýlap çykdy.

Daňa ýakyn oba gelip fermanyň ýanyndan geçip barýarka, Akboýun birden hüřgärläندی. Dařda gümenip ýören Kerim çopan ony görüp, öýünden tüpeñini ele alyp çykypdy. Eýesini arkadag edip alan ala it (Sarynyň ölüminden soň, çopan ony goňşy sürüden alyp gelipdi) üýrüp oňa tarap ylgap gelýärdi. Akboýun oňa uns bermän, sähelçe buruldy-da, ok ýetmeýän ýere çenli baryp, soň arkaýynlyk bilen ýoluny dowam etdi. Agzyňdan ot syçradýan çopan taýagyň uzakdan howpsuz ekenligini ol eýýäm aňlap ýetiřipdi.

Kerim çopan itiň ýoluna göz dikmeýän bolsa-da, janyny almakdan asla waz geçenokdy. Köp däldi. Akboýnuň edýän ähli hereketlerini görüp, bilip durdy. Bileni üçin hem içi ýanardy. Şeýle bir itiň özüniňki bolmadygyndan mazasy gaçardy. Häzir hem Akboýnuň yzyndan höwes bilen seredip, üýrüp-üýrüp yzyna gaýdyp, aýagynyň arasynda oralařyp başlan itiň bykynyna gahar-gazap bilen depip goýberdi. It çyňsap, fermanyň arkasyna gaçdy. Çopan gelen gaharyny agaç ahyry süzüp syndyran öküzden aldy. Ullakan taýak synýança urdy. Akboýun howply jaýdan uzaklařyp dařa gitdi, hyýalyňa gelen pikirden hüřgärlendi. Yoldaryň yzyndan ýöne ýere kowalaman, bir gizlin ýerde garawullap ele düşürsene! Holha, Kerim çopan näçe ýaman görse-de, bir gezek hem yzyndan kowalany ýadynda ýok, hemişe piřik ýaly garawullaýar.

Akboýun edil şeýle pikir ýöretmedik hem bolsa-da, çopanyň hereketleri sebäpli kowalap ýörmän, garařyp ele düşürmek gerekligini bildi. Nirede garařmalydygyny bolsa ol ýagşy bilýär. Ylaýtada, üçegiň üstünde ogry piřigiň gylygyny synlandan soň, pikir ýene pugtalařdy.

Piřige onuň tötänleýin gözi düşdi. Şol günü garnyny doýrup, güneşe çykyp süýnüp ýatyrды. Samanhananyň ýanynda serçeleri garawullaýan ogra gözi düşüp, gyzyklanmak bilen onuň hereketlerini synlap bařlady. Tamyň gyrasy howla garany üçin ondaky ähli zatlar aýdyň göze tařlanyp durdy. Tamyň üstünde ýatan piřigi däne çöpläp ýören serçeler duýman galdylar. Piřik ok dek atylyp olaryň birini tutup aldy. Iki sagadyň dowamynda bu ýagdaý ýene gaýtalandy. Ertesi ol çyranyň öçmegine garařman, meýdana çykdy-da, hiç tarapa seretmezden ullakan jarlyk tarapa garap ýol aldy. Uzyn jarlyk bu ýerde ikä bölünip, bir uýy gyra barardy. Ýoldar toparyny edil řu jaryň içi bilen getirerdi-de, řu töwerekdäki depeliklerden birine çykyp, salymlyk geñeřip soň bir menzile garap ýöriř ederdiler. Akboýun jaryň düýbündäki galyň ýylgynlyga ýakynlařyp, göz astyna alyp goýan yerinde Alabeder oňa garařyp durdy. Alabeder keltejik çyňsap, hüjüm etjege meňzäp arlady. Bu saparky çyňsamakda erkelenmek hem zarlanmak äñeñine yugrulan bolup, ol Ýoldardan řikayat etdi. Akboýun hem edil şeýle ýagdaýda jogap gaýtarandan soň, ikisi bir salym ysgařdylar. Soň

Akboʻyun onuʻn yʻanyna sʻyʻndi. Baʻsha biri-biri bilen iʻshi bolman, dar sokmaga seredip galdylar. ʻSeʻyle goʻrnʻushde olar dostlaʻshdylar. Olaryʻn asudalygy wagtyʻnchady. Sebʻabi Alabeder akylly it, beʻyle yʻagdaʻyda yʻnançly ʻshaʻrigiʻn zyʻyaʻn etmezligini gowy bileni uʻchin nalaç razylyk beripdi. Baʻsha wagt ony yʻakynyna hem getirmedik bolardy. Buʻtin endamyndan guʻyç yʻagylyp duran bu yʻaʻsajyk it oʻna syra yʻakmazdy. Naʻme uʻchin diʻyende ol baʻsha itler yʻaly yʻaltaklaʻshmazdy, yʻeri gelse, hakyny talap etmekden hem gaʻytmazdy. Kim biʻlyʻar, erte-bir guʻn... bu tentekden her zada garaʻshmak muʻmkin.

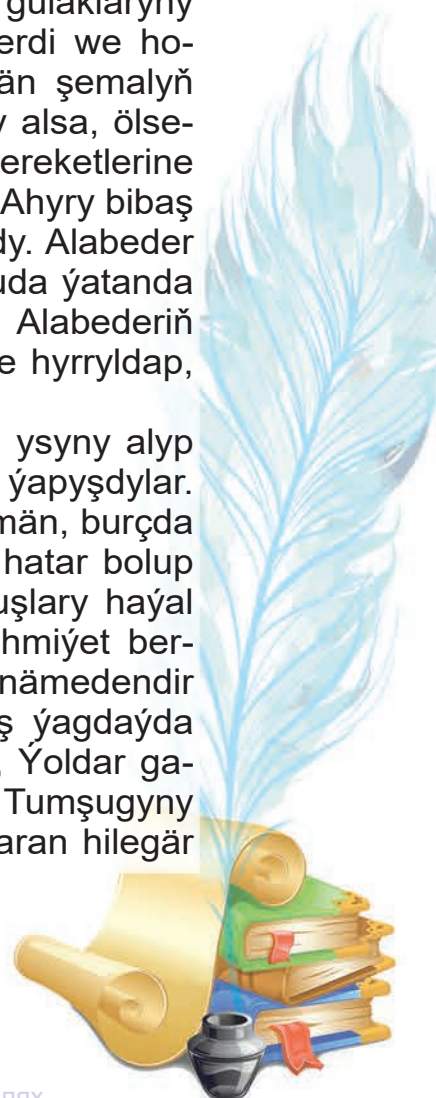
Hekaʻyanyʻn aʻshakdaky boʻluʻmini atlandyryʻn.

Albederiʻn huʻshgaʻrligi
Alabederiʻn aladanmagy
Akmak Akboʻyun

Siziʻn pikriʻnizçe ʻshu temalaryʻn haʻysy dogry gelyʻar?

Alabeder goʻzuʻniʻn gytagy bilen ʻshaʻrigini goʻzden geʻchirip, iʻçinde oʻna bolan goʻruʻp bilmezlige meʻnzeʻsh bir zatlar duʻydy. Gulagyndan ʻshaʻta diʻshlaʻp almakdan oʻzuʻni zordan saklap durdy. Gije yʻaryma yʻetende, Alabeder birden aladalanyp baʻslady. Akboʻyun onuʻn naʻmeden aladalanʻyanlygyny ilki duʻshuʻnmedi. Toʻweregine yʻalt-yʻalt bakyp, naʻme bar diʻyen manyda yʻuwaʻshlyk bilen çyʻnsady. Alabeder gulaklaryny keʻyerdi, yʻylgyn ʻshahalarynyʻn goʻzgalyʻshyna goʻzegçilik ederdi we howany ysgardy. ʻSeʻyle hem Akboʻyun garʻsy tarapdan oʻsʻyaʻn ʻsemalyʻn yʻoluny uʻytgedenligini duʻydy. Eger-de, Yoldar olaryʻn ysyny alsa, oʻlse-de, bu taraplara yʻakynlaʻshmazlygyny Alabederiʻn edʻyaʻn hereketlerine seredip aʻnlady. Alabederiʻn aladalanmagy ynha, ʻshundandy. Ahryy bibaʻsh ʻsemal yʻene-de ugruny uʻytgedip, garʻsydan oʻsmʻage baʻslady. Alabeder dynçlandy, hatda Akboʻyny hem azarsyz diʻshlaʻp aldy. Bukuda yʻatanda ʻsemalyʻn esasy rol oʻynaʻyanyny Akboʻyun ʻseʻyleleʻyin bildi. Alabederiʻn diʻshlaʻp alanyny halaman, goʻwnuʻne agyr almaʻyan goʻrnʻushde hyrryldap, saʻhelçe aʻnryk sʻuʻyʻshup yʻatdy.

Aradan iki sagat wagt geʻçenden soʻn ʻsemal moʻjekleriʻn ysyny alyp geldi. Ysyny alandan soʻn ikisi hem siʻnip gitjek yʻaly yʻere yʻapyʻshdylar. Yumʻshak tuʻyleri huʻzzerip gorkunçly goʻrnʻushga girdi. Koʻp geʻçmaʻn, burçda Yoldar goʻruʻndi yzyndan biri-biri bilen deʻneçer doʻrt ʻshaʻrigi hatar bolup gelyʻardi. Yuʻzunden garynlary çalaja dok yʻaly, gadam uruʻslary haʻyal hat-da uzak-yʻakyndan eʻshidilʻyaʻn uwlaʻshma seslere hem aʻhmiʻyet bermezdi. Hataryʻn ahrynda gelyʻan goʻwresi kiçirāk moʻjegiʻn naʻmedendir aladalanyʻshyny hasaba almanyʻnda, topar dynç we yʻuwaʻsh yʻagdaʻyda oʻne sʻuʻyʻshardi. Emma buka yʻetmiʻsh-segsen aʻdim galanda, Yoldar garaʻshlymadyk yʻagdaʻyda huʻshgaʻr boldy. Durdy... Çommaldy. Tumʻshugyny goʻge tutup, ysganjyrdy. Oten guʻni Akboʻyny akmaga çykarar hilegaʻr

möjek oña gabat gelip, ikisi näme hakdadyr uzak maslahatlaşdylar. Soñra şemalda gorkunçly şuwlaýan ýylgynlara seredip durdular. Olaryň nämedendir gokany anykdy. Ýyrtjylary tebigat örän kuwatly edip ýaradypdyr. Ana, şol aýratynlyklary sebäpli olar köplenç ömürlerini howp-hatardan gorap galýarlar. Azajyk howlukmaçlyk ýa-da ätiýäçsyzlyk hemişe ölüm bilen gutarýar. Ýoldar göwnüniň aladalanmasyny anyk edara edip bilmedigi üçin hem sabyr etmeklige karar edipdi. Bu ýerde akyldan görä, sabyr-takat köpräk netije berýär. Ýylgynlykda egerde awçy gilenen bolsa, barybir özüni duýdurýar. Ýoldar muny köp synagdan gaçiren. Eger it bolsa, eger şuňa gaýraty ýetse, hä diýmän, arlap, ylgap çykardy. Gopbamsy bu janawarlar garasmakdan görä, gorky salmagy amatly görýär. Emma Ýoldar bu gezek ýaňlyşypdy. Ýylgynlyk Akbedere däl, Akboýna ýakynlygy sebäpli hatda üýrmäge ýaltanýan Alabederiň bu ýere gelmegini göz önüne getirip bilmezdi.

Dogry ol yöne ýere wagt ýitirmän, ýylgynlygy aýlanyp geçmekligi hem mümkindi. Onda göwnüne şübhe salan howp gizlinligine galyp, soñra ýüregi bir geñsi bolup ýöwerdi. Mundan başga ýene ötüp-geçmegi bar. Eger howpy bu gün anyklamasa, ertir bu ýerlere gadam basmak hakynda oýlamasa hem bolýar. Çünki, bir howpdan möjek taýpasy sähelçe gorksa et taşlaýar. Bagta garşy şemal hem onuň zyýanyna ösýärdi.

Şu wagt göwresi kiçiräk ýaş möjek aladalanyp öňe geçipdi. Ýoldar çeýnäp dolap berdi. Şärigi bolsa yeñsesinden garpa dişläp gyra zyňdy. Edepsizligi üçin almytyny alan şory gaýnan çyňsap-çyňsap ýerine geçdi.

Yaşlyk, egislik diýip yöne aýdylmandyr, şu pursatda Akboýun hem özüni zordan saklap durdy. Eger gapdalynda Alabeder ýatmanda, ol eýýäm hüjüme geçerdi we her saparky ýaly netijesiz kowalaşmalar bilen daň atyran bolardy.

Ahyry, Ýoldar yerinden gozgandy. Ýylgynlykda howp ýoklugyna pugta ynanyp öňe yöredi. Yaş möjek artykmaç ätiýaçlanmagynyň üstünden gülen ýaly uwap goýberdi.

Depelike alyp çykýan sokmak şeýle itleriş gizlenýän yerinden geçerdi. Muskullary tereň dartylan Akboýun şärigine garap, onuň gyssanmaýanlygyny görüp, haýran boldy. Eger bu ýagdaý ýene bir minuta çekse, ol mundan artyk çydap bilmejegini duýdy. Garaz, Alabederiň göwresi yerden bir garyş göterildi. Agram düşenligi üçin damarlary pökgerip gerdenine degip duran ýylgyn şahasy titräp gitdi. Bu wagt Ýoldar örän ýakyn gelipdi.

Akboýun bökmeklige indi şaýlanypdy, öňräk hereket eden Alabeder dürtüp geçip, Ýoldara ok ýaly ýapyşdy. Akboýun sähel aňyrrakda duran möjekleriň birine hüjüm etdi. Bu şol-süňki bozuk uly möjekdi. Garyndaşy her neneň hile etmeklige çalyşada, bogazyny Akboýnuň

ötgür dişlerinden saklap bilmedi. It bir demde onuñ bokurdagyny ýaryp taşlady. Akboýun ýerde süýnüp ýatan möjege gaýrylyp bakman, ikinjisine ýapyşdy.

Ata-ogul ýylgynlykda üç möjeginiñ jesedini galdyryp, iki gyra çenli kowup gitdiler. Üçünji ýagan gardan soñ howa sähel ýumşap, hepde geçmänkä, dyz boýly gardan nam-nyşan galmady. Gyşyñ ortasy bolşuna seretmän, garaşylmadyk ýagdaýda günbatardan ösen ýyly şemaldan töwerek-daşlar ýaşyl görnüşe geçdi. Howadan baharyñ ysy gelip başlady. Emma bu ýagdaýdan çagalar diýäýmeseñ, ulular бүтинлей guwanmadylar. Sebäbi howa şu görnüşde ýene üç-dört gün dursa, ähli agaçlar bir çetinden gül görkezzerdi-de, nobatdaky ýagan gardan soñ hemmesi ýer bilen deñ bolardy. Köpçüligiñ ýaşaýyş durmuşy bagdaky miwelere bagly. Emma howanyñ birden gyzmagy adamlara täsir etmän galmady: Dükanyñ öñündäki yaş-ýeleñler bilen doldy, garrylar juwazhananyñ ýanyndaky adatdaky jaýyny eýelediler. Kempirler ik we köne zatlaryny süýröp öýden sypanyñ üstüne çykdylar. Oglanlary bolsa aýdyp oturmañ, bezzatlar meýdandan bäri gelenoklar, Akboýundan başga ahli diri jan gününñ nuruna çoyunmakçydy. Şu günlerde Akboýun kiçilik agaç öýjagazynda, galyñ düşelen samanyñ üstünde dert baryny çekip ýatyrdy. Ýylgynlykdaky yeñşiñ öwezine ol Kerim çopan tarapyndan doñuz oky bilen sylanypdy. Ullakan seçme sag gerdenini ýyrtyp goýberipdi. Ýylgynlykdaky wakadan soñ Akboýunuñ şöhraty garaşylmadyk çagdaýda göterilip gitdi. Hemmesine Mamarejep juwazçy sebäpli. Ol hepde, on günden bir Daşlysaýa gatnaýardy. Daşlysaýadakylar başga ekinler bilen birlikde zygyr, künji hem ýetişdirerdiler. Dostlary juwazçyny ýyl-on iki aý zygyr bilen üpjün ederdi. Elbetde, mugtuna däl, emma bazar bahasyndan esli arzan, munuñ üstüne magyzy dok, syksañ derrew ýag çykýar. Garaz gyşda näme köp, toy köp. Toý palawy bolsa zygyr ýagysyz bolmaýar. Mamarejep juwazçy zygyr almak üçin dañ bilen ýola çykypdy. Ullakan ýoldan aýlanyp ýörmäge ýaltanyp, atyñ başyny sokmaga öwürdi. Aslynda hemişe gatnaýan ýoly şoldy, welin gyş günleri jar, ýakalap, meýdanlykdan geçip ýörmezdi. Bu sapar näme ýagdaý ýüze çykdy-da, şu ýoldan ýöremek isledi. Jarlyga ýetmän dañ agardy, aýdyñ günde meýdanda diri däl zat näme edýär diýen oý bilen ýylgynlyga gadam goýanda, şu töwerekde gezip ýären Akboýna gözi düşüp ýenede aýgytly hereket etdi. Emma ýylgynlyga girip-girmänkä, birden aty ürküp yzyna tesdi. Sesini çykarmasa yzyna öwrülip gaçmakçy. Eger juwazçy iti görmedik bolanda, atyñ raýyny ýykmazdy. Häzir bolsa gahar-gazaba gitdi. «Gelip-gelip itden ürkýañmi, haram ölmüş»-diýip ata aý gamçyny urdy. Taýak janyndan geçen bagtygara janawar pyşgyra-pyşgyra öñe ýöredi. Atyñ gylygyndan gahary gelen juwazçy

Akboýuny
kim atdy?

ony öwüp satan Abdyjelil gawunçyny hem onuň sözlerine ynanan özünü hem tozadyp sögüp goýberdi, Möjeklere gözi düşüp huşy aýrylypdy. Seretse, bir däl üç möjek süýnüp ýatyrdy. Elbetde, juwazçy olary diri diýip güman etdi. Şol sebäpli, ygtyýarsyz balagyny öl etdi. Uzak ýyllar öň meýdanda möjeklere iým bolan gaýynynyň heläkçiligi hyýalyndan ýyldyrym çaltlygynda geçip, gözüne kiçijik agtygy göründi. Ony gaýdyp görüp bilmejegini oýlap bogazyna agy doldy. Kelemä dili barman, samyr-samyr edip, ýyrtyjylaryň hereketsiz ýatanyny bilip, ol garyň üstündäki gan yzlaryny möjekleriň endamyndaky ýaralary gördi. Şonda hem ýakynrak barmaga ýüregi etmän, atyň başyny yza öwürdi. Häzirjek, juwaz haýdaman men öleýin, zygyr ýag iýmän adamlar ölsün diýip duran adam, indi masgara bolan balagyndan başgasyny oýlamady. Möjekleri öli halatynda görenligi üçin hudaýa müň şükürler etdi.

Mamarejep juwazçy ýüzüniň ugruna Kahhar awçynyň gapysyny kakmazdan geçip bilmezdi. Gören zatlary oýunjak waka däl, muni birine aýtman bolarmy!-ahyry. Sözüniň arasynda, ýörsiň-dä awçy men diýip, soraşdyryp gelseler bir it çenli yok, diýip-Kahhar awçyny çakyp almakdan hem gaýtmady. Öýüne ýetýänçä ýene baş-alty adamdan «söýünji» aldy. Kahhar awçy ite meñzedilmeginden gaty görmedi. Başga wagtynda garrynyň ýakasyny ýyrtmagy-da, mümkindi, ýöne häzir beýle ýagşy-ýaman sözlere ähmiýet berip oturmagyň wagty däl. Garrynyň garasynyň ýitmegi bilen ýylgynlyga ugrady. Ýolda möjegiň derisinden düşýän peýdany öz ýanyndan hasaplap wagty hem hoş boldy.

Bu ýagty jahanda Kahhar awçy ýaly adam az tapylýardy. Kahhar awçy derileri goltuklap oba gaýdyp geleninde, Akboýnuň tarypy asmana çykypdy. Agşam Erkin pyçygyň geňeş naharynda hem eňegi dynmady. Mamarejep juwazçy ony makullap durdy. Gürründe it eýesiniň neneň derejede guwanan bolsa, Kerim çopan şol derejede gama batdy.

Ahyry bolmady, seretse, Kahhar awçy entek sözüni gutarjak däl, çopan burçdaky pejiň gapdalynda yssy we öwmekden dere batyp oturan it eýesine şeytan garaýyş edip awça ýüzlendi.

– Kahhar baý, nähili, deri gowy pul boldumy?

– Birentek. Nämedi?

Hemmesini jübä urdyňmy?

– Näme, köçä taşlamalymydy?

Kerim çopan jogap bermäge howlukmady. Ýassygyny bykynyna çekip, ýanbaşlap, gözünüň astyndan oňa kinaýaly seretdi.

– Köçä taşlama, günä bolýar. Emma deri puly it eýesine degişli ekenini ýadyňdan çykaranyň erbet bolupdyr. Iň bolmanda, oňa paýyny bermegiň gerek.

Ara dymyşlyk düşdi.

– Bolýar, bizrazy.

Ortada ot çykarmagyň gamynda duran çopan it eýesiniň bu sözünü eşidip ýüzi dyrryşdy. Ajyrak söz aýtmakçy bolup söz yzlaýardy, ara Mamarejep juwazçy goşuldy.

– Onda deri pulunda meniň hem hakym bar-da, Kerimbaý? Olary birinji bolup men gördüm-ahyry!

– Bolmasa näme, diýip gülküli seslendi.

How, onda biz hem geçdik, alan puly halaly bolsun, – diýip juwazçy Kerim çopan tarapa öwrüldi. – Siz, Kerimbaý inim, beýdip ýok ýerdäki gepi köwlemäň. Uýat bolýar. Ýürek edip barypmy, halaly bolsun. Ynha, biz ýakynynada baryp bilmedig-ä...

– Indi siz... aýala meňzeş adamsyňyz-da babaý-diýip çopan güldi.

– Haýsy wagtda erkek adam ölen jandardan gaçypdyr.

– Dil süňksiz bolýar, agzyňa gelenini aýdyberme, inim, – diýip juwazçy närazy boldy. – Şu-u, size seredip durup pikir etsem, Sadyk baýyň iti sizden akyllymyka diýýän...

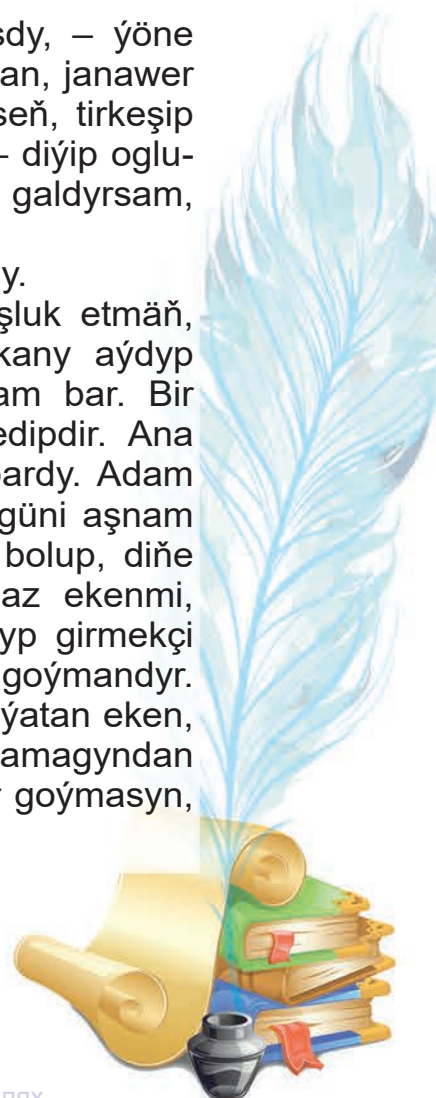
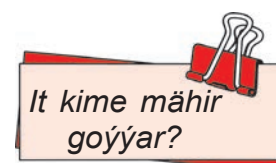
– Meňemäň babaý!

– Onda siz he ägä boluň. Deňiňiz däldegin! Köpçüligiň önünde beýdip hormatsyzlyk etmäh.

Akylyňy-ha bilmedim, – diýip Sadyk aga söze aralaşdy, – ýöne wepalylygyna wepaly. Resul diýen ogluma gaty mähir goýan, janawer ýatýan ýeri aýra diýeseň, ikisi hemişe bile. Haçan seretseň, tirkeşip ýörýär. Arada mallaryň aşagyny näme üçin arassaladyň, – diýip ogluma azajyk käýindim, harlap onuň tarapyny aldy. Oglana el galdyrsam, gapjak bolup dur. Urmaga gorkdum.

– Beýle iti ýok ediň, Sadyk baý-diýip Erkin pyçyk aýtdy.

Her neneň altyna deň bolsa-da, ýok ediň. Göwni boşluk etmäh, ahyry erbet bolmagy mümkin. Häzir men size bir wakany aýdyp bereýin, netijesini özüň çykar. Şäherde bir nogaý aşnam bar. Bir gezek uy ogly toýda içip gelip, üýtgeşik bir gylyklar edipdir. Ana şol dostum ite örän gyyklanardy. Bir nemis owçarkasy bardy. Adam ýaly aňly. Daş görnüşi edil eşek ýaly gelerdi. Garaz, bir günü aşnam öýüne içip barypdyr. Deýýusyň özi hem köp içerdi. İçip bolup, diňe aýdym aýdardy. Şol günü aýaly biçäräniň keýpi ýaramaz ekenmi, aşnamy bir-iki gezek silterläpdir. Goltugyna girip, öýe alyp girmekçi bolupdyr. Dostum hem etmändir, aýaly gyssap öz erkine goýmandyr. Arasynda gerdenine bir-iki ýumruk urupdyr. Aňyrda güjügi ýatan eken, aýaly adamsyna el galdyrypdyr, it böküp durup, aýalyň damagyndan dişläpdir. Eýesi ölsün, it adama ilki mahir bermesin, mähir goýmasyn, mähir goýdumy, ahyry gowy bolmaýar.

- Aýaly aýt. Aýala näme boldy?
- Näme bolardy. Keselhana ýetmän, jany çykdy. Aşnam iti bölekläp taşlady. Ine, şeýle gürrüň
- Iti dost diýýäs welin, barybir haýwan-haýwan-da.
- Şeýle eken it saklamak nämä gerek?
- How, hemme it birhili diýip oýlaýaňmy? Ynha, özümiziň köpekler. Bir zat bolsa, guýrugyny gysyp, gaçmakdan başgasyny bilenok.
- Emma Sadygyňky gowy it...
- Sadyk baý ýaňky sözüň çyn bolsa, bu iti tiz ýok et? Ornuna ýuwaşrak köpek saklaň. Aýdyp bolmaz, ýene-de...
- Dogry gürrüň...
- Ýoklap näme edýär – diýip Kerim çopan gürrüňe goşuldy. – On-dan görä maňa bersin.
- Gören düýşüňizi suwa aýdyň, diýip itiň eýesi şumjardy.
- Ýöne ýere haram ölmesin diýýän-da, inim!
- Kim eken şol hara öldürýän?
- Hydyr çalaň gozgalýan wagty ýakynlaşypdy.
- Degip görsün!
- Çirenme. Onuň elinde kagyzy bar. Bet bolýan diýip ýene-de milisiýa düşüp ýörme.
- Kagyzyny arkasyna urup, arkasyna depip kowaryn.
- Göreris ony.
- Bäri bakyň, – it eýesi çopana çynlakaý seretdi. – Kagyzy bar şol namart näme üçin siziň itiňize degenok-ä? Maňlaýynda şahy barmy? Belki, aýy bardyr? Ýa her sapar damagyny ýaglap goýberýärsiňimi?
- Meniň itim halkyň mülküni goraýar?, nadan
- Näme meniňki bibimiň çarbagyny goraýarmy?! Gijelerine meýdandan böri gelmeýär. Aýlanyp obany goraýar. Üç birmeňzeş jandar muňa subutnamadyr. Kagyzy bar şol zaňňara bu sözleri aýtsak, düşüner ahyry. Kellesi bardyr, gury-öle barabar ot goýmaz. Sözüň aslyny aýtsam, gorkym sizden. Bilýärin, köpden bäri diş gaýrap ýörsüňiz. Ýene-de uýalman, maňa beriň diýeniňize öleýinmi?
- Sen oglan kö-öp, gaharymy getirme!-gazapdan çopanyň reňki üýtgäp gitdi. Soradyryp görsek, şol agta güjügiň boýnunda itimiň huny bar. Atmak az etini bölek-bölek etmäge bolýär. Hudaý nesip etse, bu işi hem ederin. Sadyk aga baş barmagyny barmaklarynyň arasyndan çykaryp elini çopana tarap uzatdy.
- Ine, edersiň!
- Kerim çopan elindäki käsesini bat bilen zyňdy. Käse tekçäniň gyrasyna degip syndy. Sadyk aga saçakdaky altyn suwy çaýylan käselerden birini eline aldy. Çopan çaltlyk bilen ýerinden turdy.
- Gaç, öňümden-diýip, orta düşenlerden biriniň kükreginden itek-ledi. – Gidýärin! Galsam erbet bolýar! Ynha, uny duran ýerinde soýmagym mümkin. Goýber elimi! Elimi goýber, diýýärin!

– Sadyk seniñ hem oylan gylgyñ bar-da, – diýip Kadyr traktorçy onuñ elinden käsäni tartyp alyp, bykynyna dürttdi. – It sygyr däl-ahyry beýle içiñ ýanar ýaly, berip goýber. Bermeseñ barybir başyny iýer. Kinaýany düşüñip, kimdir güldi, oña beýlekiler goşuldy.

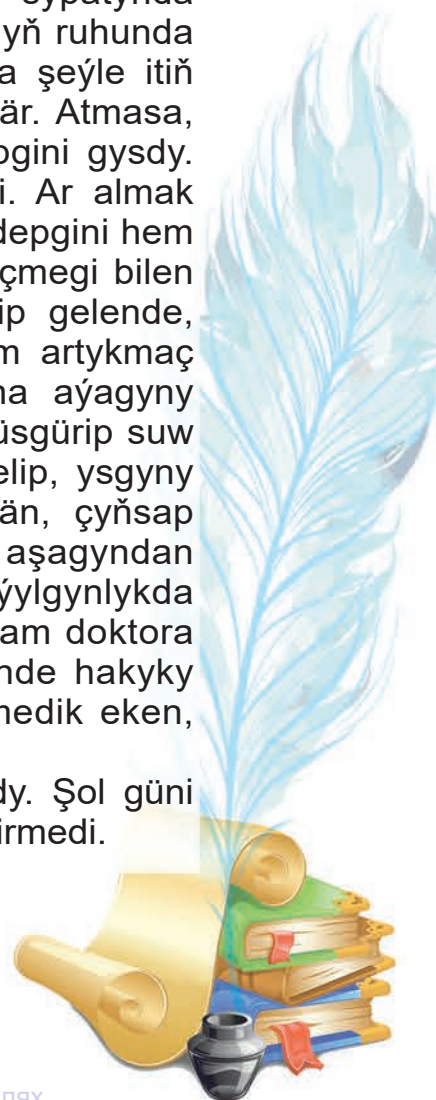
Bu wagtda Kerim çopan eýwanda hüññürdäp ädigini geýýärdi.

Ol dogry ferma geldi-de, öñünden taýýarlanyp goýlan bir jübüt goşa oky tüpeñine oklap, Akboýun gijelerine çykyp, uwap oturmagy gowy görýän depelige tarap ýol aldy. Depeligiñ oñaýlyrak ýerinde buky goýdy. Oylanlaryñ köwläp taşlan çukurlaryndan biri oña örän makul boldy. Başga wagt haýsydyr bir it diýip yzgar ýerde ommalyp ýatmadyk bolardy. Emma jenjel sebäpli köpden bäri göwnünde düwüp goýan niýetini bu gije neneñ bolmasyn amala aşyrmaklyga gaty bil baglady. Muña serediñ. Akboýun hem köp garaşdyrmady. Itiñ görnükli sypaty depäniñ üstünde ýyldyzly asmanyñ goýnunda peýda bolanynda, Kerim çopan indi ikinji ýanbaşyna agdarylypdy.

* * *

Onuñ derrew ýaraga ýapyşmandygyny aýtmak gerek. Sowukdan üşeyän barmaklaryny agzyna alyp baryp, demi bilen üfläp, ite gazaply dikildi. Akboýun hakykatdan hem başgaçady. Çopan bütün ömrüne entek beýle iti görmändi. Şu çaka çenli üns bermedigine serediñ. Kineli garaýyş gözelligi duýmaýar. Çopan hem şu wagta çenli itdäki görki duýmadyk ony misli gudrat görnüşi sypatynda bilýär, edil şu aýratynlyga hem aşykdy. Şu wagtda çopanyñ ruhunda garama-garşy duýgular möwç urup başlady. Atjak bolsa şeýle itiñ günäsini galýar. Munuñ ýalysy käwagtlar dünýä bir gelýär. Atmasa, içi ýanýar ol adaty boladyk halatda tüpeñi penjeläp depgini gysdy. Akboýun garaşylmadyk güýçli zarbadan togalanyp gitdi. Ar almak küýüne düşüp guduzlan Kerim çopan haýal etmän, ikinji depgini hem gysdy. Nobatdaky ok edil kellesiniñ üstünden şuwlap geçmegi bilen Akboýun janynyñ agyrsyna gaçyp başlady. Howla ýetip gelende, bedenindäki ok entek sowap ýetişmändi, agyrydan hem artykmaç suwsuzlykdan köpräk ejir çekýärdi. Ol ýabyñ gyrasyna aýagyny goýup, ýuka buzy penjesi bilen urup buzy syndyrdy-da, üsgürüp suw içmäge başlady. Soñ suwa ganyp, saýanyñ aşagyna gelip, ysgyny gaçyp barýanyny duýdy. Diwar aşmaklyga güýji ýetmän, çyñsap derweze tarap süýşdi. Sadyk aga iti ir bilen derwezäniñ aşagyndan tapdy. Akboýun çalajan ýagdaýda ýatyrdy. Eger ol ýylgynlykda şöhrat gazanmanynda, Sadyk aga iki dünýäde hem Salam doktora baş egip barmazdy. Salam doktor hem ony öz gezeginde hakyky göwün bilen em etmedik bolardy. Süýegine zyýan ýetmedik eken, ýarasy tiz gutulyp başlady.

– Sadyk aga bu bolup geçen waka parhsyz garamady. Şol günü ferma bardy. Emma çopan ony ýazky goradan bäräk geçirmedi.

Ýene bir gadam ýöreseň, atjak! diýip tüpeň gezedi. – Bu saňa az! Howlukumany dur, entek saňa görkezmegiň nähili bolýandygyny entek görersiň.

Ýarasy gutulan Akboýnuň adatdan daşary ýagdaýda işdäsi açylyp başlady. Öňler nahara gyýa bakmaýan janawer indi göýä şol wagtlaryň essesini çykarjak bolýan ýaly ýalagyna guýlanyny gördüm diýmezdi. Soňra öýde berilýän nahara hem nebsi kanagatlanmandan soň, ol meýdanlarda ölüp ýatan zatlary gözleýän boldy. Ýoldaryň ölüminden soň möjekler bu tarapa aýak basmanlygy üçin meýdanda ölüp ýatan zatlar köpdi. Diňe obanyň itleri käwagt-käwagt... Emma Akboýun olary tiz tertibe çagyrdy. Ýyrtyjy guşlar, bürgütler diýäýmeseň, onuň nesibesine şärik bolmaga ýürek edýän jandar ýokdy. Ilki Akboýun şol guşlar bilen hem çekeleşip gördi. Başarmady. Bu ganatly mahluklary bir tarapdan kowsa, ikinji tarapdan ýapyrylyşyp gelderdi.

Şeýdip Akboýun möjekler ýaly ýaşap başlady. Bu hili durmuş özüne makul bolandan soň indi öňküler ýaly yzygiderli Resulyň yzyna tirkeşip ýörmezdi, ir bilen çagalary mekdebe çenli alyp barardy-da, soňra dogry meýdanlyga çykyp giderdi. Meýdandan käte örän giç gelderdi. Emma Resuldan göwni sähelçe howsala düşse, haýal etmän oba ylgardy. Resul top oýnaşyp urşan günü hem şoňa meňzeş waka ýüz berdi. Bu wagtda Akboýun jarda elenip ýördi. Göwni öz-özünden aladalan soň oba tarap ylgady. Ol depäniň üstünde peýda bolanynda, Resul biri bilen ýaka boguşýardy. Akboýun!-diýip gygyrdy. Çagalar tüweleý ýaly ýetip gelýän iti görenden çym-pytyrak bolup, dargaşyp gitdiler. Meýdanda it bile Resul galdy. Bu gün hem ol oglany mekdebe çenli ugradyp bardy-da, burçda maşyna garaşyp duran adamlaryň ýanyndan gomparyp ýöräp geçip, meýdanlyga gitdi. Iki günden bäri gerişdäki haram ölen sygyr bilen gümrady. Etiň ysyny uzakdan duýup, tamşanyp gadamyny çaltlandyrdy, üç-dört it maslygy arkaýyn çekeleşip ýörenini gördi. Akboýun gazapdan guduzlap olaryň üstüne süründi. Penjesine düşen iti bölek-bölek etmek üçin ylgap bardy. Barybir nebis diýen bir bela üstün geldi, gaçjak bolan itleriň yzyndan kowalaman, maslyga ýapyşdy.

Akboýun bu wagtda howludady. Ýalagyndaky naharyny päkize iýip bolandan soň, güneşde bir salym süýnüp ýatdy. Soň indi Gaplaňnyň ýanyna gitjek bolup duranynda, derwezeden Resul girip geldi. Iti gören oglanyň gözleri şatlykdan ýaldyrap gitdi. Gelenden Akboýnuň boýnundan gujaklady. Erkeledi. Soňra gulagyndan çekip, öýke-kine etdi.

– Ha, sergezdan! Nirelerde entäp ýörsüň. Garaňy görkezeňok? Häzir özüm saňa görkezerin?! Akboýun oglany göresi gelen, togalanyp, böküp bir salym oýnaşan boldy.

Sonra derwezä ugrady.

– Hä, ýene gaçmakçymyň? Gaçyp bolupsyň, sergezdan!

Resul onuň gulagyndan tutup, öýjagazyna tarap süýredi. Akboýun muny adatdaky oýun diýip düşüniş, onuň aýdanyny etdi. Haçanda gözi ýerde çolaşyp ýatan zynjyra düşende, oglanyň maksadyny aňlady. Kellesini aýgytly silkip, gulagyny boşatdy-da, yzyna öwrüldi. Resul itiň boýnundan pugta gujaklap, tutup galmakçy boldy. Güýji ýetmedi. Akboýun oglany hiç bir kynçylyksyz derwezä çenli süýräp bardy. Bosaga büdräp düşen oglanyň gahary gelip, ýerden ullakan daş aldy, ýöne urmaga eli barma. Daşy pugta gysymlap Geldiýar magsymyň howlusy tarapa ylgap gidip baryan Akboýunuň yzyndan garap galdy, gözünde ýaşy akdy. Soň ol atasynyň kiçijik wagtyndaky it taýpasy hemme zady unudýar, emma bu wagtyňça, soňra ýene aň-huşy ýerine gelýär diýen sözi ýadyna düşüp, göwni ýerine düşdi. İçinden Geldiýar magsymyň itine oňaryp sökdü.

Akboýun kimiň howlusy tarapa gaçyp gitdi?

Akboýun Geldiýar magsymyň mellegine geçip, Gaplaňy ýerinden tapmady. Erkeläp çagyryşlary hem jogapsyz galdy, ol ys alyp yzyna düşdi. Yz ony dogry ferma getidi. Ýazky goranyň etinde çommalyp oturan Gaplaňy ol uzakdan gördi. Ýüregi howlugyp, ädimini çaltlandyrdy, fermanyň arkasyndan ýabak göterip çykan Kerim çopana gözi düşüp, başagaý boldy.

Akboýun beýle tiz peýda bolmagyna garaşmadyk çopan ilki aljyrady. Soň elindäki ýabagy dersiň gyrasyna sünjüp, öýne tarap howlukdy. İçeri girip, tüpeňi eline aldy. Depgisini göterip, yzyna öwürlen ýerinde howlukmaçlygy özüne oňaysyz duýulup, ýylgyrdy. Depgini düşürüp, tüpeňini diwara söýedi. Sümsünip ýörüp, bir burçda ýatan eşegiň tohumyny gözläp tapdy. Tohumy aşagyna goýup, gapynyň ýanynda jaýlaşyp oturdy. Gapyny gyýa açyp, tüpeňini dyzyna aldy. Aralykdan ýazky gora arkaýyn göze görünýärdi. Akboýunuň entek ite ýakyn gelmejegini bilýärdi. Göwnüne gorky aralan itiň jaýyndan gozganmagy kyn, şunuň ýaly, mün haýbat atanyň bilen uzaklaşyp gitmeýär. Oňayyny gözläp, töwereгини аýланyp ýörüберýär. Аýратynam, түпең okuny datyp gören itler bu barada örän pugta bolýarlar. Emma şuna seretmezden, men-men diýen itiň hem sabyr-takatyny bir-iki sagatdan artygyna ýetmeýär. Gorkynyň täsiri astynda olar bara-bara howp-hatary unudyp goýýardy. Çopanyň umydy ynha, şundady. Iki sagat däl, iki gün garaşmaga hem ol razydy. Yakyn getirmezden durup, Akboýny bir ýanly etmek, örän kyn ýaly duýulýardy. Atyp öldürýärde, maslygyny fermanyň arkasyndaky çukura taşlap, üstüni toprak bilen gömjekdi. Hany, eýesi dawa edip görsün-dä! Akboýun öýdäki taýýarlygy duýan ýaly entegem ýerinden gozganman durdy. Gaplaňnyň nalap çyňsamasyndan soň, ýuwaşlyk bilen öňe süýşüp başlady. Barmaly ýere ýüz ädim çemesi galanda çopanyň ot berýän taýagyny ýatlap ýene durdy. Gaharly çyňsady.

Aradan ýarym sagat çemesi wagt geçenden soň, çopanyň içi gysyp başlady. Munuň üstüne, entek mallaryň ýarymyna ot berilmändi. Bir hyýaly bakmaklyga meňzeýän bu işi elini silkip, ýumuşyna gidibermekçi hem boldy, ýöne ýüregi köýüp ýürejigini oýlap pikirinden dändi. Deşikden garap, aralygyny göz öňüne getirdi. Ol diliniň aşagyna nas taşlap, gerdenini gart-gart gaşady, birden gözi ferma diwaryndaky söýelip duran egri çopan taýaga gözi düşüp, örän guwandy. Öňräk şu zat hyýalyyna gelmediginden, içinden özüne oňaryp sökdi. Akboýun şäriginiň azabyna çydam berip bilmeýän, ýyrtyjy haýbatly itleriň taýpasyndan ahyry. Beýle ýagdaýda ölse öler, welin hiç hili beladan gaýtmady. Kerim çopan daşaryk çykdy. Baryp taýagy aldy. Ýol ugruna üstündäki güpbüsini çykaryp taşlap, Gaplaňyň ýanyna bardy. Tüpeňini diwara söýäp, iti taýaklamaga başlady. Gaplaň ýuwaş we näzik it-zarba güýçli bolmasa-da, dünýäni başyna göterip wowlap başlady. Özünü çar tarapa zyňyp, gutulmaklyga urundy. Ýöne ýüpi kelte, taýak bolsa uzyndy. Gaplaňyň taýak astynda galanyny görüp, gazapdan Akboýnuň aňy gaçypdy. Emma tüpeňden ýüregini aldyran, köňlündäki gorky duýgusyny ýeňmäge gurby ýetmedi. Çyňsady. Çyňsadygyça ýer bagytlap ygtyýarsyz öňe süýşdi.

Çopan özünü her tarapa urup, taýakdan gaçmaga urunýan Gaplaňy taýaklamany dowam etdi, arasynda Akboýna gňzüniň gytagyňy taşlady. Akboýnuň serçe garawullaýan pişik ýaly ýer bagrtlap, geň gör-nüşde hereketlenýändigini görüp güldi, ony tiz guduzlatmak niýetinde Gaplaňy beterräk taýaklap başlady.

Emma şol wagt garaşylmadyk hadysa ýüz berdi: taýak janyndan geçen Gaplaň birdenkä çopana ýapyşyp, onuň sag bileginden dişledi. Kerim çopan iňröp goýberdi-de, özünü bir ädim yza çekdi. Bilegindäki akýan gany görüp, sögündi. Soňra taýagyňy iki elläp tutup, bagty garany täzeden taýaklamaga düşdi. Gazapdan guduzlap giden çopan Akboýny örän giç duýdy. Nala meňzeş gelyän owazy eşidenden soň öwrüldi-de, şu pursata garaşan bolmagyna garamazdan ok ýaly uçup gelyän Akboýnuň gazabyny görüp, birden gorky basdy. Taýak bilen goranmakçy bolan ýerinde tüpeň ýadyna düşüp, gurala ýapyşdy. Howlугanyndan tüpeňiň depgisi galyp, gundagyny sypalap başlady. Ahyry, depgini göterip, tüpeňini Akboýna dogurlady. Örän ýakyn gelen Akboýun edil şu pursatda adam boýy böküp, ýyldyrym çaltlygynda oňa yapyşdy. Oky degmedi eginlerine tyg ýaly batan dyrnaklarynyň zarbynda gygyryp goýberdi. Janynyň agyrysyna pyçagyna ýapyşyp, gyzgyn dem aralaş göz öňündäki bir pursatda ýalt edip, çuw ak dişleriň damagyna sanjylanyny duýdy. Gözüniň öňi garaňkylaşyp, huşuny ýitirdi.

Akboýun duşmanyny ýeňenine gözi ýetip, jesetden aýryldy. Toprakda ýatyp turan ýaly tekiz silkindi. Soňra dyngysyz çyňsaýan Gaplaňyň ýanyna baryp, arkany gan ýokan ötgür dişleri bilen kertdi.

Ferma iým alyp gelen, Toýçy şofýor Kerim çopanyň entek бүтинлей sowamadyk jesedini görende, itler meýdan tarapa gidip barýardylar. Toýçy şofýor jesediň ýüzüne guşagyny ýapyp, maşynyny oba tarap sürdi.

Ertesi Hydyr çala başlyklaýyn dört atly itleri ýylgynlykdan tapdylar. Akboýun gaçmady. Yzky aýagyny süýrärp zordan ädimleýän Gaplaňyň daşyny aýlanyp haýbatly arlady.

Salym geçmän, ýylgynlygyň içinde tüpeň sesi ýaýrap gitdi.

Özbek dilinden türkmen diline terjime eden Isa Arazow

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Akboýun atly ite häsiýetlendirme beriň?
2. Akboýun bilen Resulyň biri-birine bolan gatnaşygyny aýdyp beriň?
3. Ýoldaryň hilegärliklerini sanap beriň?
4. Salam doktoryň iki sany ogluna häsiýetlendirme beriň?
5. Kerim çopan bilen Sadyk aganyň nähili garama-garşylygy bardy?
6. It barada okan eseriňiz, ýa-da tomaşa eden kinofilmiňiz barmy?
7. Sadyk aganyň daýysy ýegenine nähili maslahat beripdi?
8. Eserdäki itiň ynsana wepalylygyny suratlandyrýan ýerlerini beýan edýän ýerlerini edebiyat depderiňize ýazyp geliň?

Normurod Norkobilowyň adam we tebigat hakynda hekaýa edýän ýene bir eseri – «Kebelek» hekaýasyny okamagy tekliپ edýäris.

MENIŇ HEKAÝA BARADAKY PIKIRIM

Ýazdy: _____

Kitap

Özine has häsiýeti:

Weziýeti we problemasy:

Wakalaryň bolan ýeri:

Çözüdi:

Sýujeti

Başlanyşy _____

Dowamynda _____

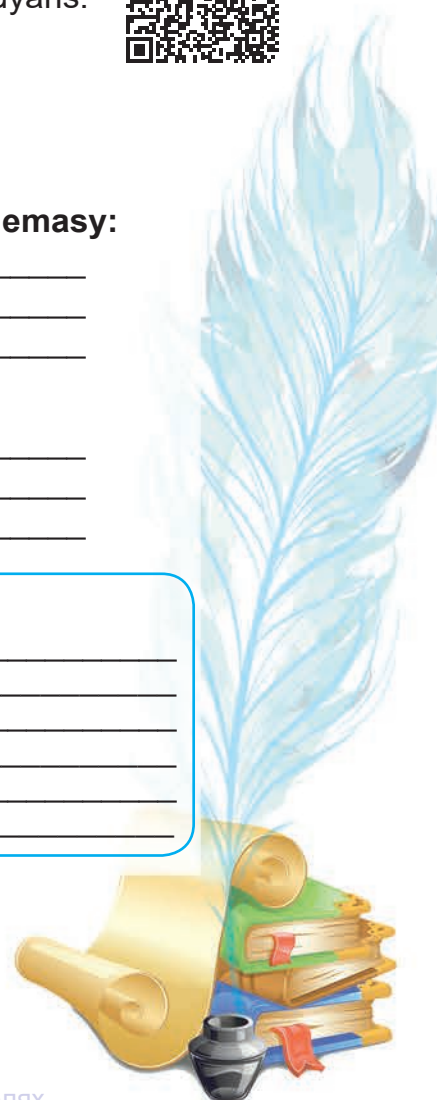
Soňy _____

Şahsy jogabyňyz:

Başlanyşy _____

Emotsiýaňyz _____

Reýtiň bahaňyz _____

Biz bu gunki sagadymyzda: shahyr bilen tanyshyrys. Chagalar uchun ajayyp goşgy doreden suratkeş, tanymlal terjimeçi, beýik dramaturg, ökde mugallym we rus chagalar edebiýatynyň bilimli redaktorynyň işlerini öwrenýäris.

– Siziň bilen rus halk ertekisini öwrenýäris.

– Bu ýerde ula hormat, kiça sarpa, ýeri gelende ýaş çaga bolsa-da, hormatyny ýerine goýmaklyk, ejizlän mahaly kömek etmek meselesi açylyp görkezilýär.

Samuil Yakowlewich Marshak

(1887–1964)

«Marshak chagalar edebiýatyny esaslandyryjy alym, chagalary çyn yürekden söýýän, olara dogruçyllygy öwredýän, öwgä mynasyp ynsandyr». M. Gorkiy

Görnükli Rus edebiýatynyň wekili Samuil Marshak 1887-nji ýylda Worenežde diş tehnikleriň maşgalasynda dünýä indi. Ol goşgy düzmeklige ýaşlyk ýyllarynda başlaýar. 1897-nji ýylda Ostgoroj gimnaziýasyna okuwa girýär. Şahyr bu ýerde öz döwrüniň öňdebaryjy sungat işgärleri bilen tanyşýar. S Marshagyň döredijilik işi bu ýerde gülläp ösýär.

1906-njy ýyldan başlap onuň goşgulary we terjimeleri çykyp başlaýar. Şahyr 1912-nji ýylda Angliýa gidýär. London uniwersitetiniň sungat fakultetine okuwa girýär. Iňlis halk aýdymalaryny, ertekilerini söýüp diňläpdir. Şahyr ol ýerde W. Bleýkiň, Robindranat Tagoryň we beýlekileriň goşgularyny **iňlis diline** terjime edýär. 1914-ýylda Rossiýa dolanyp gelen Marshagyň durmuşy chagalar dünýäsi bilen berk baglanyşýar. Ol 1915–1922-ýyllar aralygynda ýetimler öýlerinde mugallym bolup işleýär. Bu Marshagyň chagalar şahyry hökmünde ösmeginde möhüm rol oýnaýar. 1920-nji ýylda şahyryň «Nirede iýdiň garaguş», «Samsyk syçan hakda erteki», «Düýn we şu gün», «Sirk» ýaly eserleri neşir edilýär. 1939-njy ýylda Marshagyň «Petýa nämä gorkýardy?» we «Korablça» ýaly goşgulary, 1943-nji ýylda «On iki aý» erteki dramasy okyjylaranyň arasyn-da meşhurlyk gazanypdyr.

Aşakdaky ýumuşyň yzyny dowam etdiriň!

1. S. Marşak eserleri: _____
2. Iňlis diline terjime edýär: _____
3. Okyjylaranyň arasynda meşhurlyk:
gazanan erteki dramasy: _____

KILWAN OGLAN WE KÜRRE

Bu ertekiniň üsti bilen şahyr nämäni aýtmak isleýärkä?

Kürrä münüp, goja barýar,
Özem ulaglyja barýar.
Garry her ýan garap barýar,
Oglan bolsa ýöräp barýar.

Iller görüp diýýär bada:
– Bakyň, ynha bu geň zada,
Eşeklije barýar goja.
Oglan bolsa pyýadaja.

Geň dälmiika beýle waka?
Bakyň hany oňa baka!
Eşeklije barýar goja,
Oglan bolsa pyýadaja.

Garry düşüp eşeginden,
Tutup çagaň guşagyndan,
Gök kürräniň üstünejik,
Mündürdi şol dessinejik.

Başga biri geňläp bada,
Diýýär: – Bakyň bu geň zada,
Oglan barýar eşeklije,
Goja bolsa pyýadaja.

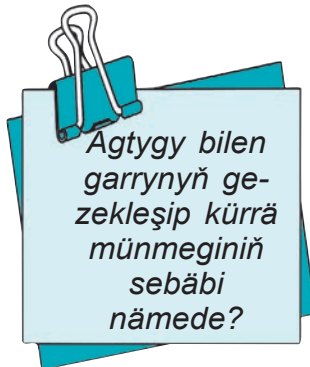
Geň dälmiikä beýle waka?
Bakyň, hany oňa baka!
Oglan barýar eşeklije,
Goja bolsa pyýadaja.

Paý-pyýada gidip durman,
Böküp kürrä mündi kilwan.

Iki bolup mündi olar,
Has ynjaldy indi olar.

Biri gülýär için tutup,
Şeýle diýýär geňläp bakyp:
– Agtygyna, garra bakyň!
Ýegşerilýän kürrä bakyň!

Ikisi – de düşüp bada,
Gidiberdi paý – piýada,
Indi kürrä gezek ýetdi,
Garry ony hopba etdi.

Geňleýär il üýşe-üýşe,
Ine şeýle diýşe-diýşe:
Muňa näme diýjek indi?
Garryny gök kürre mündi!

Geň dälmi beýle waka?
Bakyň hany oňa baka!
Muňa näme diýjek indi.
Garryny gök kürre mündi.

Bu ertekide şahyr çagalaryň durmuşynda bolýan, häsiýetine laýyk gelýän gyzykly ugurlary tapýar we açyp görkezýär. Bu goşgynyň üsti bilen ynsan obrazyny açyp görkezýär. Şahyr ýönekeý durmuş hekaýasyny goşgynyň üsti bilen açmak isläpdir, we ululara hormat, sylag, deň-duşyňy göreňde biparh bolmazlyk, adamlara ýagşylyk etmek meselesi açylyp gülküli hasiýetde görkezilýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Ş Marşak goşgy düzmeklige haçan başlaýar?
2. Ýokary bilimi nirede alýar?
3. Şahyr nähili eserler ýazypdyr?
4. «On iki aý» erteki drammany nähili meşhurlyk gazanýar?
5. Garry ulaglyja barýar diýen setirlere nähili düşüňärsiň?
6. Garrynyň ulagy bilen siz tanyşmysyňyz?

Toparlar bolup işleýäris.

Toparlara bölünip, goşgy setrleri boýunça pikirleriňizi beýan ediň.

Biz siziñ bilen: Ernest Hemingueýiň ömri we döredijiligini we «Goja we Deňiz» eserinden bölekleriň manysyny, öne sürýän temasyny, gojanyň gün-güzeranyny dolandyryşyny. Oglanjygyň ata-enesiniň oňa beren maslahatlary barada öwrenýäris.

Ernest Hemingueý

Amerikan ýazyjy

(1899–1961)

Amerikaly dünýä belli ýazyjy, Nobel baýragynyň eýesi Ernest Hemingueý 1899-njy ýylyň 21-nji iýulynda ABŞ-nyň Illinoýs şäherinde dünýä inýär. Ol 1917-nji ýylda Kanzas-Stide jurnalist bolup işe başlaýar. 1914–1918-nji ýyllar aralygynda birinji jahan urşuna gatnaşýar. Ýazyjy 1928-nji ýyllara çenli Parižde ýaşaýar. 1931-nji ýyldan 1939-njy ýyla çenli Hemingueý Ispaniýanyň halkynyň milli azatlyk ugrundaky göreşinde harby habarçy bolup işleýär. 1939–60-njy ýyllar aralygynda Kubada ýaşaýar. Ilkinji hekaýalar kitaby «Biziň döwrümüzde» (1924). «Gün çykýar» (1926), iňlis dilinde «Flesta» ady bilen neşir edildi, «Hoş gal ýarag!» (1929) söweşiň adam hukuklarynyň agressiýanyň we şol bir wagtyň özünde ynsan edermenliginiň, mertebesiniň we söýgüniň islendik erbet güýçlerden has ýokarydygyny aýdyň görkezýär. Şol ýyllarda onuň birnäçe eserleri çapdan çykýar. «Nigas jaňy» (1940), «Howply tomus» we «Ummanyň adalary», «Derýanyň kölegesinde», (1950), «Köne adam we deňiz» (1952), «Hoş gal ýarag», «Goja we deňiz», ýaly romanlaryny «Günortan ölüm» (1932) «Afrikanyň yaşyl depeleri» (1935), «Giýenjiniň baýdagy» (1933), atly gysga hekaýalar ýygındysy neşir edildi. «Oks şahy», «Frensis Makomberiň bagty», «Klimanjaronyň garlary» (1936), «Dokma we garyplyk» (1937), ýaly filmleri ýazyjynyň döredijiliginde meşhurlyk gazanmaklygyna mümkinçilik döretdi. Ýazyjy 1961-nji ýylda ABŞ-nyň Idaho şäherinde aradan çykýar.

GOJA WE DEŇIZ

Powestden bölek

Men hakyky gojany hem hakyky oglany, hakyky deňzi hem hakyky balygy, hakyky akulany görkezmäge çalyşdym. Eger maňa ony ýeterli derejede gowy edip, hakykat edip suratlandyrmak başardan bolsa, hakykatyň özündenem has beter hakykaty döretmekdir.

E. Hemingueý, 1954 ý.

*Okuwçylar şu
ýerde oqlanjygyň
ata-enesiniň
ogluna aýdan
pikirlerine nähili
garaýarsyňyz?*

Golfstrimde gojanyň bir özi gaýygynda balyk tutýardy. Ine, ol segsen dört gün bäri deňze çyksa-da, bir balyk hem tutyp bilmändir. Başky kyrk günde onuň ýanynda bir oqlan boldy. Ýöne her gün hiç bir zat tutyp bilmän, boşja gelensoňlar, oqlanyň ata-enesi oňa gojanyň şübhesiz «salao», ýagny «iň betbagtdygyny» aýdyp, hut ilkinji hepde-de üç sany oňat balyk getiren, hol beýleki gaýykçy bilen deňze çykmagyny maslahat beripdi. Gojanyň günde-günaşa boş gaýdyp gelendigini görmek oqlana agyr düşýärdi, şonuň üçin ol onuň balyk tutýan enjamlaryny ýa-da gaňragyny, garpunyny hem-de bogaldagyň daşyna dolanan elkenini öýine eltmäge kömekleşmek maksady bilen kenara çykardy. Haltanyň matasyndan ençeme ýamag salnan ol ýelken, dolagly ýagdaýda hemişelik ýeňlen goşunyň baýdagyna meňzeyärdi.

*Siz şu aşakdaky suratlandyrma boýunça goja näçe ýaşynda diýip
oýlaýarsyňyz?*

*salaoiň
betbagt
adam*

Goja agajet, tapdan düşen adamdy, onuň ýeňsesi ýygirt-ýygirt, ýañaklary bolsa gaty bir howply bolmadyk deri düwnik keseliniň melemtik menekleri bilen örtülgedi. Deňziň ýüzünde görünýän ýañaklaryndaky menekleri düşüp, olary ýalpyldadyp görkezýärdi.

Ol menekler onuň ýañaklaryndan tä boýnuna çenli örükdir, ellerinde bolsa ullakan balyk tutyp, ony çekende inçe ýüpüň salan çuňňur ýarasynyň yzy bardy. Ýöne onda täze ýara ýokdy. Olar suwy gurap galan takyryň jaýryklary ýaly köne ýarady.

Onuň gözlerinden başga ähli ýerlerri garrapdy, gözleri bolsa deňziň reňkini alypdyr, özem boýnegmezek, şadyýan adamyň gözi ýalydy.

– Santýago – diýip, oqlan iki bolup gämileriň duralgasyndaky gaýygynyň ýanyndan kenardaky ýol bilen ýokary çykyp ugranlarynda aýtdy. – Indi men seniň bilen ýene deňze çykyp bilmerin. Sebäbi biz eýýäm birneme pul gazandyk.

*Gojany oqlanyň balyk tutmaklyga bolan, ukybyny ösdiren ussady
diýip bilerismi?*

Goja bu oqlana balyk tutmagy öwredipdi, şonuň üçin oqlan-da ony gowy görýärdi.

– Ýok – diýip, goja aýtdy. – Sen bagtly gaýyga sataşdyň. Şonda hem gal.

– Yadyňa düşýärmä, bir gezek sen dogry segsen dört günläp deňze çykdyň, emma hiç zat tutyp bilmändiň, ondan soň welin, biz üç hepdeläp yzly-yzyna her günde ullakana balyk tutyp getiripdik.

– Ўадымда – диъип, гожа аътды. – Маъна ынан-
mazlyk edip, meniñ ýanymda gitmändigini hem
bilýärin.

– Meni kakam mejbur etdi. Men entek çaga
bolamsoñ, oña gulak asmaly.

– Bilýän – diъип, гожа аътды. – Başda hili bolup-
da bilmez.

– Ol-a kân bir ыnanyp baranok.

– Hawa – diъип, гожа аътды – Biz welin, biri-bi-
rimize ыnanýarys. Dogrumy?

– Elbetde, dogry. Men saña Terrasda piwo alyp
bereýinmi? Balyk tutylýan enjamlary onsoñ öýe
alyp gidäýeris.

– Bolýar – diъип, гожа аътды. – Balykçy balykça
hödür edýär...

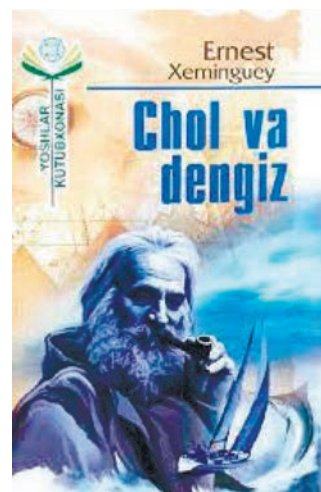
Olar Terrasda baryp oturdylar. Bu ýerdäki
balykçylaryñ köpüsi gojanyñ üstünden gülýärdiler,
goja şonda-da olara gaharlanmaýardy gojaman
balykçylara bolsa oña seretmek gaýgyly bolýardy.
Şonuñ üçin olar ony görmediksirän bolýardylar.
Suwuñ akymy, çeññegi nähili çuñluga taşlandyk-
lary, howanyñ bolup durşy, şeýle-de deñizde gö-
ren zatlar barada özara gürrüñ edýärdiler. Bu gün
kimiñ awy oñan bolsa, eýýäm balyk tutmakdan do-
lanyp gelipdiler. Olar özleriniñ tutan marlinleriniñ
garynlaryny ýaryp, olary iki sany tagtanyñ üstü-
ne keseligine goýşdyryp, tagtanyñ her çetinen
iki bölüp göterip, balyk ammaryna eltýärdiler, ol
ýerden olary refrežeratorlar bilen Gawanadaky
bazarlara alyp gidýärdiler.

Akulany tutan balykçylar bolsa aýlagyñ beýleki tarapynda
ýerleşýän, akulanyñ etini bölekleyän fabrige tabşyrýardylar: ol ýerde-
de olary gañraklardan asyp, bagyrlaryny çykarýardylar, ýüzgüçlerini
kesişdirýärdiler, hamyny sypyrýardylar, etini duzlamak üçin ýasy-ýasy,
yukajyk edip dilişdirýärdiler.

Ýel gündogardan öwsen mahalynda akula ke-
silýän fabrik tarapdan porsy ys getirýärdi. Ýöne bu
gün ys-kok yokdy. Çünki ýel ilki demirgazykdan
öwüsdi, soñra bolsa бүтүнлеý ýatypdy. Terrasda
mylaýýym howaly, güneşli gün boldy.

– Santýago – diъип, oñan dillendi. Näme? –
diъип, гожа jogap gaýtardy. Ol piwoly stakanyna
seredip, bireýýäm geçip giden günleri ýadyna saldy.

– Men saña ertir sardin tutyp bereýinmi?

*Eger siz
balykçylaryñ or-
nuna bolsañyz
näme ederdiñiz?*

*Siz hem
garrynyñ
üstünden
gülermidiñiz?*

*Gojanyñ ady
näme?*

Beýsbol-oýun

– Gerek дәл. Gowusy, sen beýsbol oýnasana. Entek küreklemäge güýjüm ýetýär, Rojelio bolsa torlary deňze taşlar.

– Ýok, gowusy, meniň özüm edeýin... Seniň bilen balyk tutmaga gitmek, gadagan bolsa, onda men saňa nämedir bir zatda kömek edeýin-dä.

– Sen maňa piwo hödürlediň ahyry – diýip, goja aýtdy. – Sen indi ullakan adam.

– Ilkinji gezek meni deňze alyp çykanyňda, men näçe ýaşymdadym?

Oglanjyk näçe ýaşynda deňze çykýar? Siz balyk tutup gördüňizmi?

– Bäşiñdediň. Şonda tutan diri balygymyzy gaýygyň üstüne çykaranymda sentas heläk bolupdyň, ol ähli zatlary tas kül-uşak edipdi. Ýadyňa düşýärmimi?

– Ýadymda, ol guýrugyny bulaýlap, ikiýana urnanda, oturlýan tagtany-da döwüpdi, sen bolsaň ony tokmak bilen gaty urupdyň. Ol ýerde öl-suw bolup ýatan balyk tutulýan enjamlar bardy, gaýyk bolsa durşy bilen titreýärdi, seniň eliñdäki tokmak hem, hamala diýersini, agaç çapylandaky ýaly dünküldäp ses edýärdi, töweregi ganyň süýjümtik ysy gurşap alypdy.

– Dogrudanam, şolaryň hemmesi seniň ýadyñdamy ýa-da ony men saňa soň bir wagt aýdyp berdimmi?

– Meni ilkinji gezek deňze alyp çykanyňdan bäri hemmesi ýadymda. Goja oňa Güne ýanan wepaly hem mähirli gözleri bilen seretdi.

– Eger sen meniň oglum bolan bolsadyň, onda men häzirem seni öz ýanym bilen alyp giderdim. Emma beýle дәл, seniň atañ-eneñ bar, onsoñam, sen bagtly gaýyga duş geldiň ahyry.

– Bolýa, şeýle ekenim-dä, şonda-da men baryp sardina getireýin. Men

direjesinden dört sanysyny nireden tapyp boljakdygyny bilýän.

– Meniň şu günkilerim hem entek diriligine dur. Olary men duzly yaşige salyp goýdum.

– Men saňa täzejesinden dört sanysyny tapyp bereýin.

– Birisi ýeter – diýip, goja garşylyk görkezdi.

Ol hiç wagt ertire bolan ynamyny, umydyňy ýitirmeýärdi. Häzir hem olar onuň ýüreginde göýä deňizden tämiz ýel öwürýän ýaly berk otyrды.

– Ikisini getiräýeýinle – diýip, goja ylalaşdy. – Hernä, sen ony ogurlaýan-a дәлсиñ-dä?

– Eger gerek bolsa, men olary ogurlardymam. Ýöne men olary satyn aldym.

– Sag bol – diýip, goja aýtdy.

Ol özüne ylalaşyjylygyň haçan gelenligi barada pikirlenmeýärdi, ol diýseñ ýukaýürekdi.

Ýöne ol ylalaşyk wagtynyň hiç hili utanja goýman, adamyň şahsyýetine zyýan ýetirmän gelendigini bilýärdi.

– Eger-de akym öz ugryny üýtgetmese, onda ertir oňat howa bolar – diýip, goja aýtdy.

– Sen balygy nirede tutjak?

– Kenardan uzagrakda tutaryn. Jahan ýagtylmanka deňze çykaryn.

– Menem özümiňkini kenardan uzagrak gitmäge yrjak bolaryn. Birden saňa äpet balyk duş geläýse, onda biz saňa kömek ederis.

– Seniň onuň kenardan gaty uzak gitmäni halamaýar.

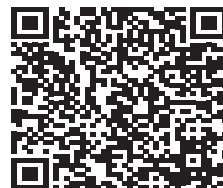
– Ol-a şeýle – diýip, oglan aýtdy. – Ýöne men onuň görüp bilmejek zatlaruny – goý, çarлак bolsun – görerin. Ine, şonda ony gyzyl makrelleriň yzyndan uzaga gitmeklige yrsa bolýar...

Eser esasyndaky radiodramany diňläň.

Topar bolup işleýäris:

1. Toparlara bölünip «Altyn balyk» oýnuny oýnaýarys.
2. Balygyň surat şekili paýlanýar.
3. Okuwçylar gahrymanlaryň eden işlerini surat şekiline jaýlaşdyrýar.

Nazaryý maglumat: Çeper eserde nyşan (wakalaryň beýany)

Bu eserde ýazyjy Ernest Hemingueý Golfstrim şäherinde bolup geçen wakany beýan edýär. Goja bilen oglanyň arasynda bolýan wakalar beýan edilýär. Gojanyň soňky segsen dörd günde balyk tutup bilmedigi aýdylýar. Başdaky kyrk gün döwründe onuň ýanynda bir oglanyň bardygy hekaýada aýdylýar. Oglan hem balyksyz öýüne boş barandan soň, oglanyň ata-enesi goja salo iň betbagt adam – diýip at dakýar. Ogluna günde balyk getirýän balykçy bilen işlemegi tekliپ edýär. Şu ýerde ata-ene oglunyň balykçy goja bolan höwesini syndyrýar. Santýago goja oglana ata-enäniň aýdanyny etmediligini aýdar, emma oglan ata-enesine bolýar, diýip gojadan ýüz öwürmeýär. Eseriň öne sürýän ideýasy garrynyň işi onundan gelmese-de, diňe öne ymtylmak, ruhdan düşmezlik. Onuň ýaşlykdaky gujur-gaýratynyň kemelenligini ýaşlara bildirmezlik, oglanyň balykçylyk hünärine, bolan höwesini söndürmezlik, onuň ata-enesiniň berýän maslahatlaryna hem gulak salmaklygy, baradaky pikirler öne sürýär.

Eserdäki gahrymanlara häsiýetnama beriň!

Santýago

Rojelio

Oglanyň
ata-enesi

Biz ýazyjy bilen tanyşýarys.

Hajy Ysmaýylov (1913–1948)

Hajy Ysmaýylov 1913-nji ýylda Aşgabat raýonynyň Bagyr obasynda din wekiliniň maşgalasynda dogulýar. Ol köne mekdepde ýedi ýyl okaýar. 1926-njy ýylda Moskwa gidip, türkmenler üçin ýöriteleşdirilen «Dompros» («Magaryf öýi») diýen okuw jaýynda 1929-njy ýyla çenli okaýar. 1930-njy ýylda Aşgabatdaky Komintern adyndaky mekdebe girip, ony 1931-nji ýylda tamamlýar. 1930-njy ýyldan başlap suw edarasynda terjimeçi bolup işläp başlaýar.

Ýazyjynyň öz eli bilen ýazan terjimehalynda şeýle ýazgylar bar:

«Meniň ilkinji goşgularym we kiçijik hekaýalarym 1929–1931-nji ýyllarda gazetlerde çap edildi. Mekdebi tamamlanym bäre dürli edarlarda terjimeçi bolup yzygiderli işledim. 1935-nji ýyldan «Kolhoznyý aktiwist» žurnalynda, «Sowet Türkmenistany» gazetinde, Dil we Edebiýat institutynda işledim. Häzirki döwürde Türkmen döwlet neşirýatynda zähmet çekýärin. Meniň ilkinji terjimäm M. Pawlenkonyň «Çöl» diýen eseridir. Şondan soň birnäçe okuw kitaplaryny hem hrestomatiýalary terjime etdim. Soň Turgenyewiň «Awçynyň hatlary», L. Tolstoýyň «Kazaklar», W. Gýugonyň «93-nji ýyl», P. Skosyrewiň «Siziň sadyk guluňyz» diýen eserlerini türkmençä geçirdim. 1936-njy ýyldan bäre seýregrägem bolsa kiçijik hekaýalar we terjime barada makalalar ýazýaryn.

1948-nji ýylyň 6-njy oktýabrynda Aşgabat ýer titremesinde wepat boldy.

Aşakdaky tablisadan dogry we nädogry joaplary anyklaň!

		Dogry	Nädogry
1	1926-njy ýylda Moskwa gidip, türkmenler üçin ýöriteleşdirilen «Dompros» («Magaryf öýi») diýen okuw jaýynda 1929-njy ýyla çenli okaýar.		
2	1936-njy ýyldan bäre seýregrägem bolsa kiçijik hekaýalar we terjime barada makalalar ýazýar		

3	1946-nji ýylyň 6-njy oktyabrynda Aşgabat ýer titre-mesinde wepat boldy		
---	--	--	--

Ýazyjy bu hekaýasynda nämäni açyp görkezmek isledi?

KIÇIJIK AWÇYNY GORKUZAN WAKA

Soňky günlerde adamlar nirä barýarkalar?

Kiçijik awçy bir gün botinkasyny we saryja pen-jegini geýip, aw awlamak, gaz tüpeňlemek üçin howlynyň içine çykdy. Soňky günlerde onuň kakasy hem-de köp kolhozçylar pyrgunlara münüp, bir yaňa howlukmaçlyk bilen gidýärdiler. Ine, şol gün hem edil şeýle boldy. Onuň kakasy we başga-da köp kolhozçylar gün dogmanka pyrgunlara münüp gitdiler. Mikola hem bu şakyr-şukura oýanyp, gaýdyp ýatmady. Mikolanyň ejesi hem-de obanyň başga aýallary ýygy-ýygydan üşüp-çaşýardylar, gaty-gaty ýöreşýärdiler we süýem bar-maklaryny agyzlarynyň üstünde goýup, geň bir zat hakynda gürrüň edýärdiler, soňundan hem gaýgylan an ýaly, kellelerini ýaýkaýardylar.

Mikola bu zatlara düşünmeýärdi, düşünjek hem bolmaýardy. Ol hemişekisi ýaly, tüpeňjigini süýräp, özünden uly gazlary garkyl-dadyp, kowalap ýördi.

Birdenkä howada birnäçe samolýot görüldi. Olar gaty-gaty tarlaşyp, pesejikden uçýardylar. Aeroplanlaryň şeýle pessejikden uçuşyny Mikolanyň ynha birinji gezek görüp durşudy. Olar örän galmagalçy bolýan ekeni. Şo barmana hem ýaňky aeroplanlar ýürege düşgünç ses bilen iňläp, aşak indiler.

Hemişeler Mikola aeroplan görse, begenerdi, çagajyklar bilen bir ýerik ýygnanyp, oňa tomaşa ederdi. Emma ol bu gezek gaty gorkdy, hatda gorkun-jygyna bir duran ýerinden butnaman, samolýotlara seredip durdy. Soňra ejemi çagyraýyn, goý ol bu samolýotlary bu ýerden kowsun diýen pikir bilen:

– Eje, görsene bulary! – diýip gygyrdy. Emma onuň sesini ejesi eşitmedi. Onsoň Mikolanyň ejesine gaharlanyp, aglasy geldi. Ol gahar bilen ýerden bir kesejik alyp, ony samolýotlara tarap zyňdy. Emma şol ýakynda bir ýerde uly gümmüldi turdy. Mikola munuň ýaly gümmüldileri ozal hem bir-iki gezek eşidipdi welin, beýle gork-mandy. Bu gezek gümmüldi gaty erbet boldy. Munuň hem sebäbini ol özüniň kesek zyňanyndan gördi, çünki bu gezek uly tozan turdy, yer sarsdy. Mikolanyň özi hem ýykyldy. Tamlaryň äpişgeleri şakyrdaşyp

*Hekaýadaky
gahrymanyň
ady kim?*

*Aeroplan-
uçar gonýan
duralga.*

*Gümmüldi
bolan mahaly
Mikola nāhili
ýagdaýa düşdi?*

*Bu ýerde Mi-
kolada nāhili
edermenlik
görüärsiñiz?*

*Mikolanyň
ejasine name
boldy?*

döwüldi. Gazlar boýunlaryny süýndürişip, gaty-gaty garkyldaşyp gaçdylar. Ýüzleriniň ugruna hem aňk-taňk bolup ýatan Mikolany depeläp geçdiler.

Mikola gaty gorkdy. Onuň gaty gygyryp aglasy geldi. Onsoň Mikolanyň gaty gahary gelip, birden bokurdagyna sygdygyndan gygyrды-da aglady. Ýerinden turup, öýe gaçmakçy we ejesine iýgenmekçi boldy. Emma şol iki arada samolyotlar ýene iňläp aşak indiler, bir zatlar erbet patyrdady, ýere şabyrdap döküldi. Mikola indi örän hem gaty gorkdy. Ol ýaşly gözlerini aeroplanlara tegeläp, bar güýji bilen çyrlap aglady:

– Eje-ä-ä!...

Olary sesi bilen gorkuzyp gaçyrjak boldy. Emma kiçijik Mikola şunça gaty gygyrsa-da, ol äpet belalar munuň sesini eşitmedi.

Onsoň Mikola şol ýykylan ýerinde tüpeňjigini hem taşlap, gygyryp, öýlerine tarap gaçdy. Gapynyň agzyna ýeteninde ol öňküsinden hem gaty gorkdy. Gara tüsse tamyň gapysyndan we äpişgelerinden zogdurylyp çykýardy. Ýalnyň aýylganç sary-gyzgylt dilleri onda- munda çabrap, ýokaryk dyzaýardy.

Kiçijik Mikola iki eljagazy bilen galpaklaryny penjeläp tutdy-da, öňküsinden hem gaty gygyrды, onsoň tussä demigip, köçä tarap gaçdy. Ol köçä çykanyndan soň, geň galyp, töweregine seretdi. Aglamasyny goýdy.

Aýallar we çagalar gygyryşyp, bir tarapa ylgaýardylar. Sygyrlar molaşyp başga bir tarapa gaçýardy. Hemme ýerde tamlaryň üstünden ullakan otlar çykýar. Köçe tüsseden dolupdyr. Bir aýal elleri -aýaklary jansyz ýaly sallanyşyp ýatan çagasyny bagryna basyp, jynssyz sesi bilen aglaýar. Mikola gaty geň galdy. Onsoň ol gapdalyna seredip, ejesini gördi. Başga aýallar gygyryşyp gaçsa, munuň ejesi arkaýyn, arkan düşüp ýatyr. Mikola ilki ejesinden öýkelejek boldy. Emma name üçindir, oňa ýüregi tap getirmän, ylgap, ejesiniň ýanyna bardy. Ejesiniň saçlary we köýnegi öl bolupdyr. Onuň ýüzünde bir tüýsli garamtyl-gyzyl suw gatap galypdyr. Mikolanyň ýüregi awady, ol hamsygyp:

– Eje, tur! – diýip gygyrды.

Emma ejesi şol bir bolşuna gymyldaman ýatyrды. Gaýtam öňki gatan ganlarynyň üstünden çalaja buldurap, täzedен gyzyl suw syrykmaga başlady.

Mikolanyň göwnüne gaty gygyrsaň, ejeň turar diýen ýaly boldy. Şonuň üçin hen ol bokurdagyna sygdygyndan gygyryp:

– Tur diýýän! – diýip aglady. Emma ejesi onda hem turmady. Gaýtam onuň ýüzünden ýene-de gan akmaga başlady. Mikola jynssyz-jynssyz gygyryp, aşak oturdy we eli bilen ejesiniň kellesini gymyldatjak boldy. Eli gan boldy. Şondan soň Mikola erbet bir zat duýan ýaly, bir ejesiniň ýüzüne, bir-de köçeden ylgaşyp barýan adamlara seredip, aglamaga oturdy. Şol wagt bir adam ýoldan sowlup, Mikolanyň ýanyna geldi. Bir dyzynyň üstüne çöküp, eli bilen Mikolanyň ejesiniň eňeginden galdyryp gördi-de, näme üçindir, kellesini ýaýkady we ýuwaşlyk bilen Mikolanyň ýüzüne bakyp:

*Köçeden gelen adam
Mikolanyň ejesine nähili garaýar?*

– Oglum, aglama – diýdi.

Mikola onuň näme üçin beýle diýenligine düşünmän, mölerilip sekrettdi. Onsoň ol adam ýerinden turdy, Mikolany göterip, geçip barýan pyrgunlaryň biriniň üstüne taşlady. Mikola ýene hem düşünmedi. Emma pyrgunyň gitdigiçe ejesiniň daşda galýanlgyny göreninden soň, ejesine tarap elini uzadyp:

– Ejem galdy diyip gygyrды, arabadan düşjek bolup dyzady. Emma muny goýbermediler.

– Men ejeme gitjek! – diyip aglady, onda hem goýbermediler. Pyrgun gaty-gaty tigirlendi, ylgaşyp barýan aýallaryň we çagalaryň hemmesinden ozal, üstüni ýalyn bilen tüsse basyp ýatan oba uzakda galdy, soňra hem gözden ýitdi.

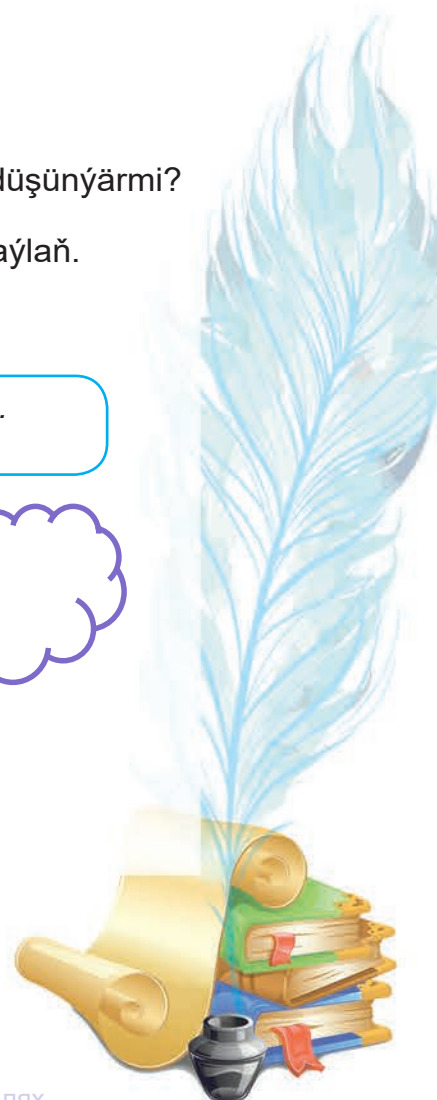
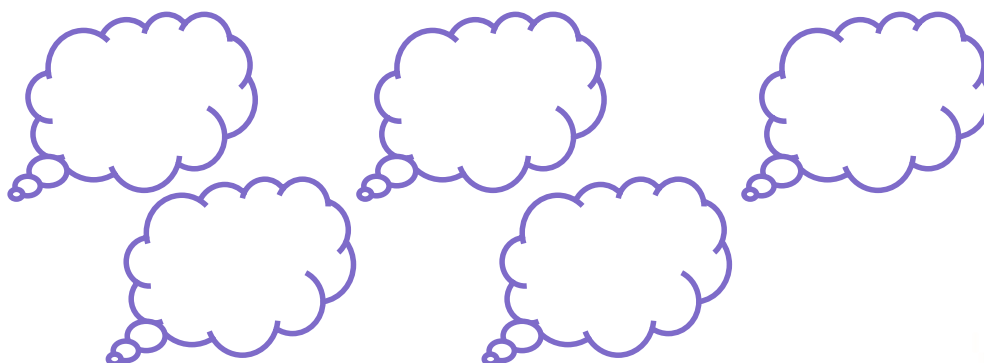
Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Bu hekada kiçijik awçy nähili wakalara şaýat bolýar?
2. Duşmanlaryň ýokardan zyňýan bombalaryna ýaş awçy düşünyärmi?
3. Ejesiniň ölümi barada nämeleri aýdyp bilersiňiz?
4. Bu hekaýa boýunça öz pikirlerinizi aşakdaky böleklere jaýlaň.

Topar bolup işleýäris

*5 topara 5 sorag oýuny: Aşakdaky bulutlaryň içini dolduryň.
– Kiçijik awçynyň başyna nähili gara bulutlar ýagýar?*

Ynsan, tebigat, özlük bölümi boýunça geçilenleri gaýtalamak. Berlen temalaryň başga predmetler bilen baglanyşygy.

Annaberdi Agabaýewiň «Ene toprak» goşgusy.

1. Aşakdaky berlen goşgy setirleriniň nähili temada ýazylanydygyny anyklaň.

Dünýä ýüzi saňa haýran topragym!
Şirwanyň döşünde saýran topragym,
Riştenden ýüpek kiriş örülip,
Şiresi baldaga ýaýran topragym...

Goşguda aýdylýan pikirleri biologiýa, taryh, aýdym, zähmet predmetleri bilen baglanyşdyryp gürrüň beriň. Goşguda ene topraga bolan söýgi, mähir, guwanç nähili görkezilýär. Ene topragyň ezizligi barada nämeleri aýtmak bolar?

Goşgy boýunça berlen ýumuşlaryň üstünde işlemek.

Jogap: _____ Bellik: _____

2. Kakabaý Ilýasowyň «Köl goşgusynda biziň tebigatymyzyň gözelligi wasp edilýär, oňa aýawly mähirli garamalydygy aýdylýar. Geografiýa, biologiýa, tebigat, astronomiýa, edebiýat, türkmen dili, predmetleri bilen baglanyşykly jümleleri tapyň we düşündiriň. Geliň, aşakdaky jümle boýunça pikir alyşalyň! Biziň watanymyzda nähili köller bar?

Jogap: _____ Bellik: _____

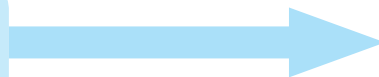
Hanha, Gün eňegini ýere diredi. «Hä...» diýmän, tylla şapak zülplerini suwuň üstüne ýaýar, şol pursat çapak balyklar gaýyp suwuň ýüzüne çykarlar-da, sähel salymdan «Ýene suwa girip gidýär jülpüldäp». Şygryň liriki gahrymany bu täsin gözelligi synlap, gaýykly gezelenç edýär.

Topar bolup işleýäris: Toparlara bölüniň.

1-nji topar ýene haýsy şahyrlarymyzyň tebigat bilen baglanyşykly watan hakda goşgularyny tapyň;

2-nji topar Doganlyk halklaryň şahyrlarynyň watan hakda goşgularyny shemada bilelikde dolduryň!

Ýene haýsy şahyrlarymyzyň tebigat bilen baglanyşykly watan hakdaky goşgularyny ýazyň

Doganlyk halklaryň şahyrlarynyň watan hakdaky goşgularyny ýazyň

3. Annagylyç Mätäjäniñ Bugdaý goşgusy barada pikir alyşmak: Bu goşguda şahyr nämäni açyp bermek isledikä? Bu goşguda peýzaj nähili görkezilýär? Siz bugdaý barada nähili pikirdesiňiz? Bugdaýdan nähili tagamlar bişirilýär? Bu barada jogaplaryňyza garaşýarys.

Jogap: _____ Bellik: _____

4. Aşakda berlen eserleriñ annotasiýalaryny okaň. Her bir kitabyň haýsy žanra degişlidigini anyklaň. Nämе üçin şu žanra degişli diýip oýlaýarsyňyz, pikiriniñizi delilläň.

A) ylmy fantastika B) başdan geçirmeler C) detektiw

*** Annotasiya – kitaba ýa-da kino gysgaça berilýän düşündiriş**

Özbek edebiýatından terjime edilen «Akboýun» hekaýasyny okaň we pikirleriniñizi aýdyň.

... Yöne Sary ylgap gelýän ýerinde sakga durdy. Akboýun çaltlyrak hereket edipdi, ol derrew yzyna öwrüldi-de, gaçyp başlady. Akboýun eden ýalňyşyny bilmän galdy. Haçanda, Sary geçen gezekdäki ýaly ýogyn-ýogyn üýrüp, kimidir kömege çagyryanyňy aňlaýança, ýene mekirlilik edýänini duýdy. Durdy. Sary bolsa ýer dyrnap, üýrüp gaharyny getirmegini dowam etdi. Akboýun öňe barmaga ýürek edip bilmän, bir az oýlanyp durup, nalaç yzyna gaýryldy. Akboýnuň öwrülmegi bilen ýene jarlyk tarapa gaçdy. Akboýun ýetip bilmejegine gözi ýetip, oba tarap yöredi. Sary ýzyndan galmady, garbap aljak ýaly bir halatda, yzyna eýerip gelýärdi. Şonda Akboýnuň göwnüne hile etmek düşdi. Ilki loňkuldady, soň çynlakaý gaçan ýaly boldy. Ýaba ýüz ädime golaý galanda, Akboýun çaltlyk bilen yzyna öwrüldi-de, ýyldyrym çaltlygynda oňa ýapyşdy. Sary özüni ele alýança, Akboýnuň ötgür dişleri bogazyna direldi. Akboýun atly ite häsiýetlendirme beriň! Ýoldaryň hilegärliğini sanap beriň. Siz häzirki döwürde hem dostlaryňyzyň arasynda hilegärler bardyr, diýip pikir edýärmisiňiz? Akboýunyň duşmana bolan hüjümine garaşýyňyzy, aýdyň.

Jogap: _____ Bellik: _____

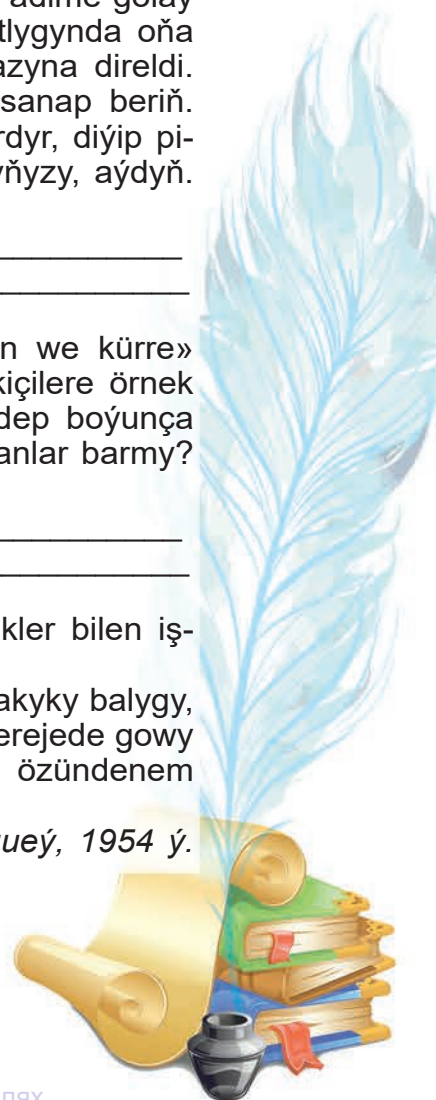
5. Samuil Marşak rus edebiýatynyň görnükli wekili «Kilwan we kürre» ertekisinde ýazyjy biz ýaşlara ula hormat goýmagy, özüňden kiçilere örnek bolmagy taryplaýar. Bu pikir bilen sizler ylalaşýarsyňyzmy? Edep boýunça pikirleriniñizi aýdyň. Hadyslary okap özlere gerekli öwütleri alanlar barmy? Pikirleriniñizi ýazyň we subutlandyryň!

Jogap: _____ Bellik: _____

6. Ernest Hemingueýiñ «Goja we deňiz» powestinden bölekler bilen işleşmek.

Men hakyky gojany hem hakyky oglany, hakyky deňzi hem hakyky balygy, hakyky akulany görkezmäge çalyşdym. Eger maňa ony ýeterli derejede gowy edip, hakykat edip suratlandyrmak başardan bolsa, hakykatyň özündenem has betar hakykaty döretmekdir.

E. Hemingueý, 1954 ý.

Bu eserde ýazyjy Ernest Hemingueý Golfstrim şäherinde bolup geçen wakany beýan edýär. Goja bilen oglanyň arasynda bolýan wakalar beýan edilýär. Gojanyň soňky segsen dört günde balyk tutup bilmedigi aýdylýar. Başdaky kyrk gün döwründe onuň ýanynda bir oglanyň bardygy hekaýada aýdylýar. Oglan hem balyksyz öýüne boş barandan soň, oglanyň ata-enesi goja «sala» iň betbagt adam – diýip at dakýar. Ogluna günde balyk getirýän balykçy bilen işlemegi teklipe edýär. Şu ýerde ata-ene oglunyň balykçy goja bolan höwesini syndyrýar. Santýago goja oglana ata-enäniň aýdanyny etmediligini aýtýar, emma oglan ata-enesine bolýar, diýip gojadan ýüz öwürmeýär. Eseriň öňe sürýän ideýasy garrynyň işi onundan gelmese-de, diňe öňe ymtylmak, ruhdan düşmezlik. Onuň ýaşlykdaky gujur-gaýratynyň kemelenligini ýaşlara bildirmezlik, oglanyň balykçylyk hünärine, bolan höwesini söndürmezlik, onuň ata-enesiniň berýän maslahatlaryna hem gulak salmaklygy, baradaky pikirler öňe sürýär. Eserdäki gahrymanlary: Santýago, Rojelio, oglanjygyň ata-enesine häsiýetlendirme beriň!

Siz Özbegistanda ýerleşýän haýsy derýalary bilýärsiňiz?

Dünýä boýunça haýsy derýalary bilýärsiniz?

Golfstrim şäheri niredede ýerleşýär?

Käbir ynsanlar çeken zähmeti üçin sylaglanýarlar, E Hemingueý nähili sylaga eýe bolupdyr? Haýsy eseri üçin?

Siz hem şu ynsan ýaly bolmak isleýärsinizmi?

Jogap: _____ Bellik: _____

7. Hajy Ysmailowyň «Kiçijik awçyny gorkuzan waka» hekaýasy ýarym asyrdan bäri çagalaryň iň söýgüli hekaýalaryndan biri hasaplanýar. Kiçijik awçynyň obada başyndan geçiren gyzykly wakalary, kyn pursatlarda çykalga gözleýişleri seni hem öz erkiňe goýmaýar. Bu eser ähli ynsanlar tarapyndan söylüp okalýar. Siz hem şeýle gyzyklanma bilen okarsyňyz diýip umyt edýäris. Kiçijik awçy hekaýasy barada pikiriňizi ýazyň!

Jogap: _____ Bellik: _____

Özüňize baha beriň. Näçe soraga jogap berip bildiňiz?

5–7 sany: örän gowy!

4–6 sany: gowy, ýöne sähel köpräk işlemegim gerek!

4 sanydan az: gowy däl, ençeme işlemegim gerek!

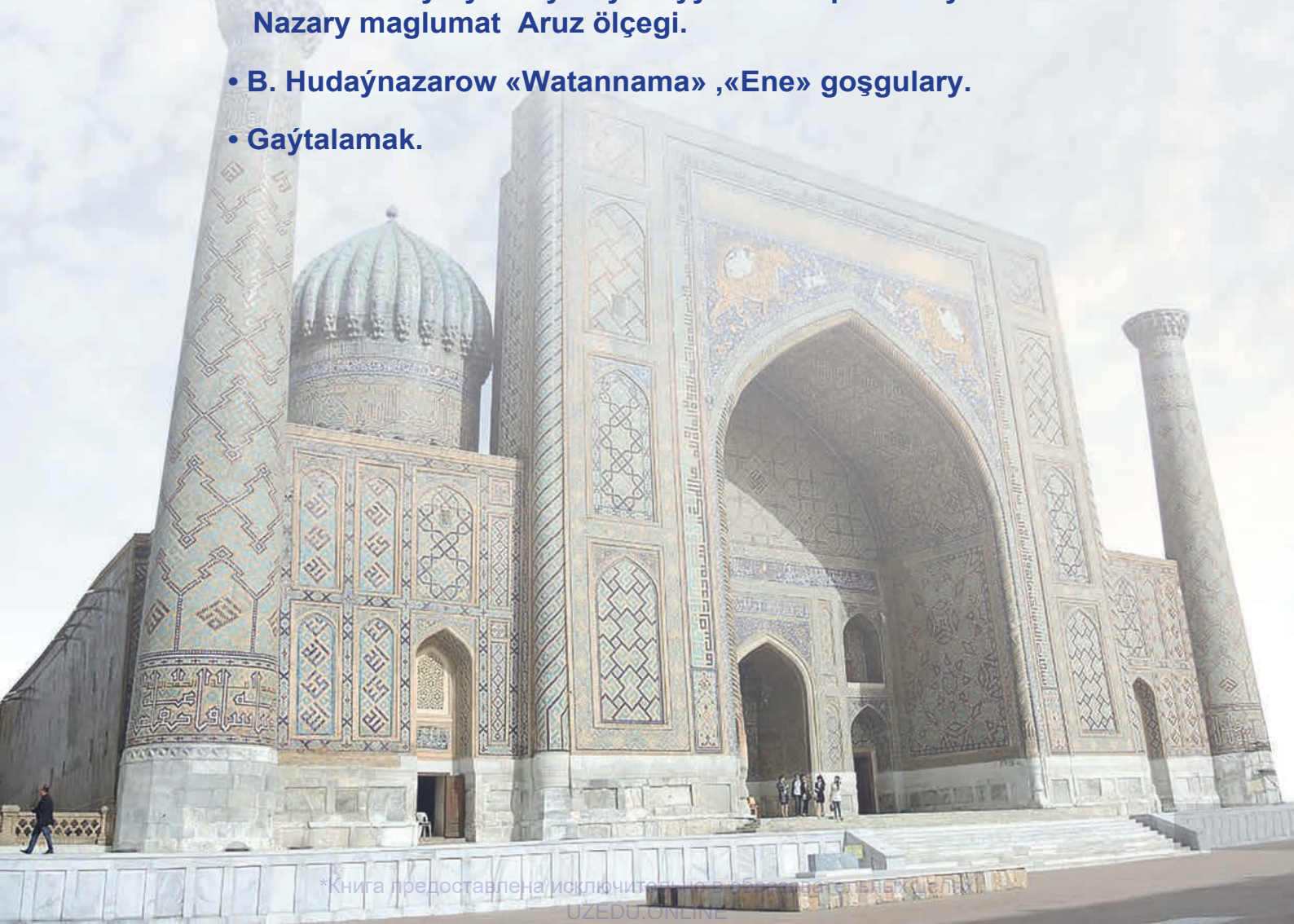
«Balyk awy» hekaýasynyň Ernazar Ýorbekow okan audio wariantyny diňläň.

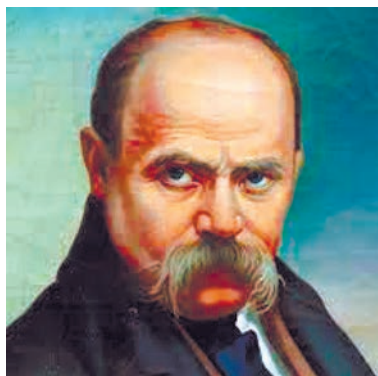

GÖZÜMİŇ GARASY SEN, ATA ÝURT!

- Taras Grigorowiç Şeweçenko «Wesýet» goşgusy.
- Şahyr nusgalary: A. Kakalyýew «Ene mähri» hekaýasy. Nazary maglumat: Hekaýa barada düşünje. Italmaz Nuryýew: «Watana ýüzlenmek», «Sähram», «Bazara gidemok» goşgusy.
- Türkmen halk döredijiligi. Halk döredijiliginiň mazmun we forma taýdan bölünişi.
- Zulfiya: «Halkyma» goşgusy.
- Gazak edebiýaty Kadyr Myrzalyýew «Kitap dükany» ikileme. Nazary maglumat Aruz ölçeği.
- B. Hudaýnazarow «Watannama» ,«Ene» goşgulary.
- Gaýtalamak.

Geliñ, dostluk edebiýatyna seýil edeliñ! Bu temada biz: daýhan, şahyr, hudojnik, akademik bilen we onuñ döredijilikde galdyran yzlary bilen tanyşýarys.

Taras Grigoriýewiç Şewçenko (1814–1861)

T.G. Şewçenko Ukrainanyñ Çerkassy oblastynyñ Zwenigorodka etrabynyñ Morinsi obasynda 1814-nji ýylyñ 26-nji fewralynda daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Ol çagalykdan ýetim galýar. Çagalyk we ýetginjeklik ýyllaryny Ukrainada geçirýär. Obada başlangyç bilim alýar. Ýaşlykdan suratkeşlik bilen meşgullanýar. 1834-nji ýylda Peterburgyñ Çeperçilik akademiýasyna okuwa girýär. 1845-nji ýylda Çeperçilik akademiýasyny üstünlikli tamamlýar. 1840-njy ýylda onuñ «Kobzar» şygyrlar ýygyny çap edilýär. Bu ýygynyda «Meniñ pikirlerim», «Porabendi» ýaly şygyrlary, «Derek» balladasy, «Katerina» poemasy girizilýär. 1860-njy ýylda Grawýura boýunça Peterburgyñ Çeperçilik akademiýasynyñ akademigi bolýar. Ol 1861-nji ýylda aradan çykýar.

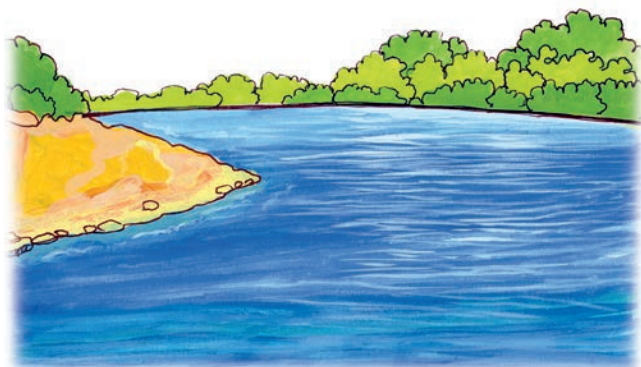
Goşgyny okamaga taýýarlanýarys. Taras Şewçenko «Wesýet» goşgusynda mähriban halkyna nämeleri wesýet edýär?

WESÝET

Eger ölsem, meni jaýlañ
Bir uly beýik üstünde.
Gabrym eziz Ukrainañ
Bolary ýaly ünsünde.
Maña görnüp durar ýaly
Giñ sähralam, Dneprim,
Tolkunlaryñ güwwüldisi
Gulagyma geler ýaly –

*Goşguda
şahyryñ watan-
çylygy, arzuw –
islegleri nähili
beýan edilýär?*

Saýlaň meniň ýatjak ýerim.
 Derýam güwläp, bar duşmanyň
 Mawy deňze akdyranda
 Hanasyndan gyzył ganyn,
 Şonda ýurduň giň meýdanyn,
 Dagyn goýup, göterilip
 Dergähine men Allanyň,
 Çokunaryn, şu güne çen
 Oň bardygyn bilmändim men.
 Meni jaýlap, galkyň, agyr
 Zynjrlary üzüp taşlaň.
 Ýow ganyn döküp, täzeçe
 Erkiňizi taplap ýaşaň.
 Hem beýik bir ilat bolup,
 Azat il, täze ýurt bolup
 Unutmaň, ýagşy söz bilen
 Mydam ýatlap duruň menem.

«WESÝET» GOŞGUSY BARADA

«Wesýet» atly goşgusy şahyr Taras Şewçenkonyň iň naýbaşy eserleriniň biridir. Adyndan görnüşi ýaly, şahyryň edýän wesýeti, onuň eziz Ukrainasyna söýgüsinden, mähriban Watanyň giň sähralaryna, Dnepr derýasynyň tolkunlarynyň güwwüldisine, ene topragynyň gözelligine natuwanylygyndan gelip çykýar. Şahyr gözlerini baky ýumanda, öz mazarynyň eziz ýurdunyň iň belent ýerinde bolmagyny isleýär. Şahyryň «Wesýet» goşgusynyň her setiri, her bir sözi onuň watansöýüjiliginiň, ynsanperwerliginiň, belent adamkärçiliginiň, mertliginiň, il-güne wepalylygynyň şahyrana beýany bolup durýar.

Şahyryň:

Erkiňizi taplap ýaşaň.
 Hem beýik bir ilat bolup,
 Azat il, täze ýurt bolup
 Unutmaň, ýagşy söz bilen
 Mydam ýatlap duruň menem –

diýen arzuwlarydyr wesýeti hasyl bolup, şahyr elmydama diňe öz Watanynda däl, eýsem, dünýä ýüzünde çäksiz hormat bilen ýatlanýar. Onuň watansöýüjilige, ynsanperwerlige ýugrulan şygrylary bolsa dünýä halklary tarapyndan söýlüp okalýar.

Ўаһырың «Весёет» гоғсусында тарыпланған дерýасыны тапың!

Гелиң, ара алып маслаһатлашályң!

1. «Весёет» сөзүне дүшүнишлерини аныкламак
2. Ватан, арзуw-ислег , достлук барда пикирлери диңлемек
3. Тарас Григорýевич Шөwченкөның «Весёет» гоғсусыны лабызлы okamak we ýат tutmak.

Ата-енә, çага, mugallyma, гоýулýан hormaty öwrenýäris. Gurbanyң mertligi, Amanyң garagollygy barada öwrenýäris.

Annagurban Kakalyýew

ENE MÄHRI

(hekaýa)

Hekaýany okamaklyga таýýарланýарыs!

- Biziң okaýan hekaýamyz «Ene mähri» diýip atlandyrylýar.
- Ene siz üçin nähili ynsan?.
- Eger ene hakda söz açylsa siz näme diýerdiniz?

Ýadyma düşýär. Men o wagtlar ýaňy birinji synpa gatnap ugran oylanjykdym. Sapaklar şeýle bir gyzyklydy welin, her gün mekdebe höwes bilen giderdim. Ýöne meni başga bir zat iňkise гоýýardy. Ejemiñ haly gün-günden ýaramazlaşýardy. Onuñ

Siziñ okaýan hekaýanyzda haýsy kär eýelerine zerurlyk duýulýar?

ady ýitmiş kesele sataşaly bári gözleriniň nury öçüp, ýanyny ymykly ýere beripdi. Günde-günaşa diýen ýaly goňşy-golamlar onuň halyny soramaga gelerdiler. Ol biçäre bolsa ýassykdan çalaja kellesini galdyrardy-da, gelenleriň keýpini bozmajak bolup, «Indi ganymat boldum» diýerdi. Gelenlerem oňa göwünlik berediler.

Ýarygijeler bolsa gerek. Oýanypdyryn. Ejem ýetişibildiginden gaýtarýardy. Özem garader bolupdy. Kakam bolsa onuň kellesini saklaýardy. Şol barmana-da doktorlar geldi. Kakam «Tiz kömege» jaň eden bolarly. Olar birki gezek sanjym etdiler-de biraz garaşyp, çykyp gitdiler we betەرlese ýene çagyrmalydygymyzy aýtdylar.

Doktorlar gidensoň ejemem birneme gowulaşan ýaly etdi, tiz uka gitdi. Emma men hiç uklap bilemokdym. Şubela ýatjak bolsamam, bolmaýardy. Edil gözlerime çiş kakylan ýalydy. Ejemi alada edýärdim.

Ertesi irden okuwa gidesim gelmedi. Gidäýsem ejem öläýjek ýaly bolup durdy. Ýeri, okuwdan galaýanda ajaly kowup biljekmi diýsene. Göwünli-göwünsiz gitsemem-ä gitdim welin, zol ejem ünji boldy durdy. Sapakda-da oturyp hiç mazam bolmady. Ine-de jaňam kakylady. Men ylgap diýen ýaly öýe gaýtdym. Ýüregim bir zat syzýan ýalydy.

Gelsem, kakam agaç sekiniň üstünde ünjüli halda oturan eken. Men gele-gelmäne:

- Kaka, hany ejem?! Öýdemi?! – diýdim.
- Ejeň keselhanada. Ýaňy doktorlar äkitdiler...

Kakamyň soňky sözleri ysgynsyz eşildirdi. Ol nämedir menden bir zady gizleýän ýalydy. Meň öýe giresim gelenokdy. Giräýsem diwarlar gysyp-gowraýjak ýaly bolup durdy.

Meniň üçin tukat durmuş başlandy. Iýip-içibem ugrum ýokdy. Başymy alyp ümdüzüme gidiberesim gelýärdi. Ejemi küýseýärdim. Wah, siz bir bilsediňiz, eger ejem bolan bolsa, ol meni ýekesiretmese-de ýekesiretmezdi. Ýogsa kakam hem meni ýekesiretmejek bolup, elinden gelenini edýärdi. Her gün işden gelende, eli boş gelmeýärdi. Dürli oýnawaçlary süýji-köke-de getirerdi.

Meniň bolsa hiç zat bilen serim bolmady. Käte-käte bolsa «Kakajan kaka menem ejemiň zyzndan äkidäýsene, göresim gelýär-ä» diýerdim. Ol bolsa «Ynha, howlukma, köşek, ejeň gutulyp barýar, gutulansoň özem geler» diýerdi. Görüp otursam, ejemiň haly şol wagtlar has-da betەرлән bolarly.

Ine-de bir gün okuwdan gelsem, öýümiziň içi uly yzlaşyk. Bürenjekli aýallardan doly. Kakam bolsa özi ýaly adamlar bilen agaç sekide otyr. Ol meni görenden aňyrsyna bakaýdy. Gözleri gyzarypdyr. Men, dogrusy, nämäň-nämedigine tiz düşündim. Derrew bokurdagym

*Okuwçylar,
Gurbanyň
ejasine näme
bolarka?*

*Seki – agaç-
dan ýasalan
oturgyç.*

*Täze myhman
kim?*

doldy. «Eje!» diýip gapa ýöneldim. Emma daşgynrak ýegenlerimiziň biri meni göterip diýen ýaly maşyna mündürüp öýlerine äkitdi. Men olarda telim günläp boldum. Indi, geň zat, öýümize aýagym çekmeýärdi. Gijelerinde oňly ýatyp bilemokdym. Ýaňy bir uklaýardymam welin, ejem düşüme girýärdi. Ol başymy sypalap maňa nämedir bir zatlar diýýärdi. Emma oň aýdýan zatlarynyň birine-de düşümemokdym. Oň ýüzi şeýle bir mährlidi, didaryndan hiç ganyp bilemokdym. Birdenem ol gözümde gaýyp bolýardy.

Gadyrly okuwçylar! Siziň öňki mugallymaňyz syrkawlady. Indi sizi Züleyha Mämmedowna okadar! Ynha, ol! – diýeninden orta boýly, görmegeý, ýüzi-gözi mährlidi mugallyma gapydan girdi.

Men täze mygallymany görenimden, ýüregim jigläp gitdi. Onuň gözleri-de, ýüz keşbi-de agyn ejemdi.

Men bu habary kakama ýetirmegiň aladasyny etdim. Öýe barsam kakam eýýäm işden gelen eken. Ol nämedir bir şatlykly habar aýtmakçy bolýanymy ýüz-gözümde aňandyr-da, derrew söze başlady.

– Ýeri, oglum, näme habar?! Şu gün-ä bir gyzyklyja habaryň bar ýaly. Ne beýle şatlanýaň-la! Aýdyp otur.

Men şeý diýenden söze başladym:

– Kaka, aý, kaka, şu gün bize täze mugallyma geldi welin, agyn ejem-dä! Edil özi, şol, kaka. Oň meňzeşdigini diýsene, edil ejem direlip geläýen ýaly...

Ol meniň sözlerime birhili şatlanjak ýaly etdi-de, ýene-de gözlerinde gussa göründi. Maňa bildirmejek bolup, elýaglygyny çykardy-da, aňyrsyna bakaýdy. Hawa, ol sessiz aglaýardy. Kakamyň bu bolşuna nebsim agyrýardy. Ony şeýle ýagdaýa salanyma bolsa öz-özümde gaharym geldi. «Ýeri, şony aýtmak nämä gerekdi diýsene. Begendirerin öýtdim-dä !»

Bir gezek welin, hat-da gözlerime-de ynanmadym. Oýna gyzyşan ekenim. Görsem, kakam mugallymymyz bilen gürleşip dur. Olar menden uzagrakda bolansoňlar gürrüňlerini eşidip belemokdym. Diňe mugallyma maňa seredip, mährlidi ýylgyrýardy. Şondan soň-a, ol maňa has-da mährem görnüp başlady.

Ilçilik-dä, synpymyzda-da okuwçylaryň her-hilisi bardy. Olaryň birler-ä edil gara ýer ýaly ýuwaşdy, ýene birleri bolsa garagoldy. Şeýle okuwçylara mugallyma her sapakda diýen ýaly käýýärdi.

Garagol Atanyň edýän hereketine nähili garaýarsyňyz?

Şol gezekki sapakda bolan waka şu günki ýaly ýadymda. Garagol Aman beýlekilere edişi ýaly maňa-da kagyz bölejigini zyňdy. Olam meň bagtyma maňa degmän, göni oturan partamyň üstüne gaçdy.

Men ýaňky kagyzy alanymam şoldy welin, mugallyma göräýmezmi?! Edil ogurlykda tutulana döndüm. Şonda şeýle bir utandym. Ýañaklam lap-lap gyzmaga başlady. Edil ysytma tutýana döndüm. Ýerimden turup, munda jinnek ýalagam günämiň ýokdugyny aýtmak isledim. Emma, ynansaňyz dilim aýlananok. Mugallyma ýagdaýymy aňdymy nämemi, ýüzüme seretdi-de oňaydy. Onuň bu garaýşy urandanam beter täsir etdi.

Şondan soň özümi günäli hasaplap ýördüm. Mugallyma ýagdaýymy aňandyr-da, bir gün ýanyma geldi-de:

– Gurban, şu gün sapakdan soň ýanyma gel!-diýdi

Men mugallymanyň şeýle çakylygyna telim günläp garaşypdym ahyry. Sapak gutaran badyna mugallymanyň ýanyma ýönelenimem şoldy welin, onuň özi bärrik gelýär. Ol gelşine şeýle sypaýyçylyk bilen:

– Gurban jan, sen menden gaty göräýen-ä dälmi? – diýenden birhili boldum. Çünki, men özüme «jan» diýlip ýüzlenilenini ýadymdan çykaryp barýardym. Mugallymanyň mährlü garaýşy, mährem sesi şeýle bir ýakymlydy. Men muňa bogazym doldy. Gözüme ýaş aýlapdyryn. Özümiň günäkär dældigimi düşündirmäge synanyşdym. Ýöne düşündirip bilmedim. Soňabaka bokurdagym dolup başlady. Ol bolsa düşüňän diýen äheňde başymy sypalaýardy.

Gurbanyň bolşuna garaýşyňyzy aýdyň!

Bu wakadan birnäçe gün geçipdi. Bir gezek sapakda mugallyma täze temany düşündirmäge başlady. Şonda men onuň sapagy şeýle yhlas bilen düşündirişine aňk bolup galypdyryn. Soňabaka onuň nurana keşbinde ejem janlanyp ugrady. Men indi mugallymanyň sesini eşitmeýärdim, bar zady unudypdym. Birhili öňümde ejem duran ýalydy. Elbetde, gözümi aýyrman köp seredipdirin-dä, ahyram birden «Eje!» diýenimi duýman galypdyryn. Öz sesime özüm tisginipdirin. Okuwçylar bolsa meň bolşuma gülmäge başladylar. Şonda şeýle bir utandym welin, ýüzüm gyzaryp, der basypdy.

Mugallyma bolsa okuwçylara gaharly nazaryny aýlady-da meň ýanyma gelip, başymy sypalamaga başlady:

– Okuwçylar, bu ýerde güler ýaly zat ýok ahyry. Näme, diýse diýipdirin-dä. Men hemmähiziňem ikinji ejeňiz ahyry-diýenden okuwçylaryň sesine suw guýulan ýaly boldy.

Ýöne bu ýagdaý uzaga çekmedi, mugallymamyz mekdebe gelmesini goýaýdy. Meniň bolsa ony göresim gelýärdi. Ine-de, bir gün okap otyrkak, gapy kakylady. İçerik Züleyha mugallymymyz girdi. Ol diýseň, horlanan eken. Biziň bilen hoşlaşmaga gelipdir. Birbada gürrüni

*Siz hem
Gurbanyň
bolşuna
gülermidiňiz?*

nämeden başlaýagyny bilmeýän ýaly oturanlara birlaý göz gezdirip çykdy. Soňam şeýle diýdi:

– Balalarym, men syrkawladym. Indem saglygym sebäpli göçüp gidýärim. Sag boluň, saglykda görşeliň!

Hawa, onuň şol gidişi-gidişi boldy. Gaýdyp gara bermedi. Indi görüp otursam, ol mugallymanyň gidenine otuz ýıldanam köp wagt geçipdir. Men oňa geçen tomus merkezi kurortlaryň birine dynç almağa gidemde tötänden sataşaydym. Ol garrapdyr. Men ony bada-bat tanadym. Görgüliň öňki daýanykly göwresinden nam-nyşan galmandyr. Bili küýkerip ugrapdyr. Ýöne göreji welin, şol bir mahalky mugallymanyň mährli görejidi. Men onuň golaýyna bardym-da:

– Salam, ýoldaş mugallyma!-diýdim.

Ol aýak çekdi, ýüzüne gelşip duran äynegini aýryp maňa garady hem-de tanajak bolýan şekilde ýüzüme siňe-siňe seretdi. Gözleri kütelişen bolarly. Birdenem tanady öýdýän, ellerini serdi-de:

– Oglum-diýip meni gujagyna gysdy... diýip.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň:

1. Gurbanyň kakasy barada näme aýdyp bileris?
2. Eneler hakda nämeleri aýdyp bileris?
3. Her bir okuwçy öz mugallymy barada pikir döredýär.

Nazary maglumat: Hekaýa barada düşünje

Hekaýa etme – edebi eserlerde wakalary gahrymanlaryň durmuşyny yzygiderli gürrüň edip bermeklige hekaýa etme diýilýär.

Italmaz Nuryýew

(1938–1985)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, ussat şahyr Italmaz Nuryýew 1938-nji ýylyň 20-nji oktýabrynda Mary welaýatynda dünýä inýär. Ol orta mekdebi tapawutlanan bahalar bilen tamanlaýar. 1964-nji ýylda Moskwanyň Maksim Gorkiý adyndaky Edebiýat institutyny üstünlikli gutarýar. Ol mekdep ýyllarynda goşgy düzmeklige başlaýar. Onuň

ilkinji goşgular ýygındysy «Bahar güli» ady bilen 1963-nji ýylda Aşgabatda neşir edilýär. Ol «Men gündogarly»(1969), «Ýyldyzlaryň jogaby»(1970), «Ýyllar meniň başgançagym», (1971), «Halasgär» (1975), «Goşgy okap bereýinmi?!» (1977) atly goşgular kitaplary neşir edildi. 1977-nji ýylda şahyr Türkmenistanyň Ýaşlar baýragynyň eýesi bolýar. Şahyr 1964–1975-nji ýyllarda «Edebiyat we sungat» gazetinde, öňki «Türkmenfilm» kinostudiýasynda (häzirki «Oguzhan» adyndaky Türkmen birleşiginde)» Magaryf neşirýatynda dürli wezipelerde zähmet çekýär. Döredijilik işinde bolup, birnäçe eserleri döredýär. Şahyr çeper terjimäniň ussady hökmünde hem meşhurdyr. Italmaz Nuryýew Sergeý Ýesenin, Resul Gamzatow, Nazym Hikmet, Pablo Neruda ýaly şahyrlatyň eserlerini türkmen diline terjime etdi. Şahyr Italmaz Nuryýewe 1994-nji ýylda «Türkmenistanyň halk ýazyjysy» diýen hormatly at dakylady. Türkmenistanyň halk ýazyjysy Italmaz Nuryýew «Ýollar bizi duşurmazmy», «Saýawanyň astyndaky aýdym», «Gitme sen» ýaly diňleýjileriň göwnünden jaý alan onlarça aýdymalaryň sözlerini döretdi. Ol 1985-nji ýyl aradan çykýar.

Şahyr hakdaky maglumatlar bilen işleşiň!

Maglumatlar	Dogry	Nädogry
Onuň ilkinji goşgular ýygındysy «Bahar güli» ady bilen 1962-nji ýylda Aşgabatda neşir edilýär.		
Nuryýew «Ýollar bizi duşurmazmy», «Saýawanyň astyndaky aýdym», «Gitme sen» ýaly diňleýjileriň göwnünden jaý alan onlarça aýdymalaryň sözlerini döretdi.		
Ol mekdep ýyllarynda goşgy düzmeklige başlaýar.		

Bu goşguda biz: watan, dostluk, söýgi borç barada öwrenýäris.

WATANA ÝÜZLENMEK

Şahyryň bu goşgusynda watan barada nämeler aýdylýar?

*Watana bolan
söýgi goşguda
nähili açypgör-
kezil ýär?*

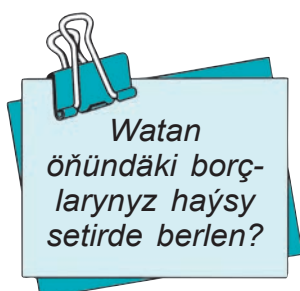
Ýaýnadym goýnuňda, ulaldym erkin,
Katdyňa ýetdi boý- syratym meniň.
Bagladym topragňa ýüregimiň örkün,
Ýaşyl ýaýlalaňdyr zynatym meniň.

Bilinse ýagşydyr her zadyň çeni,
Lälik saklap gezdiň, galmady kemi.
Besdir indi, bu gün ýola sal meni,
Egsilmezdir güýjüm gaýratym meniň.

Ýükle ýüküň, döz geler meň gerdenim,
Uzak ýola sargydyň bor hemdemim.
Geçirer hatarly, howply ýerdenem,
Hyjuwdan ýasalan ganatym meniň.

Sahy sen, Hatam bir sandyr,
Eçildiň, baýlygym sanardan kändir.
Saňa bolan söýgim bilen wepamdyr,
Iň beýik hazynam – döwletim meniň.

*Watan
öñündäki borç-
larynyz haýsy
setirde berlen?*

Ýürekden alkyşlap bahar- ýazyňy,
Ödärin tamaňy, beren duzuny.
Saýlap-seçip söz içinden uzuny,
Ýetirer waspyňy sungatym meniň.

«Wah» diýmen sen meni zähmete eýläp,
Otlarda, suwlarda görseňde synap.
Haklysyň, hiç mahal goýmagyn sylap,
Duşaysa ejizlän halatym meniň

Her bir ynsan ata watanymyzyň keşbinde dünýädäki iň gözəl we gaýtalanmaz ýurdy, özüniň halkynyň bagtyny görýär. Watanymyzyň tebigaty, ösümlik we haýwanat dünýäsi barada ynsanlarda gowy düşüňje bolmalydyr. Ynsanlaryň kalbyndaky tämiz duýgulary öz watanynyň gujagynda oýanýar. Şahyr Italmaz Nuryýew hem bu goşgusynda ýokarda belleýşimiz ýaly watanyňa bolan çäksiz söýgüsini goşgy setirleri arkaly taryplapdyr. Goşguda şahyryň içki duýgusy, watana bolan söýgüsi, güýji, gaýraty beýan edilýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň:

1. Şahyr watanyň bahar – ýazyny goşguda nahili taryplaýar?
2. Watany ýene nämä deňap bolar?
3. Ene – watan diýende nämä düşüňärsiňiz?
4. Bu goşguda döwletim, hazynam, boý- syratym, ýüregim, örküm sözlerine öz garaýşyňyzy aýdyň?
5. Goşgyny ýatdan öwreniň.

Özbaşdak okamak üçin

Özbaşdak N. Pommanyň «Watanym» goşgusyny okamagy teklipe edýäris.

«SÄHRAM»

Şahyr goşguda sährany nähili taryplaýar?

Eý sähram, bilýänsiň, dörälim bäri
Mähriňden mähriňe jaýlaşyp ýörün.
Derdinişip her depe, her goluň bilen,
Dogan dek gatnaşyp, çaýlaşyp ýörün.

Her jülgeden bogup ter gül dessesin,
Diňläp gezýänher gün gazal- kyssasyn,
Ynjasa, özüme alýan gussasyn,
Şatlansa, begenşip, toýlaşyp ýörün.

Giň goýnuňda, haýsam bolsa, bir yerde
Tupan tursa, girer öýme gelerde.
Bir çybygyň galsa aýazda, garda.
Şoň bilen deň üşäp, paýlaşyp ýörün.

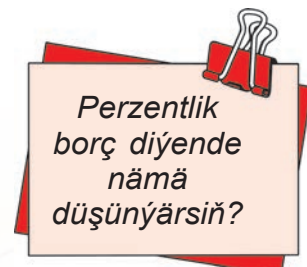
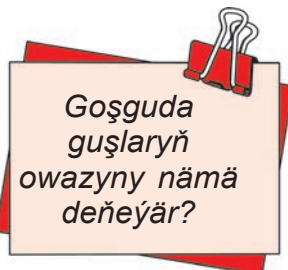
Ylhamma gözbaşdyr baharyň- yazyň,
Sensiň iň ýakymly, iň belent sazým.
Guşlaň dyma, diňýär meňem owazým,
Joşsalar ses goşup, saýraşyp ýörün.

Her daragtyň – meniň hazynam, känim,
Her derýaň-damarym hem gyzgyn ganým.
Kä gunçälap ýüzüp, çümüp käýarym.
Bu durmuş deňzini boýlaşyp ýörün.

Wesýetleriňe uýdum, duýdum barlygymy,
Barlap gördüm, ejizligimi, zorlugymy.
Bagş etdiň sen maňa barça baýlygyňy,
Men ony il bilen paýlaşyp ýörün.

Sen maňa wyždansyň, namyssyň-arsyň,
Howandar bolupdyň, ýene-de borsuň.
Nädemde ödärin perzentlik borjun?!
Şu hakda her demde oýlanyp ýörün.

Bu goşgusynda şahyr watanymyzyň tebigatyny, çölleri, sähra düz-
lerini taryplaýar. Ýaşlyk ýyllarynda sähranyň goýnunda, ulgam-ulgam
çägelerde ýaşlyk ýyllarynyň hezil geçendigini taryplaýar. Sähranyň
giň goýnunda, ylhamyna ylham goşulmagy, damarynda akýan ganyň
joşa gelmegini taryplaýar. Derýalaryň joşup akmagyny damarda akýan
gana deňeýär. Şu sährada doglup, wyždan, namys, ar, durmuş ga-
zanynda gaýnamaklyk ýaly duýgulary ynsan kalbynda oýarmagy öňe
sürýär.

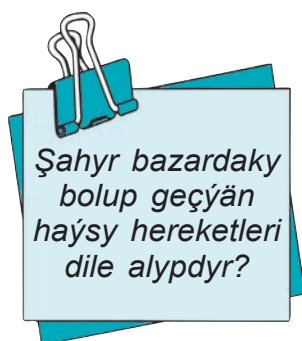

Geliñ, ara alyp maslahatlaşalyñ!

1. Goşguda berlen setirler arkaly gyş paslyny tapyñ!
2. Biziñ watanymyzda nähili derýalar bar?
3. Wyjdany, namysym diýende nämä düşünyärsiñ?

BAZARA GIDEMOK

Meşhur şahyr Italmaz Nuryýew näme üçin aýratyn hem bazar hakynda söz açdyka?

Bazara gidemok ençe ýyl bäri.
Dogrusy, gitmegem isläp baramok.
Bazarda bar zadyň pul hökümdary,
Jübüňe seredip nepkeşleň bary,

Seniñ kimdigiňe üns hem berenok,
Bazara gidemok ençe ýyl bäri.
Duşsa biysaba sadarak adam
Doganna diýmejek sözlerin aýdyp,

Güwäçi tutunyp ýakynyn-ýadyn,
Ýelmär gara şaýa degmeýän zadyn.
Wah, meňem jürümi dikerler öýdüp,
Bazara gidemok ençe ýyl bäri.

Oñatmy, erbetmi, alarlar satyn
Bu zatlar mala däl, jellaba bagly.
Eşegiñ nyrhyndan geçmedik atyň
Kemsinip durşuny görmegeçet.

Soň bir başym ýaýkap ýörmezim ýaly
Bazara gidemok ençe ýyl bäri.
Jübüsin gabardyp, ýylgyryp gaýdan
Dellala diýäýseň «Utanaňagam».

Taýyndyr, çylkasyz sözlerin aýdar:
«Durmuşyň özem bir bazar-da agam.
Gözlerim görmesin diýip betpäli
Bazara gidemok ençe ýyl bäri.

Gara donly nebis çykyp belende
Ynsaby, päkligi ýörendir aňtap.

Sungatam pul bilen ölçelýär onda,
Hormatam pul bilen ölçelýär onda...

Bu ölçeği görmek düşmänsoň aňsat
Bazara gidemok ençe ýyl bäri.
Durla, men nämeler samrap otyryn
Birden bolaýmaýyn ulime gülki?

Belki, bazardaky bir mahalky dāp
Atam möwritinde gidendir üýtgāp...
Duýman galan bolmagym, münkün,
Çünki, bazara gidemok ençe ýyl bäri.

*Okuwçylar, siziň
ynsan köpçüliginiň
möhümi bitýän ba-
zar barada şahsy
pikiriňiz barmy?*

Şahyr «Bazara gidemok» goşgusynda bazar ykdysadyýeti bi-
len baglanyşykly meseleleri açyp görkezýär. Arzan alyp gymmat
satýanlary, tereziden urýanlary tankytlaýar. Halal ýaşamak pikirini
öňe sürýär. Bazarda satylýan, sypatsyz zatlary ýalan-ýaşryk gepler
bilen aldaýanlaryň obrazyny açyp görkezýär. Nebis haltasyny öňde
tutýanlaryň, ýaman taraplaryny şahyr ajaýyp setirler arkaly açyp
görkezýär. «Durmuşyň özi hem bazarda» setirlerine garaýsyny beýan
edýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Bu goşguda nämeleri satyn alnanda edilýän hereketler aýdylýar?
2. Goşguda şahyr nämeler barada öz içki dünýäsini aýdypdyr?
3. Goşguda berlen «Durmuşyň özi hem bazar» sözi boýunça pikir alyşyň!
4. Bazara gidemok goşgusyny analiz ediň!

Topar bolup işleýäris:

Ýurdumyzda we dünýä ýüzünde nähili sähra, çöller bar? Aşakdaky
shema bilen işleşiň!

Ýurdumyzda

☐ —

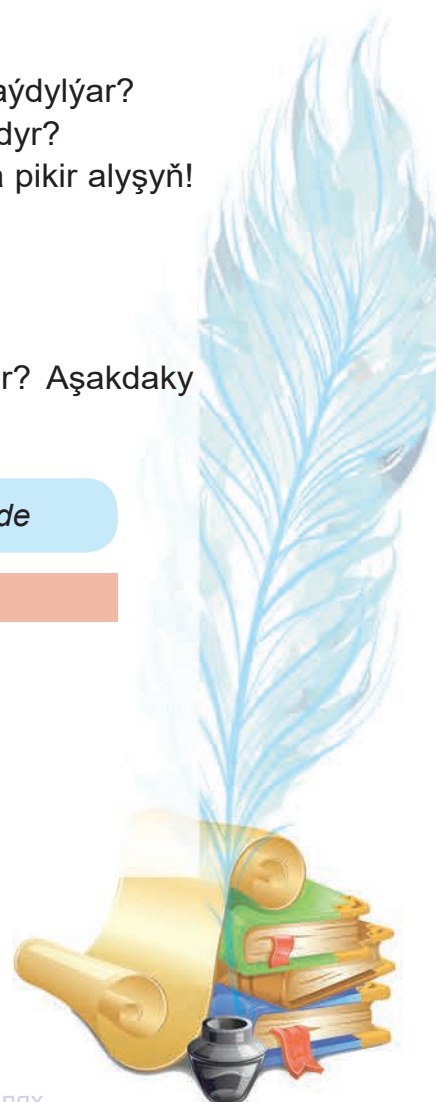
☐ —

☐ —

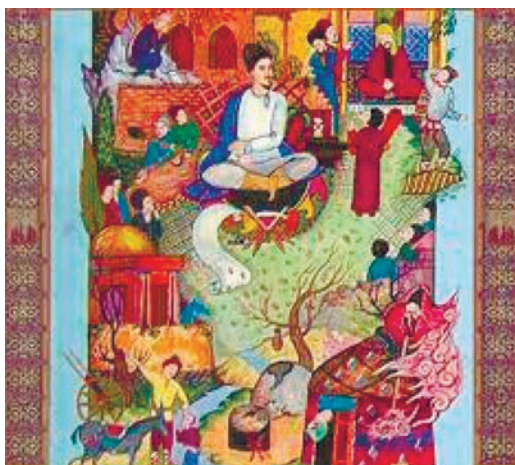
Dünýä ýüzünde

☐ —

☐ —

☐ —

Bu temada biz: halk döredijiliginiň taryhy gözbaşyny, döwre laýyk özgermegini, dürli žanrlaryny öwrenýäris.

Türkmen halk döredijiligi hakynda umumy maglumat

Halk döredijiligi haçanýüze çykypdyr?

Asyrlar boýy halk köpçiliginiň arasynda dilden-dile, nesilden-nesle geçip, ýatdan aýdylýan şahyryna edebi döredijilige halk döredijiligi diýilýär. Halk döredijiligi mazmun hem forma taýyndan dürli-dürlidir.

Zähmetkeş halkyň arasynda elmydama ussat hem talantly adamlar bolupdyr. Olaryň käbiri hünärli elleri bilen owadan nagyşly halylar, keşdeli geýimler, bezegli ýadygärlikler we sungatyň beýleki görnüşlerini döreden bolsalar, käbiri hem çeper sözleri-pikirleri döredipdirler. Ol pikirler halk köpçüliginiň tagallalary netijesinde çeper eserlere öwürilipdir. Ol eserleri halk asyrlar dowamynda kämilleşdirip gelipdir.

Halk döredijiligi has gadym döwürlerde, heniz hat-sowadyň ýok wagtynda döräp ugrapdyr. Halk döredijiliginiň döremegi zähmet prosesi bilen we adamlaryň töwerekdäki tebigat hadysalarynda düşünjek bolmaklary bilen berk baglanyşyklydyr. Halk döredijiligi zähmet prosesiniň üýtgemegi, durmuşyň täzelenmegi bilen utgaşýar, täzelenýär we dowre laýyklykda täze mazmunly, täze ideýaly eserler döredilýär.

Gadymdan bäri döredilip, özgerdilip, timarlanyp gelinýän halk döredijiligi eserleri ýöne güýmenje, wagt geçirmek üçin döredilmändir. Olaryň öz döwri we soňraky nesiller üçin bahasyna ýetip bolmajak örän uly öwredijilik we terbiýeçilik ähmiýeti bar. Halk öz çeper eserlerini hut şu nukdaýdan döredýär, timarlaýar, kämilleşdirýär. Köp asyrlaryň dowamynda ençeme durmuş wakalarynyň, ummasyz köp ýaşayyş synaglarynyň netijesinde döredilen we kämilligiň in belent derejesine ýetiren: «Zähmet soňy – rehnet»,

Türkmen halk döredijiliginiň nähili žanrlary bar?

«Köp ýaşan bilmez, köp okan biler», «Özüni süýt bilgin, dostuň gaýmak»... ýaly sözler dana setirlerdir. Olar ata-babalarymyzyň adyndan göni terbiýe beriji äheňde aýdylýar. Şonuň üçin hem halk döredijiligi eserlerine halkyň egsilmez akyl-paýhasy, uly baýlygy hökmünde garalýar. Ýazyjylaryň, şahyrdyr dramaturglaryň halk döredijiligine ýüzlenmedigi we ondan garaz bir zat öwrenmedigi ýokdyr. Türkmen halk döredijiligi, ýygnaýp, olaryň birnäçeleri ylmy taýdan derňeldi we çap edilip, halk arasyna ýaýradyldy. Türkmen halky öz halk döredijiligini ýazuw üsti bilen okamaklyga mümkinçilik tapdy.

Halk döredijiligi dürli žanrlarda bolýar. Olara esasan, aýdym, läle, hüwdi, matal, nakyl, şorta söz, ýomak, monjugatdy, sanawaç, ýaňlytmaç, rowaýat, erteki, dessan, ýaremezan, epos... girýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Lälelerden, aýdymlardan bilýänlerini özara aýtdyrmak.
2. Beýleki toparlara matal, nakyl aýtdyrmak.
3. Garry ata-eneleriňizden halk döredijiliginiň dürli žanrlary boýunça material toplaň.

Goşmaça okamak üçin. Ertekiler «Jennediň bagy»ny okamagy teklipe edýäris.

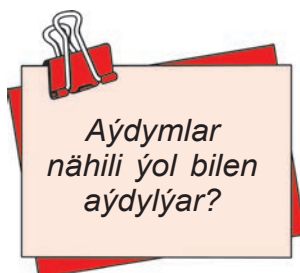

Bu temada biz: bagşylar, sazly, sazsyz aýdylýan aýdymlar, tematikasy boýunça bölünişlerini öwrenýäris

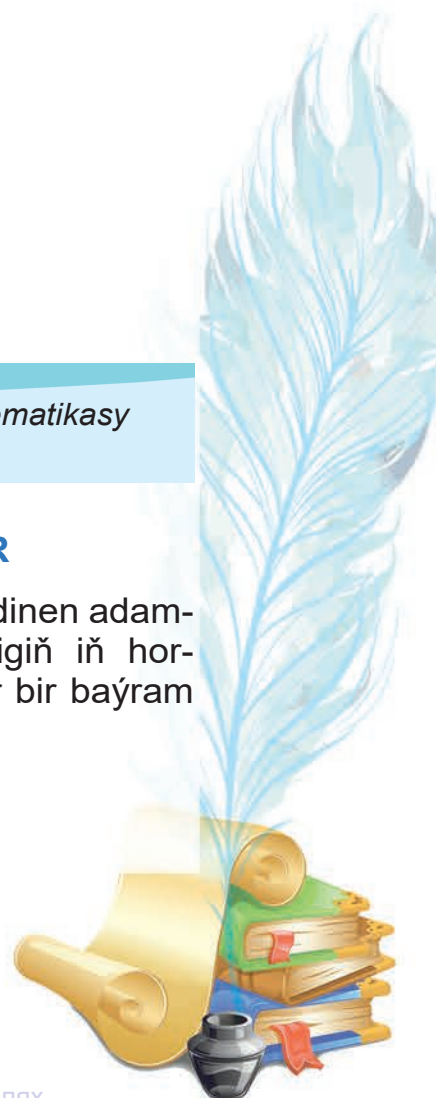
AÝDYMLAR WE BAGŞYLAR

Aýdymlary saza goşup, ýörite hünär edinen adamlara bagşylar diýilýär. Bagşylar köpçüligiň iň hormatlanýan myhmanydyr. Her bir toý, her bir baýram bagşysyz geçmeýär. Ata-babalarymyz:

Her işiň haýry ýagşydyr,
Toýuň bezegi bagşydyr.

*Aýdymlar
nähili ýol bilen
aýdylýar?*

Ўа-да:

Ўурда белa гелер болса,
Торе биле тозан гелер.
Ўурда дoвлет гелер болса,
Бағшы биле озан гелер.

*Айдымлар
ди́йп нāмā
а́йдылāр?*

ди́йп, бағшлара, а́йдылара uly hormat goýupdyrlar.

Ўоруте саза гошулуп ўа-да сазсыз heñ биле а́йдылāн гошгулара а́йдымлар ди́йилāр. Айдымлар ики хили а́йдылāрлар:

1. Саза гошулуп а́йдылāнлар.
2. Сазсыз а́йдылāнлар.

Айдымлар саза гошман, oз peýwagtyna her bir adam а́йдyp билāр. Oзбегистанда ясаýан туркменлериñ арасында бирнāче бағшлара га-бат гелинāр. Олардан Кulum бағшы, Гиçгелди бағшы, Гиыçдурды бағшы, Gоwher бағшы ýалы yнсанларыñ а́йдыан айдымларындан lezzet алынāр we сoýлup диñленāр.

Айдымлар oзлериниñ тематикасы боýунча бирнāче гoрнoýшlere бoлo-нāрлер: зāхмет айдымлар, дурмушы айдымлар, дегишме, гаршылык, аhlak-дидактики айдымлар we шуна меñзешлер.

Айдымлар mazmunlary боýунча аýры-аýры топарлара бoлoнишлери ýалы, oзлериниñ а́йдылыш āheñлери jāhtден hem bir-birинден tapawutланāр. Шонуñ oчинем олары nowaýy пердеси, дамана ýолы, yлгар ýолы ди́ен ýалы бoлеklere бoлoнāрлер.

Ўокарда ады агзалан бағшлар esasan «Nar agajy» atly halk а́йдymy, «Gōrogly» eposындан, «Шасенем-Гарып» dessанындан kōp айдымлар, «Daglar-gōmmūr-gōmmūrlendi», Kemināниñ «Ga-ryplyk» ди́ен шыгырыны а́йдym edip а́йдышлары. Magtymgulynyñ гошгуларына hem айдымлар а́йдypдырлар.

*Айдымлар maz-
munlary боýунча
nāhili топарлара
бoлoнāр?*

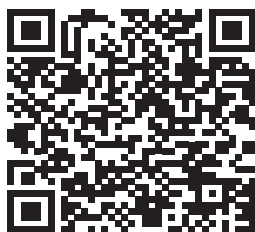
Biziñ ýurdumызда Garaşсыз dōwletiñ гурулмагы биле halk га-раşсыз дурмуша eýе boldy. Indi her bir adam ak ýōrek биле зāхмет çekip, гуруплы дурмушда ясаýар. Hāzir бағшларыñ repertuary тāзе-тāзе айдымлар биле баýлашды.

Geliñ, ara алып maslahatлашalyñ!

1. Magtymgulynyñ гошгуларындан айдымлар диñлемели.
2. Kemine шагырымызыñ гошгуларындан а́йдym а́йтмaly.
3. Oзбегистанлы бағшлардан kimлери билāрсиниз?
4. Dessanlardan айдымлар ýatлаñ.

Bu temada biz: depe, daýra goşulyp aýdylýan aýdymlyary öwrenýäris

Özbaşdak okamak
üçin öleňleriň dowamy

TOÝ AÝDYMLARY

(Öleňler)

Halk döredijiligiň bir görnüşi bolan öleňler Özbekistanyň hemme ýerinde deň ýaýramandyr. Öleňler, esasan toýlarda depe – deprege goşulyp aýdylýar. Şonuň üçin oňa «daýra aýdymlyary» – toý aýdymlyary hem diýilýär. Toý aýdymlyary maşgala poeziýasyna degişli. Şoňa göräde toý aýdymlyarynyň döreýiş taryhy maşgalanyň, mekanyň emele gelip başlan zamanyndan öz gözbaşyny alyp gaýdýar. Meselem:

*Daýra
aýdymlyary – toý
aýdymlyary*

*Okuwçylar
hakykatdan hem
gözel birkemsiz
watanda
ýaşayarysmy?*

Toýhananyň oduny,
Öl bolmasyn, ýar-ýar.
Ol geliniň geýeni,
Gülginmeşin, ýar-ýar.

Gülleriň dym gyzly
Gülälekdir, ýar-ýar.
Biz obanyň gyzlary
Gül ýalakdyr, ýar-ýar.

Kemimiz ýok, has oňat,
Ýagdaýlarmyz, ýar, ýar
Harmanlara syganok,
Bugdaýlarmyz ýar, ýar.

Ak bäbek akja bäbek,
Gujagmyzda, ýar, ýar
Ak bugdaýyň ak nany
Saçagmyzda, ýar, ýar.

To'y a'ydymlary näçe bogunly bolýar?

To'y a'ydymlary gysga 6-7-8 bogunly goşgy bentleri bolup, köplenç ikinji we dördünji setirleri özara kapyýalaşýar. Birinji we üçünji setir kapyýasyz gelyär.

To'y a'ydymlary, dile düşnükli, ýeňil. Olarda alynma sözler ulanylmaýar. Meňzetme, deňeşdirme, ulaltma, kiçeltme ýaly çeperçilik serişdeleri köp ulanylýar. Olaryň degişme, ýaňsylama, tankyt äheňi güýçli bolýar. Esasy many-mazmun öleňleriň üçünji we dördünji bendinde saklanýar. Birinji ikinji setirler manysynyň öňündäki düşündiriş, ony aýtmaga taýynlyk, deňeşdirme hyzmatlaryny ýerine ýetirýär. Her bentde gutarnykly pikir aýdylýar.

Halk poeziýasynyň bu ýeňil formasy we uzak wagtlap ýatda galýar. Öleňler baýlaşdyrylmaly we köpçülige ýaýradylmaly eserlerdir. Çünki olar milli ruhymyzyň gyzel bir parçasydur.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Öleňler esasan nirede aýdylýar?
2. Maşgalaňyzda öleň aýdýan barmy?
3. Öleň aýtmaklyga synaňyň.

Biz bu temada: küştdepmäniň tematikasy, goşgy bentleriň rubagy görnüşde kapyýalaşyşy barada, dostluk, agzybirlik, ýaşlaryň bagtly geljegi, meselesini öwrenýäris.

KÜŞTDEPMELER

Halk döredijiginiň bir görnüşü hem küştdepmelerdir. Küştdepmeler öňki wagtarda döwletimiziň diňe günbatar topar etraplarynda meşhur bolupdyr. Ol häzir Özbegistanyň türkmenleri tarapyndan höwes bilen ýerine ýetirilýär. «Küşt» we «depmek» sözlerinden hem küştdepme diýen at ýasalypdyr.

Meselem:

Amyderýa nirede
ýerleşýär? Biziň
ýaşayan ýerimize
uzakmy?

Gözellerimiz ýagşydyr,
Toý bezegi bagşydyr.
Ähli türkmen gyzlary
Özbekistan nagşydyr.

Amyderýa suw geler,
Suw üstüne guw geler,
Çaňap ýatan boz meýdan,
Göýä gülzara döner.

Toýuň şeýle kadasy,
Öňden gelyän ýodasy,
Çyksyn orta küşt depsin
Öýlenýäniň dädese.

Dürli ekin ekýäris,
Haly-palas dokýarys.
Başlik bahalar alyp
Ak mekdepde okaýarys.

Daglara gar ýapylsyn,
Çöllere nur sepilsin
Yaş ýigidiň toýunda,
Ýadaman küşt depilsin.

Küşt depme bir gowy zat,
Oglan azat, gyz azat
Oýnaweri şadyýan
Ala gözli perizat.

Küştdepmäniň tematikasy giň. II-günüň agzybirligi, dostluk-doganlyk, söýgi ýaşlaryň bagtly geljegi, sag-salamatlyk ýaly meseleler hakda has köp aýdylýar. Küştdepmeler köplenç, şadyýan mazmunly bentlerdir.

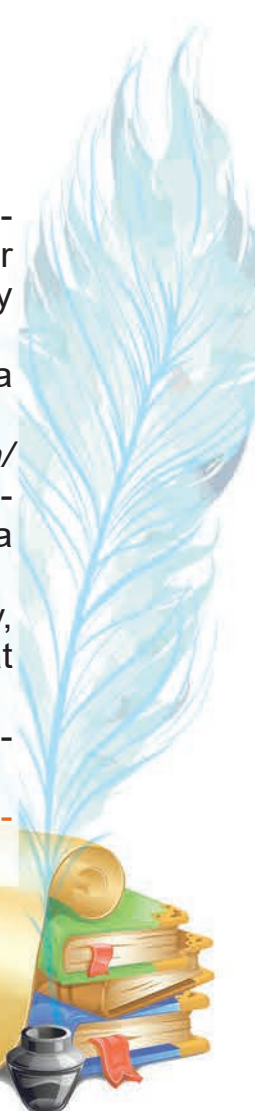
Onuň sebäbi küştdepmeleriň toý dabara üçin döredilendigi, oňa şowhun bermek üçin ýerine ýetirilýändigidir.

Küştdepmeler dört setirli bentler bolup köplenç, rubagy /a, a, b, a/ formasynda kapyýalaşýarlar. Olarda esasy mazmun üçünji we dördünji bentlerde jemlenýär, Başgy iki setir ol mazmunyň düşündirişi ýa-da ony aýtmaga taýynlyk bolup hyzmat edýär.

Küştdepmeleriň dili ýeňil, okgunly, ýatdagalyjy. Lälelerdäki ýaly, olarda-da dürli çeperçilik serişdeleri, obrazly aňlatmalar köp gabat gelýär.

Küştdepmeler türkmen toýlaryna millilik ruhyny berýän halk döredijilik eserleriniň bir görnüşidir.

Refren-goşgy bentleriniň ahyrky setirleriniň hiç hili üýtgeşme girizilmezden gaýtalanmagyna aýdylýar.

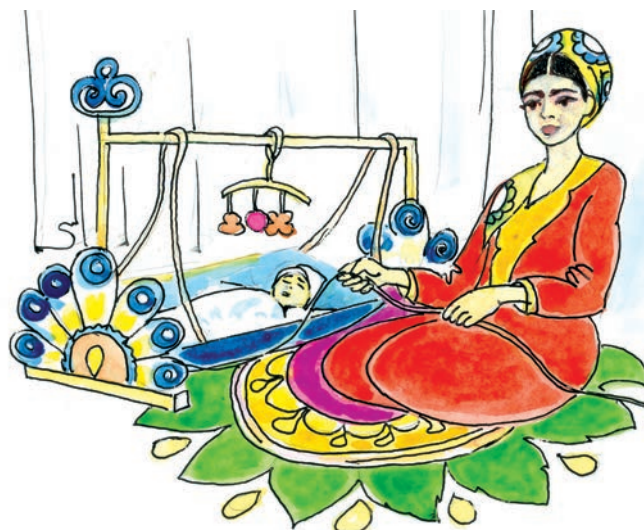
Geliñ, ara alyp maslahatlaşalyñ!

1. Küştdepme diyende nämä düşünyärsiñiz?
2. Durmuşda haýsy wagtlarda küştdepme oýny oýnalýar?
3. Küştdepmeleri ýat tutuñ we öwreniñ.

Küşdepmeleri okamak üçin

Bu temada biz: halk döredijiliginiñ hüwdi žanryny, hüwdi sözüniñ gelip çykyşyny öwrenýäris.

HÜWDÜLER

*Size hem çagalykda ejeñiz tarapyndan hüwdi aýdyldymyka?
Kimde nähili pikir bar?*

Gadym zaman bir ene,
Bäbegini hüwdülän.
Gelip ýeten şu güne,
Şol manyly hüwdüler.

Oı hüwdüleñ her haýsy,
Ullakan bir ykbaldyr,
Öñler muña hakykat,
Gözi bilen bakmandyr.

Gaýypdyr al asmana,
Göteripdir köp şemal,
Daglardan derýalardan,
Ötüripdir köp şemal.

Gelip yetipdir bize,
Şeyleräjik heñ bilen,
Gömüpdür üstün asyr,
Ýyllar atly çañ bilen.

Ýöne enäniñ sesi
Ýatman ýedi gat ýerde,
Çydam etmän göwresi
Jarka jaýrylan ýer-de.

Şol jaýrykdan çykan suw
Hüwdi bolup hiñlenen,
Gögeren ot-çöplerden,
Enäniñ sesi gelen.

(Rowaýatdan alyndy)

Halk döredijiliginiñ hüwdi žanry çagany uklatmak üçin sallançak ýanynda aýdylýan aýdymlardyr. Hüwdülerde çaganyñ ate-enesiniñ, dogan-garyndaşlarynyñ oña bolan gyzgyn mährini, söýdüsini, isleg-arzuwlaryny görmek bolýar.

Hüwdüler köp asyrlar mundan öň döräpdir. «Hüwdi» sözünüñ gelip çykyşy sanalýan bentleriñ ahyrynda labyzly heñ bilen gaýtalanýan «huwwa-huw», «hüwwä-hüw», «heýa-heý» sözleri bilen baglanyşyklydyr. Meselem:

Allan-allan edeýin
Baga seýran edeýin,
Bagyñ gyzyly gülüni
Saňa gurban edeýin.
«Hüwwä-huw»

Hüwdüler özleriniñ mazmunlaryna görä dürli-dürlidir. Hüwdülerde birinji nobatda çaga bolan çäksiz söýgi görkezilýär.

Geliñ, ara alyp maslahatlaşalyñ!

1. Hüwdüler näçe setirden ybarat bolýar?
2. Siz özbaşdak nähili hüwdüleri bilýärsiñiz?
3. Hüwdülerden islän bentleriñizi ýat tutuñ we öwreniñ.

Goşmaça okamak üçin. Hüwdüleri öwrenmegi teklipl edýäris.

Bu temada biz: gelin -gyzlaryň şahyrana döredijiligi läleler barada, aýdylyş heňi, diliň sadalygy, tematikasy barada öwrenýäris.

LÄLELER

Läleleriň aýdylyş stilleri haýsylar?

Läleler gelin-gyzlar tarapyndan döredilip, olarda belli bir waka, aýratyn başdan geçirmeler isleg-arzuwlar beýan edilýär. Läleler diliniň sadalygy, aýdylyş heňi, tematikasynyň beýan ediliş aýratynlyklary bilen halk döredijiliginiň beýleki žanrlaryndan tapawutlanýarlar. Läle gyzlar aýdymdyr.

Läleleriň öz aýdylyş stili bar. Olar aýdylýan wagtda her bendiň soňunda ony hiňlendirmek, batlandyrmak üçin, labyzly bolsun diýen maksat bilen «haý-läle-le, he-läle-le» ýa-da «lälim-lä-le, läle-lä-le» – diýip, birnäçe gezek gaýtalanýar. Gelin-gyzlaryň bu çeper döredijiliklerine «Läle» diýip at berilmegi hem şu ýerden gelip çykýar. Läleleriň aýdylyşy dürli-dürlidir. Läle kakmakda owazyň-heňiň nähili ýol bilen emele getirilýändigine garap, olary birnäçe topara bölmek mumkin:

1. Bokurdak ýa-da damak lälesi – munda läle kakýan gyz barmaklaryny bokurdaga çalaja kakyp, agyzdan çykýan sesde owazly titreme emele getirýär. Barmaklar her bogun arasynda bir gezek sesiň süýndürilip, uzyn çekilip aýdylýan bognunda bolsa üç gezek damaga degýärler.

2. Dodak lälesi – dodak lälesi süýem barmagyň aşaky dodaga degip titremegi bilen ýerine ýetirilýär. Erkin durup süýem barmagyňy dodaga degirip, ýuwaşlyk bilen läle aýtmaga çalşylýar.

*Läleler
aýdylyşy
boýunça näçe
topara bölünýär?*

3. Eñek lälesi – bu läle başam barmagyňy eñegiň aşagyndan diräp, galan barmaklaryňy bolsa dodaklaryň üsti bilen saga-çepe hereketlendirmek arkaly aýdylýar.

4. Hymmyl lälesi – bu läle бүтүн göwräniň, ylaýtada omuz we aýaklaryň hereketlendirmegi bilen ýerine ýetirilýär.

Läle ýekeme-ýekelikde-de, ikibir-ikibirlikde-de, toplum bolup-da kakylýar.

Agaçlar güle geldi,
Bilibiller dile geldi
Garaşsyz watanymda
Ähli zat dile geldi.

Ak ýollary guralyň,
Azat-erkin ýöräliň,
Garaşsyzlyk döwründe
Ýaýnap döwran süreliň.

Baglarymyzda gül bitýär,
Bilbillere dil bitýär,
Baky biziň watanymyz
Her kim arzuwna yetýär.

Goşa gelen ýazym bar,
Söhbet bilen sazım bar
Gyzyl güluň içinde
Bilbil dek owazım bar .

Lälämiziň her bendi,
Watan bilen zerlendi
Söygümüz kän diýara
Biz watanyň perzendi.

*Bu setirler-
de nähili içki
duygular wasp
edilýär?*

*Goşa gelen
ýazım bar
diýende nämä
düşünýärsiň?*

*Läleleriň dili
nähili
okalýar?*

Läleleriň hemmesi diýen ýaly, birinji, ikinji we dördünji setirleriň kapyýalaşdyrylmagy bilen düzülipdir.

Läleleriň dili çeper we yeňil okalýar, olarda düşüniksiz ýa-da düşünmegi kyn bolan sözler bolmaýar. Emma, poeziýada bolşy ýaly, lälelerde setirleriň bogun sanyny laýyk getirmek maksady bilen grammatikanyň kadasynyň bozulýan ýerleri hem bolýar. Ýöne bu ýagdaý läleleriň dilini gepleşik dilinden daşlaşdyrýan häsiýet dälidir.

*Peýdalanyldy: «Gelin-gyzlaryň şahyrana döredijiligi»
Aşgabat. «Miras» 2005-nji ýyl.*

Geliň, ara alyp maslahatlaşyň!

1. Garaşsyzlyk döwrüniň läleleri nähili täzelikleri taryplaýar?
2. Häzirki zaman ýaşlaryna bagyşlanan lälelere nähili düşüňärsiň?

Goşmaça okamak üçin. Läleleri öwrenmek.

Bu temada biz: monjugatdylaryň diliniň ýeňil, we düşünliligi, köplenç ru-bagy görnüşinde kapyýalaşmagy barasynda öwrenýäris.

MONJUGATDYLAR

Bu oýun haýsy aýlarda oýnalýar? Siz oýnap gördüňizmi?

Oturyp oýnalýan az hereketli oýunlaryň içinde «Monjugatdy» oýny has gyzyklydyr.

Bu oýny köplenç bahar aýlarynda, nowruz wagtlary gelin-gyzlar oýnaýar. Türkmenleriň arasynda «monjugatdyny» bahar aýlary oýnapdyrlar. Ol köplenç nowruz günlerine gabat gelipdir. Ony şu setirlerden hem bilse bolýar:

*Bu setirlerde
degişme
häsiýetler
barmy?*

Nowruz geldi bu gije,
Gyzlar atarlar bije,
Kimiň bijesi çykrsa,
Baýragy horaz jüýje.

Başlady gyz, başlady,
Suwa monjuk taşlady,
Goşgusyn ýalňyş okap
Garry maral haşlady.

Nowruz geldi ilime,
Hoş söz geldi dilime,
Onuň waspyn edeýin,
Dutar alyp elime

Nowruz geldi ilime,
Meňzäp halyň gölüne,
Topragmyza bereket
Rysgal iýndi duluma.

Nowruz geldi ilime,
Gül düşedi ýoluma,
Al-ýaşyl begres örtüp
Sagym bilen soluma.

Nowruz geldi ilime,
Bakdym atyz-çiline,
Dürli ot-çöp parç bolup,
Ryskyn berdi malyma.

Nowruz geldi ilime,
Kuwwat berip bilime,
Ýagmyr ýagyr topragma
Sil goşuldy silime.

Monjugatdylaryň dili ýeňil we düşnükli. Olaryň bentleri dört setirden bolup, köplenç, rubagy /a a b a/ formasında kapyýalaşypdyr.

Monjugatdylar halkyň edebi mirasy hökmünde bilinmäge, öwrenilmäge mynasyp eserlerdir.

Redif – kapyýanyň yzyndan gaýtalanyp gelýän sözlerdir.

Bu temada biz: degişme häsiýetli meňzetmeleri öwrenýäris, adamlaryň bir-birine bolan garaýşyny öwrenýäris.

Goşmaça okamak üçin. Monjugatdylary dolulygyna öwreniň.

ÝOMAKLAR

Ýomaklar diýip nämä aýdylýär?

Durmuşdaky zatlar esasynda döredilip, oturulyşykda, meýlisde ýa-da iki adamyň arasynda aýdylýan degişme, güýç synanyşma häsiýetli meňzetmelere ýomak diýilýär.

Ýomak atyşylanda, biri beýlekisini çeper sözde, gürrüniň mazmunyna kybap çeper meňzetmäni saýlap almakda ýeňmäge dyrjaşýar. Ýomak atyşýanlaryň haýsy biri ýaryş wagtynda gerekli ýomagy ýadyna düşürüp bilmän, aljyrap başlasa şonuň ýeňildigi hasap edilýär. Ýomak atyşýanlar aýdylýan ýomagyň manysy, sinonimi ýaramaz, ýerliksiz, tagaşyksyz, betnyşan bolsa-da, bir-birlerinden öýke-kine etmeýärler.

Ўомак адамыň кеşби, gylyk-häsiýeti, hereketi, özüni alyp barşy bilen baglanyşykly bolýar. Adamyň hereketi, oňa degişli zatlar bilen baglanyşykly bolýar.

Adamyň hereketi, özüni alyp barşy bilen baglanyşykly ýomaklar:

*Sapan-daş, ke-
sek salynyp
atylýan gural;*

Bolup barşyň nähili – agaç ýuwdan ýaly.
Bolup barşyň nähili – guş tüpeňlejek ýaly.
Bolup gelşiň nähili – ekinden kowlan otçy ýaly.
Bolup gelşiň nähili – sapandan¹ sypan ýaly.
Ýörüşiň nähili-aýaklanmadyk köşek ýaly.
Gor-gor edip oturşyň nähili-döwük kädä ýel düşen ýaly.

Adam agzalaryna degişli ýomaklar:

Siziň araňyzda şeýle ýomak aýdyşýanlar barmy?

Dişiň nähili-ýyl aşan süňk ýaly.
Eliň nähili-kelep agajy ýaly.
Gözüň nähili-çakgyň çüýi ýaly.
Kelläň nähili-kesek gysan gawun ýaly.
Gulagyň nähili-ýarty köwüş ýaly.

Adamyň daş keşbine degişli ýomaklar:

Mysalaň nähili-bag toklusy ýaly.
Boýuň nähili-sokulyk kesilen agaç ýaly.
Oturyşyň nähili-ýurtda galan soky daş ýaly.

Egin-eşiğiň bilen baglanyşykly ýomaklar:

Telpegiň nahili-haram ölen goýnuň derisi ýaly.
Köýnegiň nähili-ýedi ýüwlan kamys¹ ýaly.
Tahýaň nähili-ýarty garpyz ýaly we başgalar.

Häzirki döwürde öz araňyzda aýdylýan ýomaklar boýunça pikir alyşyň!

Ўокардакы ýомакларыň hemmesinde göçme manyda ulanylýan söz düzümleri. Olarda durmuşdaky bir zat başga bir zada meňzedilip getirilipdir.

Ўомаклар адاملарыň bir-birine болан гараýşyny hem aňladýarlar, şunda köplenç diýen ýaly адамыň отрисател топарлары үзе çykarylýar.

Haçanda biri beýlekisine igenende ýa-da ýigrenç bildirende, «Garantga bol-a», «Doňňara daş bol-a», «Zemzen bol-a»... diýip aýtmagy mümkin. Eger-de beýlekiler işläp, biri işlemese, ony «doňňara daşa», biri beýlekiniň üstüne haýbat atsa ony «zemzene» meňzedýärler.

Ýomak durmuş wakalary esasynda döreýänligi sebäpli halk gepleşiginde, ýazyjy-şahyrlaryň döredijiliginde giňden ulanylyp, aýdyljak pikiri obrazly ýüze çykarmaga kömek edýär.

ÝAREMEZANLAR

Türkmenlerde oraza (remezan) aýynyň gelendigini buşlap, meret (şagban) aýynyň ahyrky günü, ilkaşam çagalaryň gapy-gapy aýlanyp aýdýan bentleri-sanawaçlardyr.

Ýaremezan bentlerinde, esasan, dini häsiýetlerindäki öwüt-nesihatlar, dürli öwgüli duýgular aýdylýar.

Ýaremezan
diýende
nämä
düşünýärsiň?

«Enejan ogluň on bolsun,
Içinde biri han bolsun,
Geýeni gyrmyzy don bolsun».
«Orazany tutup geldik sizlere,
Koý beriň koçgar beriň bizlere,
Haýyr sogaby sizlere».

Ýaremezan bentleri gutaranda bolsa «Muhammet ymmatyna ýaremezan!», «Ýaremezan alla-a» – diýen sözler köpçülik bolup gaýtalanýar.

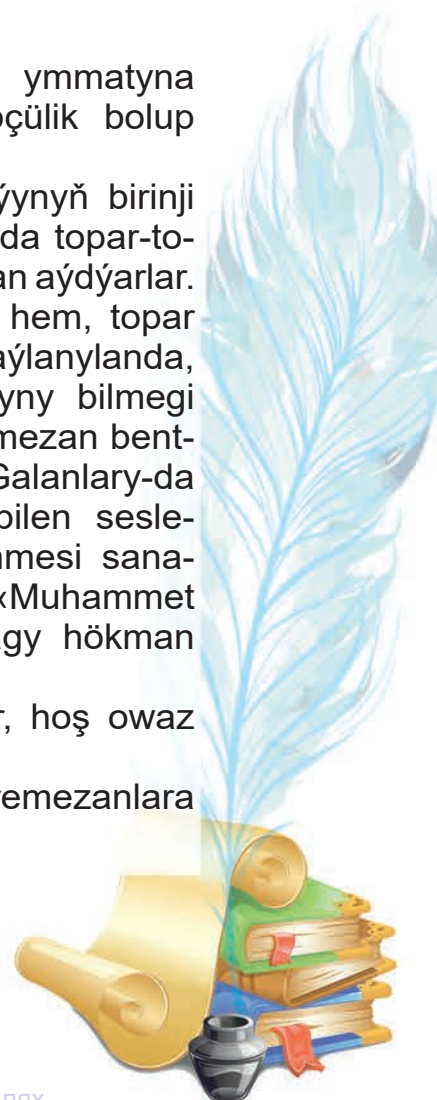

Ýaremezanlar
kimler tarapy-
ndan ýerine
ýetirilýär?

Ýaremezanda, ýagny ertir oraza aýynyň birinji günü diýlen agşam çagalar iki-ýeke ýa-da topar-topar bolup, gapy-gapy aýlanyp, ýaremezan aýdýarlar. Ýaremezançylar ýeke-de, iki-üç bolup hem, topar tutupda aýlanyp bilýärler. Köplük bolup aýlanylanda, toparyň hemmesiň sanawaçlaryň baryny bilmegi hökman däl. Olaryň bir-iki sanysy ýaremezan bentlerini aram sesde gygyryp sanaýarlar. Galanlary-da bilýän sanawaçlary aýdylanda, olar bilen seslerini goşup, köpçülik bolup aýdýarlar. Ýöne toparyň hemmesi sanawaç bentleriniň soňunda aýdylýan «Ýaremezan Alla-a!», «Muhammet ymmatyna ýaremezan» diýen sözleri bilmegi we aýtmagy hökman hasaplanýar.

Ýaremezançylar sanawaçlary öňünden ýat bekleýärler, hoş owaz bilen aýdym şekilli edip aýtmaga türgenleşýärler.

Özbegistanda ýaşaýan türkmenleriň arasynda şeýle ýaremezanlara gabat gelinýär:

Ўаребезан айдуп гелдим ишигиће,
Гоҗгар деў огул берсин бишигиће,
Гөзүң дүшүп дурсун ашыгыңа,
Ўа Мухаммет ымматына ўаребезан.

Ўа-да:

Ишигиң өңи оў болсун,
Гораң доль коў болсун.
Газаныңда гаўнаған,
Мүңкилдеўән маў болсун.
Ўаребезан аўлары гелди-геҗер,
Аразаның ондөрдү ғалкымын саҗар.
Ўағшы адамлар гапысын аҗар,
Ўа Мухаммет ымматына ўаребезан.

Ўаребезан айдуп, өйлере аўланыланда һер бир мағғала сүўжи, көке, писсе... һе шуңа меңзеş затлары берўәр. Онй һалтажыга салып соңра җағалар өз аралыгында паўлаşылар. Оў еўелери ўаребезанҗыларга бир дең зат бермелидир. Бирине алма, бирине кишмиş дәл-де, һеммесине бирмеңзеş бермелидир.

Ўаребезан санаваҗлары өрән көп болуп, олaryң мазмуны, җе-перҗилик дережеси дүрлүҗедир. Ўөне олaryң көпүси, есан, 7-8 богунлы рубагы, гоşгы формасында дүзүлен болылар. Олар шаһырана адамлар тарapyндан дүзүлўәрлер, тосланылар. Оlaryң иҗинде мазмун таўдан җуңнур, җеper ғазыланлары һалк арасында узак сақланылар.

Гелиң, ара алып маслаһатлаşалың!

1. Ўаребезан диўенде нәмә дүшүнўәрсин?
2. Мерет шағбан аўй диўленине дүшүндириş бериң.
3. Ўаребезанлардан һәзирки замана деғиşлисини айдуп бериң.

Биз маталлар темасынй okamakлыга таўыарланыарыс. Маталларың дүзүлиşi таўдан гысга һе образлы болуп, һадысаны, предмет иһладыşынй өвренўәрис.

MATALLAR

Һаўсы-да болса бир һадыса ўа-да предмете де-ғишли гоҗме manyда айдылып, жоғабны оўлап тап-малы сорага матал диўилўәр.

Маталлар өрән гадым заманларда ўүзе җыкыпдыр. Вагтың геҗдигиҗе, дурмуşың ўўтgedигиҗе тәзе маталлар дөредилипдыр. «Дона бүренмез, гоже гөрүн-мез» (ses) һе «Гоша гара гөз, гоша гөзүң ғетир обаşa» (дүрби) диўен маталларың дөредилеһ вагтлары бир-бириндеһ тапавутлыдыр. Илкисиниң

soňka garanda has öň döredilendigi bellidir. Köne wagtda matal üsti bilen berilýän soragyň jogabyny dogry oýlap tapan adamlaryň özbaşyny dürli belalardan gutarandyklary hakynda halk arasynda her hili rowaýatlar, gürrüňler bar. Meselem, türkmen halkynyň arasynda Keýmir kör hakynda şeýle gürrüň bar: Keýmir kör Eýran şasynyň gyzynyň «Häli bolar, şindi bolar, ýene näme bolar? Ýigirmi dört gün bilen dört aý durar» diýen matalyny bilip (nal, we çüý), ýesirlikden boşadypdyr. Matallar özlerine has bolan tertipde aýdylýar. Kimde bolsa biri mataly aýdýar, diňleýjilerden biri jogap berýär.

Matallar düzüliş taýdan gysga we obrazly bolup, hadysany, predmeti doly suratlandyrýarlar. Matallar poetiki ýa-da proza-kyssa görnüşinde düzülip, olaryň dili örän sada we düşüňikli bolýar.

Ýazyjy şahyrlaryň eserlerinde hem matallara köp duş gelmek bolýar. Magtymguly bilen Durdy şahyr öz goşgularynda matal aýdyşypdyrlar. Meselem:

*Matallar düzülişi
taýyndan nähili
bolýar?*

Magtymguly:

Ol nämedir, ýaşyl-gyzyl öwüsýän?
Ol nämedir aýagy ýok towusýan?
Ol nämedir, ýedi derýa böwüsýän?
Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber.

Durdy şahyr:

Ol ekindir, ýaşyl-gyzyl öwüsýän,
Ol ýylandyr aýagy ýok towusýan,
Ol balykdyr, ýedi derýa böwüsýän,
Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Berdi Kerbabaýew matallara degişli «Kim bilmişek» atly kitabyny ýazýar.

Meselem:

Ynha dürli mataljyk,
Manylaryny kim biljek
Janlysy bar, jansyzy,
Synlap görjek men sizi,
Janlylarny kim biljek?
Jansyzlarny kim biljek?
Ol nämekä?
Ol nämekä?
Kim bilmişek?
Kim bilmişek?

*Haýsy şahyrlar
matal şekilli
goşgular
ýazypdyr?*

Kerim Gurbannepesowyň goşgy bentli matallaryndan alyndy:

Bir enäniň baş gyzy bar,
Tahýalary kümüş, zerli,
Hemmesiniň ýaşy meňzeş
Boýy weli dürli-dürli.

(*Eliň barmaklary*)

Aýagy bar weli,
Başy nirdekä?
Arkasy bar weli,
Döşi nirdekä?

(*oturgyç*)

Gyzdyrlanok,
Bişirlenok,
Ýöne ony
Içmedik ýok.

(*Ene süýdi*)

Häzir matallar diňe oýlanmak pähimlenmek, synçylyk taydan pikir-
lenmegiň gönükmesi hökmünde ulanylýar.

Özbekistanly türkmenler matala matal, tapmaça, kimbilmişek hem
diýýärler. Emma welin, onuň aýdylyş ýerine ýetiriliş düzgünlerinde
beýleki türkmenleriňkiden tapawudy ýok. Özbekistan türkmenleriniň
matallary durmuş bilen aýrylmaz bagly bolup, durmuşda bolup durýan
dürli jemgiýetçilik we tebigat hadysalaryny özboluşly suratlandyrýarlar.
Adamzadyň tebigat hadysalarynyň kanunalaýyk sebäplerini bilmedik
we düşünmedik wagtlarynda, gök güreleme, ýyldyrym çakma ýaly her
dürli hadysalaryň köpüsi adamy haýran galdyryjy, adatdan daşary
wakalar bolup görünipdir.

Türkmenleriň materiallarynda-da ýöredilýän sagdyn, baý pikirler
gös-göni däl-de dürli çylşyrymly tärler, obrazlar arkaly beýan edilýär.
Meselem:

*Predmet-
lere degiş-
li matallary
bilýärsinizmi?*

«Garry mama sanajyny kakýar». (Gök güreleme).
Häzirki wagtda hem käbir matallar tebigata we onuň
hadysalaryna bolan köne garaýşy özünde saklaýar.
Meselem: «Ala çebiş-dula ýabyş» (*Gün*). Matallar
esasan ýaşlaryň arasynda köp aýdylýar. Matallar bu
güne çenli nesilden-nesle geçip dowam edip gelýär.

Mataly aýtmakda-da, döretmekde-de, olar üçin
saýlanyp alnan obrazlarda-da bir halkyň milli
aýratynlygy ýüze çykýar. Olarda zähmetiň, ýaşaaşyň, halkyň
etnografiýasynyň, hojalygyň, ekerançylygyň, çarwaçylygyň sura-
tlandyrylyşynda-da tapawutlar bar. Meselem: haýwanlara degişli ma-
taly alyp göreläň. «Ojak başynda gumgan, iki gözünü ýumgan» (*pişik*).
Bu matalda metafora has çeper ulanylýar.

Predmete degişli matallar. «owlakly geçim oba gezer», «Araba abyşdy, gaty gapyşdy, gut guýyldy, guýrugy çommaldy» (*çaty, daňy, gatyk, pişek*), «Yeňňem içerde, saçy daşarda» (*käşir*).

Öý, beden gurluşyna degişli matallar: «Atmyş kempir ýer düşlär», «Aňyrsy argyn, bärsi argyn, ortasynda gök gögerçin» (*göz*).

Hatly-sowatly bolmaklyga degişli matallar: «Gatlak-gatlak gara dag, her gatynda altyn bar» (*kitap*).

Öý-goşlaryna degişli matallar: «Kip-kiçijik boýu bar, her närseden oýy bar» (*iňňe*), «Uzyn-uzyn urgany, saçym tutup durgany, sany meniň elimde, sypdyrgany saýraýar» (*dokma darak*).

Ekinlere degişli matallar: «Ol depäniň üstünde, çil-çil ala guş ýatyr, her ganatyn kakanda, elli jöwher döküler» (*künji*) ýaly matallar aýdylýar.

Aşakdaky shema bilen işleşiň!

Predmete degişli matallar	Öý, beden gurluşyna degişli matallar	Ekinlere degişli matallar

Aşakdaky matallaryň dogry jogaplaryny ýerli-ýerine goýyň!

Agşam sepdim daryny,
Ertir görmen birini.

Ak towuk,
Ketegi sowuk.

Ak sandygym açyldy,
Içinde nur saçyldy.

Asmanyň küpüsi düşdi,
Küpiniň düýbi düşdi.

Ýapy üstünde ýarty çörek.

Asty – garçyn,
Üsti – garçyn.
Arasynda –
Gök gögerçin

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Matal diýip nämä aýdylýar?
2. Matallaryň nämä ähmiýeti bar?
3. Birnäçe mataly ýatdan öwreniň

Bu temada biz: durmuşyň dürli toparlaryna degişli, gysga obrazly sözlemler, durmuşy wakalar, many mazmun we çeperçilik serişdeleri öwrenýäris.

ATALAR SÖZI, NAKYLLAR

«Atalar sözi-akylyň gözi»

Durmuşyň dürli toparlaryna degişli, gysga, obrazly sözlemler bilen adamlara akyl-terbiýe beriji häsiýetdäki halk döredijiligine nakyl diýilýär.

Nakyllar jemgiýetde ýüze çykýan syýasy-ykdysady aragatnaşyklar, durmuşy wakalar, jemgiýetçilik meseleler, adamlaryň gündelik iş tejribelerinde ýüze çykýan zatlar bilen berk baglanyşykly bolýar. Mundan başga-da nakyllar edebi eserleriň ideýasy esasynda döredilip bilner. Nakyllary eşiden, okan, öwrenen her

bir adam ondan özüne belli bir derejede akyl-terbiýe alýar. Nakyllar adama köp zatlary öwredýär.

Nakyl halk döredijiliginiň beýleki žanrlaryndan az sözde çuň many aňlatmagy, akyl-terbiýe berijiligi, forma hem düzüliş taýyndan özüne mahsus bolan aýratynlygy bilen tapawutlanýar. Nakyl esasan, gysga, onuň içindäki akyl hem duýgular bolsa, köplenç tejribede synalan bolýar.

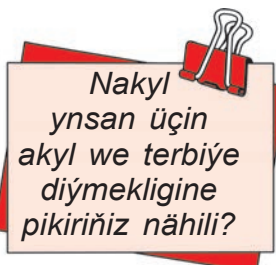
Nakyllaryň tematikasy örän giňdir. Nakyllar, esasan, watançylyk, duşmany tanamaklyk, agzybirlik-dostluk, zähmet, aň-bilim we gylyk-häsiýet ýaly mowzuglarda köp döredilipdir. Adamzadyň Watana, il-ýurda bolan söýgüsi nakyllarda örän aýdyň şöhlendirilipdir.

«Ilm-günüm bolmasa, aýym-günüm dogmasyn», «Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, ilinden aýrylan ölýänçä aglar» diýen ýaly nakyllarda adamyň watançylyk duýgusy görkezilýär.

Öz iş salyşýan adamyňy, dostuňy we duşmanyňy tanamak meselesi nakyllarda uly orun tutýar. Şeýle asyly häsiýeti terbiýeleýji nakyllar örän ähmiýetlidir. Meselem: Dostuňy egleme nepden galmasyn, duşmanyň saklama syryň bilmesin», «Duşmany bas, zyýan berse-

as», «Duşman seni tanamanka, sen duşmany tana», «Duşmanyň peşeçe bolsa, pilçe gör» we ş. m. Görşümüz ýaly, bu nakyllarda duşmany tanamaklyk we hüşgärlik beýan edilýär.

Agzybirlik-dostluk mowzugdaky nakyllarda, esasan, halklaryň, adamlaryň özara berk agzybirliği hem dostlugy beýan edilýär. Mysal üçin, «Agzalalyk agyr ile ýaraşmaz», «Maslahatly biçilen don gysga bolmaz» diýen ýaly nakyllar adamlary berk agzybirliğe, jebisliğe çagyrsa, «Hasaply dost uzak gider», «Özüňi süýt bilgin, dostuňy gaýmak» ýaly nakyllar adamlaryň bir-birleri bilen dostluk aragatnaşygyny etmekligi, ony tüýs ýürekden söýüp, hormat goýmaklygy öwredýär.

Çaga bolan söýgi adamzadyň iň belent duýgularynyň biridir. Halk öz nakyllarynda: «Bal süýji, baldan bala süýji», «Adam balasy-iliň lälesi» we ş. m. diýmek bilen çaga ýokary hormat goýýar. Oňa guwanýar.

Aň bilim hakynda hem köp nakyl döredilipdir. Bu hili wakalary zähmetkeşler hatly-sowatly, bilimli bolmak baradaky isleg-arzuwlaryny beýan edipdirler: «Bir okana bar, bir hem dokana», «Bilimli ölmez, bilimsiz gülmez», «Köp ýaşan bilmez, köp okan biler».

Soňky döwürde dörän nakyllar tematika taýyndan örän giň hem dürli-dürlidir. Aýratyn hem durmuş täzelikleri, zähmetde edermenlik ylym, medeniýet, tehnika, parahatçylyk, tankyt we şuna meňzeş temalardaky nakyllara köp duş gelmek bolýar.

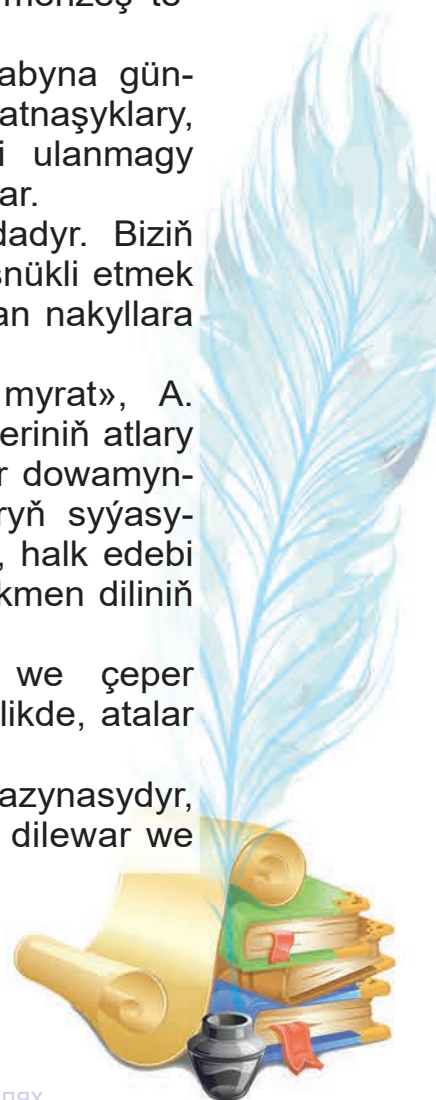
Türkmen nakyllary goňşy halklaryň nakyllarynyň hasabyna gün-saýyn baýlaşýar. Şeýle nakyllar köplenç halklaryň özara gatnaşyklary, ol ýa beýleki halkyň nakyllaryny emeli işde häli-şindi ulanmagy netijesinde başga bir halkyň gündelik durmuşyna aralaşýar.

Nakyllar çeper edebiýat bilen ýakyn arabaglanyşykdaýdyr. Biziň ýazyjy-şahyrlarymyz öz eserlerini has çeper we halka düşnükli etmek üçin elmydama halk döredijiliginiň gymmatly çeşmesi bolan nakyllara ýüzlenipdir.

B. Kerbabaýewiň «Çekişmän-bekişmez», «Yhlasa myrat», A. Kekilowyň «Egri azar, dogry ozar» we şuna meňzeş eserleriniň atlary hem türkmen halk nakyllaryndan alnypdyr. Ýüzlerçe ýyllar dowamyn-da döredilip gellen we döredilýän çuň manyly nakyllaryň syýasy-jemgiýetçilik ähmiýeti örän uly. Nakyllar halk parasatynyň, halk edebi diliniň tükenmez çeperçilik çeşmesi bolanlygy sebäpli, türkmen diliniň taryhyny öwrenmekde-de gymmatlydyr.

Nakyllara epos-dessanlarda, erteki-şorta sözlerde we çeper edebiýatda ýygý-ýygýdan duşmak bolýar. Şonuň bilen birlikde, atalar sözünüň esli bölegi şol çeşme-žanrlardan alnypdyr.

Mahlasý, atalar sözi çeper dil, položitel ahlak-terbiýe hazynasydyr, egsilmez paýhas çeşmesidir. Nakylly köp bilýän adamlar dilewar we

akylly bolýarlar. Jedelde, çekişmede ýeňiş hemişe onuň tarapyn-dadyr.

Nakyllar-çeper eserleriň hem many-mazmun we çeperçilik çeşme-lerinden biridir.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

Aşakdaky nakyllary häsiýeti boýunça toparlara bölüň we öwreniň!

1. Siz durmuşda haýsy nakyllary köp ullanyrsyňyz?
2. Matallar halk döredijiliginiň haýsy žanryna degişli?
3. Adamlaryň özara pikir alyşmaklarynda nakyllaryň nähili ähimýeti bar?
4. Agzybirlik, dostluk baradaky nakyllary öwreniň!
5. Özünüzden öýünüzde asyl we göçme manyly nakyllardan ýazyp geliň!

TÜRKMEN HALK NAKYLLARY

1. Abraýy tapyp bolmaz, biabraýlyk duran ýeriňde.
2. Açda algyň bolmasyn, bege bergiň.
3. Açlyk zaryn çekmedik, dokluk gadyryny nä bilsin.
4. Adam bardyr, adamynyň nagşydyr,
Adam bardyr haýwan ondan ýagşydyr.
5. Adam edebinden tanalar, yurt tugundan.

Aşakdaky suratlar arkaly nakyllary emele getiriň.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Nakyllar diýip nämä aýdylýar?
2. Siz durmuşda haýsy nakyllary köp ullanyarsyňyz?
3. Türkmen halk nakyllary nähili baýlaşýar?

Goşmaça okamak üçin. Nakyllary öwrenmek.

*Bu temada biz: «Ýañylmak, ýalňyşmak sözünden gelip çykan
Ýañyltmaçlar temasyňy öwrenýäris.*

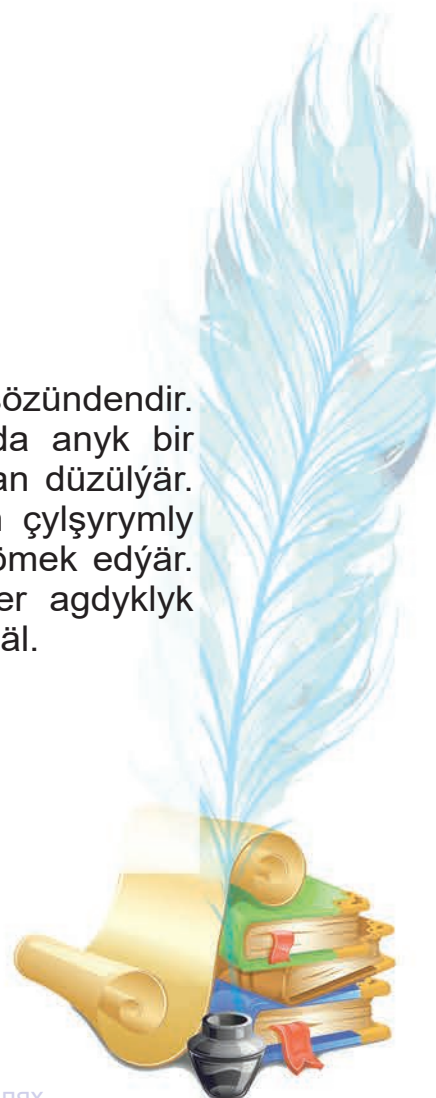
PROZA (KYSSA) ŽANRY

ÝAÑYLTMAÇLAR

Ýañyltmaç sözünüň asly «Ýañylmak, ýalňyşmak» sözündendir. Ýañyltmaçlarda, köplenç diýen ýaly belli bir waka ýa-da anyk bir pikir edilmeýär. Buda sanawaçlar ýaly, söz toplumlaryndan düzülýär. Ýañyltmaçlar, esasan, çagalaryň dilini ýençmäge, olaryň çylşyrymly sözleri dogry aýdyp bilmeýendiklerini kämilleşdirmäge kömek edýär. Dogrudan hem çylşyrymly, uzyn ýa-da birmeňzeş sesler agdyklyk edýän aýry-aýry sözleri çalt we dogry aýdaýmak aňsat däl.

Meselem:

Ýygyp ýörkä ýowşan towşan,
Çal möjege duşan towşan.
Towşan, towşan, towsan, towşan,
Öýlerine gowşan towşan.

Ogry garga.

Garga gurda garady,
Garry garga garady,
Garga gurdy garbady,
Garry garga gargady.

(H. Şirow)

Bir towşan ýapa ýarmaşmakçy boldy, yzy bilen men hem
ýarmaşmakçy boldym.

Ilerden bir goç gelyär,
Sag şahyn sol taşlap,
Sol şahyn sag taşlap.

Gara goýun gumda gumalaklamazmyş, gumalagyn tomzaklar
togonalaklamazmyş.

Birje çemçe şorja serçe çorbasy.

Güjük (ýaňyltmaç)

Owadanja, gowja güjük,
Tüýleri towarja güjük,
Nan deregne gant iýensoň,
Dişi döwük horja güjük.

Fontan (ýaňyltmaç)

Düwmäm düwme düwmeläp,
Düwmäm düwmä düzüler.
Düwmäm düwme kowalap,
Düwmäm göge uzalar.
Düwmäm düwme döwmeläp,
Düwme-düwme üzüler.
Düwmäm düwme döwneläp,
Ýene asmana galar.
Şeydip, dürli düwmeden,
Fontan emele geler.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Ýaňyltmaçlaryň çagalara nähili peýdasy bar?
2. Ýaňyltmaç sözi näme?
3. Ýaňyltmaçlary çalt we ýalňyşsyz aýtmagy öwreniň.

Aşakdaky testiň dogry jogabyny tapyň!

	Ýañyltmaç sözi nähili sözden alynan? Dogry wariantyny tapyň.
A	Dogry sözlemek
B	Ýañylmak, ýalňyşmak
Ç	Çalt gürlemek

Geliň, ajaýyp gözel bahar paslynyň birinji aýynda doglan ajaýyp şahyryň döredijiligi bilen tanşalyň!

Özbekistan halk şahyry **Zulfiya** (1915–1997)

Özbek halkynyň söygüli şahyry, tanymal jemgyýetçilik işgäri, Özbekistanyň halk şahyry Zulfiya Ysraýylova 1915-nji ýylyň 1-nji martynda Daşkendiň Okçi mahallasında degrez maşgalasynda dünýä inýär. 1922-nji ýyldan 1931-nji ýyla çenli mekdepde soňra 1931–1934-nji ýyllarda gyzlar bilim ýurdunda okaýar. Döredijilik işine ýaşlykdan başlaýar. Şahyryň ilkinji goşgusy «Men telekeçi gyz» ady bilen 1931-nji ýylda «Işçi» gazetinde çap edilýär. Onuň ilkinji goşgular ýygındysy «Durmuşyň ýapraklary» ady bilen 1932-nji ýylda 17 ýaşyndan neşir edildi. 1935-nji ýyldan 1938-nji ýyla çenli Özbekistan Ylymlar akademiýasynyň Dil we edebiýat institutynyň aspiranturasynda okady. 1935-nji ýyldan 1938-nji ýyla çenli neşirýatlarda redaktor we bölüm müdiri, 1950-nji ýyldan 1953-nji ýyla çenli «Özbekistan aýallary» (häzirki Saodat) žurnalynda bölüm müdiri, 1953-nji ýyldan 1985-nji ýyla çenli baş redaktor bolup işledi. Zulfiya çeper we estetiki goşgulary bilen Aydın, Muzaýana Alawiya, Hosiýat Tillakonowa goşuldy. Şahyryň döredijilik ösüşinde özbek we rus klassyklarynyň, halk döredijiliginiň we dünýä edebiýatynyň roly bahasyna ýetip bolmajak zatdy.

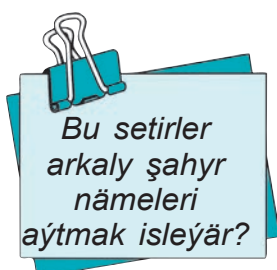

Pikirleniň we ýazyň!

Şahyryň ilkinji goşgusy:
Onuň ilkinji goşgular ýygındysy:
Döredijilik işine başlan wagty:

Halk diýende nämä düşinýärsiňiz?

HALKYMA

Özüň teşne etdiň, özüň suw berdiň
Kalbymdaky sähram, derýamsyň halkym.
Seni söýe-söýe men baýap gitdim,
Dünýä içre tapan dünýäm sen halkym.

Ýürek çakmak-çakan asman ýüzi deý,
Ýöne wyždanym sen iýmanym бүтін.
Ömrümde galan azmy köpümden,
Mähriň derýasyndan serhoş men bu gün.

Maňa Nowaýydan hüwdi aýdyň diýip,
Lütfiden aňyma şöhle dargatdyň.
Gynalan çagymda bolgun melhem diýip,
Özüň meni şahyr edip ýaratdyň.

Ýaş güýç, söweşjeň duýgular bilen,
Seniň tagdyryňa pugta ornaşdym
Göreşeniň hakdyr, ganymlar bilen,
Men hem saňa melhem bolmak isledim.

Ödelmedik, borjum bardyr öňümde,
Ödärin gözümde diri dursa nur.
Ömrümdäki ähli pasyllar üçin,
Özüne bek halkym saňa minnetdar.

Ўзбек едебијатыныň гөрнүкли şahyry bu goşgusynda halkyna bolan çäksiz söygüsini taryplaýar. Şahyr kalbyndaky bar duýgusyny şu goşgusynda: sähra, dünýä, derýa, wyždana, iýmana deňeýär. Ähli ýerde halk bilen bile bolmaklyk. Il bilen gelen toýda baýram diýlişi ýaly şahyrymyz halka bolan sönmez duýgusyny goşgy stirlerinde açyk beýan edýär. Halkynyň, watanyň öňünde birnäçe ödelmedik borçlarynyň bardygyny goşgy setirlerinde beýan edýär. Bu şahyrymyzyň watana, halkyna, ynsanlara bolan çäksiz söygüsini goşgy setirlerinde açyp görkezipdir.

(Ўзбек dilinden türkmen diline terjime eden: Gülsere Soýunowa.)

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Şahyr halkym goşgusynda kalbyndaky duýgulary nähili taryplaýar?
2. Goşguda tebigat hadysalaryna meňzedilen setirler barmy?
3. Goşguda şahyr haýsy şahyrlara bolan hormatyny görkezipdir?
4. Goşgyny özbaşdak ýat tutuň.
5. Bu şahyryň adyna nähili sylaglar döredildi?
6. Sizler hem şol sylaglara mynasyp bolup bilermisiňiz?
7. Biziň obamyzda şol sylag bilen sylaglananlar barmy?

Aşakdaky ýumuş bilen işleşiň!

Bu temada biz: gazak edebiýatynyň görnükli wekili Kadyr Myrzalyýewiň döredijiligi barada, onuň «Kitap dükany» goşgusy barada öwrenýäris.

Kadyr Myrzalyýew (gazak edebiýaty)

Altmyşynjy ýyllaryň aýaklarynda – goşguly kitap görsem, deňinden geçip bilmeýän döwrüm-gazak şahyry Kadyr Mirzalyýewiň «Bilbil bagy» diýen ýygındysy elime düşdi. Gazak dilindäki bu kitap ene toprak, ene, ata, söýgi, perzent, dostluk, şygır sungaty, şahyrçylyk baradaky bölümlerden

Şahyryň näme diýip atlandyrlan ýygındysy bar?

ybaratdy. Her bölümde şol bir temadan biri-birinden çeper ýazylan onlarça goşgynyň çugdamlanmagy meni haýran galdyrdy.

Şahyr dostluk hakynda

Ululary görüp ýörün-dosty ýok,
Dostsuz çaga görmändim men ömrüme

– diýip ýazsa, söýgi barada:

*Bu ýerde
berlen sözler
kime degişli?*

Bu adamlar mençe söýýän däl borly!
Eger hemme mençe söýse,
Tutuş dünýä gül açardy bireýýäm! –
diýýärdi.

Şol kitapdan okan şu manydaky setirlerimi men şu günlerem nakyl ýaly gaýtalap ýörün. (Tirkeş Sadykow)

*Siz nähili
kitaplary
okadyňyz?
Olary nireden
aldyňyz?*

KITAP DÜKANY

Däl ahyry bu öý diňe kitaplaryň hanasy,
Bar-a onda awtorlaryň ömüriniň manysy.

Hakykatyň ýetmeýänin görjek bolsaň, şoňa bar,
Ýalan sözün ötmeýänin görjek bolsaň, şoňa bar!

Garyplaryň jomartlygyn görjek bolsaň, şoňa bar,
Barlylaryň namartlygyn görjek bolsaň şoňa bar.

Ana biri: ýaýdanyp dur, jildin görüp hopugyp,
Studentdir –aldy- gitdi, jemläp soňky köpügin.

Däl ahyry bu öý kitaplaryň dükany,
Ol näçe bir okyjynyň-hasiýetiň mekany.

Akyllylar barýar oňa, kän akylyn kem görüp
Akmak asla barmaz oňa, yok akylyn jem görüp.

Tankytçyny gören çagyň, batma dere, şahyrym,
Öz bahaňy biljek bolsaň bar şol ýere, şahyrym!

Bir kitabyň müň sanysy öter onda bir günde,
Bir kitabyň bir sanysy ýatar onda müň günde.

*Nähili kitap-
lar söýülip
okalýar?*

Bu öý diňe kitaplaryň ammary däl ahyry,
Şunda – ömrüň başlangyjy, dowamy hem ahyry!

Kitaplaňda adyň görüp, bolmasa hiç elläni,
Okyjynyň: «Goý – diýeni – köp agyrtma kelläni!»

Al bir ýigit ýanyndaky gara gyzyň ugryny,
Tapmak üçin okap berse, okaberse şygryňy,

Onda, şahyr, aýtmasam-da, ýene aýtmasam-da, aňyber,
Ylham joşup, dolup-daşyp, kenaryňdan agyber!

Bu öýe biz diňe kitap dükany diýp bakmaly,
Onda talaý – talaýlaryň ykbaly bar, ykbaly!

Bary şonda: zehinliniň azaby-da şol ýerde,
Bary şonda: zehinsiziň mazary-da şol ýerde!

Aşakdaky şahyryň goşgy setrlindäki berlen sözlere düşüňjähizi ýazyň!

Ykbaly : _____
Azaby : _____
Mazary: _____
Ýetmeýän: _____
Ötmeýän : _____
Jomartlyk: _____
Namartlyk : _____

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Bu goşguda kitap boýunça nähili pikirleri öňe sürýär?
2. Öýüňizde şahsy kitaphanaňyz barmy?
3. Siz nahili kitaplary gowy görýärsiňiz? Näme sebäpden?

Nazary maglumat. Aruz ölçegi

Aruz sistemasy şygry setirlerindäki uzyn we gysga bogunlaryň sanlary hem-de orunlary taýyndan deň ölçegde yzygider gaýtalanyp gelmegine esaslanýan goşgy düzüliş ölçegidir.

Elli ýaşan meşhur şahyr watan üçin näme etdikä?

Berdinazar Hudaýnazarow

(1927–2001)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy. Magtymguly adyndaky Halkara baýragyň eýesi Berdinazar Hudaýnazarow 1927-nji ýylda Öňki Ýerbent etrabyň Döwünli obasynda dogulýar. Başlangyç bilimi şol ýerde alýar. Beýik watançylyk urşunyň öňüsyrasy Ýerbendit çarwaçylyk etraby Amyderýa boýlaryna göçürilende, Berdinazaryň maşgalasy hem şol ýere göçýär. Geljekki ýazyjynyň yetginjekligi gazaply uruş ýyllaryna gabat gelýär. Çekip-çydardan kyn durmuş ýaş Berdinazary tiz taplaýar, ol agyr zähmetde bişýär. Onuň «Döwrüň depesindäki adam», «Gyzgyn sähra» poemalary, «Göreş meýdany», «Yzçynyň gözleri», «Haşar» powestleri «Gumlular», «Akar suwuň aýdymy», «Gara çägäniň ogullary» romanlary we birnäçe goşgulary bar. «Adam hakynda aýdym» goşgular ýygyny (1964) ýylda çykýar. Kerim Gurbannepesow şahyr barada şeýle ýazýar: «Ellinji ýyllaryň ortarasynda Berdinazar Hudaýnazarowyň biziň edebiýatymyza girmegi bilen poeziýamyz täze öwüşgin aldy. Poeziýamyzyň «Gyzgyn sähra» diýen liro-epiki, soňra «Seniň ýaşlygyň bolupdy» diýen liriki poemalar bilen baýlaşmagy uly hadysa bolupdy. Şahyryň her bir ýygyny, hatda her bir goşgusy çeper hadysa, çeper açyş hökmünde okyjylaryň aňyna siňdi. Onuň täsin, dürli reňklere, öwüşgünlere baý şahyrana dünýäsi bar». Kerim Gurbannepesow aýdyşy ýaly, Berdinazar Hudaýnazarowyň poeziýa dünýäsi örän lezzetli.

Aşakdaky testiň jogaplaryny dogry we anyk birleşdiriň!

Sorag	Jogap
1. Şahyr başlangyç bilimi nirede alýar?	a) Amyderýa boýlaryna
2. Berdinazaryň maşgalasy nirä göçýär?	b) Adam hakynda aýdym
3. Onuň nähili romanlary bar?	ç) Ýerbent Döwünli
4. Onuň goşgular ýygyny nähili at bilen çap edilýär?	d) Gumlular, Akar suwuň aýdymy, Gara çägäniň ogullary

WATANNAMA

Seniñ üçin şeýle hyzmatlar etdim –
Diýip aýdyp bilmen agyz dolduryp,
Kyn gününde ýalňyz ýoldaşyň bolsam,
Gitmejegme ynan ýeke galdyryp.

Sen penjeläp berýäň, men bolsa şonuň
Yzyna gaýtarýan, belki, çümmügin,
Ýöne, karzyň karzdygyna düşüňän,
Bilýän borjuň oýun däl-de, çyndygyn.

Artdyrlan borçnama alyp durmaýyn,
Sykaýyn beýnimde, bilimde baryn.
Atasyna gowy görünjek bolup,
Ony aldaýany halamaýaryn!

Men elli ýaşadym. Eger kämillik
Geljek bu ýaşlarda gelendir.
Onuň beýik şerti-dogry geplilik,
Şol ýok bolsa-kämelligiň ýalandyr.

Ýowuz duşmanlardan goradyk Seni,
Gorap ýörüs gara pygyllaryndan.
Ýene bir borjum bar, olam goramak
Seni öz kümsügräk ogullaryňdan.

«Il ogrusyz bolmaz»diýlipdir welin,
Ýöne ogryň bolmagy-da hökman däl.
Ayganda iýmek zerur, elbetde,
Emma ekip iýseň ýagşy,
Ekmän däl

Meniň ynsabymdan beýik taňrym ýok,
Şol ýalňyz ölçegim,hasabym meniň.
Ene süýdi bilen adaglanany,
Eý Watan – Namysym, ynsabym meniň!

Bu goşguda şahyr watanyň ajaýyp keşbini taryplaýar. Öz ýaşayyş durmuşy bilen utgaşdyryp ýazýar. Watan öňündäki borçlary, adalatlylygy, dogry sözlülügi, ynsanlar bilen gowy aragatnaşygy aýdyp geçýär. Ýaşlykda köp zatlara düşünmezligi, käte bezzatlyk edýänlikleri soňra ökünýänliklerini açyp görkezipdir. Şahyr bu goşgusynda ekip, dikip öz zähmetiňden gün görmekligi hem nygtap

*Watan- mes-
gen, ýaşalyan
ýer*

*Her bir
ynsanyň Watan
öňündäki borjy
nämeden
ybarat?*

*Edil şu pursat-
da siziň Watan
öňündäki et-
meli borjuňyz
näme?*

gidýär. Watan bu mukaddes dergäh. Watan bu ynsanyň doglup kemala gelen ýeri. Şonuň üçin watan barada näçe köp zatlary bilsek, oňa hormat goýsaň mertebäň beýikdigi aýdyň subudyny tapýar.

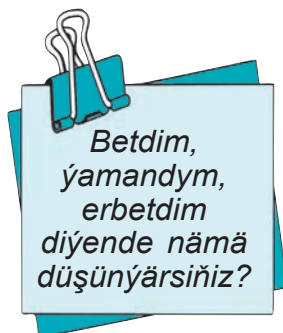

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Watan diýende nämä düşünyärsiň?
2. Elli ýaşan meşhur şahyr Watan üçin näme etdikä?
3. Her bir ynsanyň Watan öňündäki borjy nämeden ybarat?
4. Edil şu pursatda siziň watan öňündäki borjuňyz nämeden ybarat?
5. Goşgyny ýatdan öwrenmek.

ENE GOŞGUSY

Ata-enäniň öňündäki lälik häsiýetlere garaýşyňyz nähili?

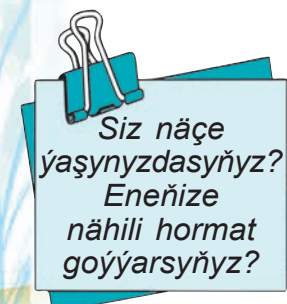
Mahmal sähram sen bolup,
Bahar maňa bakanda,
Howlukmadym hiç zada,
Sen bar diýip jahanda.

Yrsaradym, nüz etdim,
Betdim. Nähili betdim!
Hernä kejiňe gitdim,
Sen bar diýip jahanda.

Näme diysem tapylýar,
Näme etsem hakym bar.
Boldum saňa hökümdar,
Sen bar diýip jahanda.

Ona ýetsemem çaga,
Ondan ötsemem çaga,
Wagtym ýok ulalmaga
Sen bar diýip jahanda.

Ellä yetmän eje jan,
Gözüň ýumlan mahalda,
Özüň aldap kân gezdim,
Barsyň diýip jahanda.

Ýogsam boýun alypdym,
Hemme zady bilipdim,

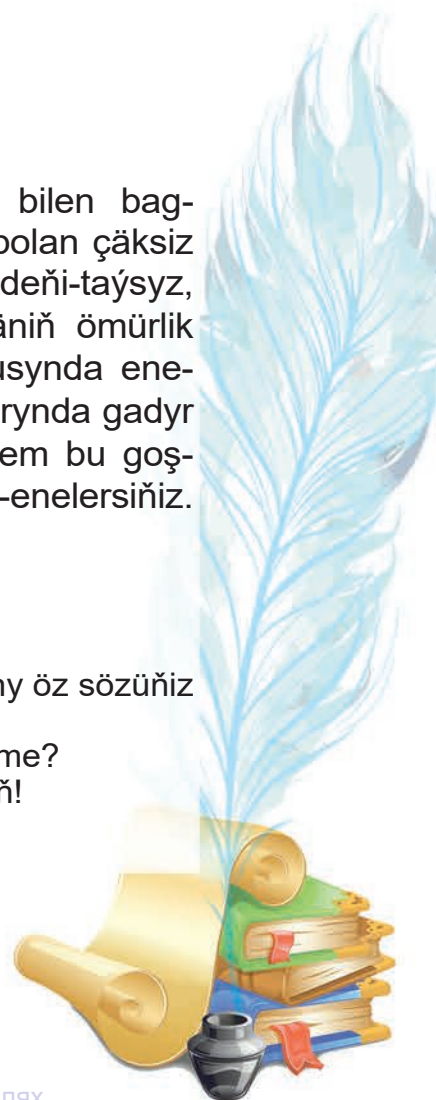
... A men Dünýä gelipdim,
Sen bar diýip jahanda.

Şahyr bu goşgusynda ene mährini tebigat, durmuş bilen baglanyşdyryp ýazýar. Goşguda aýdylýan pikirleriň ählisi enä bolan çäksiz söýgüni, duýgyny açyp görkezipdir. Ene bu dünýäde deňi-taýsyz, tapylgysyz ynsanlygyny tarylap, şu goşgusynda ata-enäniň ömürlük ýaşamaýanlygy aýdylýar. Meniň pikirimçe şahyr bu goşgusynda enesinden ir aýrylan, ynsanlara maslahat berýär. Ata-enäniň barynda gadyr gymmatyny ýerine goýup, onuň dogalaryny almak pikiri hem bu goşgudan aýra däldir. Sebäbi siz ýaşlar hem geljekdäki ata-enelersiňiz. Bu goşgy boýunça pikirleriňizi dowam etdirip bilersiňiz.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Goşgyny labyzly okaň, şahyryň enesi baradaky aýdanlaryny öz sözüňiz bilen düşündiriň?
2. «Dünýäniň bar görki enedir-ene» diýilmeginiň sebäbi näme?
3. «Meniň mähriban enem» diýen temada tekst düzüp geliň!
4. Goşgyny ýatdan öwreniň!

Goşmaça okamak üçin.

Berdinazar Hudaýnazarow «Sähra bahar gelende» goşgysyny ýatlamagy teklipl edýäris.

GÖZÜMIŇ GARASY – SEN, ATA ÝURT!

GAÝTALAMAK

1. Aşakdaky berlen eserleriň annotasiýalaryny okaň. Her bir kitabyň haýsy žanra degişlidigini anyklaň. T. G. Şewçenkonyň «Wesýet» goşgusy nähili temada ýazylan?

A) Watançylyk. B) Durmuşy. Ç) Dostluk. D) Agzybirlik.

Bu goşgy haýsy žanra degişli?

A) liriki žanr B) epik žanr Ç) liro-epik žanr

Lirika – şahyryň içki duýgusyny we başdan geçirenlerini beýan edýän poeziýanyň bir görnüşi.

2. A. Kakalyýewiň «Ene mähri» hekaýasyndan şu bölüme pikiriňizi aýdyň. Näme sebäpden Gurban şeýle ýagdaýa düşýär? Onuň sebäplerini aşakdaky ýumuşa ýazyň!

Meniň üçin tukat durmuş başlandy. Iýip-içibem ugrum ýokdy. Başymy alyp ümdüzüme gidiberesim gelýärdi. Ejemi küýseýärdim. Wah, siz bir bilsediňiz, eger ejem bolan bolsa, ol meni ýekesiretmese-de ýekesiretmezdi. Ýogsa kakam hem meni ýekesiretmejek bolup, elinden gelenini edýärdi. Her gün işden gelende, eli boş gelmeýärdi. Dürli oýnawaçlardyr süýji-köke-de getirerdi...

Jogap: _____ Bellik: _____

Hekaýa etme – edebi eserlerde wakalary gahrymanlaryň durmuşyny yzygiderli gürrüň edip bermeklige hekaýa etme diýilýär.

Italmaz Nuryýew «Watana ýüzlenmek» goşgusynda watana söýgi nähili açyp görkezilýär? «Sähram» goşgusy boýunça edebiýat, türkmen dili, taryh, geografiýa, matematika, biologiýa sapaklary bilen baglanyşygyny tapyň! «Bazara gidemok» goşgusyny ykdysadyýet, häzirki döwür telekeçiligi bilen baglanyşdyryp özbaşdak pikir aýdyň we ýazyň

Jogap: _____ Bellik: _____

3. Halk döredijiligi haşan ýüze çykypdyr? Halk döredijiligi dürli žanrlarda bolýar. Olar haýsylar aşakdaky bulutlary dolduryň!

Halk döredijiligi halkyň edebi mirasy hökmünde bilinmäge, öwrenilmäge mynasyp eserlerdir.

Redif – kapyýanyň yzyndan gaýtalanyp gelýän sözlerdir.

4. Şahyr «Halkym» goşgusyny nähili temada ýazýar?

A. Agzybirlik. B Halkylyk. Ç. Ynsanperwerlik. D. Watansöýüjilik

Şahyryň «Halkym» goşgusynyň bu bendinde nähili bilimler bar birme-bir subut ediň! Şahyryň başga nähili goşgularyny bilýärsiňiz?

Ýaş güýç, söweşjeň duýgular bilen,
Seniň tagdaryňa pugta ornaşdym
Göreşeniň hakdyr, ganymlar bilen,
Men hem saňa melhem bolmak isledim...

Jogap: _____ Bellik: _____

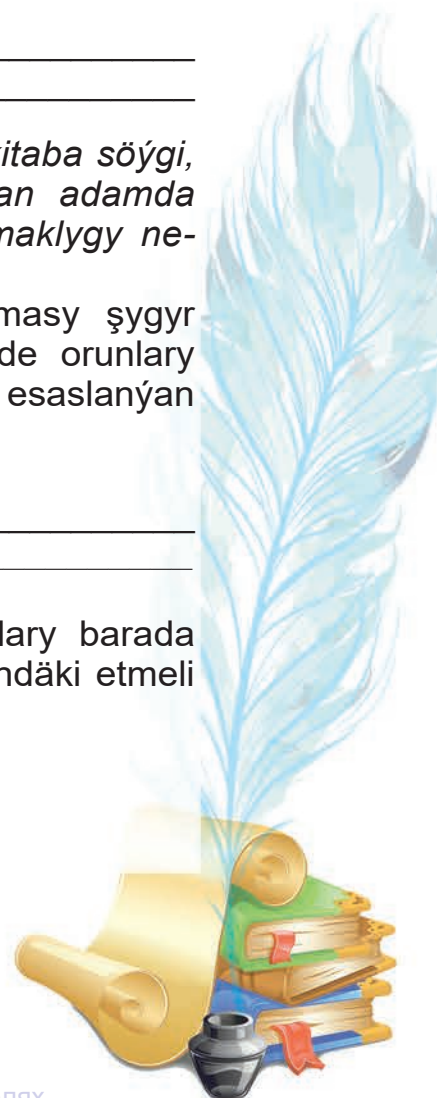
5. Kadyr Mirzalyýew «Kitap dükany» atly goşgusyny kitaba söýgi, ynsanlaryň her biriniň kitap okamalydygyny, kitap okan adamda gowy häsiýetleriň jemlenýändigini, kitap bilen dost bolmaklygy ne-sihat edýär.

Kitap hakda nämeleri aýdyp bilersiňiz? **Aruz** sistemasy şygry setirlerindäki uzyn we gysga bogunlaryň sanlary hem-de orunlary taýyndan deň ölçegde yzygider gaýtalanyp gelmegine esaslanýan goşgy düzüliş ölçegidir

Jogap: _____ Bellik: _____

6. B Hudaýnazarowyň «Watannama», «Ene» goşgulary barada ýazanlaryna pikiriňizi aýdyň! Edil şu pursatda Watan öňündäki etmeli borjuňyz näme?

Men elli ýaşadym. Eger kämillik
Geljek bu ýaşlarda gelendir.

Onuñ beýik şerti-dogry geplilik,
Şol ýok bolsa-kämilligiñ ýalandyr.

Ona ýetsemem çaga,
Ondan ötsemem çaga,
Wagtym ýok ulalmaga
Sen bar diýip jahanda.

Dogry sözli ynsanlaryň we enäniň durmuşda tutýan ornuny
suratlandyryň!

Suratlandyryň: _____

Bellik: _____

Özüňize baha beriň. Näçe soraga jogap berip bildiňiz?

5–6 sany: örän gowy!

4–5 sany: gowy, ýöne sähel köpräk işlemegim gerek!

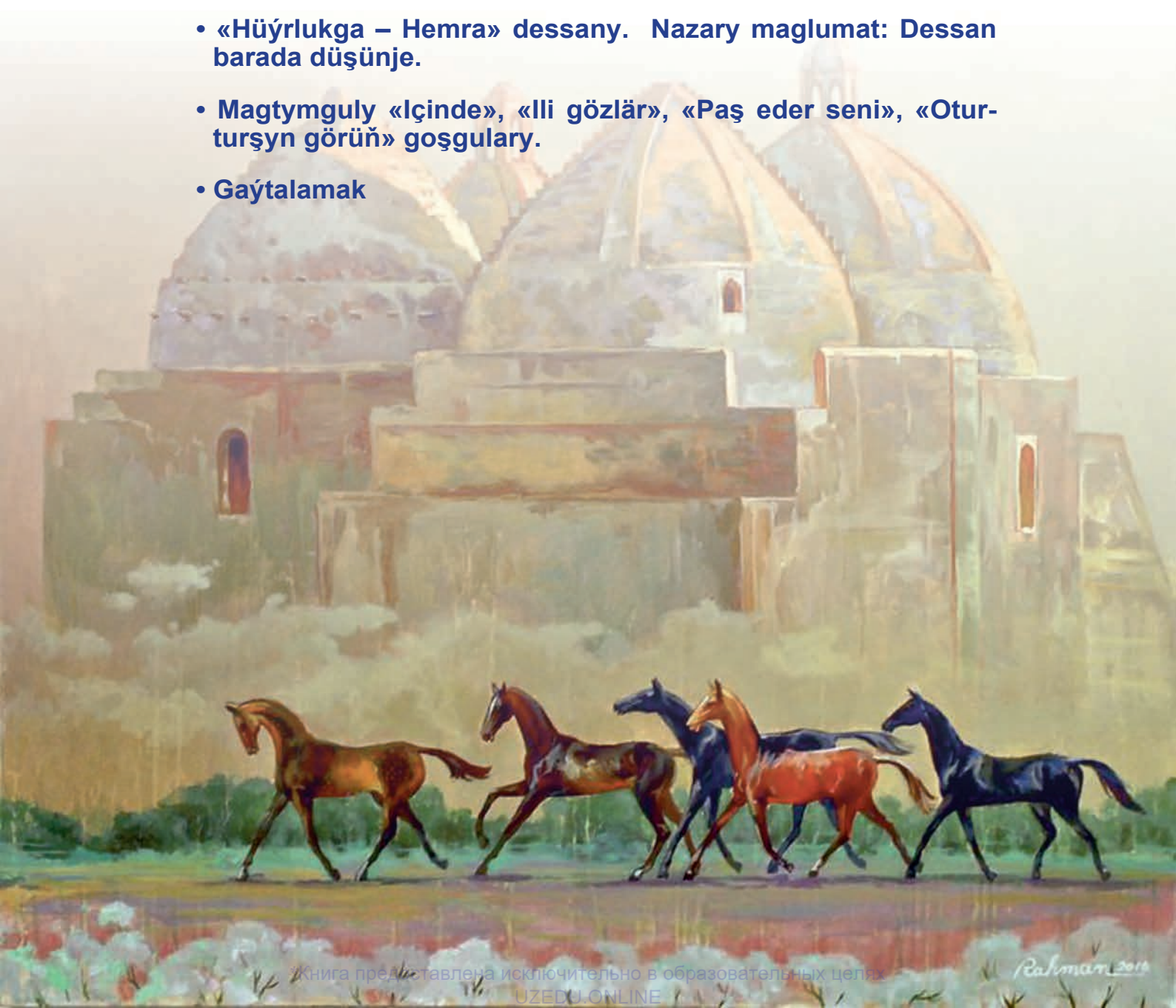
4 sanydan az: gowy däl, ençeme işlemegim gerek!

GEÇMIŞDEN SEDALAR

- Alyşir Nowaýy barada rowaýatlar. Şorta sözler we ýomaklar.
- Döwletmämmet Azady «Wagzy-Azat» eseri. Nazary maglumat: kapyýa we redif hakynda düşünje.
- Kakajan Aşyrow «Oguz oýny» Nazary maglumat: Pýesa barada düşünje.
- «Hüýrlukga – Hemra» dessany. Nazary maglumat: Dessan barada düşünje.
- Magtymguly «Içinde», «Ili gözlär», «Paş eder seni», «Otur-turşyn görüň» goşgulary.
- Gaýtalamak

GEÇMIŞDEN SEDALAR

Bu temada biz: Gülkünç häsiyetli şorta söz barada, şonuň üsti bilen hakyky bolýan wakalaryň üstüni açyp görkezýän, hökümdar bilen ýönekeý ynsanyň arasyndaky tapawudy öwrenýäris.

**Nowaýy hakyndaky rowaýatlardan
Şorta sözler we ýomaklar.**

Gürrüniň guýrugy

Gürrüniň guýrugy diýende nämä düşüňärsiňiz?

*Garrynyň
ahwalyna gyzy
nähili garaýar?*

Soltansöýün nökerlerini yzyna eýerdip gelýärkä, bir garry onuň öňüni kesip geçäýmezmi. Şonda gany depesine uran hökümdar bolmajysy bolýar.

– Heý, sylaşyksyz pelit! Idinsiz aýaga çolaşyp, gürrüniň guýrugynam-a basdyň. Bilip goý! Indi onuň üçinem-ä jogap bermeli borsuň.

Bu ahwalata haýýaty göçen garry görgüli aglap-eñreýşine garyp çatmasyndaky ýalňyz gyzynyň ýanyna gelýär nähili. – Kábäm jan, nämä, ýaman hunybirýan görüňäň-le? Aýt, ahyryn! Ýeri, saňa näbelalar ýolugaýdy?

– Wah, jan balam! Meniň nämelere dahyl gelendigimi sen sorama, menem aýtmaýyn.

*Hüseýin
Baýkara kim?*

– Nämä aýtman! Aýtsana, kaka jan!

– Aýtsam, işigaýdan janym başymyň solguna, ýaňy Hüseýin Baýkaranyň öňüni kesip geçäýsem nätjek. Heňkirip ugran soň-a üstümden gaýnan suw guýlan ýaly boldumam welin «soňky tüýkülik sakgal ezýämi» nämä. Özem «Bujagaz ýoknasyzlygyň saňa gaty gymmat düşäýmese ýagşydyram» diýdi.

– Ўа, ҳе́й, ка́бам жан! Паты́ша ҳа́лына тапы́аны со́нуң
 ýaly теба́кети́сиз¹ су́ншурма бо́лса, ону́ң жога́бны бер-
 мек ме́н биле́н. Се́н ýассы ýаны́ң ýе́рде бо́лсу́н. Га́м
 и́yme-de, на́н и́ý, ка́ка жан!

Шо́ндан со́н ге́çсе бир ҳе́пде ге́çе́нди́р-да́. Ине́ бир
 гүне́м ҳе́леý öýле́си бо́лубе́rende, а́гыр су́лсады́ны
 е́ýерди́п ге́лы́ән па́тыша ҳа́ки ýашу́лыны́ң и́шги́нде
 жылáы че́кýа́р.

– А гы́з, шу́јага́з öwsele, хо́л гү́нки гү́рру́ни́ң
 гу́ýругы́ны ба́сан пе́лакеди́ңкими?

– Ха́ва, ша́һым!

– А́ýt-да онда́, ха́ны ата́ң?

– О́л-а ша́һым ýе́рдө́леде сы́çаны́ң ша́һыны
 ча́рһла́п оты́р.

– Бо-хо́у! Гы́з ба́ý, се́н а́кы́ң бир ýе́ринде́ми? Хе́й сы́çаны́ңа́м бир
 ша́һы бо́рмы?

– Ўа ҳе́й, кы́блаýы ә́лем! На́ме гү́рру́ни́ң гу́ýругы бо́ланда сы́çаны́ң
 ша́һы бо́лмалы да́лми?

теба́кети́сиз –
 е́рбе́т гы́лыксы́з

Су́лсады́ны-
 ýзында́кы ве́зирле́ри ве
 özǘни́ң ге́лше́ксиз ҳе́ре-
 ке́тле́ри ма́нысында́.

Bu ýerde Şa bilen gyz arasyndaky gurrünlere nähili garaýarsyň?

URGENÇ

*Bu rowaýatda Syýahatyň edermenligini, ýurdy howpdan azat edişini,
 watanyň hazynasyny halka gaýtaryşyny köşk saldryşyny öwrenýäris.*

Бир ýурду́н па́тышасы́ны́ң па́лванлы́кда, ата́рманлы́-
 кда, ча́парманлы́кда, го́рк-го́рмекде öñüné ерке́к
 го́бекле́рини ге́çирме́ýа́н бир о́gly ба́р е́кен. Ону́ң
 ады́на Сы́аха́т ди́ýе́р е́кенле́р.

Гү́нле́рде бир гү́н, Сы́аха́т ýиги́т ýети́пди́р. О́л да́-
 де́сини́ң ко́шгу́не ба́ры́п:

– Да́де, ады́м Сы́аха́т бо́лса-да́, го́рен-биле́н
 ýурду́м ýо́к ýиги́т чы́кды́м. Ру́гса́т бе́рсе́ң сы́аха́та

Сы́аха́ты́ң ка́-
 касы́ о́глу́на
 ҳа́һили га́ршы
 чы́кýа́р?

*Näme üçin kö-
çede adamlar
emin arkaýyn
gezenoklar?*

ugrajak – diýipdir. Dädesi ýeke ogul bolansoň, şunça göýbermejek bolupdyr. Ogly etmändir. Ahyry oglunyň gerek-ýarak harjyny taýýar edip, ýola salypdyr. Goý, Syýahat ýoly külterläp gidibersin. Habary Köneür-geňçden alalyň.

Şol wagt Köneürgeňç uly ýurt eken. Han ýerinde hany, beg ýerinde begi, daýhan ýerinde daýhany bar eken. Hemme zady tükel bu ýurduň bir yetmezi bar eken. Her ýyl altмыш-ýetmiş adam ýurtdan gürüm-jürüm bolýan eken. Ol adamlaryň nirä ýitirim bolýanyňy hiç kim bilmez eken.

Bir günü syýahata ugran Syýahat Köneürgeňje gelipdir. Görse owadan şäher. Ol köçeme-köçe aýlanyp çykypdyr. Emma şeýle owadan şäherde erkana gülüp-oýnap ýören adama gözi düşmändir. Syýahat munuň sebäbini adamlardan sorapdyr.

Olar:

– Her ýyl altмыш – yetmiş adam ýityär. Sebäbini bilýän yok – diýip, jogap beripdirler.

Syýahat göwni päk, kalby arassa ýigit. Syýahat etmegini bes edip, ýityän adamlaryň sebäbini bilmek üçin şol ýerde galypdyr. Her gün köçeme-köçe aýlanypdyr. Bir ýerde deşik, köne gala bolsa aýlanyp çykypdyr. «Agtaran - tapar» diýen söz bar. Bir gün Syýahat şäheriň çetinde aýlanyp ýörkä, deşikden bir aźdarhanyň çykanyny görüpdirdede, bukulyp «Indi näderkä...» diýip, oturyberipdir. Aźdarha bolsa bir silkinip gyz bolupdyr. Gyz oýnap-gülüp, keypden çykandan soň, ýene bir silkinip, aźdarha öwrülip deşige girip gidipdir.

Syýahat şäheriň ähli adamlaryny aźdarhanyň çykan deşiginiň agzyna ýygnapdyr.

Olara:

– Meni şu deşikden sallaň – diýipdir.

Syýahat deşikden aşak düşüp görse, yeriň aşagy uly bir galamyş. Bir jaýyň içinde bir gyz oturan eken. Onuň beýle ýanynda aźdarha uklap ýatan eken. Gyz Syýahaty görüp, gaty gorkupdyr. Ol:

– Bu ýere janly-jandar gelyän dälidir. At gelse toýnakdan, guş gelse ganatdan, adam gelse kelleden aýrylýandyr. Sen bu ýere nädip düşdün? Aźdarha oýansa, seni iýer. Oýanmanka şu ýerden git – diýip özelenipdir.

*Gyz oglana
aźdarhanyň
nähili baýlygyny
görkezýär?*

Syýahat hem pälwan ýigit, gyzyň beýle aglanyny görmedik ýigit. Oňa dözmän uklap ýatan aźdarhanyň kellesini pyzlawyk kädä dönderipdir. Gyz oglanyň batyrlygyny görüp, janlanypdyr. Ol:

– Sen aźdarhanyň urkaçysyny öldürdiň. Erkegi daşarda gezip ýör. Ony hem öldür – diýipdir.

Syýahat şol gün yeriň aşagynda galyp, erkek aźdarhanyň gelerine garaşypdyr. Aźdarha erte-

si gelipdir. Syʼyahat onuʼnam kellesini gele-gelmāne pyzlawuk kādā dönderipdir. Iki aʼzdarha ölerden soʼn gyz arkaʼyn bolup, Syʼyahata aʼzdarhanyʼn hazynalaryny görkezipdir. Aʼzdarhalaryʼn yeriʼn aʼşagynda kyrk sany hazynaly jaʼyy bar eken.

Syʼyahat gyzy yeriʼn aʼşagynda goʼyup, öldüren aʼzdarhalaryndan iki kemerlik tasma alyp yökary çykypdyr. Köneürgenjiʼn adamlary Syʼyahata uly hormat goʼyupdyr. yurduʼn patyʼşasy tagtyny oʼña beripdir.

Syʼyahat yurduʼn iʼn gowy ussalariny çagyryp, aʼzdarhanyʼn şol eʼyelān deʼşiginiʼn üstünde uly minara saldyrypdyr. Aʼzdarhanyʼn yanyndaky gyz hüyr-peri gyz eken. Syʼyahat uly toʼy tutup, ony özüne aʼyal edip alypdyr. Oʼña:

– Bu şāher seniʼn şaheriʼn. Aʼzdarhadan alan mal – mülküm hem seniʼnki. Şāher seniʼn adyʼña Hüyr Genji bolsun! – diʼyipdir.

Şondan soʼn, kem-kemden «Hüyr Genç», «Ürgenç» bolupdyr. Syʼyahat bolsa adyl patyʼşa bolanmyş. Syʼyahat Köneürgenji dādesiniʼn yurduna birleşdirip, uzak yyl bagtly ömür sürenmiş.

Geliʼn, ara alyp maslahatlaşalyʼn!

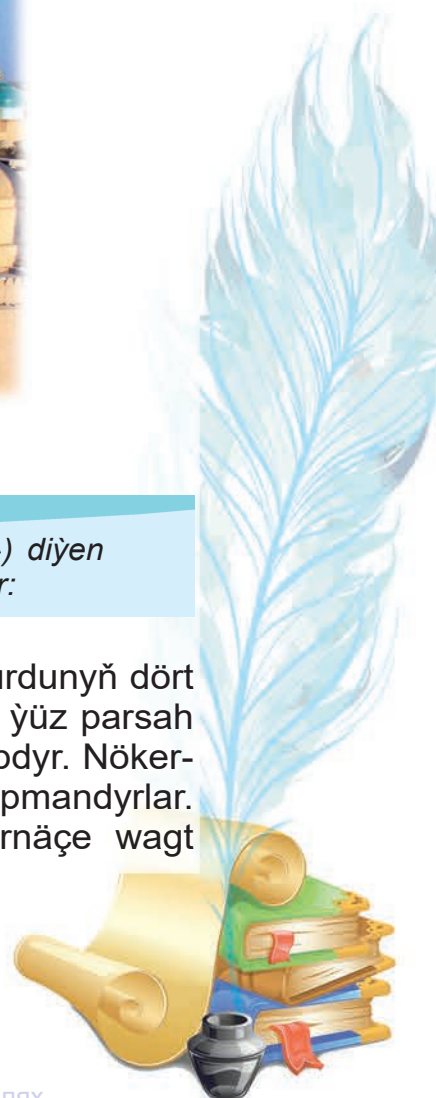
1. Urgenç ady nāhili peʼyda bolupdyr?
- 2 Syʼyahat yurdy dādesiniʼn şāherine birleşdiripdirmi?
3. Eger mümkinçilik bolanda şol şāherlere syʼyahat edermidiʼniz?

HOREZM

Yakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («yurtlar sözlügi») diʼyen kitabynda Horezm barada şeʼyle maglumatlary beripdir:

«Gadym zamanlarda yāşap geʼčen patyʼşalarynyʼn biri yurdunyʼn dōrt yūz sany raʼyatyna gaharlanypdyr. Patyʼşa olary bu yerden yūz parsah uzaklykda bolan dirilik nyşany yök yere zyʼnmaklygy buʼyruypdyr. Nōkerler şeʼyle yeriʼn Kās şaheriniʼn ornundan başga yerden tapmandyrlar. Olary şol yeretaşlap, yzlaryna gaʼydypdyrlar. Aradan birnäçe wagt

Patyşa bu ynsan-lary näme üçin Käs şäherine taşlatdyrýar?

Her bir ynsanyň özüniň watany bolmaly şu piki-re garaýarsyňyz nähili?

geçensoň, patyşanyň ýadyna şol raýatlar düşüpdir. Patyşa olardan habar almagy buýrupdyr. Nökerler gelip görseler, olaryň çatmalary dikendiklerini we balyk tutup iyyändiglerini görüpdirler. Çatmalaryň töwereginde köp odun basylypdyr. Olardan: «Siziň halyňyz niçik?» diýip sorapdyrlar. Olar: «Biziň iyyänimiz balygyň etidir» diýip, balygy görkezipdirler. Olar ýene sözlerini dowam etdirip: «Biz odun ýakyp balyklary bişirýäris, şeýdip nahar edinýäris!» diýipdirler. Nökerler yzlaryna gaýdyp, gören zatlaryny patyşa habar beripdirler. Şondan soň olaryň ýaşayan ýerleri «Horezm» adyny alypdyr.

Horezm dilinde «et» «hor», «odun» bolsa «rezm» sözüdir. Ilki ol ýere adamlar Horrezm diýipdirler. Soň yeñilleşdirip bir «r» harpyny aýtmadyrlar. Şeýdip ol yeriň ady Horezm bolupdyr.

Patyşa şol dört yüz raýatyna dört yüz keniz ibe-ripdir.

Olara bugdaý, arpa beripdir. Olara ekin ekmekligi buýrupdyr.

... Men Abu Reyhan Biruniniň ýazan «Horezm barada habarlar» atly kitabynda Horezmiň gadym wagtlarda Pil diýlip atlandyrylmagyny okadym.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Horezim nähili döräpdir?
2. Her bir halkyň näme bilen meşgullanýanlygy şu ýerde nähili ýüze çykýar?
3. Horezimde nähili gadymy ýadygärlikler bar?

ATA SYNAGY

Gözli ata bir gün özüne: «Gel-aý, men şu oğlanlaryň aklyny bir synap göreýin. Bular nähili adamlar bolup ýetişipdirler» diýip gündiziň günortany daşarda ýalaňaçlanyp ýatyberipdir. Onuň ogullary Nur, Omar we Ybraýym bu wagt öýde ýok ekeni. ýatan bolup, gözünü ýumup ýatan Gözli ata ýanyna yetip gelen kiçi ogluny görmediksiräp ýatyberipdir. Ogly kakasynyň bolup ýatyşyny görüp, elini çarpyp gülmäge başlapdyr. Şol wagtam aňyrdan yetip gelen ortanjy ogly näme gülýärsiň, gowsy onuň üstüni ýapaly diýen we öz geými bilen kakasynyň üstüni ýapan. Öýe yetip gelyän uly ogly kakasynyň bolup ýatyşyny hem doganlarynyň bolup duruşyny görüp: «Kakam günüň

aşagynda ýatyr, ony öye salsaňyz bolmadymy» diýip, kakasyny göterip öye salan. Öýe girenlerinden soň Gözli ata ogullaryny ýanyna çagyryp uly ogluna: «Tüweleme, balam, sen il ogly bolarsyň. Aga-gara düşüngiç bolupsyň» diýýär. Ortanjy ogluna: «Oglum, senem abraýyňy ýygnap biljek weli, entek sowadyň ýetmändir» diýen. Kiçi ogluna garap: «Sen bibaş bolup ýetişipsiň. Sen ulalansoň agalaryňdan aýra gidersiň» diýen. Aýdyşy ýaly kiçi ogly Ybraýymyň (Ybyk atanyň) nesli Eýran welaýatynda ýaşayarlar.

Gözli Ata kitabyndan alyndy. «Ruh» 1995 sah 60.

Awtor Sabyr Orazguly ogly Gözel Sarly gyzy.

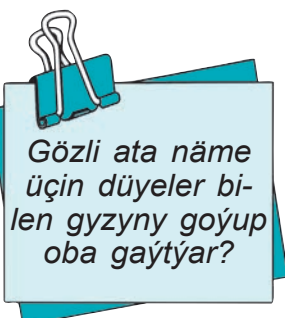

YOL YITSE-DE YORDAM YITMESIN

Bu temada biz: Gözli ata we onuň maşgalasynyň agzybirliги, dostlugy, pälwan ýigidiň mertligi, gyzy Akbibiniň ykbaly barada öwrenýäris.

Gözli atanyň üç oglundan başga-da Aýsuluw we Akbibi atly gyzlary bolan. Ol öz gyzlaryny ogullary ýaly gaty gowy görüpdür. Olaryň hersiniň mert, batyr, halk ogly bolup ýetişmeginiň arzuwynda bolupdyr. Onuň arzuwlary hasyl hem bolupdyr, Gözli ata bir gün gyzy Akbibi bilen mallaryny suwa ýakmak üçin gum içindäki guýularyň birine ugrapdyrlar. Bular guýudan suw çekmek üçin düýeleriniň başyna gowany orap, suw çykarmaga başlapdyrlar. Gowa suwdan dolup, onuň başyny çekýän düýe guýa gelende gowadaky suwdan içmekçi bolup, guýa has golaý gelýär we onuň iki aýagy guýyň içine gidýär. Gözli atanyň ony çykarjak bolup, gyzy bilen eden synanyşyklary başa barmanyndan soň ol kömek soramak üçin oba gaýdýar. Şol wagt goňşy obada toý bolýan eken. Şol toýa barýan pälwan ýigit bu ýerden guýynyň barlygyny görüp, suw içmäge sowulýar. Şol wagt guýyň başynda aýal

Gowa – agaçdan ýasalan gap manysynda

Gözli ata näme
üçin düyeler bi-
len gyzyyny goýup
oba gaýtýar?

maşgalanyň duranlygyny görüp, onuň ýanyna bar-
magy edepsizlik hasaplap, öz ýoluna gidibermekçi
bolanda, ýaňky gyz ondan aýak çekmegini soraýar.
ýigit yzyna öwrülýär we iki aýagy guýa giden düýäni
görüp ýagdaýa düşünýär. Ol haý diýmän atdan dü-
şüp, düýäniň aşagyndan gollaryny geçirýär-de bat
bilen çekýär. Düýe janawar Honda düşýär. Gyz
bolsa onuň pälwanlygyna haýran galýar. Pälwan
ýigit özüniň goňşy obadaky toýa barýandygyny
aýdyp, gyzyň gowasyndan suw içip ýola düşýär. Zordan «Taňryýalka»
aýtmaga ýetişen gyz onuň yzyndan seredip, galýar. Birhaýukdan soň
kakasy ýanyna birnäçe adam alyp gelyär we öz düýesiniň guýyň
töwereginde otlap yörenini görüp, haýran galýar. Gyzy kakasyna
bolan zatlary birin-birin gürrüň berýär. Gözli ata-da şol goňşy oba-
daky toýa barýar we pälwany tapyp alýar. Soň märekäniň önünde
onuň ýagşylygyny aýdyp, bu ýigit maňa uly ýagşylyk etdi. Özü-de
pälwan, mert hem batyr ýigit eken. Men munuň ýagşylygy üçin don
bersem tozar, mal bersem tezer. Gowusy men muňa «ýol ýitse-de
yordam ýitmesin» diýlenini edip, öz gyzym Akbibini bagyşlaýaryn
diýýär. Aýdyşy ýaly-da gyzy bilen pälwan ýigide toý tutup, nika gyýyp
berýär. Bu ýigit bolsa gerkezleriň pälwany, olaryň soňky nesilbaşysy
Gerkez Gäbe bolmaly. / Gerkez onuň ady bolup, Gäbe daýawlygy
üçin dakylan lakamy bolmaly/. Gerkezleriň ata taýpasyna daýy-ýegen
diýmekleri hem şondandyr.

* * *

Gözli atanyň ikinji gyzy Aýsuluwyň ykbaly hem doganyňka çalym-
daş. ýöne durmuşda her hili wakalar bolup geçýär ähbetin. Bir Gözli
atanyň aýaly Aksil ene agyr keselleýär, «sary» getirýär. Tebipler oňa
sary maýanyň süýdünü içirmelidigini aýdýarlar. Şol zamanda goňşy
obada ýaşayan Sary atly bir baý adam bolupdyr. Onuň gapysynda
goşa-goşa maýalary bar eken. Gözli ata aýalyna derman boljak
diýenleri üçin ogullarynyň birini Sary baýa dilege iberýär. Oglan baryp
ejasiniň ýaramaýanlygyny, özüni bolsa kakasy Gözli atanyň iberendi-
gini, ejesine sary maýanyň süýdünüň dermanlygyny aýdyp, wagtlaýyn
maýalarynyň birini sagyna bermegini soraýar. Sary baý gapysyndaky
maýalardan 6-7 sanysynyň başyny çatýar-da oglanyň eline tutdurýar.
«Bar ejeňe derman bolsun!» diýip ýola salýar. Gözli ata bolsa oglunyň
bir düýä derek 6-7 sany maýany iýdip gelyänini görüp haýran galýar
we «Sary baýa är işini bitirdi. Munuň öwezini men neneň dolsam-
kam. Munuň deregini zat bilen dolup bolmaz, men gowusy muňa
sylag-serpaý bermän, önelge bereýin» diýýär we gyzy Aýsuluwy oňa
nikalap berýär. Şeýdibem onuň ýagşylygyny ýerine salýar. Sary baý

bolsa h zirki  rsarylary  nesilba sysy, G zli atany  gi ewsi bolmaly.  rsarylary  ta pa ady bolsa Sary ba y         ini bitirip alan adyndan we onu  adyny     ne go ulyp ulanmagyndan gelip  ykypdyr di en g rr  lerem bar.

Bir baky da d rt pasyl

   alarak  adyma d    r. Atam pahyr bir baky da d rt pasly hem synlap bilendigini  g rr  ni beripdi.  onda arman,  ns berm ndirind . Belki, Myrally sen ony...

   ahym, Soltans   n,  onda, megerem,   suly yz  eti   le s    p duran belent ba ly bir dagy  d  b nden   r pdir. Onso  n me, dagy  depes-  g ne g   ni  yldyradyp  atan garly gy . Onda a agam l lesi  aka ykly  az. Pesr klerem miwe   ki  etikli i  cin me zi solgunlan g  z. Ana, olar-a,    pasyl. Bar an  erem   gesi  a kanyp  atan gorzawly gol bola sa, nene  onso    suly yz bir baky da d rt pasly synlamasyn.

 Galam alyp, namany... 

Magtymguly  ahyry  medres  okamaga gelendigi barada anyk taryhy deliller bolmasa-da, ol d w r barada bu  erde il arasynda d rli rowa atlar saklanyp galyppdyr.

G nleri  bir g ni medres ni  gapysynda biri pe da bolupdyr. Ol Idris babany g rmek i bol andygyny medres ni  gapysynda bir    bilen me gullanyp   ren sopa a dypdyr.

Sopy o a:

  Idris baba h zir sopulara sapak ber  r. Ol seni kabul etmez. N me gerek- arak zady  bolsa a t, m   mi i bitireris-di ipdir.

N tany  haltasyndan bir kagyz-galam  ykaryp, o a bir zatlar  azy dyrypdyr-da:

   uny   an aga eltip ber-di ipdir

Sopy  eri girip, Idris baba   yle setirleri okapdyr:

Galam alyp, namany g nderdigim bilmezmi ?

Efsun urup, h   tni inderdigim bilmezmi ?

Ars  st ne galdyryp, m nd rdigim bilmezmi ?

T rt gije,    g n aglap dyndyrdygym bilmezmi ?

Efsun m n p Isa dek,  eldirdigim bilmezmi ?

  an go gyny okap bolupdyrda:

   ak, zaluwat,  et yzyndan, ol Magtymguly bolmaly-di ipdir.

Sopy da ary atylyp  ykypdyr, medres ni  da -t weregini gur ap alan je eligi  ol- odany at salyp g zlapdir, emma derwu y tapmandyr.

*Teb ketsiz-
manysyz, gel iksiz
di mek.*

Bu rowa'atyň başga wariantlary hem bar, ýöne bir zat aýdyň-beýik Magtymguly Idris baba hormat goýup, bu ýere uzak ilden gelipdir. Idris baba hem öz döwründe ýaş şahyr bolan Magtymgulyny, eýýäm tanap bilipdir hem-de onuň talantyna, akyl-paýhasyna hormat goýupdyr.

WAS

Bir wagtlar gadymy Was topragynda uly gala bolupdyr. Ol galada bolsa bir aýal Şalyk sürüpdir. Ol şa aýal ýurdunyň abadançylygyny gorap saklamak üçin elinde baryny edipdir, hemişe ýaşululara maslahat salypdyr.

Ine, günleriň birinde Was galasy bilen ýanaşyk goňşy oturan patyşalygyň hökümdary aýal şanyň üstüne çapar göýberipdir. Ol çapardan:

«Sen maňa durmuşa çykmasaň, men seniň ýurduňda ýumurtga togalabermeli ederin» diýen habary göýberenmiş.

Bu habardan soň şa aýal ýurdunyň ýaşulularyna maslahat salypdyr. Olar uzak maslahatdan soň:

– Sen goňşy ýurduň hökümdarynyň öňünde şert goý. Eger-de ol seni ýurduña çenli atly kowup ýetse, sen oňa barmaga razy bol. Han muňa razy bolar. ýöne hana bildirmän atly gaçjak ýeriňde ýedi sany täzeräk gulanlan baýtaly menzil salymda daňyp goý! Sen atyň ýadan mahaly taýýar ata münüp gidiberersiň. Baýtal han atynyň şowhunyndan gorkak, hem-de öz taýyna ýetmek üçin gaty çapar – diýip, şa aýala maslahat berýärler.

... Şondan soň, şa aýal hanyňka myhmançylyga barýar we özüniň bir şertini bitirse, oňa barmaga razydygyny aýdýar. Han hem şa aýalyň şertini eşidip, oňa razy bolýar. Şondan soň olar şerti ýerine ýetirmäge başlaýarlar.

Şa aýal atly gaçyp ugraýar, han bolsa elinde baryny edip kowup başlaýar. Emma iki ýurduň arasyndaky boşlyk meýdanyň uzaklygy sebäpli, hanyň aty ýadap ugraýar, şa aýal bolsa ýolda ýedi ýerde atyny çalşyp, sag-aman ýurduna dolanyp gelýär. Han bolsa her näçe kowalasa-da şa aýalyň yzyndan ýetip bilmän, ahmyrly yzyna dolanmaly bolýar.

Bu wakadan soň han şa aýala nähili zyýan ýetirjegini bilmän, ahyry Was galasynyň golaýyndan geçýän we Was halkyny suw bilen üpjün edip oturan Tüni derýany bent edýär. Aýal şanyň ýurdy, Was galasy suwsyz galýar. Ekin-dikin bolmandan soň Was tozýar. Aýal şa we Wasyň halky suwly ýerlere göçýär. Was galasy hem tozup, diňe ol hakyndaky rowa'at halkyň hakydasynda galýar.

Was Daşoguz welaýatynda ýerleşip, ol Amyderýanyň köne akymy bolupdyr.

T 90 «Türkmen galalary hakynda rowa'atlar» kitabyndan alyndy. «Miras» merkezi, 2004-176 s. Jogapkär redaktorlar Hramow W.M., Bekiýew Ä.R., Aşyrow A.A.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Pälwanyň ornuna bolanyňyzda näderdiňiz?
2. Siz hem kömek berermidiňiz?
3. Gözli atanyň mertligine garaýşyňyzy aýdyň!
4. Gyzlaryny ýigitleriň terbiýesine garap, durmuşa berenine nähili garaýarsyňyz?
5. Akbibi we Aýsuluwyň ykballary bir-birine meňzeşmi?

ERTEKILER

Türkmen halk döredijiliginiň epik žanrynyň il içinde iň köp ýaýran görnüşleriniň biri ertekilerdir. Ertekiler täsin wakalara baý we çuň mazmunly bolýarlar. Olarda erkana, eşretli durmuş, adamkärçilik, ynsan mertebesi, ertirki ýaşayyş hakdaky süýji arzuwlaryň hasyl bolmagy ugrunda halkyň alyp baran göreşleri dürli formalarda çeper beýan edilýär.

Ertekiler häsiýeti taýyndan üç topara bölünýär:

1. Durmuşy ertekiler. Bu topara girýän ertekiler ýaşayyşda bolup biläýjek wakalary, galapyn, dogruçyl açyp görkezýär. Olaryň gahrymanlary-adamlar. Sosial gatлага degişlidi-gi taýyndan adamlar barlylar we ýoksullar diýip topara bölünýärler, olaryň arasyndaky garşylyk durmuşy wakalaryň üsti bilen suratlandyrylýar. Olar, köplenç, çarwaçylyk, maldarçylyk, senetçilik, il-güni, watany, top-ragy zähmeti söýmek, adalaty hormatlamak, barly adamlaryň açgözlüligi, ahlaksyzlylygyny tankytlamak ýaly meselelere bagyşlanandyr. «Ýakma- bişersiň, gazma düşersiň», «Üç

doganyň talaban durşy», «Garybyň çerkeze gidişi», «Akyllý aýat», «Akyllý daýhan» ýaly ertekileri ýatlatmak bolar. Durmuşy ertekilerde-de, belli derejede, allegorik obrazlar, fantastika (jadyly) duş gelyär. Ýöne olar belli bir möçberde we durmuş hakykatynyň çäginde çykmaýan serhetdir. Durmuşy ertekileriň syžeti ýaýrawly, dartgynly, kompozisiýasy çylşyrymly bolýar.

«AKYLLY DAÝHAN»

Akyllý daýhan kim?

Gadym wagtda Sapa diýen daýhan bar eken. Bu oňlan ekýän ekinlerine örän yhlas bilen sereder eken, şonuň üçin onuň her ýylky alýan hasyly ýeregöge sygmazmyşyn. Ol örän sap ýürekli eken, hiç kimiň zadyna göz gyzdymaýan eken.

Günlerde bir gün Sapa ekinlerini suwaryp ýörkä, ýap bilen bir gyzyly alma akyp gelipdir. Daýhan oňlan almany suwdan alyp, ýarysyny iýýär. Ol birdenkä: – Be, bu näme boldugy boldy, men bu almanyň eýesinden soraman, ondan rugsat alman, munuň ýarysyny iýäýdim-le – diýip pikir edipdir. Ony Sapa biedeplik saýypdyr we bu almanyň ýarysyny iýenine gynanyp, onuň eýesini razy etmek üçin, almanyň akyp gelen ugruna tarap ýabyň boýy bilen gidipdir. Sapa az ýöräp, köp ýöräp, bir bagbanyň üstünden barypdyr. Görse, saçy sakgaly ap-ak bir bagban gezip ýör eken. Oňlan bu adam bilen saglyk-amanlyk soraşyp, elindäki ýarty almany görkezip:

– Agam, şu alma seniň bagyňdan dälmi? – diýip sorapdyr.

Ýaşuly alma seredip:

– Ýok, inim, bu alma meniň bagymyň miwesinden däl, menden beýlede meniň agamyň bagy bardyr, bu alma, belki, şonuňkydandyr, şoňa görkez – diýýär.

Sapa ýene-de ýabyň boýy bilen gidiberipdir, ahyry ýene öňünden bir uly bag-bakjalyk çykypdyr. Görse, bagyň içinde saç-sakgaly mäs-bürünç bolan bir bagban suw tutup ýör eken.

Sapa bu adam bilen saglyk-amanlyk soraşyp:

– Agam, şu alma seniň bagyňdan dälmi? – diýip soran.

Yaşuly bu almany görüpdür-de:

– Ýok, bu alma meniň bagymdan däl, beýlede meniň agamyň bagy bardyr, belki, şonuň bagyndandyr – diýipdir.

Bu oylan ýene-de ýabyň boýyny syryp gidiberipdir, ahyry öňünden bir uly baglyk çykypdyr. Munuň hem içinde saçy, sakgaly kömür ýaly hüýt gara bir adam ýer depip ýören eken.

Sapa bu adamyň ýanyna gelip, saglyk-amanlyk soraşýar-da, elindäki almasyny görkezip:

– Agam, şu alma seniň bagyňdan-a dälmi-dä? – diýip sorapdyr.

Bu adam alma seredip:

– Hawa, bu alma meniň bagymdan – diýipdir.

Sapa:

– Seniň bagyňdan bolsa, men pylan ýerde suwuň gyrasynda otyrkam, şu alma suw bilen akyp geldi. Menem şuny suwdan aldym-da, birden bilmän, ýarysyny iýäýipdirin. Sen, agam şu almaň üçin näme alsaň al-da, menden razy bol – diýip, töwella edipdir. Onda bu adam:

– Ýok, men bu alma üçin, hiç bir zat lajka-da däl, razy hem boljak däl – diýen.

Sapa:

– Agam jan, men hem seniň ýaly daýhançylyk edýärim, hemişe öz hakyma kaýyldyryn, şu gezek bu almanyň ýarysyny bilmän, birden iýipdirin. Indi sen pul diýseň, pul bereýin, däne diýseň, däne bereýin, başga zat diýseň, başga zat bereýin ýa-da gapymda hyzmat et diýseň, gapynda hyzmat edeýin, ýöne sen şu almaň ýaryny iýenim üçin razy bol – diýen.

Onda-da bagban razy bolmandyr.

Sapa bu adama köp ýalbarypdyr.

Ahyry ol adam:

– Onda sen, ýagşy ýigit, hol tamda meniň bir gyzym bar, onuň gözi kör, gulagy ker, dili lal, aýagy, eli ýok, şony özüňe aýal edip alsaň, razy bolayyn – diýipdir.

Sapa:

– Bolýar, men şindi öýlenmedik bir oylan, men seniň şol gyzyň hem alayyn, ýöne sen şu almaň üçin razy bolsaň bolýar – diýipdir.

Onda ol bagban adam:

– Halha, hol tamdadyr, baryber – diýen. Bu oylan bu tamy açyp, içine girip gorse, bir owadan gyz uklap ýatan. Bu oylan içinden: «Alla janlarym, men bu tama ýalňyşyp giräýdimmikäm, bu gyz bagbanyň salgy berşi ýaly bolmady-la» diýen. Sapa bagbanyň ýanyna baryp:

– How, agam, bu gyz seniň aýdyşyň ýaly bolmady-la ýa-da men ol tama ýalňyş girdimmikäm? – diýipdir.

*Bagban gyza
nähili taryp
berýär?*

Bagban:

– Ўок, сен ялғнысан дэлсиғ, мениғ айдян гyzым hem edil шол болмалы – диён.

Sapa:

– Онда нэме бу gyzyғ гоzi кор, gulagy кер, dili лал, аyаgy yok, eli yok, yone бир tokга etdir diydiғ – diyip sorayar.

Bagban:

– Dogry, sheyledir: gozi кор diyenim, ol kitabyғ hatyndan باشга zat gormeyar, hemise shona seredip otyr. Gulagy кер diyenim, ol шол okayan zadyndan باشга zady eshitmeyar. Dili лал diyenim, ol hemise шол kitap bilen sozleship otyr. Eli yok diyenim, onuғ elinde mydama kitap, onuғ eli باشга zat tutmayar. Ayagy yok diyenim, ol bolar-bolmaz yerde gornup yorenok – diyen.

Sapa:

– Boldy, indi dushundim, yone men yene бир zat sorajak, ol-da men шу almanyғ eyesini gozlap gelyarkam, onumden бир bag chykdy, onuғ бир bagbany бар eken, saçy, sakgaly çuw ak eken. Ol: «Beylede mениғ бир agam bardyr, shonuғ bagyndan bolaymasa, mениғ bagymdan dal» diydi. Men onuғ yanyna gelip gorseм, onuғ saç-sakgaly ol inisiniғki yaly bolman, yaғy mash-burunch bolupdyr. Ol hem: «Bu alma mениғ bagymdan dal, belki bu shonuғ bagyndandyr» diydi. Ine, indem seniғ yanyña geldim. Seniғ saç-sakgalyñda yekeje ak hem yok. Bu namaniғ nyşany we nэme uçin beyle? – diyen.

Онда ол adam:

– Dogry, шол birinji goren bagbanyғ biziғ kiçi inimiz. Ol öz ayaly bilen birneme agzalarak yaşayar, shonuғ uçin saç-sakgaly agaryp, zehini kop yanar. Ikinji gorenin biziғ ortanjy doganymyz. Ol maşgalasy bilen kiçi doganymyza garanda gowurak yaşayar. Shonuғ uçin onuғ saç-sakgaly yaғy mash-burunch bolandyr. Ynha, men in ulusy, biziғ maşgalamyзда agzalalyk diyen zat bolmaz, bizde mydama bahar-yaz, shonuғ uçin men garamayaryn, gaytyp, gün geldikçe yigdelýarin – diyen.

Sapa bu bagbanyғ aydanlaryna hayran galypdyr, alma uçin ol bagbanyrazy edip, hoşlaşyp, hálki owadan gyzy hem ozi bilen alyp gaydypdyr. Oylerine gelip, uly toy berip, bu gyz bilen dowran surmage başlapdyr.

Ay geçyar, gün geçyar, bularyғ бир ogly bolyar. Bu oylan yuwaş hem akyly ekeni. Ol yedi yaşyna yetyar. Onuғ hiç kim bilen işi yok. Bularyғ бир garry baba goñsusy бар eken. Ol owunjeñrak ekeni.

Ol garry:

– Menden akyly adam şindi dunya inen daldir – diyer eken.

Gunlerde бир gün yaғky baba yer gazyp durka, бир agzy berk bagly sandyk chykypdyr. Baba munuғ ichinde gyzy бар bolaymasyn diyip, derrew onuғ agzyny açyp barlamak bilen bolyar. Sandygy açsa,

ichinden bir inçejik ýylan çykyp, babanyň boýnuna çolaşypdyr. Öň howa görmän, azap ýamanyny gören ýylan täze howa çykan badyna ýognalyp, uly ýylan bolanmyş.

Baba:

– Ýylan, men seni sandykdan çykardym, ýagşylyk etdim, indi sen meni bogup öldürüp barýarsyň, heý, ýagşylyga-da bir ýamanlyk bolarmy? – diýen.

Ýylan:

– Elbetde, ýagşylyga ýamanlyk bolar, ynanmasañ, kimden sorasañ, soraber. Ýogsamam, sen meni sandykdan çykaryp, ýagşylyk eden hem bolsañ, seni bogup öldürjek – diýipdir.

Şundan soň, ýylan bilen ýañky baba ýagşylyga ýamanlyk bardygyny haýwandan, ösümlükden, adamdan soramagy makul bilipdir. Bu ikisi gidip barýarka öňlerinden bir süri düýe çykýar. Iň yzyndan barýan düýeden boýny ýylanly baba:

– Düýe eý düýe, heý ýagşylyga ýamanlyk bolarmy? – diýip soran.

Düýe:

– Hawa, ýagşylyga ýamanlyk, elbetde, bolar. Hol, barýan düýeleriň hemmesi meniň neslim, men eýäme şunça mal öndürüp berdim, indi ol meni garapdyr diýip, öldürjek bolýar. Ynha, bu ýagşylyga ýamanlyk bolman, näme bolýar? – diýipdir.

Ýylan:

– Gördüňmi?! – diýip, babanyň boýnunda gülüp hezil edinipdir. Bu baba ýene gidip barýarka, öňünden uly bir guran tut agajy çykypdyr. Baba bu tuduň ýanyna baryp:

– Eý, tut agajy, sen örän köp yaşapsyň, ençeme çarşenbäni başyňdan geçiripsiň, sen köp zat bilýänsiň, heý, ýagşylyga ýamanlyk bolarmy? – diýipdir.

Tut agajy:

– Hawa, ýagşylyga ýamanlyk bolar, ynha, men eýäme birnäçe ýyl goýry kölege boldum, köp-köp ýüpek aldy, satyp baý boldy. Indi men guradym. Ol meni kesip, odun edip ýakjakmyş. Ine, bu ýagşylyga ýamanlyk bolar – diýipdir.

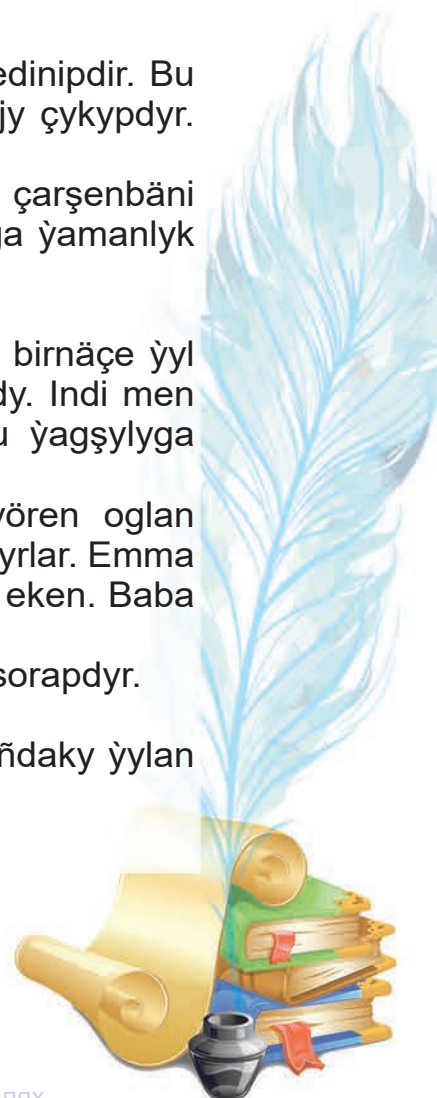
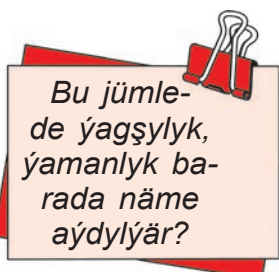
Bular gidip barýarkalar, öňlerinden birtopar oýnap ýören oylan çykypdyr. Bular babanyň boýnundaky ýylany görüp gaçypdyrlar. Emma bir oylanlyk gaçman durupdyr. Bu şol Sapanyň akylyly ogly eken. Baba bu oylanlyň ýanyna gelip:

– Oglum, heý, ýagşylyga ýamanlyk bolarmy? – diýip sorapdyr.

Oylan:

– Eý, baba, ýagşylyga ýamanlygyň bar bola, bu boýnuňdaky ýylan näme? – diýen.

Baba:

– Ynha, men yer gazyp yörkäm, şu sandyk çykdy, men hem pul barmyka diýip açdym weli, şu ýylan içinden çykyp, meniň boýnuma çolaşdy. Indi seni bogup öldürjek diýip boýnumdan asylyp ýatyşy – diýen.

– Baý, baba, ýalan sözlediň-ow... Heý, şeýle uly ýylanam şunuň ýaly kiçijik sandyga sygarmy? Beýle ýalan sözlemek bolmaz – diýipdir.

Baba:

– Ýok, ýalan däl, bu ýylan şu kiçijik sandykdan çykdy – diýen.

Oglan ýylana ýüzlenip:

– Ýylan, sen şu uly göwräň bilen şu kiçijik sandyga sygdyňmy? – diýip sorapdyr.

Ýylan:

– Hawa, sygdym, näme sygman – diýen.

Oglan:

– Aý, goý-a, ýylanam ýalan sözlär ekeni, heý, şeýle uly ýylanam şunuň ýaly sandyjaga sygarmy? – diýipdir.

Ýylan:

– Ynha, sygşymy göräý – diýip, babanyň boýnundan yere düşüp, içindäki yelini goýberip, inçejik ýylan bolup, sandyga giripdir-de, kellesini salmandyr.

Oglan:

– Kelläň syganok ahyry – diýipdir.

Ýylan:

– Ynha, sygmaýamy? – diýip, kellesini hem salypdyr weli, oglan sandygyň agzyny derrew ýapypdyr we berk gulplapdyr-da:

– Baba, sen bu sandygy owal goýupmydyň? «Goýmadygyňy göterme» diýip eşitmänmidiň näme? Bar, nireden getiren bolsaň, şol yerde hem goý! – diýen.

Baba oglanyň paýhasyna geň galypdyr. Oňa köp minnetdar bolup, sandygy alan yerinde gömüpdir.

2. Fantastik (jadyly) ertekiler.

Fantastiki ertekileriň hem baş gahrymanlary adamdyr. Ýöne ol gahryman adatdan daşary güýçlere eýe, fantastik häsiýetde bolýarlar. Olar adatdan daşary fantastik güýçler bilen söweşmeli bolýandyklary üçin, şeýle sypatlarda suratlandyrylypdyr. Fantastik gahrymanlar döw, yer, aždahalar, jadygöýler bilen çaknyşýarlar, tebigat hadysalarynyň, ýyrtyjy haýwanlarynyň garşysyna göreşýärler.

Fantastik alamatlar bu topar ertekileriň hemmesinde deň derejede däl. Käbir erteki boýdan-başa fantastik häsiýetli, käbir ertekiniň sýujetinde hyýaly wakalar belli möçberi eýeleýär. Olarda

Haýsy ertekiler
fantastik
erteki?

hakykatyň alamatlary köp orun alýar. «Akpamyk», «Ýartygulak», «Mämmetjan», «Ýylan baý», «Esen», «Şazada we onuň taýy», «Patyşanyň üç ogly», «Ejekejan», «Hudaýberdi gorkak» ýaly fantastik ertekilerde dürli meseleler gozgalýar. Olaryň baş gahrymanlary hem kesp-käri we sosial gatlagga degişiligi taýyndan dürli-dürlidir. Olaryň hemmesine mahsus bolan bir häsiýet-ertekileri soňunda baş gahryman Adam ýeňiji bolup çykýar. Fantastik (jadyly) ertekiler deň-enaýy wakalara baý, olaryň kompozision gurluşy durmuşy ertekilerdäkiden hem çylşyrymlydyr.

«ÖWEZ ÝALTA»

Gadym eýýamde bir garyp bar eken, onuň Öwez diýen bir ogly bar eken. Bu oylan öýden daşaryk hem çykman, atenesiniň gazanjyny iýip ýatan eken. Şeýdip, bu oylan on sekiz ýaşyna çenli elini sowuk suwa degirmän gezipdir.

Ol öýden çykman ýatansoň, il oňa «Öwez ýalta» at dakypdyr. Ahyrsoňunda Öwez ilgünüň gyjالاتyna çydaman, «Be, men hem adam, hemme kişi zähmet çekýär, işleýär, meniň hem beýdip ýatmagym bolýan zat däl» diýip, içini gepledipdir. Şundan soň, Öwez ýalta söwdagärleriň kerwenlerine goşulyp, başga bir şähere gazanç etmäge ugrayar. Öwez kerwenler bilen az ýöräp, köp ýöräp, bir şähere baryp ýetýär. Ol gün dem-dynjyny alyp, ertir bazara talap gözläp çykypdyr welin, bir söwdagär:

– Kim maňa talaban dursa, her aýyna haram pul islese, müň teňňe, halal pul islese, bir teňňe berjek! Kim talaban dursa gelibersin! – diýip ýörmüş. Öwez bu söwdagäriň ýanyna baryp, halal puldan bir teňňä günlükçi durýar. Öwez bu söwdagäriňkide bir aý işläp, bir teňňe alýar. Öwez:

– Oba gidýän kim bar, kim yokka – diýip, bazara baryr. Bazara barsa, bir kerwen oba gidýär eken.

Ol gazanan bir teňňesine aňry-bäri alyp, öýlerine ibermekçi bolup, dukandan-dukana aýlanýar. Emma bir teňňä düşýän hiç zat tapman, ahyry oňa bir pişik alýar. Ony tanyş adamlaryndan öýlerine iberýär. Kerwenbaşy Öweziň bu pişigini torba salyp, oba alyp gaýdýar. Öwez bolsa ýene-de öňki yerinde işläberýär.

Kerwen birnäçe menzil ýol ýöränden soň, bir oba yetip, şol yerde dem-dynç almaga düşýär. Bu obada şeýle bir syçan köp eken, heý, aýdyp-diýer ýaly däl, asyl bularyň naharyna hem düşüp baryan

*Kerwen nira
ugramakçy we
ol yerde nahili
wakalar yüze
çykdy?*

eken. Ol obanyň adamlary kerwenbaşydan bu pişigi aljak bolup, köp ýalbarýarlar. Emma kerwenbaşy:

– Bu pişik meniň özümiňki däl, amanat, biri öýümize elt diýip iber-di – diýen.

Ondan soň, obanyň ýaşululary ýygnanyşyp:

– How, pişigi salyp gelyan torbaňy gyzyldan dolduryp bereli, yöne sen şu pişigi bize goýup git – diýipdirler.

Şundan soň kerwenbaşy pişigi bulara berip, onuň torbasyny gyzyldan dolduryp, Öwezleriň öýlerine eltip beripdir.

Öwez ýene-de bir aý işläp, bir teňňe gazanypdyr. Ojagaz puluna-da bir zat alyp, öýlerine ibermek üçin bazara barypdyr, emma amatly zat tapmandyr. Ahyry şol aýlanyp yörşüne ojagaz teňňesine bir it alýar. Ony hem öýlerine ugratmakçy bolup, obalaryna gidýän adam gözläp, ýola çykyp garaşyp ýatýar. Öwez ertir irden turup gorse, daşynda ullakan bir aždarda aýlanyp ýatyr eken.

– Eý oglan, men aždahalaryň patyşasynyň ýalňyz ogly. Meniň kakamdan öýkeläp gaýdanyma köp wagt boldy. Indi sen meni kakam bilen ýaraşdyrsaň, maksadyňa yetersiň, ýogsamam, men seni yuwudaryn – diýen.

Öwez bu aždarhadan gorkusyna näme etjegini bilmän:

– Bolýar, men seni ataň bilen ýaraşdyraýyn – diýip, onuň yzyna düşüp gidiberen.

Bular birnäçe menzil ýol yöränlerinden soň, ol aždarda Öweze:

– Ýolda baryarkak, öňümüzden uly ýylanlar çykar welin, sen olardan gorkmagyn, meniň bar ýerimde, olar saňa zat diýip bilmezler. yöne sen meni kakam bilen ýaraşdyrjak bol. Şu işi bitireniňden soň, kakam senden «Näme möhümiň bar?» diýip sorasa, onuň bir yüzügi bardyr şony dilegin, ol yüzük näme diyseň bitirer, başga her zat berse hem almagyn – diýip tabşyran. Bular ep-esli yöränlerinden soň, uly-uly aždahalar «Patyşanyň ogly gelyär» diýip, bularyň öňlerinden çykýarlar. Bular patyşanyň ýanyna baryp, edep-tagzym bilen saglyk-esenlik soraşýarlar. Ondan soň Öwez gürrüňe başlaýar:

– Eý, patyşam, sen giden bir ýurduň patyşasy bolup otyrsyň, sen näme üçin ýeke ogluň bilen öýkeleşýärsiň? Bu boluş patyşalara geliýän zat däl, gaýtam, kim öýkeleşse, şolary hem patyşalar ýaraşdyrmaly – diýipdir welin, ol derrew ogly bilen ýaraşmak bilen boluberipdir.

Şeýdip Öwez aždahany öz ogly bilen ýaraşdyrýar. Patyşa we onuň ogly muňa begenip, üç gije-gündiz toý berýär. Birnäçe gün hormat-hezzet görenden soň, Öwez yzyna öwrüljek bolanynda patyşa oňa garap:

– Sen maňa köp ýagşylyk etdiň, şonuň üçin men hem saňa bir ýagşylyk edeyin, sen menden näme isleseň dile – diýýär.

Öwez:

– Maña saglygyň gerek, başga zat gerek däl, ýöne sende bir yüzük barmyş, şony berseň – diýen.

Patyşa Öweziň yüzügi dilänine köp gamgyn bolýar, ahyry özüne nähili agyr düşse-de, ony Öweze berýär. Öwez aždahlar bilen hoşlaşyp öýüne gelýär. Başyndan geçirenlerini ene-atasyna gürrüň edip berýär. Öwez yüzüğine buýrup, özüniň şol satylan pişigini-de getiren. Ondan soň ejesini patyşanyň gyzyna söz aýdyjy ibermekçi bolýar. Ol şäheriň birehimi, ejize ganyň eken. Öweziň ejesi sawçy bolup, patyşanyň ýanyna barmaga gorkýar. Emma Öweziň:

– Bar, näçe galyň sorasa aşagyndan çykarys – diýip, irginsiz ýalbarmagy ony yrdy.

Patyşanyň gyzyna başga-da hyrydar köpdi, emma patyşa ummasyz zadyň adyny tutansoň, oňa hiç kim ýürek edip bilmeýärdi.

Öweziň ejesi hem gorka-ürke patyşanyň ýanyna baryp, oňa öz habaryny aýdýar welin, patyşanyň muňa gahary gelipdir. Özüniň gyzyna bir garybyň sawçy bolup gelenine hum ýaly çişipdir. Dolanyp gelmesin-le diýip, gyzynyň bahasyny ummandan çykarypdyr:

– Ertir irden turamda, daşy gyzyldan gala bolmaly, ol galanyň her burçunda gyzyldan bir tam, onuň biriniň içi tomus we biriniň içi gyş bolmaly, şu şerti ýerine ýetiren gyzy alar, bolmasa-da janyndan umydyňy üzmeli bolar – diýen.

Öweziň ejesi patyşanyň samran zatlaryny eşidip, ýüregi ýarylan ýaly bolup, öýüne gelipdir.

Öwez:

– Ýeri, eje, gurtmuň tilki? – diýip sorapdyr.

Ejesi:

– Wah, seniň gurt-tilkiň bar bol-a, patyşa şeýle bir galyň saldy, asla ony uzer ýaly däl! Bardy-geldi, şo zatlaryň hötdesinden gelip bilmeseň, baryňzy gyrarn diýdi – diýip zeýrendi.

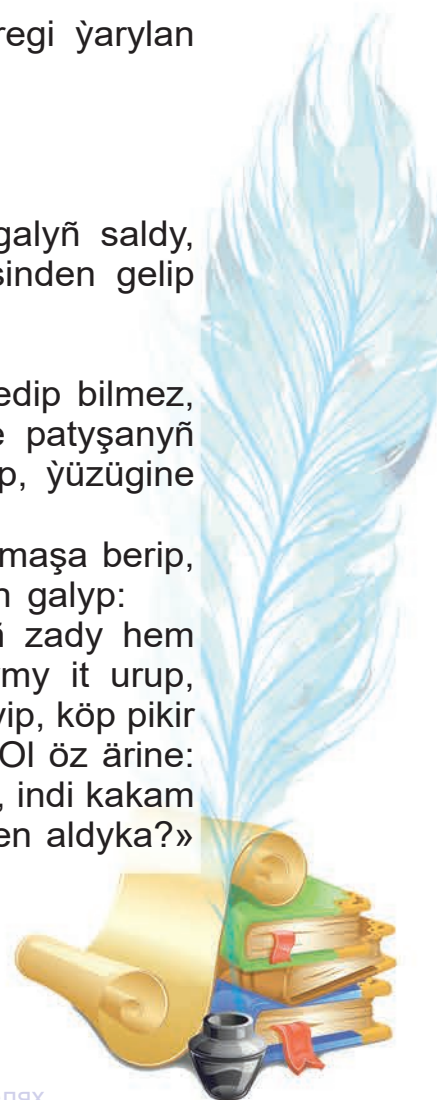
Öwez:

– Eje, sen zady gaýgy etme, patyşa bize hiç zadam edip bilmez, gaýtam, biz patyşany yok ederis. Ynha, häziriň özünde patyşanyň ol diýen zatlaryny artykmajy bilen ýerine ýetireris – diýip, yüzüğine buýurýar welin, edil diýşi ýaly bolan.

Öwez patyşanyň gyzyny getirip, ýedi gije-gündiz toý-tomaşa berip, halkyň önünde giň saçak ýazypdyr. Patyşa bu işe haýran galyp:

– Alla janlarym, bu nähili iş boldy, üç-dört patyşanyň zady hem meniň salgydyma ýetmeýärdi, indi, gel-gel, meniň gyzymy it urup, ýerde galan bir garyp aldy, munuň bir emmasy bardyr – diýip, köp pikir edipdir. Patyşanyň gyzy kakasynyň gylygyna belet eken. Ol öz ärine:

– «Iki goçuň kellesi bir gazanda gaýnamaz» diýenleridir, indi kakam saňa gün bermez, ol «Bu meniň gyzymy nähili gudrat bilen aldyka?»

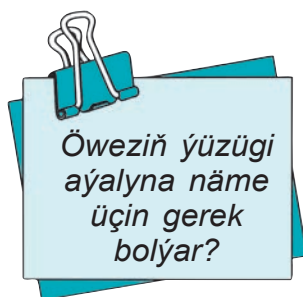

diyer-de, şu yzyña düşer yörer. Ol bize rahat yaşamaga hem yol bermez. İn gowusy, biz derýanyň aňry yüzüne geçeli-de yaşabereli – diýen.

Öwez aýalyňa gulak salyp, pişigini, itini alyp, yüzüğine buýrup, derýanyň gaýrasyna geçip yaşamaga başlaýar. Patyşa Öwezde şeýle bir gudratly yüzügiň bardygyny eşidýär. Ol «Şol yüzügi kim alyp gelse, boýy bilen gyzy berjek» diýip, jar çekdiripdir. Muny bir garry kempir eşidip:

– Meni derýanyň aňrysyna geçirseňiz, bir synanyp göreýin – diýen. Patyşa bu kempiri derýadan aňry geçirmegi adamlaryna buýurýar, ony derrew aňrysyna taşlaýarlar. Kempir derýanyň kenarynda, Öweziň öýüniň golaýynda hykgy-çokgy eden bolup ýatyrmyş. Birwagtdan soň munuň üstünden Öwez gelip:

– Ýeri, mama, sen näme bu ýerde aglap otýrsyň? – diýip sorayar. Kempir:

*Öweziň yüzügi
aýalyňa näme
üçin gerek
bolýar?*

– Wah, balam, men aglaman, kim aglasyn, meni ekläp oturan ýekeje çagam bardy, ony-da patyşanyň adamlary öldürüp, özümi hem derýanyň şu tarapyna taşladylar, indi men niräk gitjegimi hem bilemok – diýip, aglasy gelmese-de, gözüne tükülik çalyپ, ýalandan aglan bolup otyrmyş.

Öwez:

– Mama, yör, onda bizde boluber, meniň gelnimiň ojuk-bujuk işine kömekleşersiň, baryber, ol içim gysýar diýip yör. Seniň ýaly garry bolsa, kem däl – diýen.

Garry Öweziň öýünde birnäçe gün bolýar. Olar bilen mazaly öwrenişýär. Öwez her gün awa gidýär eken. Günlerde bir gün kempir Öweziň gelnine:

– Seni äriň gowy görenok. Saňa ol janyny hem ynananok. Eger ol seni oňat görýän bolsa, saňa janyny ynanýan bolsa, onda şol oňat yüzügin saňa sakladardy – diýip, yaş gelniň yüregini çişirdi.

Öwez aqşam awdan gelende aýaly:

– Sen şol yüzügiňi maňa dakynmaga ber – diýen.

Öwez yüzügi berýär-de:

– Yöne berk saklagyn – diýip tabşyrýar.

Ol ertesi ýene awa gidýär. Kempir gelniň elinde yüzügi görüp:

– Men, ynha, suw gyzdýraýyn, sen suwa düş. Seniň ýaly gelin örän arassa gezmelidir – diýip, suw gyzdýrmaga başlaýar.

Suw taýýar bolandan soň, gelin yüzügi elinden aýyrýar-da, yorganyň arasynda goýýar. Bu zatlary kempir görüp duran eken.

Näme, onuň şol yüzükden başga işi barmy?

Gelin yüzügiň ýanyndan aýrylan badyna, kempir towsup, yüzügi garbap alýar, ony barmagyna dakýar-da:

– Ўа, keramatly ýüzük, Öwezi şu sagat öldür, gelnini ölüm pillesinde, meni patyşanyň ýanyna elt aşyr – diýýär weli, edil aýdyşy ýaly bolanmyş. Melgun kempir ýüzügi barmagyndan çykaryp, patyşa berýär-de, onuň sylagyny alyp, öýüne baka ýelk ýasaýar. Öweziň iti bilen pişigi maslahat edip, ýañky ýüzügi gözlemek üçin derýanyň ýakasyna gelen. It pişigi arkasyna alyp, derýadan geçirýär. Olar ýüzügiň patyşadadygyny aňypdyrlar. Pişik:

– It dost, sen köçede dur, men bir patyşanyň köşgüne girip barlaýyn – diýen. Şundan soň itrazy bolup, pişik patyşanyň uklap ýatan öýüne dogry girip, oňa garap oturypdyr. Patyşa ýüzügi diliniň aşagynda saklaýar eken. Pişik ony almagyň aladasyny edip otyrka, şol wagtbirden bir syçan zomp edip çykýar. Muny pişik derrew tutagada:

– Patyşany asgyrtsañ, seni goýbereýin – diýen.

Syçan:

– Bolýar – diýip, guýrugyny ölläp, patyşanyň burnuna sokýar welin, patyşa gaty asgyrýar, ýüzük honda zyňlyp gidýär. Pişik haýdan-haýböküp, ýüzügi alyp gaçýar. Patyşa şol bada oýanyp:

– Waý, ýüzük gitdi! – diýip, şubela gygyrsa-da, hiç alaç bolmandyr. Pişik bilen it ýüzügi alyp, derýanyň boýuna gelipdirler.

It:

– Pişik dost, sen ýüzügi maňa beräy – diýen.

Pişik:

– Yok, it dost, sen ýolda agzyňdan derýa gaçyrarsyň, onsoň ony hiç tapyp bolmaz – diýen.

Pişik ýüzügi ite şubela bermejek bolsa-da, ahyry it alyp, agzynda gizläpdir. Ondan soň it pişigi arkasyna alyp, derýanyň aňry gyrasy-na yetip baryarka, agzynda ýüzük baryny ýadyndan çykaryp, dilini şalkyldadyp, suw içipdir weli, ýüzük suwa gaçypdyr, itiň ondan habary bolmandyr. Bular derýanyň gyrasyna çykypdyrlar.

Pişik:

– It dost, indi ýüzügi maňa beräy – diýen.

Itiň ýüzük güpbe ýadyna düşüp, agzyyny barlasa, agzynda ýüzük yok eken.

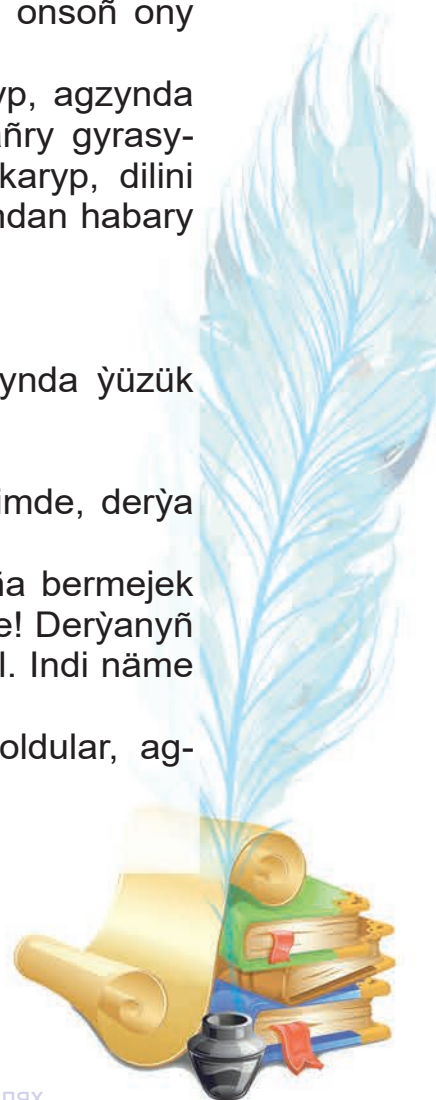
It:

– Pişik dost, ýüzük agzymda yok-la, şol suw içen ýerimde, derýa gaçypdyr öydýän – diýen.

– Bela edipdir öydýän, zäher edipdir öydýän. Men saňa bermejek bolsam, sen etmediň, ähli azabymyz biderek boldy diýsene! Derýanyň suwuny döküp, düybüni barlaly diýsek, güýjümüz yetjek däl. Indi näme ederis? – diýip, pişik ite zeýrendi.

Ýüzügi ýitirenlerine bular köp gynandylar, gamgyn boldular, aglaşdylar.

It:

– Pişik dost, indi «Müñ gaʻgy bir iş bitirmez» diyenleri, yör, iñ gowusy, şu günler derʻa-da birneme siñyär, şu gyradaky balyklaryñ garnyny barlaly, belki taparys – diyen.

«Çekseñ
zähmet ýagar
rähmet» nakylına
dogry gelýän bi-
limleri ertekiden
tapyň!

Bular şeýdip, derʻanyñ boýundan balyk çöpläp iýip yörkäler, pişik bir balygyñ içinden ýüzügi tapaýypdyr. Pişik bilen it muña begenip, «Yhlasa – myrat» diyenleri diýip, ýüzügi Öweziñ aýalyyna eltip berdiler. Ol-da:

– Özümi hem-de Öwezi sagaldyp, şu ýere getir – diýip, ýüzüge buýran weli, Öwez şol sagadyñ özünde aýalynyñ ýanyna gelipdir, aýaly hem oñat sagalypdyr. Bular dünýä täze inen ýaly bolýarlar.

Öweziñ gelni bolan wakany Öweze gürrüñ edip berýär. It bilen pişigiñ ýüzügi alyp gelişlerini, ol garrynyñ gara niýetini aýdýar.

Men dünýäde iñ lezzetli zat öz zähmetiñ bilen gazanylan zatdyr diýip, garrylardan köp eşidipdim. Şol gaty dogry aýdylan eken. Meniñ hut öz zähmetim bilen gazanan bu it bilen pişigim bu gün bize gaty köpkömek etdi – diýip, Öwez pişikdir itine guwandý.

Soñ bolsa:

– Eý, ýüzügim, patyşany, wezir-wekilleri, melgun kempiri bilen ýere ýegsan et. Enem-atamy hemme goş-golamlary bilen şu ýere göçürüp getir – diýip, buýruk etdi. Yüzük onuñ aýdyşyndanam betar yerine yetirdi. Soñ bular uly toý tutdylar. Il-halk Öwez bilen gelne köp alkys okady. Dostlar-a şat, duşmanlaram mat boldular.

1. Haýwanlar hakdaky ertekiler.

Bu topar ertekileriñ wakasy sada, möçberi gysga, kompozision gurluşy ýönekeý bolýar. Olaryñ gahrymanlary haýwanlar. Haýwanlar hakyndaky ertekilere, galapyn, şular ýaly jan-darlar gatnaşýar. Keýik, ýylan, serçe, garga, towşan, möjek, it, tazy, pil, horaz, şagal, at, gumry, tilki, ýolbars, geçi, goýun, öküz, düýe, eşek, ary, kepderi, gurbaga, ördek, içýan, pişik, syçan...Bularyñ hersi bir gylyk-häsiýetde suratlandyrylýar. Bu obrazlaryñ hersi adam gylyk-häsiýetlerini, hereketlerini ýatladýar. Mysal üçin, tilki aldawçy, mekir, ýoldaşyna hyýanat etmegi hiç zatça bilmeýän, bigaýrat şekilde berilýär. Tilki köplenç, il masgarasy

bolýar. Eşek nalajedeýin, ýagşynyñ-ýamanyñ parhyny bilmeýän, nandan, gödek adamlaryñ hereketlerini ýadyña salýar. Garynja öz gününe kaýyl, zähmet çekip yören, ýagşylyga ýagşylyk bilen jogap berýän obrazda ertekilere gatnaşýar.

Haýwanlaryň ertekilere gatnaşygy deň derejede däl. Olaryň birnäçesi käbir ertekide duş gelse, birnäçesi köp ertekilerde hereket edýär. Köp duş gelyänler: şagal, tilki, möjek, towuk, geçi, goýun, eşek, ýolbars ýaly haýwanlardyr. Bu topar ertekilerde çaknyşyk, köplenç çöl haywanlary bilen öý haýwanlarynyň arasynda bolup geçýär. Oý haýwanlary, galapyn ýeňiji bolup çykýar.

Ertekilere gatnaşýan haýwanlar öz aralarynda adam dilinde gepleşýär.

Ertekileriň üç görnüşiniň üçüsiniň-de tematikasy giň. Olarda durmuşyň dürli ugurlaryndan gürrüň edilýär. Birnäçesiniň gozgaýan meselesi döwrüň özgermegi bilen öz ähmiýetini ýitiripdir. Emma olaryň köpüsi şu günler hem öz güýjinde galyp gelyär. Şonuň üçin olar şu günler hem derwaýysdyr.

«EJEKEJAN»

Bir bar eken, bir ýok eken, bir adam bar eken. Onuň öňki aýalyndan galan bir gyzy bilen bir ogly bar eken. Gyzynyň ady Ejekejan, oglunyň ady Baýmyrat eken.

Ol adamyň soňky alan aýaly bu çagalara görüplik edýär eken. Bir gün aýaly syrkaw bolan bolup, ärine:

– Sen şu ogluňdan geçseň, men ýagşy bolaryn – diýen.

Ol adam hernäçe etmejek bolsa-da, aýaly goýman, ony oglundan geçmäge razy eden. Olaryň ony ertir öldürjek diýen maslahatlaryny Ejekejan eşidipdir. Soňra Ejekejan:

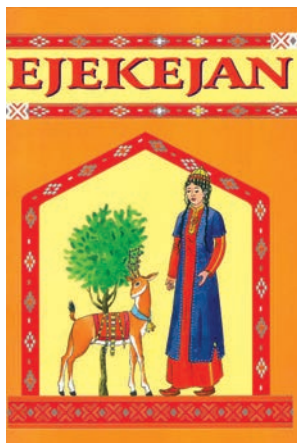
– Jigim, şu gün biz gaçaly, ýogsam, seni öldürjekler – diýipdir.

Bular bir pikire gelip, bir ýerde oýnap otyrkalar, Baýmyrat Ejekejanyň daragyny alyp gaçypdyr. Ejekejanam onuň yzyndan kowan bolupdyr. Şeýdip, ikisi-de gaçyp, çöl-beýewana çykyp gidipdirler. Az yöräp, düz yöräp, çöl yöräp barýarkalar, aýgyp-suwsap ysgynlary galmadyr.

Birwagt öňlerinden çeşme çykypdyr. Baýmyrat suw içjek bolsa, Ejekejan:

*Bu ertekini
näme üçin
ejekejan diýip
atlandyryp-
dyrlar?*

– Jigim, bu suw guşlaryň suwudyr. Mundan içseň, guş bolarsyň – diýip, ony suw içmäge goýmandyr. Dem-dynç alyp, ýene ýola düşüpdiler. Barýarkalar ýene çeşme çykypdyr. Baýmyrat ondan suw içjek bolsa, Ejekejan:

– Jigim, bu suw keýikleriň suwudyr. Mundan içseň, keýik bolarsyň – diýipdir. Baýmyrat gaty suwsany üçin, Ejekejana bildirmän, şol çeşmaniň başynda köwşüni galdyran bolup gidipdir. Bira-zajyk ýöränlerinden soň, Baýmyrat:

– Ejekejan, köwşüm suwuň başynda galaýypdyr – diýipdir. Köwşi getirmäge Ejekejan gaýtjak bolsa-da etmän, Baýmyradyň özi gaýdypdyr. Suwuň başyna baryp, suwdan ýagşy ganyp, başyny göterse, keýige öwrülip duruberenmiş.

Baýmyrat keýik bolandan soň, her şahyna bir köwşüni ildirip, Ejekejanyň ýanyna gelipdir. Ejekejan aglap:

– Jigim, içme diýsem etmediň – diýip, jigisini yzyna tirkäp gidiberipdir. Barýarkalar öňlerinden bir süri keýik çykýar. Keýikler Baýmyratdan gaçmandyrlar. Ol keýiklere goşulyp geziberipdir. Şol ýerde bir ullakan çynar bar eken. Üstüne ganatly guşdan başga zat çykyp bilmez ekeni. Ejekejan çynaryň ýanyna baryp, üstüne çykyp bilmän:

– Egil, çynarym, egil – diýipdir.

Çynar eglipdir welin, Ejekejan çynaryň üstüne çykyp, şonda yaşaberipdir. Keýik bolan Baýmyrat käwagt gelip, Ejekejany görüp gider ekeni. Bir gün şol ýurduň patyşasynyň ogly awa çykypdyr. Patyşanyň ogly bir keýigi kowalap, şol çynaryň üstünden gelipdir. Çynaryň düýbünden akýan suwy görüp, ondan atyny suwa ýakjak bolanda, aty suw içmän horkuryp durupdyr. Onsoň suwa seretse, suwuň ýüzünde bir gözəl gyzyň suraty görnүpdir. Patyşanyň ogly oňa geň galyp durka, ýanyndakylar ol gyzyň çynaryň üstündedigini bilipdirler. Soňra patyşanyň ogly gyza garap:

– Eý, gyz, ynsmysyň ýa jynsmysyň? Gel, ýere düş – diýip, köp ýalbarypdyr. Emma gyz sesini çykarmandyr. Patyşanyň ogly ýanyndaky adamlary bilen her zat etseler-de, gyzy alyp bilmän, yzlaryna dolanypdyrlar.

Patyşanyň ogly atasynyň ýanyna baryp:

– Eý, ata, pylan çynaryň üstünde bir gyz gördüm, şeýle bir gözəl, salgyny berer ýaly däl. Emma şony alyp bilmedim – diýip arz eden.

Patyşa nähili jar çekdirýär?

Patyşa derrew pilli, paltaly, teşeli köp adamy oglunyň ýanyna goşup, şol çynary ýykmagy buýrupdyr. Bu adamlar baryp, çynary kesmäge başlapdyrlar. Birazajyk galanda erte keseris diýip ýatýarlar. Ertesi görseler, çynar öňküsi ýaly bitipdir. Soň ýene kesmäge başlaýarlar. Agşama çenli gutaryp bilmeýärler.

Gije yatyp, ertir görseler, yene bitipdir. Çynar hem günde iki esse yognapdyr.

Soñra bular yzlaryna gaýdýarlar. Gelip, patyşa arz edýärler. Patyşa:

– Kim şol gyzy alyp berse, agramyna agram gyzy berjek – diýip, jar çekdirýär.

Bir garry kempir gelip:

– Patyşahym, bir gara gazan, birki sany kirlän ak köynek tapyp berseñ, şol gyzy men alyp bereýin – diýýär. Patyşa derrew tapdyryp berýär.

Kempir çynaryň düybüne gelip, gazany suwuň boýunda düñderipdir-de, üstüne suw guýup, geýimleri gazanyň garasyna süykäberipdir.

Ejekejan ony çynaryň üstünden görüp:

– Eý, mama, geýimleriňi öñküsinden beter gara edýärsiň – diýipdir. Onda kempir:

– Gyzym, meniň gözüm görmeýär, özüň gelip öwredäý – diýipdir. Bu garrynyň bolşuna Ejekejanyň rehimini gelip:

– Egil, çynarym, egil – diýipdir.

Çynar eglipdir. Ejekejan düşüp, kempiriň geýimlerini yuwup beripdir. Soñra kempir Ejekejanyň ýanyna gelip:

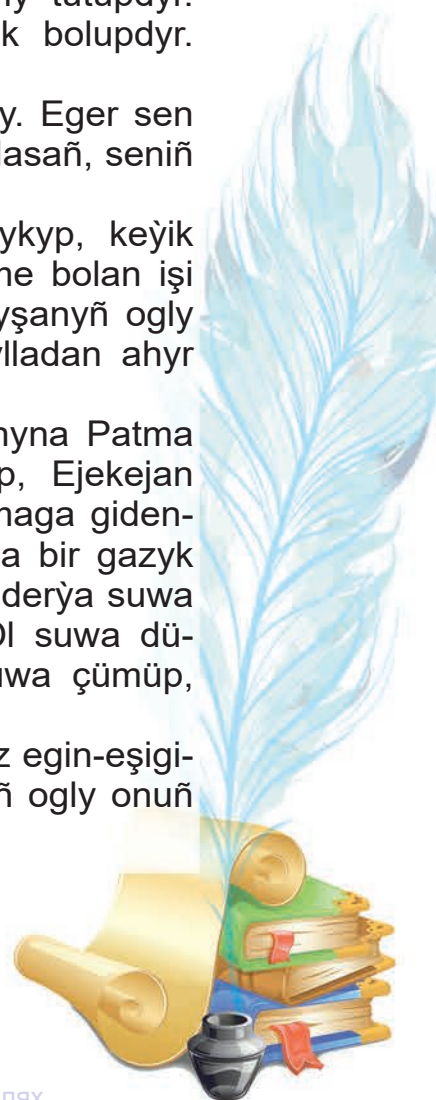
– Gyzym, eden işiñe tañryýalkasyn. ýör şu ýerde meniň bir sandygym bar. Şondan garbanar ýaly al – diýipdir. Ejekejan etmek bolsa-da, kempir goýman, sandygyň ýanyna getiripdir. Ejekejan sandygy açsa, içinden patyşanyň ogly çykyp, Ejekejany tutupdyr. Patyşanyň ogly özüni tanadyp, Ejekejany öýüne äkitjek bolupdyr. Onda Ejekejan:

– Meniň bir jigim bar, ol keýik suwuny içip, keýik boldy. Eger sen şony hem äkidip, tylladan ahyr, kümüşden köken edip saklasaň, seniň bilen gideýin – diýipdir.

Patyşanyň ogly razy bolupdyr. Ejekejan bir depä çykyp, keýik jigisini çagyrypdyr. Ol gelenden soñ, Ejekejan oña hemme bolan işi aýdypdyr. Keýik hem muña razy bolan. Şundan soñ patyşanyň ogly Ejekejan bilen keýigi getiripdir. Keýige aýdylyşy ýaly, tylladan ahyr salyp, kümüşden köken edip goýupdyr.

Ejekejany bolsa, toý edip, özi alypdyr. Ejekejanyň ýanyna Patma atly gyrnak hem beripdir. Aýdan-aý, günden-gün geçip, Ejekejan göwreli bolýar. Bir gün Patma derýa boýuna geým yuwмага giden-de, Ejekejan hem bile gidipdir. Patma derýanyň gyrasyna bir gazyk kakyp, oña bir uzyn ýüp dakyp, bir ujuny bilegine baglap, derýa suwa düşüpdir. Ejekejanam ony görüp, suwa düşesi gelen. Ol suwa düşende, Patma gazygy goparyp goýberipdir. Ejekejan suwa çümüp, derýanyň düybüne gidiberýär.

Soñra Patma Ejekejanyň eşiklerini geýip, garnyna-da öz egin-eşigini baglap, Ejekejana meñzäp, öýlerine gelipdir. Patyşanyň ogly onuň Patmadygyny bilmändir.

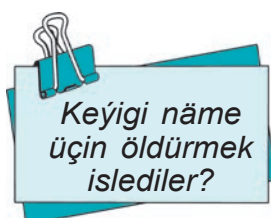
Olar şeydip yaşaberýärler.

Patmanyň kellesi kel ekeni. Onsoň ol gije hyrt-hyrt edip, kellesini gaşayarmyş. Şazada onuň näme iyyändigini sorapdyr. Ol bolsa keldigini bildirmejek bolup:

– Atam öyden getiren gowurgamy iyyän – diýip jogap beripdir. Onda şazada:

– Maňa-da ber-dä – diýipdir.

Patma: – Gutaraýdy-da – diýipdir.

Günleriň birinde keýik ertir bilen bularyň ýanyna gelip, bulara seredipdir. Keýik:

– Bu patşanyň oglunyň aýagy, bu-da Patmanyň aýagy, Ejekejanymyň aýagy yok – diýipdir. Patma muny eşidip: «Şu keýigi öldürmesem, meni masgara etjek» diýip oýlanýar.

Ertir turan badyna patşanyň ogluna:

– Şu gün meniň keýik etini iyesim gelyär. Şu keýigi öldürip ber – diýýär. Patşanyň ogly:

– Sen bu güne çenli keýik meniň doganym diýýärdiň, indi näme üçin ony iýjek diýýärsiň? – diýip sorapdyr.

Onda Patma:

– Doganym bolsa-da iýjek – diýýär. Ondan soň patşanyň ogly keýigi öldürmegi buýurýar. Öldürjek bolanda, keýik patşanyň ogluna garap:

– Men bir suw içip geleyin – diýýär. Şazada rugsat berýär. Keýik derýanyň boýuna baryp:

Tylla ahyr bozuldy,
Kümüş köken üzüldi,
Patşanyň kel gyrnagnyň
Göwni maňa dözüldi

– diýip aglaýar.

Ejekejan suwa ýykylanda ölmän, derýanyň içinde onuň ekiz ogly bolan eken. Ol keýigiň sesini eşidip:

Saçym derýa yüzünde,
Tenim balyk agzynda,
Şanyň iki çagasy,
Her haýsy bir dyzymda

– diýýär-de: – Bar, patşanyň ogluna aýt, saňa degmesin – diýýär.

Keýik gaýdyp gelyär. Emma bogazy dolup, gepini aýdybilmeyär. Patşanyň ogly ony öldürjek bolanda, keýik ýene:

– Suw içip geljek – diýýär. Şazada ýene goýberýär. Üçünji gezekde patşanyň ogly «Şu keýigiň bir syry bar» diýip, onuň yzyna düşýär.

Keýik derýanyň boýuna baryp:

Tylla ahyr bozuldy,
Kümüş köken üzüldi,

Patyşanyň kel gyrnagynyň
Göwni maňa dözüldi

– diýip, ýene-de zar-zar aglaýar.

Ejekejan hem biçäre doganynyň sesini eşidip, şeýle jogap berýär:

Saçym derýa ýüzünde,
Tenim balyk agzynda,
Şanyň iki çagasy,
Her haýsy bir dyzymda.

Patyşanyň ogly keýigiň ahy-nalasyny görüp we derýadan çykan sesi eşidip, «Şu gün hiç bir maly suwa ýakmaly däl» diýip, бүтін patyşalyga jar çekdirýär. Ertesi ähli ilat buýruk boýunça suwsan mallaryň hemmesini derýa sürýär.

Derýanyň suwuny mallar içip gutarýarlar. Görseler Ejekejan derýanyň düýbünde iki ogluny gujagyna alyp oturan eken. Keýik bilen şazada baryp, Ejekejany çagalary bilen çykaryp alýarlar. Öýlerine gelip, Patmany kowup, myrat-maksatlaryna ýetip, arkaýyn ýaşaberenmişler.

Allegorik obraz-haýwanlaryň üsti bilen adam häsiýetini açyp görkezýär.

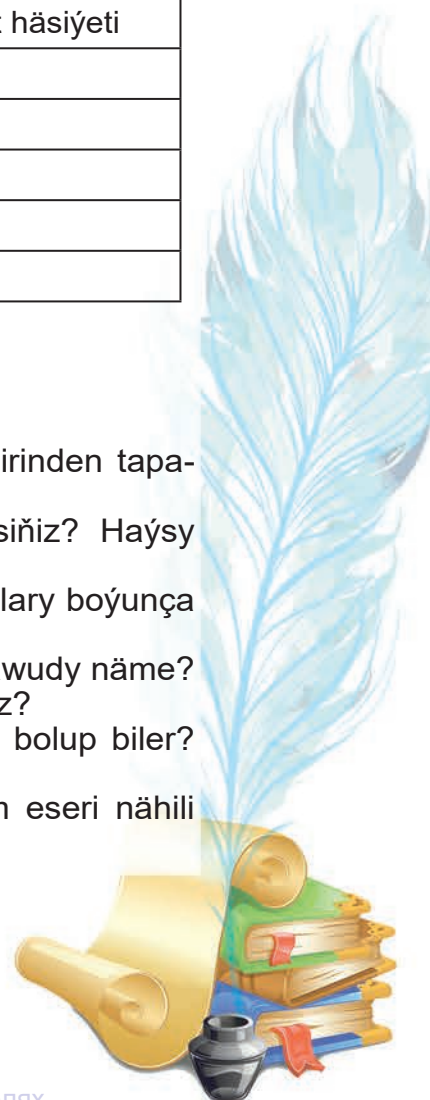
Aşakdaky shemany şertlerine görä dolduryň!

	Ertekidäki gahrymanlar	Gowy häsiýeti	Erbet häsiýeti
1.	Ejekejan		
2.	Baýmurat		
3.	Patyşa		
4.	Çynar		
5.	Patma		

Aşakdaky soraglar bilen işleşiň!

1. Halk döredijiligi diýip nämä aýdylýar?
2. Halk döredijiliginiň esasy žanrlary haýsylar? Olaryň bir-birinden tapawutlandyrmagy öwreniň.
3. Aýdym diýip nämä aýdylýar? Haýsy aýdymlyary bilýärsiňiz? Haýsy bagşynyň aýdym aýdyşyny halaýarsyň? Nämе üçin?
4. Läleler kimler tarapyndan nähili aýdylýar? Läleleri aýdylyşlary boýunça özara tapawutlandyrmagy öwreniň.
5. Hüwdi nirede, nähili ýerine ýetirilýär? Onuň lälelerden tapawudy nämе?
6. Küşdepmeler we ýaremezanlar hakda nämeler bilýärsiňiz?
7. Nakyl adama nämе öwredýär? Nakyllar nähili temalarda bolup biler? Dürli temadaky nakyllary ýat tutuň.
8. Dessan nämе? Haýsy dessanlary okadyň? Halk ononim eseri nähili bolýar? Onuň sebäpleri nämе?

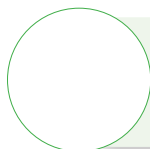

9. Epos halk döredijiliginiň nähili görnüşi? Haýsy eposlary okadyň? Olaryň haýsy gahrymany saňa ýarady? Näme üçin?

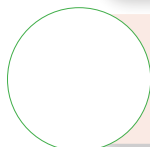

Topar bolup işleýäris.

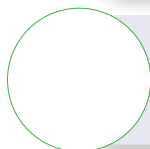
Bilýän ertekileriňizi manysy taýdan bölüň we jedwele ýazyň!

Durmuşy ertekiler

Fantastik jadyly ertekiler

Haýwanlar hakdaky ertekiler

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň

1. Erteki diýip nämä aýdylyar?
2. Onuň nähili görnüşleri bar?
3. Haýsy ertekileri bilýärsiň?
4. Olaryň haýsy gahrymanyny haladyň? Näme üçin?

EPIK ŽANR

Halk döredijiliginiň-epiki žanryna dessanlar, eposlar, ertekiler, şorta sözler girýär. Halk döredijiliginiň bu žanry kyssaly (proza) we sýužeti wakaly bolandygy bilen liriki žanrdan tapawutlanýar. Epik žanra girýän eserler hem öz häsiýeti, sýužeti we durmuşda bolup geçen wakalara gatnaşygy, gahrymanlary taýyndan bir-birinden parhlydyr.

ŞORTA SÖZLER

Şorta sözler
diýip nämä
aýdylyar?

Halk döredijiliginde hemde ýiti sözli şahyrlaryň döredijiliginde duş gelyän degişme häsiýetli, gülküli kä halatlarda ýiti tankytly kiçi göwrümlü proza eserine şorta söz (anektod) diýilýär.

Şorta sözlerde köplenç halk arasynda bolan gülküli wakalar beýan edilýär. Olarda tankydy tema has-da güýçli. Tankydy häsiýetli şorta sözlerde adamlaryň dürli gylyk häsiýetleri, zalymlyk, açgözlik, ejize ganymlık, namartlyk, lellimlik we şuna meňzeşler paş edilýär. Şonuň ýaly şorta sözler köpçülik tarapyndan hem klassyky edebiyatyň aýry-aýry wekilleri tarapyndan döredilip, satiranyň bir görnüşi hökmünde ullanylýar. Muňa Keminäniň «Basym tazy bolar», «Ýylyň näme?» Alyşir Nowaýynyň «Asmanyň ak

towugy», «Myraly bilen söwdegär», Ependiniň «Aç göz molla», «Erte ahyrzaman», «Beyhuş kazy» diýen şorta sözleri mysal bolup biler.

Ependiniň, Hoja Nasreddiniň, Aldar Kösäniň, Esen Poladyň, Keminäniň, Myraly we Soltansöýüniň ady bilen berilýän şorta sözleriň aglabasynda gysganç, şermende, ýaknasyz, gözboýagçy, nalajedeýin, gorkak, eliegri, il gözünden düşen, ýalançy, harsydünýä, öwünjeň, men-menlik edýän adamlaryň üstünden gülýär.

Şonuň ýaly adamlaryň üstünden gylyk-häsiyetleri, bolgusyz işleri, dünýägaraýşynyň oňaýsyzlygy ýazgarylýar. Kä mahallar bolsa, örän ýerlikli aýdylýan sözler kä bir adamlary petige direýär, şonuň esasynda-da ýaňsyly gülki ýüze çykýar. Aýry-aýry şorta sözlerde bolsa adamlar arasyndaky dilewarlyk, gepe çeperlik başdaşlyk, ugurtapyjylyk (Ogry we Ependi) (Ependi we Kazy) (Myraly we Soltansöýüniň siňeksiz ýeri gözleýişleri, olaryň daňdanyň alagaraňkylygynda toýa ugraýyşlary, Esen Poladyň özüne mazar gazyşy, Keminäniň «sizdenem harman gutulmaz», Akly sizde, gulagy bizde-diýen şorta sözleri) ýaly gylyk-häsiyetler suratlandyrylýar.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň

1. Şorta söz näme?
2. Şorta sözler kimleriň ady bilen aydylýar?
3. Siz nähili şorta sözleri bilýärsiňiz?
4. Täze eşiden şorta sözleriňizi ýazyp geliň.

KARZ PUL

Bir gün Pyhy Taganyň agasy karz pul sorap gelipdir. Pyhy agasynyň ýüzüne-de Seretmän:

– Pul keçäniň aşagynda-dyr-diýipdir. Agasy elli manady alyp gidipdir. Günlerden gün geçenden soň, agasy ýene elli manat sorap gelipdir. Pyhy ýene keçäni salgy beripdir.

Agasy keçäniň gatyna elini ursar, hiç zat ýok eken.

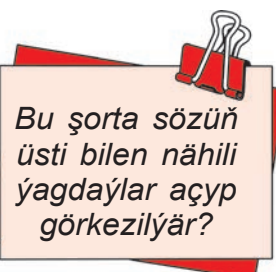
Agasy:

– Pyhy, bu ýerde hiç zat ýok-la diýen.

Pyhy:

– Hiç zat ýok bolsa, geçen saparky äkiden elli manadyňy getiren däl-siň-dä diýen.

Özüni türkmen halkyna tanadan Pyhy Tagan wäşi, satirik şahyrlarymyzyň biridir. Ol durmuş pursatlaryna degişli birnäçe şorta sözleri döredipdir. Şu orta sözde ham her bir zadyň çeni çakynyň bardygyny aýdylyp, sylag-hormatyň iki taraplaýyn bolmalydygyny öwüt nesihat edilýär.

*Bu şorta sözünü
üsti bilen nähili
ýagdaýlar açyp
görkezilýär?*

Geliñ, ara alyp maslahatlaşalyñ

1. Bu şorta sözün manysy näme?
2. Pyhy Tagan bilen baglanşygy bolan nähili şorta sözleri eşiden bolsañyz, olary ýazyp geliñ.

KÖPELENDE İYERSIÑ.

Pyhy Tagan heniz oglanka, eklenç üçin bir barly adamyñ gapysynda hyzmat edip, onuñ mallarynyñ ot-iýmine, suwuna seredipdir.

Her gezek otluk düze, ot ýygмага gidende, hojaýyn Pyha bir döwüm çörek berer aken.

Bir döwüm çörek bilen garnyny doýrup bolýarmy näme? Günlerde bir gün Pyhy hojaýyna: «Çöregi az berýäñ, pylan aga» diýipdir.

Ol-da: «Az bolsa, çöregi iýmeziñden öñ suwa salyp goý, çörek çişip köpeler, şonda iýäýersiñ» diýipdir.

Pyhy nägilelik bilen boýnuny sallap ot ýygмага gidipdir. Ýöne ol bu sapar otdan gelende ýekeje desse ot getiripdir. Hojaýyn oña:

«Bu näme ýygan otuñ az-la, heý ondanam bir mal doýarmy?» diýip, oña käýinipdir.

Pyhy hem:

«Doýar, pylan aga, bu oty mala bermänkäk, öñünçä suwa salyp goýarys. Ot suwda çişip köpeler şondan soñ beräýeris» diýipdir.

Pyhy Taganyñ ýaşlygy agyr günlerde geçipdir munuñ şeýle bolandygyny «Köpelende iýersiñ» diýen şorta sözde hem görmek bolýar. Bu şorta sözde gysganç adam özüniñ hilegärliginde ýeñilýär.

AKYLLY GUŞ

Bir adam bir guş tutupdyr. Ol guş oña aýdan:

– Eý, adamzat sen meni öldürme. Men saña mün tūmene degýän akyly bereýin.

Onda ol adam aýdan:

– Hany aklylyñ bolsa ber, göreýin.

Guş aýdan:

– Eý adamzat, sen başyña bir iş gelip geçende, oña ökünme. Bolup-geçen işden saña peýda bolmaz.

Ol guş şeýle diýip, ol adama akyly beren welin, ol adamam onuñ gepini makul bilip, guşy goýberen. Guş ondan sypyp, uçup gidip, daşrakda gonup aýdan:

– Sen meni näme üçin goýberdiñ? Sen meni öldürüp, garnymy ýaran bolsañ, meniñ içimde ýumruk ýaly gyzyly bardy. Sen şony alan bolsañ, baý bolardyñ.

Onda ol adam aйдan:

– Arman, men bilmändirin.

Onda ol guş:

– Eй, akmak adam, men yañy saña akyl berdim geçen işe gynanma diйip. Sen oña gulak salmadyñ. Men bir gezip yören guş bolsam, meniñ içimde yumruk yaly gyzyl näme işlesin. Meniñ özüm yumrukdan uly däl ahyry – diйip uçup gidiberen.

ÇOPAN BILEN BAÝ

Bir baý öz çopanyna her ýyl:

– Eй, çopan, sen seçim wagtyna çenli meniñ goýunlarymy aйagyñdan çarygyñy çykarman bakyp, seçim wagty bolanda çarygyñy çykaryp, alybilen dowaryñ özüñki bolsun – diyer eken.

Ol çopan her ýyl seçim wagty bolýança goýny bakyp, seçim wagty bolanda çarygyny aйagyndan sypyryp, soñam aйagyny gaşap, goýunsyz galar eken. Bir gezek bu bolýan işleri yañky çopan başga bir çopana gürrüñ berýär. Onda ol çopan:

– Sen, akmak, baý ýene şeýle şert etse, hemişe suwa girip gezgin, şeytseñ aйagyñ gaşalan yaly bolar – diйip, maslahat beren.

Çopan onuñ diyenini edipdir. Soñra seçim wagty bolanda, çopan öñküleri yaly aйagyna güymenmän, goýun-guzylardan gujaklap beylesine atyp duran.

Şol wagt onuñ yanyna baýyñ gyzy gelyär-de, bir goýny tutup:

– Şu goýna degme – diyýär.

Onda çopan ol gyzy hem gujaklap, öz hasabyna geçirýär.

Baý bilen çopan gyzyñ üstünde dawalaşyp, kazynyñ üstüne barýarlar. Baý kaza:

– Men muña gyzymy beýläñe at diymedim – diyýär.

Onda çopan:

– Baý aga, sen beýläñe atanyñ özüñki diydiñ – diйip, baýdan üstün çykypdyr.

*Kazy çopan bi-
len baýa nähili
maslahatlar
berýär?*

WEZIRIÑ GYZY

Bir garrap giden patyşanyñ weziriniñ gaty owadan gyzy bar eken. Patyşa bu gyza aşyk bolup, weziri çagyryp aйдan:

– Sen gyzyñy maña ber.

Wezir näme diйegini bilmän:

– Aй, patyşa, ol bir gowy zat welin, men gyzyñ enesidir – gyzyñ özüne-de geñeşeyin – diyen.

*Bu ýerde
aýdylyan sanlar
arkaly nämäni
bilip bolar?*

Patyşa wezire rugsat beren welin, wezir gelip aýalyňa we gyzna patyşanyň aýdan sözlerini habar beren eken. Inda gyzy:

– Eý, ata, bu bir ýagşy habar, olar gelibersin, ýöne men öz bahamy özüm kesjek – diýen.

Wezir baryp, gyzynyň sözünü patyşa ýetiren. Patyşa-da şat bolup, gyzyň ýanyna wekil iberen. Gyz gelen wekillere aýdan:

– Meniň baham şu bolmaly! 20 guzy, 30 gurt, 40 iner, 50 aýgyr, 60 agta, 70 nogta, 80 duşak, 90 torba.

Wekiller:

– Bu zatlaryň näme tapmasy bar – diýip, patyşanyň ýanyna baryp, bar zady bolşy-bolşy ýaly aýdanlar. Patyşa:

– Boljak zat bolupdyr, ol zatlar bize tapdyrmaz – diýen.

– Gyzyň 20 guzy diýdigi, adam 20 ýaşda guzy ýaly bolar, 30 gurt diýdigi, adam 30 ýaşynda gurt ýaly bolar, 40 iner diýdigi, adam 40 ýaşynda iner ýaly bolar, 50 aýgyr diýdigi, 50 ýaş hem çakdyr diýdigi bolar. 60 agta diýdigi, adam 60 ýaşda agta ýaly bolar, 70 nogta diýdigi, adam 70 ýaşynda başy nogtaly ýaly bolar, 90 torba diýdigi, adam 90 ýaşda başyna torba geýdiräýmeli bolar diýiligidir.

MOSKWANY TAPARMYŇ

Bir oylan obadan şähre okamaga gelipdir. Geografiya mugallymy ondan ekzamen almakçy bolupdyr. Mugallym kartany görkezip, okuwçydan:

– Moskwany taparmyň? – diýip sorapdyr.

Okuwçy:

– Ýanyma birini goşup iberäýmeseňiz, tapyp bilmen, şu ýere hem yoldaşlarym bilen bile geldim – diýip, jogap beripdir.

OJAGAZYŇ SYRKAWLADYMY

Bir aýalyň äriň göwresi kiçi, oglunyňky bolsa uly eken. Äri kiçiliginiň üstesine-de gaty hor eken. Bir gezek bular bir ýere myhmançylyga gidipdirler. Ol yerde bir garry kempir gelne garap:

- Gelnim, bujagazlaryň haýsy ulusy, haýsy kiçisi? Yüzüne seretseň-ä horjaň uly görünüär, ojagazyň syrkawladymy? – diýipdir. Gelin näme diýjegini bilmän, sesini çykarman oturyberipdir.

Bu şorta sözler «Türkmen şorta sözleri» «Miras» merkezi 2004 ýylda çykan kitapdan alyndy.

ALTY TEGELEK NAN

Bir adam her gün alty tegelek nan satyn alýan ekeni. Dosty onuň näme üçin alty tegelek nan alýandygyny biljek bolupdyr. Ol adam dostuna:

– Birini özüm iýýän, birini zyňýan, ikisini begri-me berýän, ikisini bolsa karz berýän – diýip jogap beripdir.

Dosty onuň jogabyna geň galyp, munuň nähili bolýandygyny düşündirmegini haýyş edipdir.

– Sen-ä bir dile düşmez adam ekeniň! Birini özüm iýýän, zyňýan diýýänimi –gaýyn eneme berýän, ikisi bilen bergimi üzýän – atam-eneme berýän, galan ikisini bolsa çagalaryma karz berýärim.

*Ol adam karz
berýän diýýär.
Karz nany
kime berýär?*

BETNEBIS

Bir adam öz dostunyňkyda tä agzyna gelýänçä iýip, öýüne gelen badyna hyklap, ýere ýazylypdyr.

Onuň garny tulum ýaly çişipdir. Goňsusy onuň ýanyna gelip:

– Saňa näme bolýar? – diýip, halyndan habar alypdyr.

– Ah, sen sorama? Myhmançylyga gidip, artygrak iýäýipdirin!

– Gowy bolupdyr. Nahar özgäniňki hem bolsa, garnyň özüňkidigini indiki sapar ýadyňdan çykarmarsyň!

«Jadyly hazyna» Aşgabat 1992 ý. Hindi we owgan şorta sözleri.

Türkmen halk döredijiliginiň esasy žanrlaryny görkezýän shema tablisa çyzyň.

Edebiý janr

Proza janry

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Şorta sözleri, ýomaklary, monjugatdylary, sanawaçlary, ýaňyltmaçlary, rowaýatlary bir-birinden tapawutlandyrmagy öwreniň.

Bu temada biz şahyryň durmuşy we döredijiligi bilen tanyşýarys

Döwletmämmet-Azady

(1695–1760)

Döwletmämmet – Azady kim? Ol haýsy döwürde ýaşap geçipdir?

«Döwletmämmet-Azady öz döwri, öz ýurdy üçin sowatly, ahlakly adamlary yetiştirmek ýaly gowy niýetleri ýüreginde besläpdir»

M. Kösäýew

«Türkmenleriň dürli tirelerinden maňa belli bolan şahyrlaryň arasynda Magtymgulyň kakasynyň mertebesinde goýar ýaly bir adam hem ýok» diýip, A. N. Samoýlowiçiň belleýşi ýaly Döwletmämmet Azady «Wagzy-azat» kitabyňy, «Behişt-nama» poemasyňy, «Hekaýaty-jabyr ensar» eserini we birnäçe ownuk goşgylary miras galdyrypdyr. Eserleriniň iň ähmiýetlisi «Wagzy-Azat» kitabydyr.

Zamanasynda «Garry molla» at bile meşhurlyk gazanan Döwletmämmet ahun – türkmen klassyky edebiýatynyň parlak ýyldyzy. Azady şahyryň edebi lakamydyr. Döwletmämmet – Azady hem edebi döredijiligi, hem ylmy pikirleri bilen halkyna hyzmat eden alym şahyrdyr. Şahyryň edebi eserleri tutuş durky bile öwüt-nesihata, akyl-paýhasa yugrulan gymmatly hazyna bolup, XX asyryň türkmen ýaşlary üçin edep-terbiýäniň mekdebidir. Azadynyň şahyr ogly Magtymguly şol mekdebi geçip, döredijiligini ösdüripdir, gözýetimini giňeldip, akyl-paýhasyny kämilleşdiripdir.

Döwletmämmet – Azady ylmyň iki ugrunda-da – hem dünýewi, hem dini ylmlardan oňat baş çykaran alymdyr.

Döwletmämmet – Azady 1695-nji ýylda Magtymguly ýonaçynyň maşgalasynda dünýä inýär. Ilki oba mekdebinde okaýar. Soňra daýylarynyň kömegi bilen medresede okaýar. Döwletmämmet-Azady arap, pars dillerini oňat öwrenipdir. Ol dillerde ýazylan kitaplary erkin okap, peýdalanmagy başarypdyr. Döwletmämmet-Azadynyň uly maşgalasy – Mämmetsapa, Magtymguly, Abdylla, Päki, Çaky, Zübeýda... bolupdyr.

Alym şahyr 1760-njy ýylda aradan çykýar. Bu barada ogly Magtymguly «Atamyň» diýen goşgusynda:

«Altmyş başde, Nowruz günü, luw ýyly,
Turdy, ajal ýolun tusdy atamyň.
Bu dünýäniň işi beýlemiş, weli,
Ömrüniň tanapyn kesdi atamyň»

– diýip ýazypdyr.

Döwletmämmet-Azadynyň edebi mirasyndan «Wagzy – Azat», «Behiştname», «Hekaýaty – Labyz ensar», «Rubagyýat ez ruýy-razy» we «Doga» diýen eserleri birnäçe goşgulary biziň günlerimize gelip ýetipdir.

Şahyryň eserleriniň arasynda «Wagzy – Azat» poemasy uly ähmiýete eýedir. Bu eser Azadynyň hem alymlyk tejribesini, hem şahyrçylyk ussatlygyny özünde jemleýän gymmatly miras bolup biziň günlerimizde-de öz gadyr-gymmatyny ýitirmän gelýär.

Bu poema döwlet derejesindäki, ählihalk meselelerini gozgaýar.

1747-nji ýylda zalymlykda ýakasyny tanadan Nedir şa öldürilen soňra, onuň guran döwleti dargap başlaýar. Bu dörän taryhy erkinlikden peýdalanylýp, türkmen taýpalary ýuwaş-ýuwaş oturymlylyga geçip, ekerançylyk bilen meşgullanyp ugraýar. Durmuş hal-ýagdaýlar öňkülere garanda oňatlaşýar, halkyň arasynda parahatçylyk aralaşýar.

Türkmenler taýpa-taýpa, tire-tire böleklerde, özbaşdaklykda ornaşypdyrlar. Halkyň eşretli ýaşamagy, topragyň bitewiligini gorap saklamak bir ýagdaýa-taýpalaryň birleşmegine, bir bütewi agzybir döwlet guralmagyna baglydyr. Bu hakykata ilkinji nobatda klassyk şahyrlar göz ýetirýärler we eserleriniň üsti bilen halky birleşmäge çagyryrlar. Şeýle çagyryş bilen ilkinjileriň biri bolup halka, taýpalaryň serdarlaryna, hanlaryna ýüzlenen Döwletmämmet Azadydyr.

Döwletmämmet-Azadynyň «Wagzy – Azat» eseri dört bapdan durýar. Birinji bap il-halkyň agzybirligi, patyşalar barada, ikinji bap sahylyk, rehim şepagatlylyk hakda, üçünji bap ylym we alymlar dogrusynda, dördünji bap derwüşler, garyp-pukaralar barada gürrüň gozgaýar. ýöne bu eser diňe şu meseleleri gozgamak bilen çäklenmeýär. Her babyň öz içinde ýene-de birnäçe möhüm meseleler gozgalyp, biri-biri bilen utgaşyp gidýär. Olaryň hemmesi-de biziň günlerimiz üçin derwaýys. Olaryň hemmesi barada-da Azadynyň öwüt-ündewleri ähmiýetli. Ol öwüt-ündewler gyzylyň gyryndysy ýaly gymmatly maslahatlardyr. Mysal üçin, poemanyň ikinji babynda bellenişip geçilýän kyrk borç şeýle gymmatly maslahatlary özünde jemleýär.

Döwletmämmet-Azady akyldar şahyr we alym hökmünde çaganyň ata-enesiniň öňündäki borç-haky kyrk sanydyr diýýär.

*Azady haýsy
eserleri
ýazypdyr?*

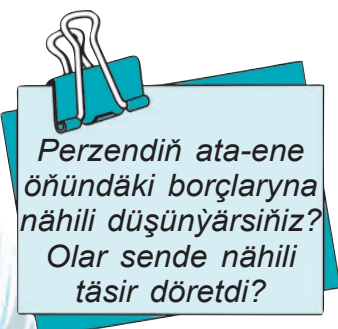
*«Wagzy –
Azat» kitaby
näçe bapdan
ybarat? Onuň
II-baby näme
barada?*

Be'ýik şahyr baradaky maglumatlary dogry we nädogry berlendiklerini tapyň!

	Maglumatlar	Dogry	Nädogry
1	Döwletmämmet-Azady arap, pars dillerini o'nat öwrenipdir.		
2	Döwletmämmet-Azadynyň «Wagzy – Azat» eseri alty bapdan dur'ar		
3	Döwletmämmet-Azadynyň edebi mirasyndan «Wagzy – Azat», «Behiştname», «Heka'yaty – Labyz ensar», «Rubagy'at ez ru'y-razy» we «Doga» di'yen eserleri birnäçe go'sgulary biziň günlerimize gelip yetipdir.		
4	Birinji bap il-halkyň agzybirligi, patyşalar barada, ikinji bap derwüşler, garyp-pukaralar sahylyk, üçünji bap ylym we alymlar dogrusynda, dördünji bap rehim şepagatlylyk hakda, barada gürrüň gozga'yar.		

I. Hereket üsti bilen amala aşyrylmaly borçlar:

*Perzendiň ata-ene
öñündäki borçlaryna
nähili düşünyärsiňiz?
Olar sende nähili
täsir döretdi?*

1. Ata-enäniň hyzmatyny etmek.
2. Ata-enä hormat go'ymak.
3. Ata-enäniň pendini tutmak.
4. Çağadan eden, etmeli däl di'yip tabşyran işlerini etmezlik.
5. Ata-enäniň biri razy bolmasa, yola gitmeli däl.
6. Birden biri yoldan gelse, öñünden çykyp garşy almak.
7. Eger yola gitse, yoldaş bolup gitmek.
8. Çağyrsalar, çalt eglenmän gelmek.
9. Ata-enäniň möhümlerini tiz berja'y etmek.
10. Ata-enäniň yumuşlaryny gaşyňy çytman, tiz bitirmek.

II. Dil arkaly berja'y edilmeli borçlar:

1. Olaryň sesinden sesiñi gataldyp geplemezlik.
2. Olaryň näzini çekmek.
3. Utançly, a'yyp sözleri a'ytmazlyk.
4. Ata-enäniň adyny tutup, çağyrmazlyk.
5. Göwnedegiji sözleri a'ytmazlyk.
6. Yüzlerine dikanlap söz a'ytmazlyk.
7. Yuwaşlyk bilen hoşama'y sözleri a'ytamak.
8. Bir iş «et», «etme» di'yip ata-eneñe a'ytmazlyk.
9. Yüzlerine bakyp durkañ tükürmezlik.
10. Yanlarynda pyñkymazlyk.

III. Köñül, yürek bilen berjaý edilmeli borçlar.

1. Ata-eneňe mähriban bolmak, olary mähir-söýgi bilen gurşap almak.
2. Ataňy dost tutunmak, iň gadyrdan dostuň hasap etmek.
3. Olar şat bolsalar, şat bolmak.
4. Olar gaýgyly bolsalar, gaýgyly bolmak.
5. Olar köp gülseler, darykmazlyk.
6. Saňa jepa etseler, gaharyň gelmezlik.
7. Olar derde sataşsalar, derdiň diýip düşünmek.
8. Olary ynıytmazlygy hemişe köñlüňde saklamak.
9. Ata-enäniň özi aýtmasa, olaryň pikir-hyýallary, etjek işlerini biljek bolup ýörmezlik.
10. Olar hernäçe garrasalar-da, ejizleseler-de, olara uzak yaş dilemek.

IV. Mal-zat bile ödelmeli borçlar:

1. Ata-enäniň egin-eşigini, ýorgan-düşegini özüňkiden gowy etmek.
2. Ata-eneňi özüňden gowy iydirmek.
3. Her hili oňat tagamlary taýýarlap, öñlerinde goýmak.
4. Ata-eneň kimi görmek islese, ony çagyryp getirmek.
5. Ata-enäniň göwün islän zadyny tapmak.
6. Ata-ene üçin elini açyk tutmak.
7. Ata-eneňi razy etmek üçin sadaka etmek.
8. Ata-eneňiň doganlaryny, dostlaryny myhmançylyga çagyrmak, olara hezzet-hormat etmek.
9. Hassa bolsa sagalmagyny arzuw etmek.
10. Olaryň baş saglygyna sadaka berip, doga etdirmek.

Perzendiň ata-ene öñündäki 40-borjuny ýatdanöwereniň!

* * *

Pähim-payhasa we adamkärçilige ýugrulan bu terbiyeçilik ähmiyetli kyrk hak-borç hakdaky gürrüñini Döwletmämmet-Azady:

«Uşbu kyrkdan bolmasa biri beja,
Hak eda almaz olarnyň muddaga» –

diýen setirleri bilen jemläpdir.

Ata-enäniň öñündäki kyrk borjuň biri ýerine yetirmese, boldugy däl. Çünki bu borç-haklar zynjyr şekilli bir zat bolup durýar. Olaryň güýji-kuwwaty bir-birine baglylygyndadyr. Bu halka gyrylsa, onuň güýji bolmaz. Alym şahyr bir-biri bilen utgaşyp gidýän bu kyrk borç-hakyň biriniň kemelýän berjaý edilmegini arzuw edipdir.

Ol kyrk borja wepaly bolup, olary dogry-dürs ýerine ýetirmeklik her bir çaganyň wezipesidir.

*Azadynyň çaganyň ata-ene öňündäki kyrk hak-borjy barada pikir alyşyň.
Döwletmämmet-Azadynyň çagalaryň öňünde goýan kyrk hak-borjyny
yatdan öwreniň.*

«WAGZY-AZAT» KITABY

Döwletmämmet-Azady «Wagzy-azat» kitaby 1753-1754-nji ýyllarda ýazypdyr. «Wagzy-azat» kitaby dört bapdan ybarat.

Döwletmämmet kitabyň ikinji babynda jemgýetiň ähli wekillerini tarapyndan amala aşyrylmaly haýrly işleriň hem birnäçesi hakda gysgaça durup geçipdir.

«Wagzy-azat» kitabyň II-babynda adam ahlagyny terbiýelemegiň çylşyrymly görnüşinden biri bolan birek-birege hormat goýmak, ata-enäni, dogan-garyndaşy, il-güni sylamak, ussadyň gadyryny bilmek ýaly meselelere aýratyn üns berilýär.

Şahyr ata-enä mähriban bolmaklygy, hormat goýmaklygy, ak ýürekden hyzmat etmekligi her bir perzendiň öňünde mukaddes borç edip goýýar. Azady bu borjy dört topara, her topary bolsa ona bölýär. Azady her kim, her çaga özüniň perzentlik borjyny berjaý edip, ata-enäni razy etmek islese, onda şu kyrk wezipäni hökman ýerine ýetirmeli diýen talaby öňe sürýär. Azadynyň ata-enäni hormatlamak, sylamak barada perzentden edýän talaby durmuşda-ýaşayyşda jemlenen gowy duýgulara esaslanýar. Azadynyň ata-ene, perzeht barada ýöredýän terbiýeçilik pikirleri şeýle:

1. Ten hereket bilen baglanyşykly borçlar:

1. Nehiyinden yrak –
ýoldan daş.

2. Şerik – ýoldaş, hemra,
şarik.

3. Möhümmatyn – tabşyryklaryny, möhümini.

4. Kylmaýyn taryhy tag-syr – hyýal etmän, şo bada, gyşarnyksyz dýen manyda.

Diňle indi tendäki haky anyň:
Biri hyzmat, biri hormatdyr, biliň.

Birisi permanyny tutmakdyr ol,
Biri nehiyinden yrak¹ bolmakdyr ol.

Biri razy bolmasa, kylsa sapar,
Her tarapdan gelse biri, garşy bar.

Bol şerik², yedinji, ger gitse ýola,
Çagyrarsa, sekizinji, tiz gele,

Dokuzynjy, onunjy, möhümmatyn³ anyň,
Kylmaýan⁴ tahyr-u tahsyr bitkeriň.

2. Dil üsti bilen berjay edilmeli borçlar.

Biri owazyndan¹ öz owazyňy,
Bar, belent kylmaý, götergin näzini.

Birisi, güştahwar söz² diýmegil,
Birisi, adyn tutup çagyrmagyl.

Söz diýmekni oña gatyg eýlemeý,
Yüzüne bakyp, garaz, söz sözlemeý.

Hoşlug-u ýumşaklyk ile söz diýgeý,
«Et!» diýip, «Etme!» diýip söz diýmegeý.

Yüzüne garşy anyň tüýkürmes,
Gülmek ile ýanynda pyňkirmaýa.

1. Owaz-ses.
2. Gustahwar söz-gödek söz diýen manyda.

3. Köñle duygudaşlyga degişli borçlar:

Köñlige wabeste¹ haklar² bu turur:
Biri anyň mähriden köñli erur.

Ikilenji-dost tutmakdyr any,
Birdeý any bu köñülniň soltany.

Şadymanlyk kylsa, şat bolgaý olar,
Gaýgyly bolsa, tukat bolgaý bular...

Derdi birle hem anyň dertli bola,
«Ynjydar» diýip, ini gorkuly bola.

Kowluna hem päline anyň taky,
Hiç halypat³ niyet etme eý ahy⁴!

Ajyz-u pir⁵ olsa herçent ol ata,
Bar, uzyn yaşyn dilegil, eý peta!

1. Wabeste-degişli, bagly.
2. Haklar-borçlar, wezipe-ler diýen manyda

3. Halypat – garşylyk, garşy bolmaklyk.
4. Eý ahy-eý dogan.
5. Pir – garry.

4. Mal maddy ýagdaý bilen baglanyşykly borçlar:

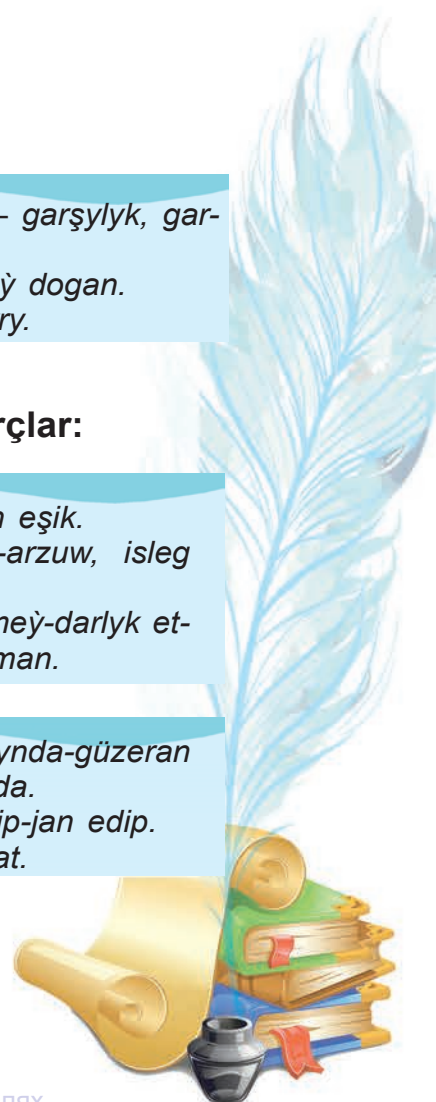
Biri budur, ol atanyň örtüşin¹
Yagşy etgeý özünüň örtüsinden.
Hem tagamyn öz tagamyndan ýene,
Yagşyrak etgeý muny, diňlesene!...

Aryzusy² herne bolsa kim anyň,
Bes daryg³ etmeý, serenjam eýlegil.

Hem magyşatynda⁴ ne bolsa gerek,
Sagy edip⁵, ol nesneni⁶ tapsa gerek.

1. Orta-egin eşik.
2. Aryzusy-arzuw, isleg eden zady.
3. Darygetmeý-darlyk etmān, gysganman.

4. Magyşatynda-güzeran dolandyryşynda.
5. Sagy edip-jan edip.
6. Nesne-zat.

7. Saçyk-sačylan, eçilen, ba-
gyşlanan.

8. Ҳагын-һөкман гүррүһсиз.

Dünýesi-bary anyň sary saçyk⁷,
Gollaryny hem aňa kylgaý açyk.

Bes ryza bolsyn diýip ata-ene,
Hem tasatdyk eýlegeý ýarlaryna.

Hem gardaşlary, alaryň dostlary,
Myhmanlyk eýlegeýler anlary.

Hasta bolsa, istegil sagatlygyn,
Hem doga birle tasatdyk kyl ýagyn⁸.

Azady sanaşdyryp geçen şu borçlaryny her bir perzendiň gürüňsiz
berjaý etmegini talap edipdir:

9. Beja-jaýyna düşmese,
ýerine ýetirilmese.

10. Muddaga-talap, isleg,
magsat.

Uşbu kyrkdan bolmasa biri beja⁹,
Haky odelmez alaryň, muddaga¹⁰

Azadynyň perzendi terbiýelemek barada ýöreden wagyz-nesihatlary
onuň progressiw we parsatly pikirlerdir. Şeýle pikirler Azady tarapyn-
dan ilkinji gezek ýazuw üsti-edebi eser üsti bilen ilata hödürlenipdir.

Azady adamyň terbiýelenmeginde, hertaraplaýyn ösüp-
ýetishmeginde, hünär öwrenmeginde, ussadyň hyzmatynyň ulydygyna
aýratyn üns beripdir. Şahyr: «Ol ikisin bildiň, ussadyňa gel...» «Ol
ikewden ilgeri tut hyzmatyn...» diýip perzendi terbiýelenyäne, hünär
öwrenyäne yüzlenyär. Azadynyň pikirice, elinden dür dökülyän, öz
pähim, ukuby bilen kär, hünär öwredyän, ussat şägirt üçin ata-
eneden, gaýyn ata-gaýyn eneden pes duranok. Şonuň üçin hem ol
ussada hormat goýylmagyny, onuň gadryny bilmegi hem-de onuň
sarpasyny saklamagy nesihat edyär.

**Aşakdaky tablitsany sözlükleriň dogry gelyän manylary bilen bir-
leşdiriň!**

1. Haklar-	a) jaýyna düşmese, ýerine ýetirilmese
2. Saçyk-	b) güzeran dolandyryşynda
3. Beja-	d) talap, isleg, magsat
4. Magyşatynda-	ç) saçylan, eçilen, bagyşlanan
5. Muddaga-	g) borçlar, wezipeler diýen manyda

Edebiyat teoriyası. Kapyýa we redif hakynda düşünje

Redif – kapyýanyň yzyndan gaýtalanyp gelyän sözlerdir.

Kapyýa – Bentdäki setirleriň soňlaryndaky sözleriň özara sazlaşyp
gelmeklerine kapyýa (rifma) diýilýär.

Biz bu gnki sapagymyzda sizi bilen grnkli reisor, dramaturg hem aktor bilen tanyarys.

Kakajan Ayrow (1950)

Grnkli reissor, dramaturg hem aktor Kakajan Ayrow Mary welaatyny Murgap etrabyny Medeniet obasynda dn inr. Ol orta mekdebi oat bahalar bilen tamamlandan so, Moskwany epkin adyndaky ykary teatral uiliesine okuwa girr.

Kakajan Ayrow 1973-nji ylda Mollanepes adyndaky Trkmen dwlet akademiki drama teatrynda aktor bolup ie balaar, bu yrde ol birne eper kepleri janlandyrmak bilen, zni reissorlyk iine ukybyny-da agr edip balaar. ele ukyp Kakajan Ayrowa 1979-njy ylda Moskwany Maakowski adyndaky Akademiki drama teatryny yanyndaky iki yllyk Yokary reissorlyk okuwyna girmge mmkinilik berr.

K. Ayrow dramaturg hkmnde-de trkmen dramaturgiasyny sine saldamly goant gody. Ol trkmen halk dredijiligini eserlerine dredijilikli emeleip, «Dli Domrul», «Oguz ony», «Oguzhan», «Apat» yly sahna eserlerini dreti. ele hem A. Platonowy, Agahan Durdyewi eserlerini esasynda «Jan», «Sen sye meni... » yly dramalary dreti.

Yzyjy dredijilik eserlerine emeleip hasy eserlerini dreti?

OGUZ O'YNY

(P'yesanyň üçünji görnüşü gysgaldylyp alyndy)

«Oguz o'yny» p'yesasy haýsy epos esasynda döredildikä?

Aladaňdan. Gäwürler gelýärler.

Çawuş. Tegurym! Esli hoş habar bar.

Sandal. Äl, siziň şu gün hoş habaryňyz gutarmady-la, how.

Çawuş. Golun baglap, sürüp getiren kyrk gözelimiziň içinde Salyr Gazan halaly, Oraz hanyň enesi, boýy uzyn Burla hatyn bar ola.

Sandal. Baý, büý-ä, hoş habaryň iň zömmegi boldy. Getiriň bäräk enesini, bize ogluny yryp bersin.

Nakgas. Tegurymyz! Kyrk gözeliň arasynda boýy uzyn Burla hatyn barlygyny bilýäs, emma haýsysydygyny welin bilip bilmeýäs.

Sandal. Göz-gulagyň entek ýerinde ýaly-la.

Çawuş. Gukgurdy dek diňledik, jukgurdy dek jykladyk welinem, şonda-da Burla hatyny tany bilmedik.

Nakgas. «Haýsyňyz Burla hatyn borsuňyz?» diýip soraýas, kyrk zenan kyrk ýerden «men» diýip seslenýär.

(Tebil sesleri. Sahna bir topar, ýüzi tutuly oguz zenanlary gelýär).

Hatyn – aýal

Çawuş. Haýsyňyz Oraz begiň enesi?

Meljuk. Haýsyňyz Oraz begiň enesi, boýy uzyn Burla hatyn haýsyňyz?

Tegur – hö-kümdar.

Orazy näme üçin öldürmek isleýärler?

Nakgas. Tegrummyzyň Oraz begiň ýigit ýaşyna ýü-regi gyýýar. Alja ganyny jorlatman, gapylja başyny togalatman, meýdin süýräp oýnatman, gaýtam, özüne raýat etme sapasy bar.

Meljuk. Eýsem, gäwürä raýat bolmaga ant içse, ýygyn öňüne çykyp, oguza garşy ýekme-ýek darkaşy boýnuna alsa, sylap goýmak meýli bar.

Zabun. Sandal tegura «begim» diýip, dyz epsin, «gäwür menem» diýip, alty gezek ant içsin.

(Dymyşlyk)

Sandal. Haýsyňyz Burla hatyn borsuňyz? Burla hatyn haýsyň borsuň?

Oguz zenanlary. Men... Men... Men...
Oraz.

Mähribanym jan enem!
Maňa bakyp ýyglama.
Ýürek bagryň daglama.
Gäwür seni tanamasyn.
Azgyn gäwür bu gün meniň
Gäwüre dönmegmi islär,
Ant içmegmi höwesiär.
Diňle meni, mährem enem!
Salyr bilinden syzan,
Burla hatyndan önen,
Oguz ilinden dönmez,
Azgyn gäwüre dönmez.

Zabun. Wiý! Bu ant içişi-hä bolanok muň. Aý, şuny öldürüp, meýdini ýakyp oýnalyň-la!

Sandal. Çawuş!

Çawuş. Şol Çawuş men.

Sandal (*erbet gygyryp*). Şulaň haýsysy Burla hatyn, haw?

Çawuş. Ony örän tiz tanarys, tegurym.

Sandal. Enesini tanabilsek, ogluny gaýtadan dogurtmak sapam bar.

(Gäwürler oguz zenanlarynyň töwereginde
gezmeläp başlaýarlar).

Oraz. Jan uýalam, kyrk uýalam!

Gara gözli, ýorişli gyz gardaşlam!
Gara başym boýuňzyň gurbany!
Ýigit ýaşym gözüñiziň gurbany,
Jan enem gäwürlere tanytmaň.

1-nji gyzyň sesi.

Jan doganlar, jan uýalar,
Boýdaşlar!
Galyň oguz diregi,
Han babamyň halany,
Salyr hanyň halany,
Burla hatyny tanatsak,
O dünýe, bu dünýe
Oguz ýigitlerine halal bolmaly.
Boýy uzyn Burla hatyny tanatsak,
Daş oguz, iç oguz yhlasy tutsun.
Bu dünýede bäbek yüzün görmäli.
Göwsümüzden süýt deregne gan syzsyn.

Tohummyz tükensin,
Adymyz ýitsin.

Zabun. Haýsy şu ses? Kimden çykan ses boldy?

Sandal. Burla hatyn haýsyňyz diýýän?

Oguz zenanlary. Men. Men. Men...

Sandal. Meljuk! Şeýle halda nätse bolar?

Meljuk. Enesini tanamak üçin ogluny gaňrakdan asyp, etinden goparyp, gara gowurma bişirip, bulara iýdireliň, Kim iýse dälidir, kim iýmese, şol Orazyň enesidir. Ony tanap, düşek ýazdyralyň. O dünýe, bu dünýe oguz başy aşak bolsun.

Sandal. Atamdan galan dar agajy häzirläň.

(Oguz zenanlary aýlaw gurap durýarlar.
Içinde Burla hatyn gepleýär).

Burla hatyn. Ogul, ogul, aý, ogul!

Altyn başly öýümiň gabsasy ogul!

Gaz ýörişli gyz-gelniň çeçegi ogul!

Batylar içinde gerçegim ogul!

Seniň etiňden, ogul-a, iýeýinmi?

Ýa ganymlaň porsy düşegne gireýinmi?

Sandal. Çawuş, Burla hatyn gürläp dur, zenanlaň aýlawyna gir-de, derrew ony tana.

(Çawuş aýlaw girjek bolanda, bir zenan gözünüň üstüne
yumruk bilen urýar).

Bu ýerde Oraz ejesine nähili ýol tutmagy maslahat berýär?

Oraz.

Sözüň üçin öleýin, ene!

Diliň üçin öleýin, ene!

Bu nä sözdür?

Saklan, ene!

Mäňä tarap gelme, maňa bakyp bagyrma!

Goý, assynlar, goý, çeňnege ursunlar.

Goý, etimden kessinler,

Gara gowurma etsinler!

Kyrk uýama eltsinler!

Olar bir iýse, sen iki iý.

Seni ganym tanamasyn.

Duşman meýin süzme.

Ganym düşegne barma,

Atam ýüzün ýere çalma,

Saklan, mähriban ene!

(Zenanlar yranyşyp, «Men Burla hatyn,
men Burla hatyn» diýişýärler).

Sandal. Atamdan galan dar agajy taýýarlaň!

(Dar agajy taýýar bolýar.
Orazy daryň ýanyna eltýärler).

Jellat syrtnagy taýýar edýär. Zenanlar wagyr-wagyr edişip, ellerini daldalaşyp, öňe süýşýärler. Zenanlar öňe süýşenlerinde Burla hatynyň ýerde oturandygyny gäwürler görýärler.

Meljuk. Burla hatyn şu ola.

Burla hatyn. Hawa, men şol. Gara başym ahy tutsun, gäwür seni...
(*Essi aýylýar*).

Sandal. Meý-şeraplar getiriň. Oglunyň gözünüň alnynda enesine meý süzdürmek sapam bar. Gyrylmyş oguz iline dünýe durup göz bol-sun. Ýa-da ogly «Gäwür menem» diýip, alty gezek ant içsin. Ýüzüne suw çayýň, özüne gelsin.

(Meljuk baryp Burla hatynyň elinden tutmakçy bolýar. Gyzlaň bary birden oňa tarap topulýar. Meljuk zordan gaçyp gutulýar.

Burla hatyn Meljugyň ýüzüne sereden-de ol näme üçin çaşýar? Ýa şeýle owadanmyka? Pikirleriňizi diňleýän.

Meljuk zenanlaryň arasyndan Burla hatyny gözläp başlaýar.
Hemme zenanlar ýüzlerini açýarlar. Burla hatyn gazap bilen gaňrylyp, Meljuga seredýär. Meljuk çaşýar, ony süýräp äkidýärler.
At toýnaklarynyň dükürdisi eşidilýär. Ol dükürdi barha golaýlaşýar.
Gümmür-gümmür tebil sesi ýaňlanýar).

Çawuş. Eý, Tegurym! Oguz ili dökülmiş. Çöpde-çörde san bar, olarda san ýok. Kellämizden gowurmaň ysy urýar.

Sandal. Heý, oguzyň ozany! Çyk bärlik. Kim gelenni beýan et. Üstüne goşsaň, wäk diýme, diliňi sograrn.

(Oguz ozany ýokary dyrmaşýar).

Sandal. Hany, sözle!

Ozan. Bu... Ähli geleni sanajak bolsaň, kyrk gije-gündiz wagt gerek.

Sandal. Onda diňe beglerini sanaý!

Ozan.

Oguz ilinden kimler geldi,
Aýdaýyn. Gäwür gulak as.

Gara buga derisinden beşik ýapysy olan, Ak de-rede Kadyr beren, gahary gelse, gara daşy kül eden, murtuny gaňryp, ýeňsesinde ýedi düwen, är kysmatly, aýgyr atly, Arslan ogly Garbap Gapan lowlap-lowlap görünýär.

*Ozan – aýdyjy,
bagşy.*

*Gäwür-duşman,
kapyr.*

Baýburt galasyndan parlaýyp uçan, ýedi gyzyň halany, iç oguzyň sylany, boz aýgyryň eýesi, Gazan begiň daýysy, at agyzly Arzuw Gyzmaç kükräp-kükräp görünýär.

Altmyş erkeç derisinden içmek dikse topuklaryna ýetmeýän, alty öwejiň derisinden telpek dikse gulaklaryny örtmeýän, goly-budy demirden gaty, arslan dessur, şir haýbatly Şirşemsetdin eli ýaýly parlap-parlap görünýär.

Duşman duşsa itden beter harlaýan, Aýgyrgözüň ak suwunda ak atyny ýüzdüren, elli ýedi gala alyp, gulp kildini üzdüren, Ak melegiň ak gyzynyň akylyny haýran eden, kyrk baş çüpbä bürenip, ýat gyzlardan näz çeken, Alp erenler guwanjy, Buga pälwan eli tugly lowlap-lowlap görünýär...

Meljuk. Duran tutulsa gerek, gaçan gutulsa ahmal.

Sandal. Salyr Gazan dogmasy Oraz Gazan! Belent ýigit, beg ýigit. Beglik sende galsyn, gäwürlik bizde. Üç ýyllyk pajyň bere-li. Gäwürü gyrgyna berme. Dünýä durup, size ýagy bolmaly. Size garşy bürämizem barmasyn. Külli gäwür seň öňünde alty gezek ant içýär, geç biziň günämizi. Gaçara purýja ber. Sähel salym ýeterlik, gaçşymyzdan kem tapmarsyň.

Oraz. Eý, gäwür! Üç ýyllyk pajyň özüňe nesip etsin, iliňe siňsin! Bar, gaç! Ýöne pursadyňy köp bermen, sazy düzüp, oguzy taryp etme sapam bar. Taryplap bolýançam gaçyp, alan ýoluň özüňki. Gaçany kowma dessury hem oguzda ýokdur.

(Oraz aýdym aýdýar. Gäwürler ýitirim bolýarlar.
Sahna oguzlar dolýarlar. Salyr Gazan gelýär).

Salyr Gazan. Gäwürler hany?

Oraz. Han babam! Men-ä olara gaçara purýja beräýendirin...

Salyr Gazan. Oňarypsyň. Begle, gaçany kowujy bolmalyň! Ýow ýeňse berse, ýeňildigidir.

(Şamelek gelýär).

Oraz. Han babam! Biz-ä bärde Oraz bege gelinlik tapyp goýaýandyrys.

Salyr Gazan. Oh-ho, o nä gelinlik ol?

Oraz. Bu gözele Sandal melegiň görkli gyzy Şamelek diýýärler.

Salyr Gazan. Pah, pah, pah! Näme, bulaň bir-birege syny oturýamyşmy?

Ozan. (Saz çalyp, aýdyma başlaýar).

Alys ilde arzuwlanym näzli ýar,
Seni görüp, serden geçdim, Şamelek!

Salыр Gazan. Haý, duraweri zaňnar, galanny toýda aýdarsyň. Begler-ow! Indi meni diňläň! Kyrk günläp toý toýlalyň. Çar tarapa çapar ýollaň! Çyn-Maçyndan, Hindistandan gelsinler! Rumdan, Şamdan, Gürjüstandan gelsinler! Müsür, Berber, Pereñdenem gelsinler! Şamelek gyz bizden nadyl bolmasyn. Gäwür gudalary toýa çagyryň, olaryň özi bilen deň bolup durmalyň! Dünýe durup, oguz dursun! Galkynsyn oguz illeri!

Topar bolup işleýäris. Eserdäki gahrymanlara jedwelde häsiyetnama beriň!

1-nji topar

	Çawuş	Sandal	Ozan
Daşky görünişi			
Ynsanlyk häsiýetleri			

2-nji topar

	Meljuk	Oraz	Burla hatyn
Daşky görünişi			
Ynsanlyk häsiýetleri			

**«OGUZ OÝNY»
peýesasy barada**

«Oguz oýny» Kakajan Aşyrowyň «Gorkut ata» eposy esasynda döreden dramalar toplumyndan biri bolup, onda keseki basybalyjylarynyň oguz iline eden talaňçylykly ýörişi hem-de oguzlar tarapyndan olara berk gaýtawul berlişi şöhlelendirilýär. Dramaturg şadessanyň öňe

sürýän esasy many-mazmunyny aýdyň beýan edýän pursatlaryny saýlap alyp, tomaşaçynyň ähli ünsüni şoňa gönükdirýär.

... Salyr Gazanyň hem-de onuň ýigitleriniň ýoklugyndan, olaryň yzynda obany saklamaga galan Oraz begiň ýaşlygyndan peýdalanyp, talaňçylar oba dökülýärler. Orazy, onuň ejesi Burla hatyny, ýene-de köp sanly gyz-gelinleri ýesir-gyrnak edip alyp gidýärler. Ony-da az görüp, Salyr Gazana başga-da nähili ýamanlyk edip boljakdygy hakda pikir edýärler.

«Oguz oýny» şol dartgynly pursatlary saýlap alypdyr.

Talaňçylar Salyr Gazanyň aýaly burla hatyny tanap bilseler, oňa hyzmat etdirip, Salyryň ar-namysyny depgilejekler. Emma Burla haty-nam, onuň daş-töweregindäki gelin-gyzlaram, Salyryň ogly Orazam juda mert durup, garşydaşlarynyň pikirine ýol berenoklar. Bu ýerde Orazyň merdana keşbi saýlanyp öňe çykýar. Ol özüne nähili jeza berilse-de, il-gününden, Watanyndan hiç haçan dänmejekdigini gorky-ürkütsiz aýdýar, ejesinden hem şony talap edýär.

Dramaturg «Oguz oýny» atly eserine täze-täze gahrymanlar giri-zipdir. Olar wakalaryň ýaýbaňlanmagy, ýitileşmegi üçin hyzmat edýär. Täze gahrymanlar şadessanyň öňe sürýän esasy taglym-mazmunyny baýlaşdyrýar. Esasy taglym-mazmun bolsa öz Watanya, il-günüňe wepaly bolmakdan, halkyň abraýyny, ar-namysyny gözüň göreji kimin gorap saklamakdan ybaratdyr.

K. Aşyrowyň «Oguz oýny» dramasy «Gorkut ata» şadessany-na öýkünmek ýa-da ony gaýtalama däl. Gaýtam, dramaturg şa-dessandaky wakalary, ondaky taglymlary, adam häsiýetlerini has-da baýlaşdyryp, olary sahna oýnunyň kada-kanunlaryna laýyklyp, özbo-luşly, juda täsirli drama eserini döredipdir.

Eseriň «Oguz oýny» diýlip atlandyrylmagy hem yöne ýerden däl. Ol «Oguzlarda oýun kändir» diýen manyny hem, «Oguzlaryň oýny – mert oýundyr» diýlen manyny hem aňladýar. Bu bolsa biziň ata-babalarymyzyň mertligini, gaýduwsyzlygyny, watansöýüjiligini wasp etmekdir.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

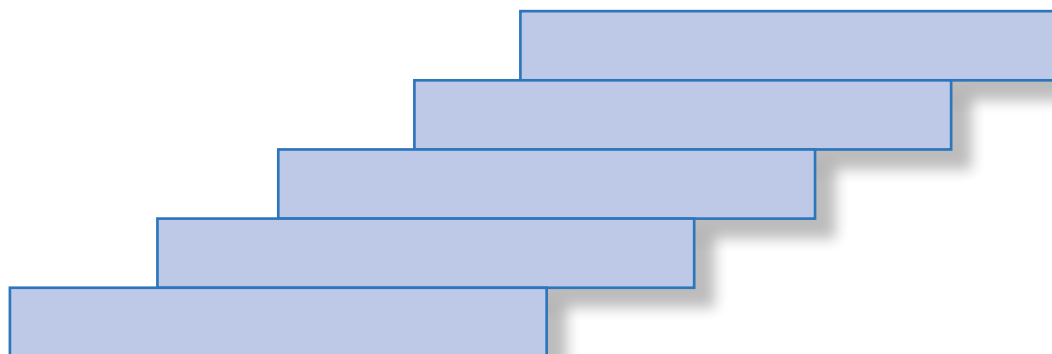
1. Salyr Gazanyň aýalynyň ady näme?
2. Näme üçin duşmanlar Orazyň ejesini tanajak bolýarlar?
3. Pýesada nähili many-mazmun saklanýar?
4. Gelin-gyzlaryň mertligi hakynda gürrüň beriň.
5. «Gorkut ata» eposyny özbaşdak okaň.

Nazary maglumat: pyesa barada düşünje:

Drama sözi grekçe bolup, hereket diýen manyny berýär. Drama eser-leri sahnada goýulmak üçin ýazylýar.

Pýessa – drama, komediya – edebiýatyň iň kyn formasydyr kynlygynyň sebäbi awtor gapdaldan aýtman, her bir hereket edýän gahrymanyň özüni öz sözi, öz işi bilen häsiýetlendirmegini talap edýär.

Biz bu temada: dessançylyk däbiniňi, dessan gahrymanlary bilen olaryň doganlaryny azat edişleri bilen tanyşýarys.

HÜÝRLUKGA – HEMRA

(Dessandan bölek)

Ýasawullar tanamaýan adamlaryny başden-ondan sürüp getirdiler. Olaryň hemmesini bir ýere ýygnap, Hemrany çaýyrdylar. Ýaňky ýygnan adamlaryny Hemraga görkezip, patyşa Hemradan:

- Şularyň arasynda, heý, tanaýan adamyň barmy? – diýip sorady.
- Hemra adamlary gözden geçirip, bularyň hiç birini tanamady. Ol patyşaga:
- Meniň soraýan adamlarym ýok. Seniň yurduň bolany şumy ýa başga-da barmy? – diýdi.
- Patyşa:
- Bizden bu ýanda ýene bir ýurt bar. Onuň patyşasy gyzydyr-diýdi.

*Hemra näme
üçin Patyşadan
başga ýurt barmy
diýip soraýar?*

*Hemrany
agalary
tanaʼarmy?*

Hemra gyz patyşanyň galasyny salgy alyp ýöriberdi. Birnäçe gün ýol ýöräp, Hemra bu gala hem baryp ýetişdi. Bu galanyň içine girip, pes köçe, ras köçe aýlanyp, agalaryny tapman ýörer erdi. Negä Hemra kellepezleriň bazarynyň üstünden geldi. Agalary bir kellepeziňkide kelle, garyn-gajak bişirip, gün görer erdiler. Saçlary, dyrnaklary bolsa ösüpdür. Hemra aga-

laryny tanady, emma agalary ony tanamadylar. Hemra kellepeze bir gysym teňňe berip, iki tabak aş alyp, olary agalaryna göterdip, goşuna alyp geldi. Kellepeziň özi hem Hemranyň oňa bir gysym teňňe bereni üçin, bir goluna kündük, bir goluna sylapça alyp, kibtime hem saçagy atyp, Hemranyň hyzmatyna bardy. Hemra kellepeze:

– Siz jaýyňyza gaýdyň. Tabaklaryňyzy hyzmatkärleriňiz alyp barardıydi. Kellepez öz jaýyna gitdi. Ondan soň Hemra agalaryna:

– Iki tabak aşy özüňiz iýiň – diýen zaman, olar ýüregi ýarylan dek bolup aşy iydiler. Soň Hemra:

– Eý, ýigitler, soraşmak aýyp zat däl: siz haýsy bagyň güli, haýsy çemeniň bilbili we haýsy welaýatyň perzendi siz? – diýdi.

Onda agalary:

– Eger başymyzdan geçirenlerimizi aýtsak, onda uzaga çeker, yöne sözüň gysgasyny aýdaly.

*Hemranyň
yurdunyň ady
näme?*

Biz Müsür welaýatynyň perzendi. Hysrow patyşanyň oqlanlarydyrys. Üç aga-ini erdik, özümüzden kiçi Hemra diýen inimiz bar erdi, onuň enesi başga erdi. Üçimiz hem Bilbilgöýe üçin bile çykypdyk. Yolda bir çeşmä

ýetdik. Şol çeşmäniň başynda bir daş bar erdi. Ol daşa «Sag ýola gitgen sag-salamat geler; orta ýola gitgen ýa geler, ýa gelmez, çep ýola gitgen asla gelmegeý» diýip ýazylypdyr. Hemra inimiz haty okap, özi «Gitse gelmeze» gitdi. Onuň öli-diriligi nämälim – diýdiler.

Onda Hemra:

– Inimiziň, heý, bir ýerinde nyşany barmydy? – diýdi.

Onda agalary:

– Ýagyrnysynda nyşany bardyr – diýdiler.

Hemra ýagyrnysyny açdy, nyşanyny gördüler we:

– Waý, Hemra! Senmisiň! – diýip aglap, gujaklap, onuň boýnundan asyldylar. Hemra agalary bile görşüp, köp aglady.

Hemra agalaryny hammama iýberip, suwa düşürdi, saç-dyrnagyny aldyrdy we ýagşy at, serpaý satyn alyp berip, adam hataryna saldy.

Agalary:

– Eý, Hemra jan! «Tilkiniň müň sapalagy bar, iň ýagşysy – görünmezlik». Bu patyşa gyzyň şertini adam bitirer ýaly däl, iň ýagşysy, şu yerden gaçyp gideli-diýdiler.

– Hemra:

*Patyşa gyz
nähili şert
goýýar?*

– Gyzyň şertini maňa bir beýan ediň- diýdi.

Agalary:

– Bu gyzyň şertini aýtsak, özi bir pälwan gyz, göreşse ýykýar, aýdyşykda hem ýeňýär. Ýene bir bakyly pişigi bar, şonuň üstünde çyra ýakyp, sadranç oýnaýar. Biz hem at, ýarag- esbaplarymyzy sadranç oýnap utdurdyk. Soň biziň talabymyz günde ýarty syňrak bilen el ýaly garyn we bir susak çorba boldy. Ine, şeýdip gezip ýörer erdik- diýdiler.

Hemra:

– Döwletiň dyrnagyny-ha tutan ekeniňiz-ow! – diýdi. Ondan soň Hemra : «Pişigiň üstünde çyra ýanýan bolsa, men hem ýagdaýyny göreýin» diýip, şol pişikli patyşanyň ýanyna ugrady.

Ýolda Hemra bir künji harmanynyň ýerinden künjä çykan syçanlardan iki sanysyny tutup her birini bir goltugynda ýerleşdirdi, gyz patyşanyň köşgüne bardy. Derwezäni açdylar. Görse bir görmegeý, ullakan, semiz gyz ekeni.

Pälwan gyz göreşjek bolup, orta çykdy. Hemra bu gyzy göreşip ýykdy. Ondan soň aýdylyşyga aýlanyşdylar, aýdyşykda hem Hemra ýeňdi. Soňra gyz patyşa pişigini ortara getirip, üstünde çyra ýakyp, sadranç oýnamaga başlady. Oýunçy gyz Hemrany alyp barýar. Hemranyň oýny gaýralyberende, ol ýaňky goltugyndaky syçanlaryň birini gyza görkezmän, ýuwaşlyk bilen goýberdi. Pişik syçany görenden, ýeňsesini tüňňerdip, murtuny syrtardyp, syçana garşy meýil etjek boldy-da, çemelenip galdy. Hemra galan syçanyň aýagyna bir eriş dakyp, pişige ýetirdi-çekdi, ýetirdi-çekdi, pişigiň köňlünü böl-di, pişik ýeňsesini tüňňerdip, guýrugyny çişirip, murtuny syrtardyp, syçanyň üstüne zyňdy, çyra bu ýana düşdi.

Hemra ol wagt gyz patyşadan gabyr-gubur ýapyşdy, goly bilen orap aldy.

Gyz:

– Ýagşy ýigit, elini çek! Men seniň bilen oýnajakdym, emma sen syçanyň bilen ýykdyň – diýdi.

Soň:

– Indi ygtyýar özünde – diýdi. Ondan soňa Hemra bu gyz patyşany özünüň uly agasy Ziwere nika gyýyp bermekçi boldy. Nika üçin molla gözlejek bolsalar, Hemra: – Özüm gyýaryndiýip, agasyny öylendirdi. Mundan başga hem Şagul diýen bir gyz bar erdi. Ony hem Hurşit agasyna alyp berdi.

Hemra agalaryna uly toý tutup, wagtynyň hoşlugyna o ýana, bu ýana at çapyberdi. Hemranyň agalary özara maslahat edip: – Bize berýän gyjالاتyny görýärmiň? Bu ýerde şuny edýän, öz ýurdumyza baranda, ata basdyryp hem öldürer. Munuň ýolda

Hemra syçanlary niresine yerleşdirdi?

Şagüli kime nikalap berdiler?

Ýigitler nirä gaýtdylar?

gamyny hem iýeli!» diýdiler. Mundan soň maslahatlaşyp, üç dogan şaýlaryny tutup, öz ýurtlaryna gaýtdylar. Niçe gün ýol ýöräp, hälki çaýyň başyna geldiler. Hemra Bilbilgöýäni daşyň aşagyndan alyp, agalarynyň aldyna goýdy. Agalary Bilbilgöýäni görüp, haýran galdylar. Soňra olar ab-tagam, çörek bilen meşgul boldular. Hemra bolsa birnäçe günden bəri ukudan galandygy üçin, bir sagat ýataýyn diýip, uka gitdi. Hurşit bilen Ziwer oturyp, ýene maslahat etdiler. «Hemra owal hem atamyzyň söwer ogly. Indi barsak bizi ýene şermende eder, bulary kellepezden çykaryp aldym, Bilbilgöýäni hem özüm getirdim diýer. Biz muny şu ýerde öldürelä. Bilbilgöýäni hem özümüz tapdyk diýip alyp baraly» diýip, agalary Hemranyň damagyna pyçak goýdular. Hemra agalarynyň öldürjegini bilip, olara ýalbaryp, bir söz diýer boldy.

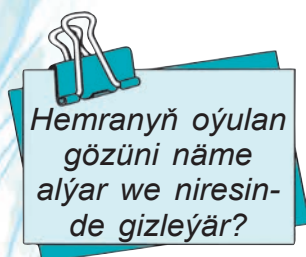

Agalar agasy, zalym agasy,
Öldürip, galmaňyz nähak ganyma!
Üçewmiz hem bir atanyň balasy,
Öldürip, galmaňyz nähak ganyma!

Aşyklar halkynyň azary bolmaz,
Dogandan doganyň bizary bolmaz.
Çöl ýerde öleniň mazary bolmaz,
Öldürip galmanyňyz nähak ganyma!

Her säherler dat ederdim Allaga,
Ölüm barabardyr şahu-gedaga.
Bir syrym bar, aýda bilmen ataga,
Öldürip, galmaňyz nähak ganyma!

Hemra diýer aýra düşdüm ilimden,
Biçäre men, hiç iş gelmez golumdan.
Bilbilgöýä guşy gitdi elimden,
Öldürip, galmaňyz nähak ganyma!

Elkyssa, agalary Hemranyň damagyny çaljak boldular. Şu ýerde Bilbilgöýe Hemranyň agalaryna:

– Meni-de jaýymdan gozgap, bu ýerlere getiren şudur. Muny öldürmän, iki gözünü köwup, maňa beriň, men hem bir ýuwudyp içimi sowadaýyn! – diýdi.

Agalary Hemrany öldürmän, onuň iki gözünü köwwläp, guşuň öňüne taşladylar. Guş janawar

ýuwdan kişi bolup, ogrynça Hemranyň her gözünü bir ganatynyň aşagynda ýygşyryp goýdy. Agalary Hemra biçäräniň iki gözünü oýanlaryndan soň, onuň el-aýagyny baglap, guýa taşladylar. Hemra guýynyň içinde özünden gidip, birmeydan ýatdy. Soň özüne geldi, guýynyň içinde bir baş keleme söz aýtdy...

* * *

... Ўор-һа ўор, сўр-һа сўр, ағалары Билбилгөйәни алып Һысrow патышасының ўурдунә ўетидилер we Билбилгөйәни алып Һысrow патышасының һызмәтүнә бардылар. Оғуллары атасына саләм берип дурдылар.

Атасы саләмларын алып:

– Һуршәт, Зиуер! Һаны мениң Һемра оғлум? Онә нәтдиңиз?- диўип сорәды.

Олар:

– Һемраны-дә ибердиңми? Бизиң һеләк болуп ўөренимиз болмаўармы?- диўип, атасына гыјәләт бермәғе бәшләдылар. Ондан соң ўақаларынә ўыртышдырып:

– Нәмә ўчин ағзындан сарысы гитмедик оғланә ибердиң?- диўип, азәр ўаманынә берип, ағлашмаға дурдылар.

Патыша:

– Шә гуш нәмәмә гәрәк? Шунуң зында мениң Һемра оғлум ўөк болуп гитди. Мен Һемрасыз гушә нәмә едеўин!-диўип, һанжәр алып, Билбилгөйәни өлдүрјәк болды.

Билбилгөйә:

– Мен патышәдә кырк кишиниң ақылы болармыш диўип ешидипдим. Емма сәндә бир дүзүвлірәк адәмниң-дә ақылы ўөк екенә. Сен ўурдуңдә нәчә чәлыжы – чәртијиләриң, сәзәндәларынә bolsa ўығна. Һемрадән мен һабәр берәўин! – диўди .

– Патыша ўуртдә нәчә сәзәндә bolsa ўығнады. Сәзәндәлар бир ўерә ўышўп, отуз ки сәзы бир гулакдән дүздүлер. Билбилгөйә Һысrow патышаға гәрәп, Һемрадән һабәр берди.

Гулак салып арзым ешит, солтаным,
Ақлы-һушы, карарындан әўрылдың.
Алла салды әўралыгың дердинә,
Гүлистанлы гүлзәрыңдән әўрылдың.

Гәһбә пәләк чәрһын кәжә бурандыр,
Душман билән Һемра мейлис гурандыр,
Тәкык билгин, сәни Һудә урандыр,
Ағыр гушуң, шуңкарындан әўрылдың.

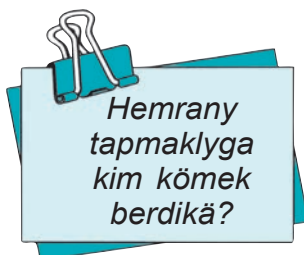
Еремийә багындан мени гетирди,
Ўарлыгыңы пәризәтдән өтүрди,
Икә ағасын кәлләпәздән гутарды,
Һемра атлы арсланыңдән әўрылдың.

Адәм Билбилгөйә, гушуң сарпасы,
Пәрзәнт болар адәмзәдың урпасы.

Һемраның доғалары доғры ишетдиләрми? Сиз нәмә диўйәрсиниз?

Гуш һақықәтдән һәм Һемрадән һабәр берйәрми?

Adamyň balasy, guzyň körpesi,
Körpe guzy-goçgaryňdan aýryldyň.

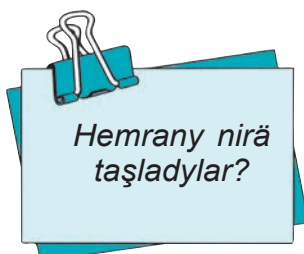

Elkyssa, Hysrow patyşa Hurşydyň, Ziweriň iki goluny bagladyp, hemme halky ýygnamaly diýip, dumly-duşa jarçy iberdi. II-halk ýedi ýaşdan yetmiş ýaş çenli, zat galman ýygnandy. Soňra patyşa Hemranyň agalaryna:

– Hemrany kaýda goýgan bolsaňyz tapyň, bol-masa, derinize saman dykar men! – diýdi. Agalary içlerinden, «Bulary bir suwsyz çöle alyp barsak, hemmesi gyrlar...» diýip, ýüzlerini çöle baka tutuberdiler.

Bilbilgöýe bu pikiri aňlap, patyşaga:

– Bular ozal-a seni Hemraňdan aýyrdylar, indi hem adamlary çöle alyp baryp, hemmesini suwsuz gyrjaklar – diýdi. Patyşa bu gepe ynanyp, ähli adamlary bir ýere ýygnady.

– Bular adamlary gymaga alyp barýan ekenler! Iki ýabyny taýakdan ýükläp, Bilbilgöýäniň yzyna düşüň! – diýdi.

Hemranyň agalaryny öldürmän hem, güldürmän hem. Olary ura-ura alyp gidiň! – diýdi.

Guş janawar ol depeden bu depä çykyp ýöräberdi, halk hem yzyndan barar erdi. Birnäçe gün ýol ýöräp, Hemranyň taşlanan guýusyna baryp ýetişdiler.

Hysrow patyşa Bilbilgöýeden:

– Meniň Hemra oglum şu guýudamy? – diýip sorady.

– Şu ýerde. Şu onuň taşlanan guýusydyr – diýip, Bilbilgöýe jogap berdi. Hysrow patyşa guýynyň agzyndan gözläp, ogluny ýatlap, baş keleme söz aýtdy:

Sen gideli ýokdyr sabry-kararym,
Başym galdy gaýgy bilen dumana.
Sen-sen köňül hoşum, mydarym,
Pyrakyňda ýakdy meni zamana.

Üç aý boldy, meniň köňül hoşum ýok,
Ýyglamakdan gaýry etgen işim ýok.
Gulak salam, çay içinde goşuň ýok,
Baryň-ýoguň maňa boldy gümana.

Sensiz hesret ýagdy meniň başyma,
Zäher, zakgun gatylypdyr aşyma.
Küşaýyş bermedi pelek işime,
Pyrakyňda ýakdy meni zamana.

Kaza oky jana gelip degipdir,
Bu mähneti Hudaý maňa beripdir.

Aýralygyň derdi bilim egipdir,
Ýoldaşym ýok, bile ýörse rowana.

Hysrow aýdar, beýle günü görinçäm,
Perzent dagy gitmez menden, ölinçäm.
Gül ýüzli Hemradan jyda bolynçam,
Razydyrmen, şu gün dolsa peýmana.

Hemra: «Enemiň, atamyň uýamyň we dost-ýarlarymyň gelenleri çyn bolmaga çemeli. Eger agalarym bolsa, onda olar gözýaş akdymazlar» diýip pikir etdi. Soňra «Barlygymy duýduraýyn» diýip, ýatan yerinden bir söz aýdar boldy:

Kimdir meniň köne derdim gozgaýan,
Meniň beýle niçik garyndaşym bar?
Kesip-kesip, jiger-bagrym duzlaýan,
Meniň beýle niçik garyndaşym bar?

Bihümmet islär men Aly gabryndan,
Könlüm karar tapar özüm sabrymdan,
Enebaşga gardaşymyň jebrinden,
Hijr oduna köyen içim-daşym bar.

Atam ýurdum meni herg iz görmedi,
Hiç kim gelip, menden habar almady,
Çaydan özge kişi halym sormady,
Bu ýylanlar bilen meniň goşum bar.

Ýalançyda görer gözüm bolmasa,
Taňrydan dilesem, ölüm bolmasa,
Beg bolaýyn diýsem, ilim bolmasa,
Indi meniň kişi bilen neşim bar?

Hemra aýdar, Taňry bersin myradym,
Garaňkyda bolsun indi mekanym.
Hiç kimse bilmesin ýagşy-ýamanym,
Hakyň penasynda köňül hoşum bar.

Elkyssa, adamlar Hemranyň sesini eşidip: «Hemra bar ekeni-de, Hemra bar ekeni!» diýşip, bir-birine Patyşa atam, mähribanym amanmy? Buşlaşyp, uly şatlyk, wagtyhoşluk boldy. Soňra aňly adamlardan guýa sallap, Hemrany çekip çykardylar. Hemra meýdana çykyp, ýalançynyň şemaly degenden soň, sandyrap özünden gitdi. Hemra birmeýdan ýatandan soň, özüne geldi. Gözüniň görmeýäni üçin, onuň köňli bozulyp: «Welaýatdan kim bar, kim ýok?» diýip, il-halkynyň ahwalyny sorap, bir söz aýtdy:

*Enebaşga
sözüne nähili
düşünýärsiňiz?*

*Hemranyň
nâme üçin
ýüregi
howlugýar?.*

*Hemra nāme
sebāpden
ynsanlary görüp
bilmeyār?*

Müsürin ýurdundan gelen janlarym,
Habar beriň, biziň iller amanmy?
Saýasyna gün düşmegen baglarym,
Täze ter açylgan güller amanmy?

Binasy bar, almasy bar, nary bar,
Men bilmedim, täleýimiň şory bar.
Her kimiň özüne laýyk ýary bar,
Ýardan aýra düşen ýollar amanmy?

Arzuw bile öter boldy bu pany,
Ýarsyz neýlerem men ýagty jahany!
Harazmyn ýurdunyň hany, soltany,
Ýanynda huzurly ärler amanmy?

Hiç peýda tapmadym aşna-bilişden,
Ýaman horluk gördüm dogan-gardaşdan,
Altysy ýazdandyr, altysy gyşdan,
On iki aýdan gelen ýyllar amanmy?

Bu dünýä diýeniň ajap bir jaýdyr,
Bagzylar patyşa, bagzy gedaýdyr,
Pany dünýä bir keriwān saraýdyr,
Patyşa atam, mähribanym amanmy?

Ganatym ýok gaýyp-gaýyp uçmaga,
Alajym bolmady çaýdan çykmaga,
Hemra aýdar, sermest bolup guçmaga,
Huýrlukga jan, inçe biller amanmy?

Hemra bu sözi aýdandan soň, Hüýrlukganyň be-
ren saçlary ýadyna düşdi. Ol Güljemilāni ýanyna
çaгыryp:

– Dessine ot yak! – diýdi. Güljemile ylgap, ot
ýakyp, ýumruk ýaly közi Hemranyň ýanyna alyp
geldi. Hemra saçyň birnäçesini oda taşlady. Saçyň
ysy tagt üstünde oturan Hüýrlukga baryp ýetişdi.
Hüýrlukga:

– Hemranyň başyna ýolda-yzda bir iş düşendir! – diýip, dōwleriň
hemmesini tagtyna beng edip, kyrk kenizi bilen tagtynyň üstüne mündi
we uçar laçyn dek bolup, Hemra dagynyň gapdalynda gondy.

Hemra Güljemileden:

– Tōwerekde nāme üýtgeşik zat bar? – diýip sorady.

Güljemile:

– Tōweregimizde kepderi ýaly bolup, kyrk sany zat gondy – diýdi.

Onda Hemra:

*Hakikatdan hem
şeýle waka bol-
dumyka?*

– Meniñ töweregimi açyk meýdan ediñ – diýdi. Hemranyň daşyny açyk meýdan edip goýdular. Hüýrlukga öz kenizleri bilen şahana geýimlerini geýip, Hemranyň ýanyna ugrady...

* * *

– Gurrandazlar, gurra salyň! Müneçjimler, kitap açyň! Heý, Hemranyň derdine derman barmy? – diýdi. Gurrandazlar gurra saldylar, müneçjimler kitap açdylar. Hüýrlukganyň bir gurrandazy:

– Eger em bolsa, öz ýurdunyň zady em boljak.

Hemranyň gözi tapylsa, Erem bagyndan bir ak, bir gyzył gül getirseň we Abyzemzemiň çeşmesinden bir kâse suw alyp gelip, Hemranyň gözünü ýuwsaň, soňra bolsa güller bilen Hemranyň gözlerini sylsaň, şonda ýagşy boljak nyşany bar – diýdi.

Hüýrlukga:

– Bir sagadyň içinde Abyzemzemiň suwundan bir kâse suw alyp geliñ! – diýip, iki perini Abyzemzeme baka we «Erem bagyndan bir ak gül, bir gyzył gül getiriñ!» diýip hem iki perini бага тарар учурып гоýберди. Periler bir sagatda diýenini ýarym sagatda taýýar etdiler. Ondan soňra Hemranyň gözleri gerek boldy.

Hüýrlukga Bilbilgöýeden:

– Hemranyň gözi nirede? – diýip sorady. Bilbilgöýe:

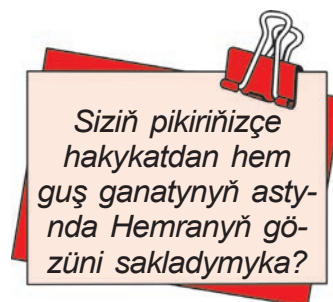
– Meniñ ganatlarymyň arasynda – diýip, her ganatynyň aşagyndan Hemranyň bir gözünü gaçyrdy. Hüýrlukga Hemranyň gözlerini alyp, Abyzemzem suwy bilen ýuwup we ak gül bilen sylyp, jaýyna saldy. Soňra gyzył gül bilen hem üstünü syldy we «Hemra janyň gözleri açylsyn!» diýip, şu mynjatly okady:

Kadyr Alla, rehm eýlegil halyma,
Owwal adyñ rahym, rahman haky üçin!
Islegen dilegim bergil goluma,
Ýedi gat ýer, ýedi asman haky üçin!

Gara eýle duşmanlaryñ yüzüni,
Kabul etgin şikestäniñ sözünü,
Lutpyñ bile açgyl ýarym gözünü,
Pygambere inen Kuran haky üçin!

Injili okady hezreti Isa,
Töwraty hatm etdi hezreti Musa,
Taňrynyñ arslany Aly Murtuza,
Patmanyñ bagry birýan haky üçin!

Ybraýym, Ysmaýyl, Ýusup pygamber,
Dawut ogly Süleýman äleme serwer,

Islegen myradym, Kadyr, özüň ber,
Ebubekir, Omar, Osman haky üçin!

Hüýrlukga diýer, budur dilegim,
Hijran ody bile ýandy ýüregim.
Hemranyň gözleri – meniň geregim,
Şypa bergil ol Mustapa haky üçin!

Elkyssa Hüýrlukga:

– Eý, Hemra, gözüňi aç! – diýdi. Hemra gözünü açdy, halaýyklary
gördi. Hemra şadyman bolup:

– Ýurdumyzdan gelen deň-duşlarym, ýar-dostlarym! Geliň, janlar,
görşeliň! – diýip, bir söz aýtdy:

Eý, ýaranlar, musulmanlar,
Geliň, janlar, görüşeliň!
Biziň bile bir ýörgenler,
Geliň, janlar, görüşeliň!

Oturan garry ussatlar,
Her kim öz tärini ýatlar,
Geliň, döwu-perizatlar,
Geliň, janlar, görüşeliň!

Ýatganyň zyndanyň içi,
Rakypdan alar men öji,
Sorap gelen uly-kiçi,
Geliň, janlar, görüşeliň!

Atam, enem, mähribanyň,
Kuwwatym, ruhum, rowanyň,
Güljemile, şirin janym,
Jiger bendim, görüşeliň!

Bir mekdepde duş bolanlar,
Bir ýerde syrdaş bolanlar,
Başdan gussadaş bolanlar,
Geliň, janlar, görüşeliň!

Bilbil çeker ahy-zary,
Güliden gaýry bolmaz ýary.
Hoja, seýit, uly, garry,
Geliň, janlar, görüşeliň!

Gülüň ýüzünde ýaralar,
Bilbil kibi awaralar,
Muhannes, ýüzi garalar,
Geliň, siz hem, görüşeliň!

Hemra diýer, hakdyr işim,
Ne söwdaga düşdi başym.
Iki dünýäde ýoldaşym,
Hüýrlukga jan, görüşeliň!

Elkyssa, Hemra jan adamlar bilen görüşdi. Hemra owalkysyndan ýagşyrak boldy, hemme hoşwagt boldular. Ondan soň Hysrow patyşa Hemraga:

– Eý, Hemra, bu namart agalaryňy näderis? – diýdi.

Hemra: – Bulary öldürmäň, men olaryň günäsini geçdim. Bularyň jezasy – öňki kellepeze tarap kowuň, garyn-gajak bişirmäge ýagşy ussa bolsunlar! – diýdi.

Agalaryny kellepeziňkä baka kowdular we olar niçe gün ýol ýöräp, kellepeziňkä bardylar... .

*Hysrow paty-
şasy agalaryny
nirä kowýar?*

* * *

... Hüýrlukga Hemraga:

– Eý, Hemra jan! Rugsat bolsa, perilere buýursak, täji-tagtymy alyp gelseler, niçik bolar? – diýdi.

Onda Hemra:

– Ýagşy bolar – diýdi. Hüýrlukga iki perä buýruk etdi. Periler baryp, täji-tagtyny alyp geldiler.

Hemra Hüýrlukgany Müsür welaýatyna alyp gaýtdy. Hysrow patyşa ýurduna gelip, kyrk gije-gündiz toý tutdy, at çapdyryp, altyn gabak atdyrды, dünýäde nähili tomaşa bolsa etdirdi. Soň Hysrow patyşa Hemraga:

– Oglum, sen bu toýa özüň hem bir bagşy bolup ber, il-halk dar-gajak bolýar – diýdi.

Hemra goluna tylla dutaryny alyp, Hüýrlukga garap, onuň şanyna bu beýdi okady.

*Hemra
toýda aýdym
aýdýarmy?*

Şükür hakyň dergähine,
Seni miýesser eýledi.
Bir goluňdan içdim şerap,
Aşyklyk heser eýledi.

Çyn-Maçyn ýurduna gitdim,
Atamyň emrini tutdum.
Köp kişige haýrat etdim,
Müşgilim asan eýledi.

Ne söwdalar düşdi başa,
Halaýyk gördi tomaşa,

Ýagşylyk etdim gardaşa,
Özüme zeled eýledi.

Döwüň penjesinden gaçdym,
Alla diýdim – ýere düşdüm,
Hüýrlukga perini guçdum,
Köňlüm bir eser eýledi.

Uzak ýollara baş urup,
Bilbilgöýäni agtaryp,
Kyrk gün çöllerde ýol ýörüp,
Janyma jepa eýledi.

Bitmez işler bendin açdym,
Dünýäniň malyndan geçdim,
Perizat ýoluna düşdüm,
Aşyklyk ýeser eýledi.

Tutup çaýa saldy bizi,
Gara boldy duşman ýüzi.
Hemranyň ahyrky sözi,
Indi mugteser eýledi.

Hysrow patyşanyň toýy soňlandy. Iki aşyk gülüp-oýnap, maksat-myratlaryna ýetdiler.

«HÜÝRLUKGA–HEMRA» DESSANY BARADA

Türkmen halkynyň arasynda irki döwürlerden bäri meşhur bolup gelen eserleriň biri-de «Hüýrlukga–Hemra» dessanydyr. Bu eser gozgaýan meselesi taýyndan, çeperçiligi jähetden iň oňat halk dessanlarynyň hatarynda durýar.

«Hüýrlukga–Hemra» türkmen dessançylyk däbine eýerilip döredilipdir. Onda Müsüriň patyşasy Hysrawyň perzentsizligini mälim etmek bilen söze başlanýar. Patyşanyň wezirine Kasym diýýärler, günleriň birinde onuň ogly dünýä inýär. Ony eşiden Hysraw patyşa öňküsindenem beter kemsinýär. Ol halkyň maslahatbermegi bilen hezreti Alynyň guburyna zyýarata ugraýar. Birnäçe gün çöl-beýewanlarda ýol ýöräp horlanýar. Ony umytsyzlyk basmarlap başlaýar. Ine, birden öňünde peşeneli bir ýaşuly peýda bolýar. Olar elleşip salamlaşýarlar. Hysraw ýaşulynyň elini gysan dessine, onuň Hydyr atadygyny tanaýar. Ol Hydyr atadan hemaýat dileýär. Hydyr ata: «Myradyň hasyl bolsun» diýip, doga okaýar, soň hersi öz ýoluna tarap ugraýar.

Hysraw az ýatyp, köp ýöräp, birnäçe günden soňra hezreti Alynyň mekanyna gowuşýar. Iki-üç gije ol ýerde ýatýar, emma hiç hili ahwal görüp bilenok. Umytdan düşüp, daňyň süýji ukusyna çümen Hysraw:

«Patyşa, tur ýeriňden, saňa üç ogul we bir gyz berýäris...» diýen sese tisginip oýanýar...

Patyşanyň gören düýşi bihal düýş däl. Allatagalanyň rehimini inip, oňa dört perzendi bagyş edýär. Patyşanyň uly aýalyndan Hurşyt we Ziwer diýen ogullar dogulýar. Onuň kiçi aýalyndan bolan oglunyň adyna Hemra, gyzynyň adyna bolsa Güljemile goýýarlar.

Dessanyň sýužet ýordumy doganlaryň kämahallar bilelikde, köp halatda bolsa aýry-aýrylykda duçar bolan hadysalaryndan guralan. Dessanda iki sany hekaýat ulgamy bar. Olaryň biri Hemranyň başdan geçiren wakalary, beýlekisi bolsa Hurşyt bilen Ziweriň duş gelen ýagdaýlary. Hysraw şanyň islegini berjaý etmek üçin doganlar Erem bagynda saklanýan Bilbilgöýe guşuny getirmek üçin ýola düşýärler. Gidip baryarkalar ýol üçe aýrylýar. Sag tarapa sowulýan ýol «Gitse geler» atlandyrylyp, kim bu ýol bilen gitse, sag-salamat yzyna dolanyp gelip biljekmiş. Ortadaky ýoluň ady «Gümana» bolup, yzyňa gaýdyp gelmegiň gümana, ikuçly diýlen ýagdaýy habar berýärmiş. Çep tarapa uzaýan ýola bolsa «Gitse gelmez» diýlip at berlipdir. Bu ýol bilen giden adam hiç wagt yzyna dolanyp bilmez. Bilbilgöýäniň gözlegine kimiň haýsy ýol bilen gitmelidigini Hemra şeýle kesgitleýär:

«Hemra uly agasyna:

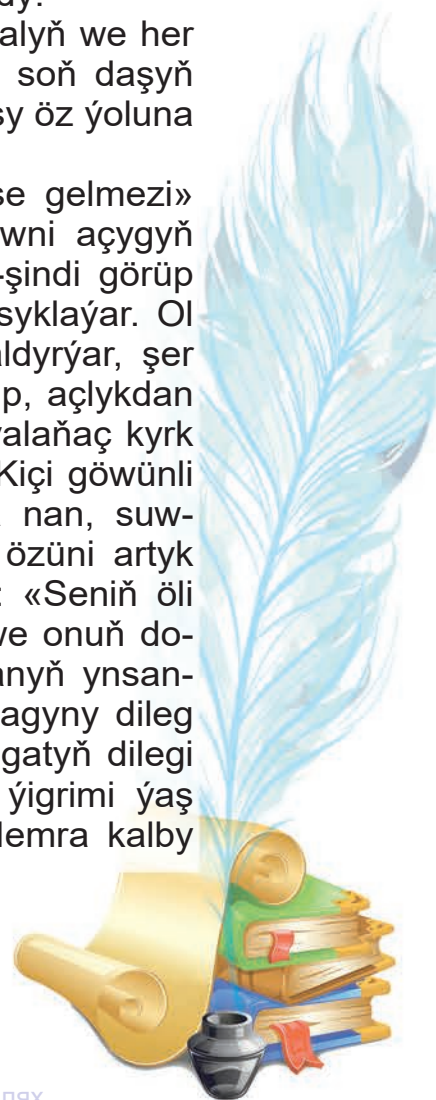
– Sen iň ulymyz, sen «Gitse gelere» git – diýdi. Soňra kiçi agasyna:

– Sen «Gümana» git. Men bolsa «Gitse gelmeze» gideýin – diýdi.

Agalary Hemranyň sözünü kabul etdiler. Ýene Hemra aýtdy:

– Eý, agalarym, bu daşyň aşagynda herimiz bir ok goýalyň we her kim gaýdyp gelse, okuny alyp gitsin – diýdi. Bu sözden soň daşyň aşagynda adam başyna bir ok goýup, wadalaşyp, her haýsy öz ýoluna rowana boldy».

Hemra ýollaryň iň howplusyny, iň töwekgelini – «Gitse gelmezi» yzarlap gidiberýär. Türkmen atalar sözünüň birinde «Göwni açygyň ýoly açyk» diýilýändir. Bu parasatyň hakykatdygyny häli-şindi görüp ýörüs, ony Hemranyň başdan geçiren hadysalary-da tassyklaýar. Ol nirä barsa, açyk köňül bilen, adamkärçilik bilen özüni aldyrýar, şer işleriň haýra öwrülmegine sebäp bolýar. Çyn-Maçyna gidip, açlykdan gyryljak bolup duran ilaty ölüm howpundan gutarýar. Aç-ýalaňaç kyrk müň pukarany Müsüre alyp gaýdyp, howandarlyk edýär. Kiçi göwünli bolansoň, tozguna düşen obanyň içinde gezip, ajygana nan, suw-sana suw berýär. Ol şazadadyryn diýip, garamaýakdan özüni artyk tutanok. Şu görelde häsiýetleri üçinem garyp-pukaralar: «Seniň öli ýeriňde öli, diri ýeriňde diridiris» diýip aýdýarlar. Hemra we onuň doganlary doglanda bary-ýogy 14 ýyl ömür berlipdi. Hemranyň ynsanperwerligi üçin uly ilat Allatagaladan onuň ömrünü uzaltmagyny dileg edýär. «Köpüň dilegi köl bolar» diýlişi ýaly, «munça jemagatyň dilegi kabul bolup, Hemranyň jany bagyşlandy – Hemra yüz ýigirmi ýaş berildi we onuň doganlaryna hem uzak ömür berildi.» Hemra kalby

päk, ylahy ýigit. Ol Allany bir bilip, synasyny we könlüni haramy işlerden uzak tutýan göreldegi gahryman. Şonuň üçin onuň ugran ugry oňuna. Ýogsa bolmasa, atasynyň: «weýranhanada, mazarystanda we metjitde ýatmagyn» diýenligine garamazdan, mazarystandaky bir gümmeziň içine girip, uka gidýär. Şular ýaly ýagdaýda türkmenler: «Nämäniň bähbitdigi belli bolmaz» diýýändir. Hemranyň barmagyn diýlen ýere barmagy hem bähbide çekýär. Hemra ýatyrka düýşünde kyrk çiltlenleri we hezreti Alyny görýär.

«Şahymerdan:

– Munuň jübüti ýok – diýdi. Onda çiltlenler:

– Bagy-Erem diýen jaýda Şähruh şanyň Hüýrlukga diýen gyzy bardyr. Eger nesip bolsa, şol gyzy şu ýigide nika gyýyp bersek, niçik bolar? – diýdiler. Şahymerdan:

– Ýagşy bolar – diýdi.

Çiltlenler baryp, Hüýrlukgany alyp geldiler we ikisini bir ýerde goýup, nika gyýdylar».

Şeýlelikde, Bilbilgöýäniň gözlegi yşk-söýgi meselesine sapyp gidýär. Hemra düýşünde nikalaşan magşugyna aňsat-aňsat gowşup bilenok, ol ençeme horluklary, kynçylyklary çekmäge mejbur bolýar. Ol her ýagdaýa düşende-de, özüniň kalby päkligi we merda-nalygy bilen howply-hatarly ýagdaýlardan abraý bilen baş alyp çykýar.

Hemranyň agalary Hurşyt we Ziwer bolsa, tersine, köpbilmişlik edip, iň ýaramaz ýagdaýlarda ýaşamaly bolýar. Hemra «Gitse gelmez» diýlen ýola düşenden soňra, Ziwer «Gümana» ýolundan sowulýar-da, «Gitse gelere» baryp, Hurşyda goşulýar. Şu pursatdan başlap, olaryň kalbynda saklanyp ýatan göriplik we alagözlük ýüze çykмага başlaýar. Yaramaz gylyk-häsiýetler olary wejera ýagdaýyň üstünden eltýär... Türkmen halk döredijiliginde, hususanam, erteki-leriň birnäçesinde wakalara üç dogan gatnaşyp, olaryň iň kiçisi agalaryndan tapawutly suratlandyrylýar. Kiçi dogan, ýagny körpe ogul atasynyň pendine wepaly, akyly, asyly, kalby päk adam bolup ýetişýär. Bu edebi dāp «Hüýrlukga–Hemra» dessanynda-da dowam etdirilipdir. Hemra üçin bar zatdan gymmatly närsä atasynyň haýyşyny bitirmek. Ol ony mirasdüşer bolmak üçin edenok. Atasynyň göwnüni tapmak üçin howply-hatarly ýola baş goşýar. Emma agalary Hurşyt bilen Ziweriň küýi-köçesi Hysraw şanyň baýlygy we tagty. Patyşa körpe ogluna beýlekilerden tapawutly garaýar, çünki ol parasatly hem mähriban, şan-şöhrata kowalaşmaýan ýigit. Agalary bolsa atalarynyň Hemra bolan söýgüsi olary häkimlikden mahrum edermikä diýip gorkýarlar. Şonuň üçinem olar Hemra hyýanat etmekligi ýüreklerine düwürler...

«Hüýrlukga–Hemra» dessany hyýaly (fantastik) häsiýetli eser. Dessanda durmuşy ýagdaýlar dini-hyýaly hadysalar bilen utgaşykly beýän edilýär. Dini-hyýaly alamatlar eserdäki durmuşy meseleleriň çözümegine, dessan gahrymanlarynyň edebi keşbiniň janly şekilde göz

öňüne gelmegine kömek edýär. Döwler, periler, çilteler, Şahymerdan, Ezraýyl ýaly hyýaly we ylahy düşüňjeler durmuşy gahrymanlaryň – Hysraw şanyň, Hemranyň, Hurşydyň, Ziweriň, Güljemiläniň edebi keşpleriniň janly şekilde, özboluşly bolup çykmagyny üpjün edipdir.

Belent ruhly, pajygaly wakalary söýgi, ýigrenç, şatlyk, gyanç ýaly köp taraply duýgy-düşüňjani başdan geçirýän Hemra dessanda merkezi edebi keşp bolup janlanýar.

«Hüýrlukga-Hemra» dessany hyýaly häsiýetli bolsa-da, onda halkyň gün-güzerany, adamlaryň gylyk-häsiýeti durmuşa laýyk beýan edilýär. Wakalaryň köp böleginiň özge ýurtlarda (Müsürde, Çyn-Maçynda), özge mekanlarda (döwleriň mesgeninde, perileriň köşklerinde) bolup geçýänligine garamazdan, türkmen halkynyň döp-dessurlary mynasyp derejede şöhlelenipdir. Dessanyň dili ýeňil, şygrylarynyň ençemesi bolsa halk aýdymyna öwrülendir. Dessançy bagşylarymyz «Hüýrlukga-Hemra» dessanyny-da toýda-tomaşada aýdyp, halkymyzyň ruhy baýlygyna öz goşantlaryny goşup gelipdirler. Bu dessan häzirem dessançy bagşylar tarapyndan aýdylýar.

«Hüýrlukga-Hemra» dessany türkmen halk döredijiliginiň saýlama eserleriniň biri hökmünde biziň edebi hazynamyzda öz mynasyp ornuny eýeleýär.

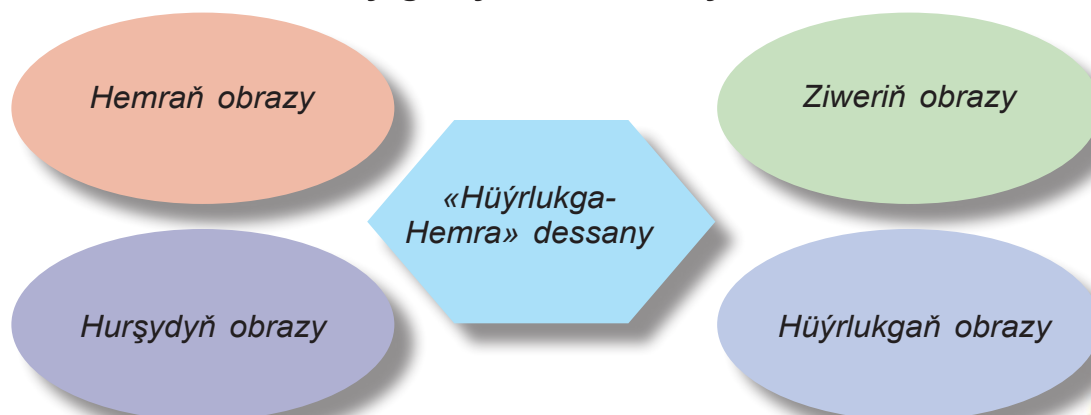
Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. «Hüýrlukga-Hemra» dessany nähili temadaky eser?
Ondaky wakalar haýsy ýurtlarda bolup geçýär?
2. Bu dessanyň gahrymanlary kimler?
3. Hemra doganlaryny nähili ýola ugradýar?
4. Doganlary Hurşyt bilen Ziwer Hemranyň başyna nähili agyr günleri salýarlar?
5. Hemra ölümden nähili halas edilýär?
6. «Hüýrlukga-Hemra» dessany näme üçin bagşylaryň dilinden düşmän gelýär?
7. «Hüýrlukga-Hemra» dessanyny öýde okaň. Onuň gahrymanlarynyň sanawyny düzüň.

Toparlar bolup işleýäris

Aşakdaky gahrymanlara häsiýetnama beriň.

NAZARY MAGLUMAT

Dessan hakynda düşünje

Dessan – bu söz başda «gep, gürrüň, söhbet, hekaýat» diýlen ýaly manylary aňladypdyr. «Dessan» sözi el bilen, ýagny ýazuw üsti bilen beýan etmek diýlen manyny-da berýär. Nusgawy şahyrlarymyz «dessan» diýlen sözi şygyr (eser) manysynda-da ulanypdyr. Meselem, Mämmetweli Kemine «Kemine bir dessan ýazýar, Kimler dadar, kimler doýar» diýip, «Ärsarynyň gyzy» diýen şygryny göz önüne tutýar.

Dessan – bu Ýakyn we Orta Gündogar hem-de Günorta-Günbatar Aziýa halklarynyň ýazuwly edebiýatynda we halk döredijiliginde köp duş gelýän edebi görnüş. Bu görnüşde kyssa bilen şygyr utgaşykly ulanylýar. Dessanlaryň kyssalary durmuşy ýa-da hyýaly-ylahy wakalary, hadysalary, hereketiň dowam edýän ýerini beýan edýär; şygrylary bolsa, köplenç, gahrymanlaryň şol wakalara, hadysalara bolan gatnaşygyny, garaýyşlaryny, duýgy-düşünjelerini, arzuw-isleglerini suratlandyrýar.

Dessanlar galapyn erteki, efsana (legenda), rowaýat wakalarynyň edebi taýdan täzeden işlenmegi esasynda döredilýär. Dessançylyk XVI-XVIII asyrlarda türkmen halkynyň arasyna giňden ýaýrap, uly meşhurlyk gazanypdyr.

Dessanlar türkmen edebi mirasynda ähmiýetli orny eýeleýär. Olary bellibir şahyr tarapyndan döredilenler we halk dessanlary diýlen iki to-

para bölmek mümkin. Dessanlar daşky sypatlary boýunça biri-birinden känbir tapawutlanmaýar. Olaryň umumy waka ulgamy, dili, usluby, kähallatlarda bolsa taglym-meselesi biri- -birinden uzaklaşmaýar. Ony durmuş ýagdaýynyň, şertleriň meňzeş bolanlygy bilen düşündirmek bolar. Bu meňzeşligi, hatda şahyrlar tarapyndan döredilen dessanlar bilen halk döredijiligine degişli dessanlar babatda-da ulanmak mümkin.

Bellibir şahyr tarapyndan döredilen dessanlaryň, ýazuwly edebiýata degişli dessanlaryň hem asly halkyň arasynda aýdylýan hekaýatlardan we dessanlardan gözbaş alyp gaýdýar. Olar çeperçilik we many-mazmun taýyndan has kämil bolup görünse-de, asyl nusgasyndan, asyl wakalaryndan känbir uzaklaşmadyk ýagdaýdadyr. Mysal üçin, «Leýli–Mejnun», «Asly–Kerem», «Gül–Bilbil», «Zöhre–Tahyr» we beýleki dessanlary görkezmek bolar. Yşky-söýgi dessanlaryň hemmesinde gyzyň ady başda gelýär. Bu ýagdaý türkmen halkynyň gelin-gyzlara goýýan hormat-sylagyny aňladýar

Dessanlary ýazyň!

*Yşky-söýgi
dessanlary*

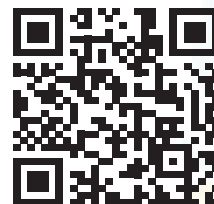
*Gahrymançylykly
dessanlar*

*Halk döredijiligi
esasyndaky
dessanlar*

Goşmaça okamak üçin.

«Şasenem-Garyp» dessanyny okamagy teklipe edýäris.

Bu temada biz: Magtymguly-beýik şahyr, akyldar, alymyň eserlerinden «Içinde» goşgusyny, öwrenýäris. Guşlaryň, haýwanlaryň üsti bilen açylyp berlen obrazlar barada durup geçýäris.

Magtymguly-Pyragy

(1724–1807)

Magtymguly 1724-nji ýylda Gürgen welaýatynyň Hajygowşan diýen ýerinde dogulýar. Hajygowşan Etrek derýasynyň boýunda ýerleşýän, howasy mylaýym, gözeli türkmen obalarynyň biri. Şahyryň kakasy Döwletmämmed Azady bolupdyr.

Magtymgulynyň kämil şahsyýet bolup ýetismeginde Döwletmämmed Azadyň şahsy göreldesiniň uly ähmiýeti bolupdyr. Şahyr ýaşlyk ýyllarynda kakasy Azadydan ders alýar, arap, pars dillerini kämil derejede öwrenýär. Kakasynyň maslahaty bilen Magtymguly Häzirki Lebap welaýatynyň Halaç etrabyndaky «Ildris baba», soňra Buharanyň «Gögeldaş» medresesinde okaýar. Hywadaky «Şirgazy» medreselelerinde bilim alýar. Magtymguly bilesigeliji adam bolupdyr. Ol Nyzamy, Dehlewî, Saady, Jami, Rumi, Abu Sagyt, Omar Haýýam, Ýunus Emre Hemedany, Nowaýy, Fizuly, Garajaoglan ýaly Gündogaryň beýik ussat şahyrlarynyň eserlerini okap, özleşdiripdir, olardan göreldede alypdyr. Ol birnäçe ýurtlara syýahat edipdir. Özbekistan, Gazagystan, Täjigistan, Gyrgyzstan, Owganystan, Hindistan ýaly ýurtlara syýahat edýär. Magtymguly zähmetsöýer ynsan bolupdyr. Ol öz ussahanasynda altyn-kümüşden dürli şaý-sepler ýasapdyr, oňan okadypdyr, goşgy düzüpdir. Magtymguly dürli temalarda: watançylyk, agzybirlilik, dostluk, öwüt-nesihat, mertlik-namartlyk... barada ençeme goşgulary bize ýadygärlik goýup gidipdir.

Aşakdaky soraglar bilen işleşiň!

Soraglar	Jogaplar
1. Şahyryň ilkinji okan medresesiniň adyny tapmaly.	
2. Onuň ussatlarynyň atlaryny tapmaly.	
3. Syýahat eden ýurtlary.	
4. Goşgulary.	
5. Ilkinji sapak alan ussady.	

Bu goşgy nähili temada ýazylan?

IÇINDE

Ýaýylar ganat perler,
Hup açylar depderler,
Bölek-bölek kepderler
Hüw diýr harman içinde

Bilbil aýdar: köşgüm bar,
Bahar gözleşigim bar,
Gülzar üçin yşkym bar
Bagy – bossan içinde.

Toty guşlar razlaşyp,
Emri-hakny gözleşip,
Adam tilin sözleşip,
Gezer ynsan içinde.

Gurt aýdar: üzer men,
Nirden kysam güzer men,
Ryzkym awlap gezer men,
Çöl- beýewan içinde.

At aýdar: aslym zordur,
Munça gymmatym bardyr,
Üstüme münen ärdir
Dag-düz meýdan içinde.

Ўабы айдар: мен гende,
Ўстүме мүнeн бende,
Azabym köpdür günde,
Göwnüm arman içinde.

Turaç tili senada,
Ördek tili penada,
Gazlar galkyp howada,
Gözi umman içinde.

Gumrular owaz bilen,
Tawus işi nâz bilen,
Kaknus guş müñ saz bilen
Şol Hindistan içinde.

Musyja diyr: gider men,
Geldim, bildim-öter men,
Üç ağaçny çatar men
Guzlap weýran içinde.

Laçyn айдар: joşumdan
Mest boldum öz huşumdan,
Galdym tañry işimden
Bendi-zyndan içinde.

Ўarganat diyr: ýa möwla!
Saldyñ meni bu ýola,
Berme aý –güne, ýele,
Sakla pynhan içinde.

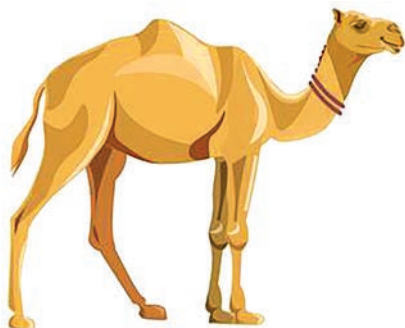
Bezgek galyp haýrana,
Haýran bakyp her ýana,
Dem-dem çykyp seýrana,
Gezer döwran içinde.

Durna айдар: uçar men,
Bagdat suwun içer men,
Gyş Hindistan göçer men
Läle-zaran içinde.

Baýguş айдар: derdim bar,
Tesbyhym bar, werdim bar,
Weýranada ýurdum bar
Zary girýan içinde.

Eşek aýdar: aslym daş,
Hyzmat bilen bagrym boş,
Saman tapsam, köňlüm hoş,
Janym aram içinde.

Düýe aýdar: otlar men,
Otlar ýerim ýatlar men,
Elmydama botlar men
Ol Çölüstan içinde.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Guşlar we haywanat dünýäsi barada nämeleri bilýärsiňiz?
2. Magtymgulyň şygryndaky guşlaryň we haýwanlaryň peýdaly hem-de zyýanly taraplaryny aýdyp beriň.
3. Goşgy bentlerini ýat tutuň?

Şahyryň bu goşgusy nähili temada ýazylypdyr?

ILI GÖZLÄR

Ilinden aýra düşen –
Ah urar, ili gözlär,
Ýolundan aýra düşen-
Jäht edip, ýoly gözlär.

Gökde pelek gerdandyr,
Halk ýerde sergezdandyr,
Ne bazygär jahandyr,
Göz açan maly gözlär.

Kimlerde altyn täçdir,
Kimler saýyl mätäçdir,
Kimler düýpden gallaçdyr,
Kim parça, haly gözlär.

Kim nan tapmaz iýmäge,
Kim ýer tapmaz goýmaga,
Kim don tapmaz geýmäge,
Kim tirme, şaly gözlär.

Bu jahan bir puştadyr,
Kim zinde, kim küşdedir,
Her bende bir işdedir,
Her kim bir haly gözlär.

Heňňam uzyn, ömir az,
Bahar pasla başdyr ýaz,
Gökde ganat ýaýan gaz –
Gözleri köli gözlär.

Magtymguly, huş eýläp,
Gezgin diýdäň ýaş eýläp,
Däli köňül joş eýläp,
Ýüz müň hyýaly gözlär.

Magtymguly «Ili gözlär» goşgusynda mertlik, namartlyk, il-ýurt üçin jan çekmeklik, kimleriňdir aç, hor ýaşamaklygy, kimlerindir doklukda aýşy-eşretde ýaşamaklygy, il-ýurt abadançylygyny gorap saklamak ýaly pikirleri öňe sürýär. Adamlaryň bu dünýäde her hili ýagdaýda ýaşaýyşlary, olaryň durmuşda gabat gelýän, kemçilikleri barada hem söz açylýar. Şahyr öz döwründe gören zatlaryny goşgy setirleri arkaly görkezip geçmegi başaran beýik ynsandyr. Şahyrymyz özüniň goşgularynda adalatly, agzybir, ejize goldaw bermek, elden gelse ýardam etmek ýaly meseleleri açyp görkezýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Söz ussady Magtymgulynyň bu goşgusy haýsy tema degişli?
2. Şahyr goşguda haýsy pikirleri öňe sürüpdür?
3. Goşgynyň her bendini analiz etmäge çalyşyň?
4. Goşgyny labyzly okaň?

Bu goşguda nähili öwüt-nesihatlar barada aýdylýar? Şahyr nämeleri nesihat berýär?

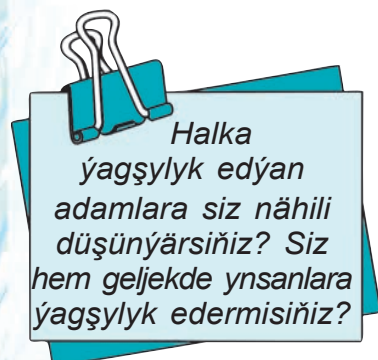

«PAŞ EDER SENI»

Ichki syryň aýtma her bir namarda,
Syryň ile ýaýyp, paş eder seni!
Ogry-kezzap bilen obadaş bolma,
Malyňdan aýryp, aç eder seni!

Sam-sam adam bilen oturma, turma,
Zynhar, namart bilen sen söhbet gurma,
Gadyrdan dostuňdan ýüzüň öwürme,
Barsaň, depesine täç eder seni!

Bir goç ýigit näzenine ýar bolsa,
Jemalyny bir görmäge zar bolsa,
Aralykda bir şum rakyp bar bolsa,
Ýagşy dostuň bilen öç eder seni.

Sopular ýaňlyp aýtmaz senany,
Säher tursaň geçgeý barça günäni,
Aýtmawer gybat söz, etme zynany,
Dowzahyň oduna duş eder seni!

Magtymguly, ile ýaýdyň nesihat,
Zynhar, ýaman bilen bolmagyn ülpet,
Huda berse sadagatly bir perzent,
Garrygan çagyňda ýaş eder seni!

Öwüt-nesihat häsiýetli şygrylar Magtymgulynyň döredijiliginde uly orun eýeleýär. Pähimdar şahyryň nesihatlary nesilleri terbiýelemekde uly ähmiýete eýe. Halk Magtymgulynyň pähimlerini ýat tutupdyr, saza salyp, aýdym edip aýdypdyr, toý-meýlisiň bezegine öwürükdir. Ýaşlar olardan ruh alypdyr, akyl-paýhas öwrenipdir. Şahyryň eserleri akyl hazynasydyr.

Magtymgulynyň öwüt-nesihat häsiýetli şygrylarynyň her biri terbiýeçilik mekdebidir. Olar biziň günlerimiz üçin hem derwaýys. Şeýle eserleriň biri-de «Paş eder seni» diýen şygrydyr.

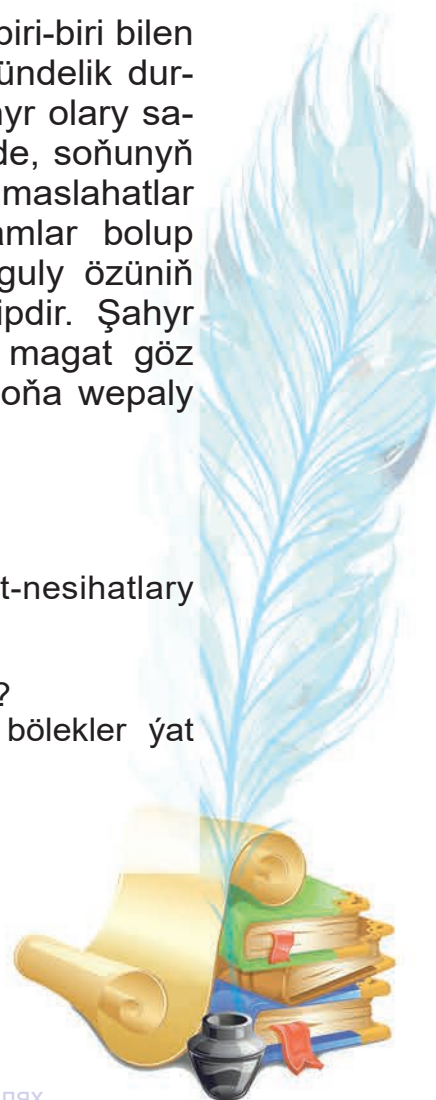
Halka ýagşylyk edýän adamlar iň bagtly adamlardyr. Ýagşylyk etmeklige ýaşlykdan endik etmeli, özüňi ýagşylyk meýlinde terbiýelemeli. Şeýle etseň, il içinde hormatlanýan, abraýly adam bolup ýetişersiň.

Ussat şahyryň akyl-paýhasa ýugrulan öwüt-nesihatlary biri-biri bilen utgaşykly baýlaşdyrylýar. Ol öwüt-nesihatlat adamlaryň gündelik durmuşynda duş gelip duran hereketler, gylyk-häsiýetler. Şahyr olary sanap geçmek bilen çäklenmeýär. Eýsem-de, näme edeniňde, soňunyň nähili ýagdaýlar bilen gutarýandygyny ýatladýar, degerli maslahatlar berýär. Nesilleriň «Türkmen» diýen ada mynasyp adamlar bolup ýetişmekleri üçin, olara akyl-paýhas öwretmegi Magtymguly özüniň borjy hasap edipdir. Ony aýtmazlygy özüne kemlik bilipdir. Şahyr sözleýän zatlaryny çen-takmyndan sözlemäendir, aslyna magat göz ýetirip hakykatyny aýdyp geçipdir. Ony durmuşa geçirip, oňa wepaly bolmak şu günki ýaşlaryň hem borjudyr.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Magtymguly «Paş eder seni» goşgusynda nähili öwüt-nesihatlary beýan edýär?
2. «Paş eder seni» nähili goşgy formasynda düzülipdir?
3. Magtymgulynyň öwüt-nesihatlaryna nähili düşünyärsiňiz?
4. «Paş eder seni» goşgusyny labyzly okaň we ondan bölekler ýat tutuň.

Şahyrymyz Magtymguly bu goşgusyny nähili temada ýazypdyr?

OTUR-TURUŞYN GÖRÜŇ

*bisýar – köp,
kän, zyýat.*

Her ýigidiň aslyn bileý diýseňiz,
Märekeke otur-turuşyn görüň!
Birew bilen aşna bolaý diýseňiz,
Owwal ykrarynda duruşyn görüň!

*zekat –
musulmanlaryň-
öz baýlydyndan
berýän, kyrkdan
biri, salgydy.*

Uzak ýola gidip geler bolsaňyz,
Merdanlyk gyljyn çalar bolsaňyz,
Bir bedewi saýlap alar bolsaňyz,
Synasyn, sagrysyn, gerişin görüň!

*zynhar – ätiýaç
habardar bol*

Bir pul düşse bir üflisiň goluna,
Göwsün açypgezer gyşyň ýeline,
Hyrydar bolsaňyz gyza, geline,
Edebin, ekramyn, oturşyn görüň!

*Hemra –
ýoldaş*

Goç ýigidiň at-ýaragy şaý bolsa,
Ýetişer her ýerde haý-da haý bolsa,
Özi Hatam bolup, ýene baý bolsa,
Çar tarapdan myhman gelişin görüň!

*synasyn – gur-
sak, kükre,
ýürek
manysynda)*

Bir niçäni kyldyň maly-bisýary!¹
Bir niçäni kyldyň bir puluň zary,
Ýagşy-ýaman, barça adamyň bary,
Nobat bile ötüp baryşyn görüň!

*Zikr – ýatlama
Hudaýyň adyny
gaýtalama*

Taňry bizar erer zekatsyz² baýdan,
Zynhar³ siz hem gaçyň ol gelen jaýdan,
Merde her iş düşse, görer Hudaýdan,
Namardyň hemradan⁴ görüşin görüň

Namart ýörer mydam ölümden gaçyp,
Öýüne gelende, zäherin saçyp,
Mert ýigit ölüme synasyn⁵ açyp,
Meýdanda ters söweş guruşyn görüň!

Zalymlar unudar zikri⁶ – Allany,
Arzan alyp, gymmat satar gallany,
Süýthor⁷ naýynsaplar halal tyllany,
Haram peýdasyna berişin görüň!

*Şeytan – mekir
aldawçy*

*Lagnat – nälet,
gargyş, käýinç*

Şeytan melgun hergiz tagat etdirmez,
Haramdan gaýtarmaz, halal utdyrmaz,
Namaza uýdyrmaz, roza tutdyrmaz,
Lagnaty şeytanyň talaşyn görüň!

Goç ýigidiň işi söhbet-saz bolar,
Köňli gyş bolmaýyn, daýym ýaz bolar,
Ýagşysyn köňlünde kine az bolar,
Ýamanyň her günde uruşyn görüň!

Gadyrdan gardaşdan uzak daş bolup,
Gadyrsyz ýat bile garyndaş bolup,
Magtymguly, näsazlara duş bolup,
Hojanyň, Seýidiň ýörüşin görüň!

*Süýthor –
peýdasyna pul
karz berýän
adam*

*tagat-tabyn
bolma, boýun
egme, namaz
okap hudaýa
gulluk etmek*

Magtymguly-Pyragynyň «Otur-turuşyn görüň» diýen goşgusy terbiýeçilik ähmiýetli şygyr bolup, adamy adamdan tapawutlandyran häsiýetleri synçylyk bilen birin-birin açyp görkezýär. Olar çeper suratlandyrmalar arkaly göz önünde janlanýar.

Her ýigidiň asly bolmaly. Asyl diýilýän zat bolsa ata-eneleriň özleriniň terbiýeli adamlar bolmalydygyny, çagalaryny oňat terbiýeli adamlar edip ýetişdirmelidigini aňladýar. Ýigidiň aslyny biljek bolsaňyz, köpçülik ýerinde özüni alyp barşyna syn ediň diýip şahyr belleýär.

Şahyr ýoldaş bolup tirkeşjek, dost bolup gatnaşjak adamyň saýlamagyň ýollaryny çeper salgy berýär.

Türkmenler ata uly hormat goýýarlar. «Turda ataňy gör, ataňdan soň atyňy» diýlen nakyl hem ata bolan hormatyň uludygyndan habar berýär. Şahyryň pähim-paýhas bilen ýazyşy ýaly, at ýigidiň uzak ýolda ýoldaşy, söweş gününüň daýanjy. Magtymguly «Otur-turuşyn görüň» diýen şygrynda adam häsiýetini, mertlik, namartlyk, baýlyk, adam, maşgala durmuşyny gurmak hakda çeper obrazlaryň üsti bilen söhbet edýär.

Şahyryň «Otur-turuşyn görüň» diýen şygry halk içinde aýdym edilip aýdylýar. Şygyr çeper obrazlara baý, akgyňly okalýar. Şahyr halk köpçüligine düşnükli sözleri ulanypdyr. Halkyň janly gepleşik dilini, halk pähimlerini ussatlarça peýdalanypdyr.

Bu şygyr adamlary seljermekde durmuş gatnaşyklaryny öwrenmekde ýaşlar üçin gymmatly gollanmadyr.

Aşakdaky sözlükleriň manylaryny dogry tapyň!

1. Zikr –	a) musulmanlaryň – öz baýlydyndan berýän, kyrkdan biri, salgydy
2. zynhar –	b) nälet, gargyş, käýinç
3. tagat –	s) ýatlama Hudaýyň adyny gaýtalama

4. Lagnat –	d) peýdasyna pul karz berýän adam
5. zekat –	ç) ätiýaç habardar bol
6. Süýthor –	g) tabyn bolma, boýun egme, namaz okap hudaýa gulluk etmek

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Magtymgulynyň «Otur-turuşyn görüň» diýen goşgusy nähili temada?
2. Şahyr adamlara, goç ýigitlere nähili öwüt-nesihatlar berýär?
3. Bu goşgyny labyzly okamaga türgenleşiş we käbir bentleri ýat tutuň.

Goşmaça okamak üçin. Magtymgulynyň goşgular ýygındysyny okamagy teklipedýäris.

GEÇMIŞDEN SEDALAR

GAÝTALAMAK

1. Aşakdaky berlen eserleriň annotasiýalaryny okaň. Her bir kitabyň haýsy žanra degişlidigini anyklaň. Gülkünç häsiýetli şorta sözler barada, şonuň üsti bilen hakyky bolýan wakalaryň üstüni açyp görkezýän, hökümdar bilen ýönekeý ynsanyň arasyndaky tapawudy öwrenýäris. Şorta sözlerde köplenç halk arasynda bolan gülküli wakalar beýan edilýär.

– Agyz, şujagaz öwsele, hol günki gürrüňiň guýrugyny basan peläkedinkimi?

– Hawa, şahym!

– Aýt-da onda, hany ataň?

– Ol-a şahym ýerdölede syçanyň şahyny çarhlap otыр.

– Bo-how! Gyz baý, sen aklyň bir yerindemi? Heý syçanyňam bir şahy bormy?

– Ýa heý, kyblaýy älem! Näme gürrüňiň guýrugy bolanda syçanyň şahy bolmaly dälmi?...

Şu bölümde beýan edilýän şorta sözün ýönekeý halk wekiliniň ýaşayş durmuşy, hanlaryň, begleriň sütemi nähili suratlandyrylýar?

Jogap: _____ Bellik: _____

2. Döwletmämmet Azadynyň «Wagzy–azat» kitaby dört bapdan ybarat bolup, kitabyň öňe sürýän ideýasy azat durmuşda ýaşamak, atene öňündäki ynsanylyk borçlar, perzendi terbiýelemek baradaky ýöreden wagyz-nesihatlary onuň progressiw we parasatly pikirleridir. Aşakdaky borçlaryş yzyny dowam ediň!

1. Hereket üsti bilen amala aşyrylmaly borçlar:

2. Dil arkaly berjaý edilmeli borçlar:

3. Köňül ýürek bilen berjaý edilmeli borçlar:

4. Mal-zat bile berjaý edilmeli borçlar:

Jogap: _____ Bellik: _____

Капы́а—Bentdäki setirleriň soňlaryndaky sözleriň özara sazlaşyp gelmeklerine kapýa (rifma) diýilýär.

3. Kakajan Aşyrowyň «Oguz oýny» pýesasy şol dartgynly pursatlary saýlap alypdyr.

... Talaňçylar Salyr Gazanyň aýaly burla hatyny tanap bilseler, oňa hyzmat etdirip, Salyryň ar-namysyny depgilejekler. Emma Burla hatynam, onuň daş-töweregindäki gelin-gyzlaram, Salyryň ogly Orazam juda mert durup, garşydaşlarynyň pikirine ýol berenoklar. Bu ýerde Orazyň merdana keşbi saýlanyp öňe çykýar. Ol özüne nähili jeza berilse-de, il-gününden, Watanyndan hiç haçan dänmejekdigini gorky-ürküsiz aýdýar, ejesinden hem şony talap edýär... Bu mertligi suratlandyryň! Näme üçin ýazyjy eseri «Oguz oýny» diyip atlandyryr?

Jogap: _____

Bellik: _____

4. «Hüýrlukga- Hemra» dessanyndaky waka haýsy ýurtlarda bolup geçýär?

A. Müsürde **B.** Kenganda **S.** Arabystanda **D.** Rumystanda

«Hüýrlukga–Hemra» dessany hyýaly (fantastik) häsiýetli eser. Dessanda durmuş ýagdaýlar dini-hyýaly hadysalar bilen utgaşykly beýan edilýär. Dini-hyýaly alamatlar eserdäki durmuş meseleleriň çözülmegine, dessan gahrymanlarynyň edebi keşbiniň janly şekilde göz önüne gelmegine kömek edýär. Döwler, periler, çiltenler, Şahymerdan, Ezraýyl ýaly hyýaly we ylahy düşünjeler durmuş gahrymanlaryň – Hysraw şanyň, Hemranyň, Hurşydyň, Ziweriň, Güljemiläniň edebi keşpleriniň janly şekilde, özboluşly bolup çykmagyny üpjün edipdir.

Belent ruhly, pajygaly wakalary söýgi, ýigrenç, şatlyk, gynanç ýaly köp taraply duýgy-düşünjäni başdan geçirýän Hemra dessanyň merkezinde nähili keşp bolup janlanýar?

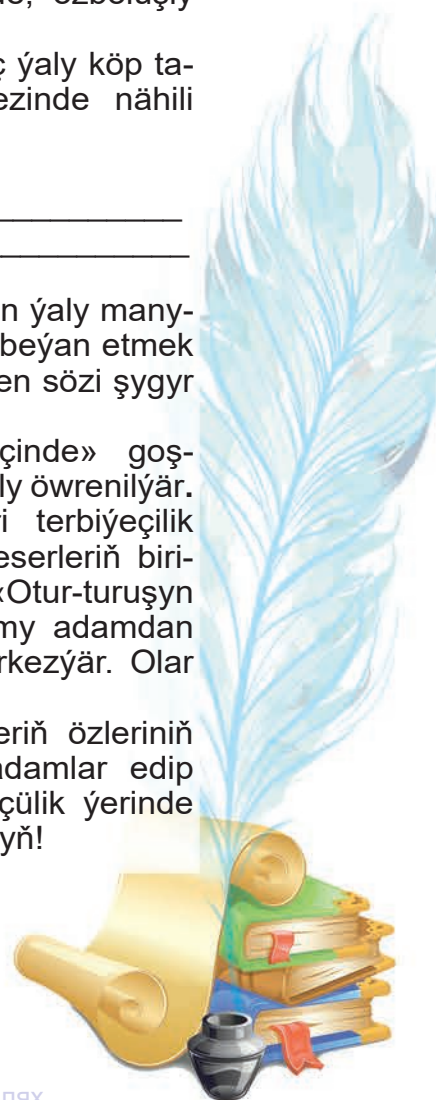
Jogap: _____

Bellik: _____

Dessan – bu söz başda «gep, gürrüň, söhbet, hekaýat» diýlen ýaly manylary aňladypdyr. «Dessan» sözi el bilen, ýagny ýazuw üsti bilen beýan etmek diýlen manyny-da berýär. Nusgawy şahyrlarymyz «dessan» diýlen sözi şygry (eser) manysynda-da ulanypdyr.

5. Magtymguly-beýik şahyr, akyldar, alymyň eserlerinden «Içinde» goşgusy guşlaryň, haýwanlaryň üsti bilen açylyp berlen obrazlar arkaly öwrenilýär. Magtymgulynyň öwüt-nesihat häsiýetli şygrylarynyň her biri terbiýeçilik mekdebidir. Olar biziň günlerimiz üçin hem derwaýys. Şeýle eserleriň biri-de «Paş eder seni»diýen şygrydyr. Magtymguly-Pyragynyň «Otur-turuşyn görüň» diýen goşgusy terbiýeçilik ähmiýetli şygry bolup, adamy adamdan tapawutlandyryan häsiýetleri synçylyk bilen birin-birin açyp görkezýär. Olar çeper suratlandyrmalar arkaly göz önünde janlanýar.

Her ýigidiň asly bolmaly. Asyl diýilýän zat bolsa ata-eneleriň özleriniň terbiýeli adamlar bolmalydygyny, çagalaryny oňat terbiýeli adamlar edip ýetşdirmelidigini aňladýar. Ýigidiň aslyny biljek bolsaňyz, köpçülik ýerinde özüni alyp barşyna näme ediň diýýär? Goşgulara pikiriňizi aýdyň!

Gadyrdan gardaşdan uzak daş bolup,
Gadyrsyz ýat bile garyndaş bolup,
Magtymguly, näsazlara duş bolup,
Hojanyň, Seýidiň ýörüşin görüň!
Goşgy setirlerine düşünişini beýan ediň!

Jogap: _____ Bellik: _____

Magtymgulynyň goşgulary boýunça bäsleşik gurnamak. Nusga:

Akly ýagşylar unutmaz,
Gury agaja ýaprak bitmez,
Akyly är mesgen tutmaz,
Hulky söýülmegen ýerde. (Görüm görülmegen ýerde)

Ekseň bar getirmez ol gury söwüt,
Eblen-u nadandyr, almaz hiç öwüt,
Dogmadyk bigaýrat, täsipsiz ýigit,
Ýagşy mahbup gadryn-atyn näbilsin (Gadryn näbilsin)

Namart kimdir biler bolsañ,
Ne diýseñ, dir: «Baş üstüne!»
Ezmaýyşyn kylar bolsañ
Hiç tapylmaz baş üstüne (Baş üstüne)
Erem içre reýhan idim,
Watanda zerewşan idim,
Mert ýigitde keman idim,
Dag başynda duman idim,
Pyragy dir, aman idim,
Indi weýran bir saraýam (Pukaraýam)

Jogap: _____ Bellik: _____

Özüňize baha beriň. Näçe soraga jogap berip bildiňiz?

5–6 sany: örän gowy!

4–5 sany: gowy, ýöne sähel köpräk işlemegim gerek!

4 sanydan az: gowy däl, ençeme işlemegim gerek!

ÜYTGEŞIK OBRAZLAR

- Ölmez Umarbekow: Hekaýa «Kyýamat karz».
- Omar Haýýam «Bentler». Ykbal Mürze «Ene toprak», «Nowruz» goşgulary.
- Anton Çehow: Hekaýa «Inçe we ýogyn». Nazary maglumat: Satira we ýumor hakynda düşünje. Çeper eserde detal.
- Şahyr nusgalary: Kemine «Halal gezer» «Garyplyk» goşgusy
- Seyitnazar Seydi „Harap eder,, goşgusy. Nazary maglumat: Goşgy düzüliş formalary. Lirika, gazal, mesnewi.
- Müsür edebiýaty Şihade Selim «Görer gözüñ gymmaty» nowellasy. Nazary maglumat: Nowella barada düşünje.
- Gurbandurdy Gurbansähedow. «Kärizden çykan adam» hekaýasy.
- Gaýtalamak

Okuwçylar, biz bu mowzugymyzda karz düşünjesi barada pikir alyşýarys

Ölmez Umarbekow (1934–1994)

1934-nji ýyl Daşgendiň Mirobod obasynda dünýä inýär. Daşkent döwlet uniwersitetiniň (häzirki Özbekistanyň milli uniwersiteti) filologiya fakultetinde bilim alýar. Respublika radio we edebiyat ýaýlymynyň baş redaktory, Özbekfilm studiýasynyň müdiri, Özbekistanyň Medeniýet ministri, 1989-njy ýyldan 1991-nji ýyla çenli ministirler kabinetiniň başlygynyň orunbasary bolup işledi. Özbekistanyň ýazyjylar birleşiginiň başlygy we Aziýa Afrika ýazyjylar raýdaşlyk merkeziniň başlygy bolup işleýär. «Adam bolmak kyn», «Fotima we Wenera», «Kyýamat günü bergisi», «Güne howlukma», «Akýan suw», «Kazyýet», «Komissiya», ýaly onlarça hekaýa, romanlary ýazýar. «Güýzüň ilkinji günü», «Arza laýyklykda», «Sahypahana», «Burner ýakylanda» ýaly drammatiki eserler döretti. Ol «Iki esgeriň ertekisi», «Beýlekiler üçin» we «Garda duşuşyk» ýaly filimleriň senariýasyny ýazdy. «Erkek bolmak kyn» romany Özbekistanyň yaşlar guramasynyň baýragyna (1971), «Iki esgeriň hekaýasy», filmi Respublikan döwlet baýragyna eýe boldy (1977). Ölmez Umarbekow 1984-nji ýylda «Özbekistanyň abraýly suratkeşi» we 1992-nji ýylda «Özbekistanyň halk ýazyjysy» diýen hormatly ada eýe boldy. Ölmez Umarbekow 1994-nji ýylda 10-njy noýabrynda 60 ýaşynda aradan çykýar. Ol aradan çykandan soňra Mukimi teatrynda «Fatima we Zuhra» romany sahnalaşdyryldy. Romana esaslanan çeper film döredildi. Daşkentdäki köçeleriň birine ýazyjynyň ady dakylady. Üç tomdan ybarat saýlanan eserleri çap edildi.

Pikirleniň we ýazyň!

Hekaýalary:

Romanlary:

Drammatik eserleri:

Sahnalaşdyran romany:

KYÝAMAT GÜNI BERGISI

Sersenbaýyň kakasy etrap merkezine baranda, gün ýaňy ýerden galypdy. Kim bilýär, belki, ir bolanlygy üçinmi, ýa-da howanyň sowuklугy sebäplimi, bazarlyk edýänleriň azlygy üçinmi-adam azdy, bazar günleri bolýan gykylyk-galmagal, topalaň ýokdy. Goja öz içinden wagty hoş bolup:

«Hawa, bu gezek gijä galmadym. Bazar indi gyzar» diýdi.

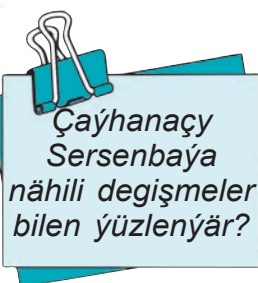
Ol şeýle diýip atynyň jylawuny çekdi. Gulaklaryny sallap diň salýan at edil şuna garaşyp duran ýaly, derýa tarapa garap ýorga lady. Bu ýerleri ol eýesi ýaly gowy bilýärdi. Ulalyp, eýerlenenden soň, her bazar gün Hyssary geçip, bu ýere gelerde. Dagda tagtadan edilen köprüniň golaýynda çaklaňja gurlan çayhananyň etegine gelip durardy. Derýanyň sil alyp, gelşiksiz giňelen şu ýeri uruş ýyllaryndan bäri gije-gündiz ir bahara çenli-bazar bolardy. Daş-töweregine üýşen fronta gitjek ýigitler şu ýerden ugradylardy. Sütünleri çüýrän çayhana hem şol galagoply ýyllaryň belgisidi...

Sersenbaý ata öňler atyny şu sütünleriň birine daňyp goýardy. Özi bolsa, ýa bazar aýlanarda, ýa-da öýläne çenli çayhanada oturardy. Bazar sowlandan soň, öýlän namazyny okap, yzyna gaýdardy. At birnäçe wagtlaп muňa öwrenişmedi, bir-iki gezek ýüpüni üzüp gaçdy, бүтин bazary heläk etdi. Bir-iki gezek bolsa, ýarym ýolda egislik edip, aýagyny diräp durdy, bolmady. Gamçy iýdi. Indi öwrenişip gitdi. Sersenbaý ata indi ony daňmasyny hem goýdy. Atyň özi şeýle sütüniň ýanyna gelip, eýesine garaşardy-da, gözlerini ýumup, yzky bir aýagy dynç alýança ýerinden gozganman durubererdi...

Bu sapar hem şeýle boldy.

Sersenbaý ata sütüniň aşagynda atdan düşüp çayhana girip gitdi. At agyr hokranyp, töweregine seretdi. Köprüniň aşagynda bir dalgыр sygyr sowukdan tüýleri hüžžeren göläni ýaltalyk bilen ýalaýardy. At oňa garap durup, içi gysdy. Pallady-da, gözlerini ýumdy.

Goja
Sersenbaý çayha-
nada oturyp kim-
leri synlaýar?

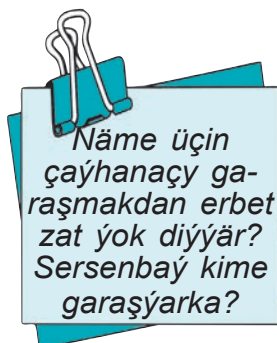
*Çayhanaçy
Sersenbaýa
nähili degişmeler
bilen ýüzlenýär?*

Sersenbaý ata ullakan gözleri synan aýnanyň öňüne geçip, çöke düşdi. Çayhana gurlany bári, şu ýer onuňkydy. Kimdir biri oturan bolsa-da, ol gelende oňa jaýyny berýär. Şu ýerden bazaryň ähli ýeri gowy görünýär, köprüden geçýän her bir adam onuň nazaryndan sypmaýar, hemmesi ýekän-ýekän gözden geçýär.

– Hä, Sersenbaý, amanlykmy? – diýip çayhanaçy çay getirip goýdy.

– Ýene gelipsiň-dä?

– Näme, saňa agyrlygym düşdümi?-diýip Sersenbaý ata hüňürdedi we güne saralan seýrek gaşlaryny çytdy.

*Näme üçin
çayhanaçy ga-
raşmakdan erbet
zat ýok diýýär?
Sersenbaý kime
garaşýarka?*

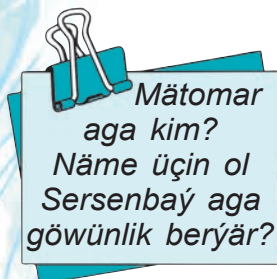
– Janykma. Saňa nebsim agyrandan aýdyp duryn. Garaşmakdan ýaman zat ýok. Sersenbaý ata jogap bermedi. Onuň bu gün göýä niýetine ýetjek ýaly keýpi kökdi, emma dostunyň sözüne bir hili göwni çökdü. Ilki: «Seniň näme işiň bar? çayyňy satsaňa» – diýjek hem boldy, ýöne dili barmady. Mätomar aganyň sözleri dogrudy. Oglundan gara hat gelenden soň, biçäre on ýyl garaşdy. Hatsyz, habarsyz aýaly perzent dagyny çekip, bütinleý tamam boldy. Özi bolsa, çöpe döndü.

Ahyry çydap bilmän, ýas tutdy. Güýmenjesi çayhanady.

Mätomar aganyň bu günki sözi hakykatdan hem dogrudy. «Nebsim agyrandan aýdýaryn...» Hakykatdan hem, onuň ýagdaýy gözgyny bol-sa?! Sersenbaý ata şeýdip oýlanan wagty ýüregini bir zat gymjylan ýaly boldy, dodaklary titräp, toprak ýaly saralan sakgaly dartyldy. Nämedir bir zat damagyna gelip dykyldy. Haýallap barýanyňy duýdy-da, gygyrdy:

– Akmak, garaşsam, saňa garaşýanmy? Saňa ezraýyldan başgasy höwesjeň däl! Nireden molla bolup galdyň, maňa öwreder ýaly?!

– Janykma, diýip Mätomar aga ýylgyrdy.

*Mätomar
aga kim?
Näme üçin ol
Sersenbaý aga
göwünlik berýär?*

– Her bazar ýüzüni görsem, ýüregim bulaşýan bolup galdy. Atyz-çillerde mallaryňy bakyp ýörseň bolmaýarmy? Seni gerek adamyň özi tapyp alýar. Ýene-de özüň bilýärsiň. Şu ýerde ýatanyňda-da maňa tapawudy ýok. Ýolda ýeke özüň, birden ölüp dagy galaýmagyn diýýän-dä, pähimsiz!

– Ölsen, gömer ýaly bir musulman tapylar-diýip, Sersenbaý ata özüni tutdy

– Senden hudaý saklasyn. Çaydan alyp galan-kependen hem alyp galar.

– Şeýle diýmeýäňmi? Al, täzeden demledim. Zäheriňe iç!

Mätomar aga täze demlenen çäýnekden çay guýup, ýoldaşyna uzatdy, adam az bolanlygy üçin özi hem ýanynda oturdy.

– Hiç gep, söz eşitmediñmi?-diýip Sersenbaý ata çyny bilen sorady.
– Eşiden bolsam, edil şol pursatda saña adam goýbererdim, eşitmedim diýdi.

Ara dymyşlyk düşdi. Mätomar aga özüni oñaýsyz duýup, içesi gelme-se hem hopurdadyp bir-iki gezek çay owurtlady. – Zebi nähili? Ýörmi?

– Gowy, – diýip Sersenbaý ata aýna tarapa bir seretdi.

– Bu gün zordan goýberdi. Şu yerik gaýtjagymy bilip, ýarygije aty meýdana kowup goýberipdir.

– Käyediñmi?-diýip Mätomar aga howatylanyp sorady.

– Yok, ol bagtygara hem kyn. Indi käyämok.

– Käyeme. Biçäräniñ senden başga kimi bar?

Käyämok. Ýöne... -diýip Sersenbaý ata birden kikir-kikir gülmäge başlady.

– Hä?-diýip Mätomar aga haýran boldy.

– Käyämok-da. Ýöne aty näme üçin kowup goýberýär? Pyýada bolsa hem gaýtjagymy bilýär-ä! Munuñ üstüne at üsgürenimi eşitse, ýanyma ylgap gelýär. Şeýle boljagyny bilip, kowup näme etjek?

– Hä, indi gaýgyrýar-da-diýip Mätomar aga hem gülmäge hereket etdi.

– Men gaýgyramokmy? Men hem ony gaýgyrýaryn.

Ýalnyzlyk ýaman. Muny özüñ hem bilýärsiñ. Emma alaç näme? Bu kyýamat karz. Karz bilen göre girjek däl. Düşünmegi gerek-dä. Ondan soñra...

– Essalamu aleýkum-m-m!...

Adamlar girdi. Söz bölündi. Mätomar aga ýerinden turdy.

Köp wagt geçmän, bazaryñ adatdaky aladasy, galmagaly başlandy. Çagalaryñ gykylyk-galmagaly, sygyr-göleleriñ molamagy bilen birlikde dellalaryñ «Ber, bereket bersini» goşulyp ýañyja asudalyk höküm süren takyr derýa bahar joşguny ýaly jan girdi.

Sersenbaý ata ýene-de aýna tarap seretdi. Köpriden ötüp geýänler edil düýe ýaly abşanaklardy. Şonda hem şeýle abşanaklap durdy... . Ogluny ugradanda hem, Haýdaralyny ugradanda hem.

Emma adamlar onda bir tarapa garap ýöräpdiler. Şolaryñ köpüsi şu köprüden gaýdyp geçmedi, biri öldi, biri dereksiz ýitdi. Oglundan ýarym ýyla çenli hiç hili habar gelmän, birden garahat geldi. Şonda ol mallary bilen Üzümlidedi. Goýunlary düzlügiñ aňyrky tarapyndaky otlary ýañyja niş uran tekizlige goýberip, özi opurylyp-opruly diñe diwarlary galan Daşgalanyñ aşagynda oturdady. Gün dik dogra gelende, günortanlyk etmekçi bolup, horjundan gurt alanyny bilýär,

*Zebi kim?
Mätomar
näme üçin ony
Sersenbaý aga-
dan sorady?*

*Haýdaraly
nirä gidýär?
Ol Sersenbaýa
nämäni amanat
berip gidýär?*

*Gafur kimin
ogly? Ol nirä
gidýär? Ejesi
näme üçin ag-
lap Sersenbaýyñ
ýanyna gelýär?*

oba tarapdan a'yal adamyň perýät edip aglany eşidildi. Aglaýanyň sesi gaýtalanyp şeýle bir gaty ýaňlanardy welin, Sersenbaý ata uçup düşdi. Yerinden turup, aşak garady. Saçlary ýaýlan bir a'yal düzlügi ýakalap, ýüzüni çeňňelläp gelyärdi. Sersenbaý ata ilki tanamady. Aşagrak düşdi. Şonda onuň howa reňk köýneginden tanady. Tanady-da, ýüregi şuw etdi. Zebi! Men bu ýerde, Zebi, haý!-diýdi-de aşak garap okduryldy.

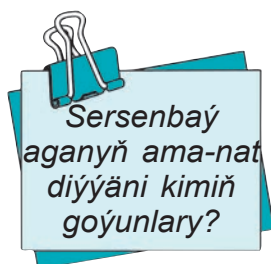
Zebi daýza ony görüp, özünü saklap bilmedi, möňňürüp göýberdi.

– Näme gygyryañ?! Näme boldy?-Sersenbaý ata onuň bileklerinden tutup silkeledi.

– Gapur... Gapurjan... Zebi daýza gepläp bilmedi, aglap duran ýerinde elindäki kagyzy ärine uzatdy.

Sersenbaý ata kiçijik gök kagyz bölegini görüp, hemmesine düşündi.

Mätomar aga hem oglundan şeýle hat alypdy... Sersenbaý ata haty okamady, el-aýagy buz ýaly bolup, duran ýerinde gatap galdy. Hudaý oňa bir perzent beripdi, ony hem köp gördi.

Sersenbaý aganyň ama-nat diýýäni kimiň goýunlary?

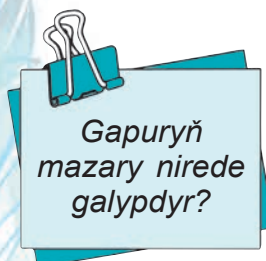
Haýdaraly bolsa, atasyndan bir aý soň gitdi-de, dereksiz ýitdi. Oglunyň ýoldaşyny özi etrap merkezine çenli ugrady. Ony ugradýan hiç kimi ýokdy. Gidilýän günü Haýdaraly eşek araba münüp, iki sany goýun getirdi. Şonda Gapurdan garahat gelenine ýyl bolupdy.

– Gardaş, şular sizde dursun, – diýip çekinjeňlik bilen aýtdy. – Kakam goýny gowy görerdi. Geleninde toý-poý ederdik... Eger kyn görmeseňiz...

– Bolýar, köşek diýdi Sersenbaý ata

– Süriniň içine goşup goýbererin kyn görüp oturasy iş ýok.

– Köprüniň üstünde edil ogluny ugradýandek Haýdaraly bilen hoşlaşyp duran ýerinde bütün bedeni titräp başlady.

Gapuryň mazary nirede galypdyr?

Aman bol! Köşek! – diýdi-de, ýaşlanan gözlerini görkezmezlik üçin aýalynyň nämedir salyp beren düwünçegini yüzüne tutup oňa uzatdy. – Al, daýzaň berdi.

– Sag bol. – Mümkinçiligi bolsa, Gapuryň mazaryny bir zyýarat edip gaýt. Stalingratda.

Gykylyk-galmagalyň içinde aýdylan bu sözi Haýdaraly eşitdimi, yokmy, Sersenbaý ata bilmedi, her niçikde bolsa, onuň başyny yrap, nämelerdir bir zat diýenini gördi.

Ine, muňa ýigrimi ýyldan geçip gitdi. Haýdaraly ne onuň ogluny baryp gördi, ne-de habar berdi. Taşlap giden iki sany goýny kyrkdan geçdi. Başga goýunlara goşulyp gitmesin, birden geläýse tapmak kyn bolar diýip, Sersenbaý ata hemmesiniň boýnuna gyzyl esgi daňyp çykdy. Emma ol gelmedi. Dirimi, ölümi-hiç kim bilmeýär. Sersenbaý atanyň barmadyk edarasy, soramadyk adamy galmady. Familiýasyny, adresini bilmänden soň, tapmak aňsatmy näme?

– Sersenbaý, gel indi, her tarapa baryp, özüni sergezdan etme diýip – ýoldaşlarynyň biri maslahat berdi.

– Şeýle jähennemden aman gaýdyp gelen adam bir wagtky iki goýny sorap gelermi?! Hudaýa şükür, dokçulyk. Goyun gerek bolsa, bazar doly. Sen go-wusy, bazara bar. Tanaýarsyň-a, diri bolsa, şu taýda bar bolsa, görnüş berer.

Bu sözi Sersenbaý ata makullady. Şondan bäri ba-zar bolsa sypdyrman gatnady. Başga günleri daglaryň eteginde, atyz-çillerde goýun bakyp ýörerdi. Halys ýadap, hepdäniň ahrynda öýüne gaýdardy. Başlyk birnäçe gezek: «Şunça işläniňiz bolar, dynjyňzy alyň. Indi ýaşlar işlesin»-diýdi, emma Sersenbaý ata muňa gulak asmady. Neneň gulak salsyn. Haýdaralynyň goýnuny barybir bakmaly ahry? Hiç kim tanamaýan adamyň sürüsini kim bakar? Baksa hem nähili bakar?

Ýöne garrylyk, garrylyk-da... Ozallar hepdeläp aýak üstünde dursa-da ýadamazdy, indi bolsa ýarym gün-de mejaly gaçýar, oturasy gelyär. Bir günü Üzümgülün depesinde ýadap otyrka, kenardan ok sesi eşidildi. Birden haýsydyr bir goýny ataýmasyn diýip, aşak düş-di. Ýolkalara çyrmaşan üzüm şahasynyň aşagynda dört-baş ýigit daşyň üstünde çüýşe goyup atyşýardy. Gojany görüp, biri söz atdy.

– Babaý, bu näme sülgüniň hemmesini atyp, duz-lap goýduňyzmy? Biri hem görnenok-la?

– Sülgün awy gyşda bolar-da, köşek. Aw awlama-ga geldiňizmi?

– Hawa, bir baş aýlanyp gelipdik. Şu tarapda sül-gün bolýar diýpdiler.

– Bolýar, örän köp bolýär, emma gyşda bolýar.

– Babaý! diýip ýolkanyň aşagynda oturan bir ýigit gygyrdy. – Hany, bäri geliň. biziň bilen, ynha, şundan bir içiň. Ýigit käsäni dolduryp, arak uzatdy.

– İçemok, köşek-diýip Sersenbaý ata ýylgyryp jogap berdi. Hiç wagt içen dälidirin.

– Bir içip görüň, diýip gyssady.

Soňra ol ýigit entirekläp onuň öňüne geldi. – Alyň...

– İçemok, köşek-diýip Sersenbaý ata käsäni itekledi. – Her näçe sözün bolsa aýt, eşideýin, emma içmeýärin.

– İçmese, atany zorlama! diýip tüpeň oklap oturanlaryň biri aýtdy.

– Bolmasa, özüm aldym-diýip ýigit käsäni başyna çekdi, ýeňine üfläp şeýle diýdi:

Eger sizde kimdir biriniň şeýle karzy bolsa nähili ýol tutardyňyz?

Matomar aga Sersenbaýa goýunlary nira tabşyrmagy maslahat berýär?

Eger siz şu oglanlaryň biri bolanyňyzda nähili ýol tutardyňyz?

Bu oglanlaryň edýanlerine siziň pikiriňiz nähili?

Babaý! Aw bir bahana bolup, dynç almak üçin bu ýere geldik. Goýunlardan birini satyň. Şu ýerde aňry-bäri edip gideliň.

Sersenbaý ata başyny aşak salyp, sesini çykarmady. Soňra bir geňsi ýylgyrdy:

– Haýp, köşek, satyp bilmeýärin. Meniňki däl. Oba barsaňyz, her bir öýden tapmagyňyz mümkin. Meniň özüm hem bererin. Bular amanat. Bolmasa, goyun sizden aýlansyn!

– Şeýlemi?

– Hawa, şeýle, köşek.

– Häzir özümüz birini tutup alsak, näme bolar diýip-ýigit ýyrşardy.

– Ol bolmaz. Amanat diýdim-ä, köşek.

– Örän gysganç ekeniňiz-dä! diýip- ýigit gaharlandy.

– Bir sany goyun adamdan eziz bolupmy? Ekber?

– Näme diýýäň? diýdi ýigitleriň biri.

– Ýör, birini tutup getireliň. Başlyga özümüz jogabyny bereris.

Ýigitler daş gala tarap ýola düşdüler.

– Duruň!-diýip Sersenbaý ata gygyrdy.

– Musulmanyň çagalarymysyňyz, meniňki däl, diýdim-ä! Bu goýunlaryň eýesi ýok. Uruşda dereksiz ýiten, ýigrimi ýyldan bäri bakyp ýörin... Ynsabyňyz barmy?

Ýigitler sakga durdy, soňra bir-birden yzyna gaýtdylar.

– Bagyşlaň ata, biz bilmedik diýdi olaryň biri.

Sersenbaý ata sesini çykarmady. Onuň reňkinde gan galmandy, dodaklary titreyärdi.

– Bagyşlaň, babaý!

Sersenbaý ata ýene dymdy. Soňra ýuwaş-ýuwaş gadam urup gala tarap ugrady.

Şu wakany Mätomar aga gürrüň edip berende, ol biraz oýlanyp, soňra şeýle diýdi:

– Gama batma, bir söz aýdaýyn.

– Näme?

– Gowusy, şu goýunlary kolhoza ber. Özüni gynama. Sende duranda näme bolýar, kolhozda duranda näme bolýar. Kolhoz näme ony iýjekmidi? Haýdaralyň gelse, gaýtaryp berer. Sersenbaý ata jogap bermedi. Ine, häzir hem ol bazara seredip oturan ýerinde, ýoldaşynyň şu beren maslahatyny ýadyna saldy, yöne näme etjegini bilenokdy. Gün edil depäne gelende bazaryň adamy seýrekleşdi. Diňe malyny satyp bilmedikler, bazary tomaşa etmäge gelenler galdy. Sersenbaý atanyň daňdankyn keýpi çaglygy ýogaldy: Haýdarala meňzeş bir adam hem duş gelmedi. «Dogrudanam öldümikä? – bu gokuly pikir gojanyň hyýalyňa geldi-de gorkup gitdi. – Ýok, munça ölüm bolmagy mümkin däl. Dereksiz gidenleriň köpçüligi geldi ahyry, onuň hem gelmegi mümkin. Toý etmekçidi. Bahana bilen men hem toý görerdim. Oňa toýy özüm edip bererdim...»

Ol şeýle hyýallar bilen-ýene birnäçe wagt oturdy. Bazar sowuldy. Hemme dargady diýen ýalydy. Naharhana tarapdan palawyň ysy gelip başlady. Emma goja jaýyndan gozganman oturyberdi.

– Sersenbaý!

Sersenbaý ata züne gelip, öwrüldi. Depesinde Mätomar aga durdy.

– Indi boldy. Meniň aýdanymy et. Bu ýörşüne çöpe dönüp gidýäň-ä.

Sersenbaý ata sesini çykarmady: Messisiniň gonjundan bir manat çykaryp, kiçijik okara oklady-da, ýerinden turdy.

– Gitjekmi? Palow bişirdim, iýip git.

– Indiki sapar. Sersenbaý krowatdan düşüp, işige tarap ugrady. – Hoş!

Meýdana çykyp, bir zat ýadyna düşen ýaly, yzyna gaýtdy.

– Dogrudanam, sen hem düşünmeseň?! Özüm alyp galdym, özüm, öz elim bilen yzyna gaýtarmagym zerur.

Mätomar aga jogap bermedi.

Diňe ýoldaşy çykyp gidende:

– Zebä salam aýt-diýmek bilen çäklendi

Gyraw basan at eýesini görüp, gulaklaryny keýertdi. Erkelenip, başyny bir-iki silkdi-de, basgançaga ýakynlaşdy. Sersenbaý ata eýere çaltlyk bilen münüp, atyň jylawuny eline aldy:

– Gitdik.

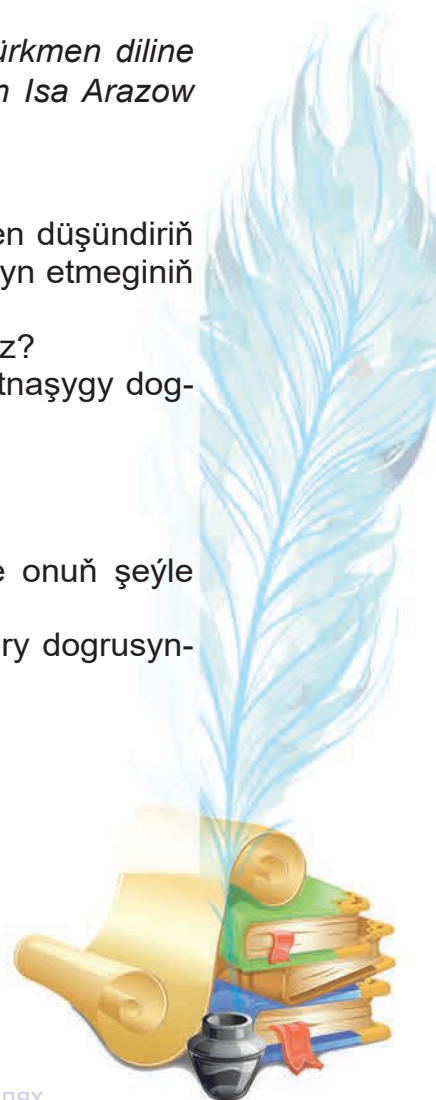
At tanyş ýoldan ýyndam ýorgalap gitdi. Onuň ýöreýşinde hem eýesiniň göwnündäki ýaly bir umyt bardy.

*Özbek dilinden türkmen diline
terjime eden Isa Arazow*

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Sersenbaý atanyň atynyň edýän hereketlerini sözüňiz bilen düşündiriň
2. Goja näçe wagtdan bäri çayhanada oturyp bazar tarapa syn etmeginiň sebäbini aýdyp beriň?
3. Gapur kim? Haýdaraly dogrusynda näme aýdyp bilersiňiz?
4. Üzümiň aşagynda oturan ýigitleriň goja bilen bolan aragatnaşygy dogrusynda siziň pikriňiz nähili?
5. Haýsy söz ýigitleri sakga duruzypdyr?
6. Zebi kim? Onuň ýagdaýyny teswirläp beriň?
7. Mätomar aga ýoldaşyna nähili maslahat beripdir?
8. Sersenbaý atanyň oňa beren jogaby nähili bolupdyr we onuň şeýle diýmeginiň sebäbi nämekä?
9. Halkymyzyň uruş ýyllaryndaky başdan geçiren kynçylyklary dogrusynda beýannama ýazyp geliň.

«Kyýamat karz» filminden siz okan bölümiňiziň parçasyna tomaşa ediň. Sersenbaý aga, Mätomar aga, Zebi daýza obrazlarynyň çeper eser we kinodaky tapawutly hem-de meňzeş taraplaryny tapyp, aşkdaky shemany dolduryň.

Topar 1

Sersenbaý ata	Eserde	Kinoda
Sözleýşi		
Daşky görnüşi		
Hereketleri		
Häsiyeti		

Topar 2

Mätomar aga	Eserde	Kinoda
Sözleýşi		
Daşky görnüşi		
Hereketleri		
Häsiyeti		

Topar 3

Zebi daýza	Eserde	Kinoda
Sözleýşi		
Daşky görnüşi		
Hereketleri		
Häsiyeti		

Goşmaça okamak üçin. Ölmes Umarbekowyň özbek häsiyetini açyp berýän ýene bir eseri – «Sowgat» hekaýasy bilen tanyşyp çykmagyňyzy tekliپ edýäris.

Omar Haýýam

(1408–1122)

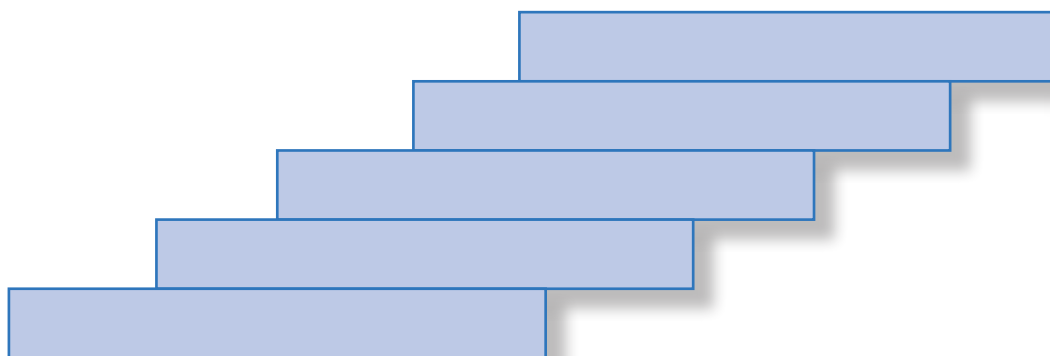

Gündogaryň meşhur şahyrlarynyň biri Omar Haýýamdyr. Onuň doly ady Kiýasiddin Abulfath Omar ibn Ybraýym Haýýam Nyşapurydyr. Omar Haýýam Nişapur, Balh, Mary, Buhara, Samarkant, Yspyhan ýaly şäherlerinde okap, bilim alýar we döwrüniň matematika, geometriýa, fizika, geografiýa, astronomiýa, filosofiýa, musulman, hukugy, Gurhan hakda taglymat, taryh, şeýle hem, arap, pars dilleri we edebiýaty boýunça uly alymy bolup ýetişipdir. Ömrüniň köp ýyllary Maryda geçipdir. Omar Haýýam öz zamanasynyň görnükli alymy hem-de parsatly şahyry bolupdyr. Dünýä edebiýatynda Omar Haýýam meşhur rubagyçy hökmünde tanalýar. Ol özüniň dünýä meşhur rubagylary bilen öz döwrüniň gabahat keşpini açyp görkezmegi başarypdyr. Şahyryň rubagylary бүтін Orta Aziýa edebiýatyna, şol sanda, türkmen klassyky edebiýatyna-da özüniň oňaly täsirini ýetiripdir.

Haýýam –
çadyrçy,
Nişapur –
şäheriň ady.

«Basgançak» oýuny. Omar Haýýamyň bilim alan ýurtlarynyň adyny basgançaklara jaýlaň!

*Omar Haýýam näme üçin adamzady ähli ýaradylan jandarlardan
ýokary goýýar?*

*Mahluk – yer yüzünde
yaşayan jandar
Zyýada – köp, artyk
Zyýnat – bezeg*

Adamzatdyr ähli mahlugyň başy,
Zyýadadyr onuň akylly, huşy,
Dünýä tegelegi bir ýüzük bolsa,
Ynsandyr bezegi-zyýnaty gaşy.

– diýen ideýany öňe sürüp, adamy iň ýokary, iň belent derejä ýetirýär.

RUBAGYLAR

*1. Rüstem Zal – Fer-
döwsiniň «Şanama»
eseriniň baş gahrymany*

Aň bilim ugrunda söý akyl – huşy,
Söýme bet kişini, ger tapsaň ýagşy,
Il-halka özüni söýdürjek bolsaň,
Hoş gylyk bol, bolma ulumsy kişi.

*2. Hatam – araplaryň
taý tiresinden bolup, sahy
adam bolanmyş, Gündo-
garda şalygyň simwoly*

Süňk-siňir, damaryň bar bolsa tende,
Bolmagyn durmuşda hiç kime bende,
Boýun egme duşmana, bolsa Rüstem zal,
Ýalynma, Hatam dek dost bolsa sende.

*3. Kes-adam diýen
manyda
4. agaç-6 km-e deň
bolan uzynlyk ölçegi
5. näkes-ýaramaz
gylykly adam*

Bilermiň horazlar her daňda- säher,
Gygyryp, zarynlap, gör näme diýer:
«Daňyň aýnasynda gördüm, ömrümden,
Bir gije geçdi sen, galdyň bihabar».

Dost tutun sen aňly hem dogry kesden,
Müň agaç daşda dur gylygy pesden,
Iç eger bilimli zäher berse-de,
Ýere dök derman-da ýetse näkesden⁵.

*6. Jemşit – Ferdöwsiniň
«Şanama» eserinde duş
gelyän gadymy patyşalar-
yň biriniň ady. Rowaýata
görä, Jemşidiň bir ajaýyp
jamy bolanmyş, şol jamyň
içinde, dünýäniň hemme
ýeri görnüp duranmyş.*

Jemşit Jamyn gözläp, jahany sökdük,
Gije-gündiz ýatman dünýäni dökdük,
Bildik jam waspyny, söylände ussat:
Ol özümüz eken – nahak jan çekdik.

At-abraý gazanmagy isleseň,
Söýülmegi ýüregiňde besleseň,
Jöhit, tersa, mömünleriň yzyndan,
Gybat etme, bir ýagşy at isleseň

Durmuş hem bagt üçin çalyşan akyl,
Her günde yüz gezek eýleýär nakyl:
«Şat geçir ömrüňi, ýorunja dälşiň,
Orlup, gögermersiň muny ýagşy bill!»

Ga'gy gamy hergiz başa getirme,
Hasrat çekip, la'ya batyp otyrma,
Kitapdan, gözelden, gülzardan geçme,
Şat geçir ömrüñ – gapyl ötürme.

Aşakdaky bendiň manysyna nähili düşüňärsiň?

Başarsañ, ynjytma hiç bir kimsäni,
Gazap odun ýakyp, berme nogsany,
Eger sen hemişe dynçlyk isleseň,
Ynjasaň-da, ynjytmagyn ynsany.

Jahana ýetsedi mendäki kuwwat,
Bu harap düzgüni ederdim berbat,
Ýañadan salardym şeýle bir dünýä,
Adamlar islegine ýeterdi aňsat.

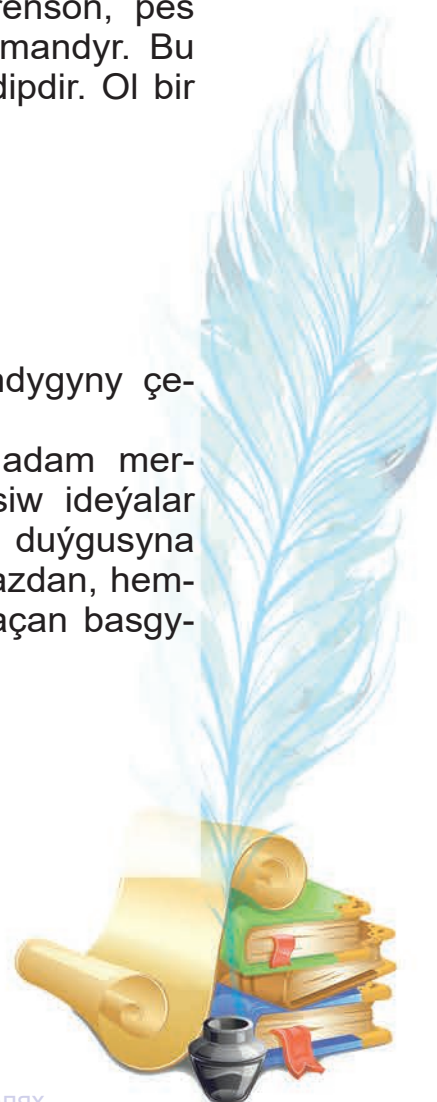
Omar Haýýamyň ýaşan döwri ençeme galagoply wakalar bilen doludyr. Tagt üstündäki dawalar, ýurt üstündäki söweşler, barly gatlaklaryň öz baýlyklaryny köpeltmek ugrundaky pyssy-pujurlyklarynyň barysy halk köpçüligi bolan garamaýaklaryň gün-güzeranyny has-da kynlaşdyrypdyr. Şeýle sosial deňsizlikleri gözi bilen görensoň, pes gatlakdaky adamlaryň halyna duýgudaşlyk bildirmän durmandyr. Bu durmuş hakykatyny öz rubagylarynda dogruçyl beýan edipdir. Ol bir rubagysybdä:

Her kime syrymdan gep aç a bilmen,
Gysga sözlüdirin, köp saçabilmen,
Aýdyp bilmeýärin hal-ahwalymy,
Gizlin syrlarym bar leb açabilmen –

diýmek bilen, dogry sözi üçin hem adamlaryň gynalýandygyny çekinmän aýdypdyr.

Şahyryň rubagylarynda ynsana bolan belent söýgi, adam mertebesi, dünýewi ýaşayyş, saz-söhbət... barada progressiw ideýalar öňe sürülýär. Omar Haýýamyň rubagylary gumanizm duýgusyna ýugrulandyr. Onuň pikiriçe, milletine, dini ynanjyna garamazdan, hemme adamlar deňdirler, bu barada olaryň mertebesi hiç haçan basgylanmaly däldir.

Jahana ýetsedi mendäki kuwwat,
Bu harap düzgüni ederdim berbat,
Ýañadan salardym şeýle bir dünýä,
Adamlar islegine ýeterdi aňsat -

diýip, şahyr öz döwründäki jemgyýetiň gurluňyndan, onuň «harap düzgünlerinden» zeýrenipdir. Ony «berbat etmegiň», ýykmagyň, onuň ýerine «adamlaryň islegine aňsat ýetýän dünýäsini ýañadan salmagyň» pikirini edipdir. Şahyr hakykat ýüzünde, muny başarmadyk hem bolsa, adamlara ruhy güýç berýän başga bir dünýäni- Poeziýa älemindäki «Rubagy» dünýäsini dikeltmegiň hötdesinden geldi. Bu «dünýä» ony dünýä ýüzünde meşhur etdi. Omar Haýýamyň rubagylary dünýä dilleriniň köpüsinde höwes bilen okalýar. Berdi Kerbabayew, Rahman Rejepow, Baýmuhammet Ahundow, Annaly Berdiýew ýaly belli ýazyjylar, edebiýatçylar Omar Haýýamyň rubagylarynyň köpüsini türkmen diline terjime etdiler.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Rubagylary analiz ediň.
2. Goşguda duşýan sözlükler bilen işleşiň.
3. Goşgudaky bentleriň manysy barada pikir alyşyň.

Goşmaça okamak üçin.

Gurbannazar Ezizowyň «Omar Haýýam» goşgusyny öwreniň.

Biz şahyrymyzyň durmuş ýoly bilen tanyşýarys. Sizde hem şahyr bolmaklyga höwes barmy?

Ykbal Mürze

(1967)

Özbekistanyň halk şahyry Ykbal Mürze 1967-nji ýylyň 1-nji maýynda Fergana welaýatynyň Bagdad etrabynyň Goşdegirmen obasynda dünýä inýär. 1974-nji ýyly etrapdaky 19-njy orta mekdebe okuwa baryp, 1984-nji ýylda mekdebi altyn medal bilen gutarýar. Şol ýyly Fergana Döwlet institutyna (häzirki FarDU-niň) Özbek dili we edebiýaty fakultetine okuwa girýär. 1991-nji ýyly instituty üstünlikli tamamlýar. Şahyryň döredijilik tematikasy örän baý. Onuň «Özbek bilen türkmeniň», «Menidiýseň», «Elli birinji gala», «Şawkat Rahman», «Hijran», «Miras», «Şahyr» ýaly sygyrlary Ykbal Mürzäniň şahyrçylyk

ussatlygynyň beýikliginden habar berýän gözel lirikasynyň ajaýyp nusgasydyr. Onuň goşgularyny G. Welbegow türkmen diline terjime etdi. Ol «Goşgular» ady bilen «Özbekistan» neşirýatynda neşir edildi.

Aşakdaky ýumuş bilen işleşiň!

ENE TOPRAK

Pir-ussatlaň danalaryň bişigi sen,
Nagşbentler tapan jennet işigi sen,
Diriligiň, mukamy hem şygary sen,
Sen ezizsiň, mukaddessiň, eý, sejdegäh,
Özbekistan, ata mekan, ene toprak!

Ýüregimde tulparlaryň dükürdisi,
Haýsy ýurduň bardyr beýik Teýmirleri?
Ýalynlardan aman çykan Semurglary,
Sen ezizsiň, mukaddessiň, eý, seždegäh,
Özbekistan, ata mekan, ene toprak!

Kimleriňdir kükreginde tumar bolduň,
Kimleriňdir kirpiginde gubar bolduň,
Kāmahallar mert oglana humar bolduň,
Sen ezizsiň, mukaddessiň, eý, sejdegäh,
Özbekistan, ata mekan, ene toprak!

Asyl perzent mirasyny saklan bolsun,
Azat ilin arzuwlary asman bolsun,
Babalarym adyn aýtsam dessan bolsun,
Sen ezizsin, mukaddessin ey seždegah,
Özbekistan, ata mekan, ene toprak!

Ykbal Mürze «Ene toprak» goşgusynda özüniň ýaşayan watanyň topdagyny diriligiň nyşany diýip atlandyrýar. Toprakdan tapan jennedini taryplaýar. Bu watanda eziz ynsanlaryň şu toprakda, şu watanda doglup, onuň hasyldarlygyna, gahrymanlaryna bolan çäksiz mährini açylyp görkezilýär. Her bir ýurduň özüniň buýsanýan gahrymanlary bardygyny, olaryň edermenligi, mertligi bilen buýsanýanlygyny, watan, topraga bolan beýik söýgüsini goşgusy arkaly beýan edipdir. Bu goşguda watanyň azatlygy, asudalygy, üçin gahrymançylyk görkezen birnäçe taryhy şahslaryň hem adyna gowy sözler aýdylýar. Şahyrymyz ýurdumyzda şeýle gahryman şahslaryň barlygyna diýseň buýsanýar. Şunuň ýaly jennet mekan watanyna bolan ýüregindäki çäksiz söýgüni ata mekan, ene toprak diýip atlandyrypdyr.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Şahyr bu goşguda watany kimlere deňeýär?
2. Ata mekan, ene toprak diýlende nämä düşüňärsiňiz?
3. Goşgy boýunça düşüňäni gürüň beriň.

NOWRUZ GOŞGUSY

Bahary bilmeýän illeri gördüm.
Ýeke gül ösmeýän ýerleri gördüm.
Diňe seni küýsöp gelipdir Nowruz,
Aýaňa göz sylsam, daýhanym, ýurdum.
Aýlanaýyn saňa, bagbanym ýurdum.

*Bu goşguda
şahyr nāmeleri
aýtmak
isläpdir?*

Gümmürmama kakdy asmanda deprek,
Janlandyrdy bu gün, oýnady toprak,
Kökleriň suratyn çyzýandyr çakmak,
Aýaňa göz sylsam, daýhanym, ýurdum
Aýlanaýyn saňa, bagbanym ýurdum.

Myhmany çagyryýar sümelekleriň,
Gyzlaryň görkezýär gözelliglerin,
Bagta köpri bolýar üstünlikleriň,
Aýaňa göz sylsam, daýhanym, ýurdum
Aýlanaýyn saňa, bagbanym ýurdum.

Eý, eli gabaran, göwni ýumşak il,
Güneşe garalan, ýüregi ak il,
Omyň, diýip duran dilegi päk il,
Aýaňa göz sylsam, daýhanyň, ýurdum.
Aýlanaýyn saňa, bagbanym ýurdum.

Aýaňa göz sal-
sam diýende,
şahyr daýhanyň
namesini açyp
bermekisläpdir?

Mukaddes ýeriň bar, päk asmanyň bar,
Söýenen dagyň bar, kalpda iman bar,
Uly bagystanda beýik bagban bar,
Aýaňa göz sylsam, daýhanyň, ýurdum.
Aýlanaýyn saňa, bagbanym ýurdum.

Şahyrymyz bu goşgusynda milli baýramlarymyz bolan nowruz barada söz açýlar. Ýurdumyza bahar gelende daýhanyň, bagbanyň, ähli halkyň şatlygy açylyp görkezilýär. Bu goşguda tebigat hadysalary bilen gözelleşen setirler hem gabat gelýär. Nowruz baýramynda bişirilýän tagamlar barada birnäçe maglumatlar berilýär. Esasan hem ýurdumyzda asuda erkin, şadyýan ýaşap zähmet çekip, öz zähmetimiziň rahatyny görýänligimizi taryplaýar. Goşguda watana, halkyna, onda ýaşayan ynsanlara bolan söýgüsi görkezilýär.

Surat bilen işleşiň! Şahyryň goşgusynda wasp edilen sözler suratda öz beýanyňy tapýarmy?

Geliň, alyp maslahatlaşalyň!

1. Şahyryň «Bahary bilmeýän illeri gördüm» diýmeginiň sebäbi nämekä?
2. Jennet mekan ýeri Nowruz ýaly baýramy bolan ýurdumyz hakynda nämeleri aýdyp bilersiňiz?
3. Nowruzyň esasy tagamy bolan semeniniň (sümelegiň) gelip çykyşy barada kim näme bilýär?

4. Beýik söz ussady Magtymguly-Pyragy «Altmyş ýaşda Nowruz günü, luw ýyly Turdy ajal ýolyn tusdy atamyň» diýýär. Eger şahyr şeýle diýýän bolsa Nowruz barada ýene nämeleri aýtmak bolar?
5. Ýurdumyzy bagy-bossana aýlandyrýan janypkeş daýhanlaryň we bagbanlaryň çekýän zähmetini taryp ediň.
6. Watanymyz hem-de döwletimiziň öňündäki biziň borçlarymyz nämeden ybarat?
7. Şygry labyzly okaň, her bendini analiz ediň we ýat tutuň?

Goşmaça okamak üçin. Ykbal Mürze «Goşgular ýygyndysy»ny okaň.

Biz ýazyjy bilen tanyşýarys: Onuň ýazan eserleri we durmuş ýoluny öwrenýäris.

Anton Pawlowiç Çehow

(1860–1904)

Meşhur rus ýazyjysy Anton Pawlowiç Çehow 1860-njy ýylyň 29-njy ýanwarynda Rossiýanyň Tagonrog şäherinde dogulýar. Durmuş derejesi babatda aýdylanda, Anton gurgun maşgalada dünýä inipdir. Onuň Tagonrogda köke-süýji satýan dükany bolupdyr. Onuň kakasy söwda bilen içgin gyzyklanýan adam bolmandyr. Ol wagtynyň köpüsini ybadathana gulluklaryna gatnamaga, senaly aýdymlyry aýtmaga we dürli jemgyýetçilik işlerine sarp edipdir. Çehowlaryň öýünde patriarhal durmuş höküm sürüpdür. Çagalar şeýle bir berk tutulypdyr. Kiçijik Antonjygyň kakasynyň agyr şarpygyndan awunmaly bolýan pursady az bolmandyr. Bihepbelik Işýakmazlyk etmäge maşgalada hiç kime ýol berilmändir. Pawel Ýegorwiçiň çagalary, gimnaziýadaky okuwdan daşary häli-şindi, kakalaryna derek dükanda oturyr, söwdany ýöretmeli bolupdyrlar. Bu bolsa, elbetde, olaryň öz wagtlaryny dolulygyna okuwa sarp etmeklerinde päsgel berýän ilkinji ýagdaýy bolupdyr. Agşamlaryna hor bolup aýdym aýdypdyrlar. Kakasy skripka çalmaga we aýdym aýtmaga örän ezber bolupdyr.

Çehowyň prozasy we dramasy dünýä edebiýatynyň ösmegine täsir edipdir. Çehowyň döp-dessurlary, Özbek edebiýatynda real hekaýa dö-

remeginde we Abdulla Kadyry, Çolpan, Abdulla Kahhor hekaýalarynyň kemala gelmeginde-de möhüm rol oýnapdyr. Çehowyň iň gowy proza eserleri we goşgulary özbek diline terjime edildi. Meşhur pýesalarynyň hemmesi özbek we rus teatrlarynda sahnalaşdyryldy. 1904-nji ýylyň iýunynda Germaniýada wepat edýär.

Pikirleniň we ýazyň!

Durmuş derejesi: _____
 Okan ýerleri: _____
 Onuň eserleri: _____
 Özbek edebiýaty bilen
 baglanyşygy: _____

Ýazyjy bu «Inçe we Ýogyn» hekaýasyndaky wakalary haýsy döwre maslaşdyryp ýazdyka?

ÝOGYN BILEN INÇE HEKAÝASY

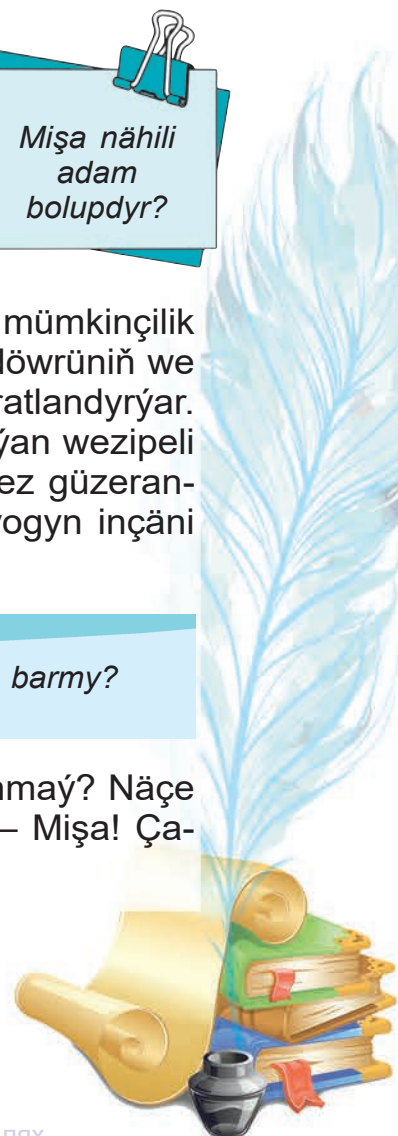
«Ýogyn bilen inçe» hekaýasynda ýazyjy öz ýaşan döwründäki jemgyýetçilik durmuşy, onuň orta çykaran adamlary, olaryň eýeleýän gatlaklary we bu gatlaklaryň özara gatnaşygy barada gyzykly gürrüň berýär.

Çehowa ussatlyk getiren çeperçilik ussularyny biride, onuň hekaýalarda we powestlerde, şol sanda drama eserlerinde wakalary daşyndan gürrüň bermek arkaly hekaýasynda-da, «Ýogyn bilen inçede-de», «Gijigen günler», «Ülje bagy» ýaly powestlerinde-de aýdyň duýulýar. Şeýle usul okyjynyň özüniň okan eseri, tanyş bolan wakalary esasynda çuňdan pikirlenmegine we özi üçin kân-kân durmuş açyşlaryny etmegine mümkinçilik berýär. «Ýogyn bilen inçe» hekaýasynda awtor öz ýaşan döwriň we jemgyýetiniň adamlaryny, olaryň özara gatnaşygyny suratlandyrýar. Ýogyn adam, awtoryň atlandyryşy ýaly, Mişa gurgun ýaşaýan wezipeli adam, inçe adam – Porfiriý ýönekeý gullukda, ýeter-ýetmez güzeranda ýaşaýan adam. Ikisi wokzalda duşuşýarlar. Ilki bilen ýogyn inçäni tanaýar.

Mişa nähili adam bolupdyr?

Mişa bilen Porfiriý nähili dost bolupdyr? Siziň hem dostuňyz barmy?

– Porfiriý – diýip, inçäni gören ýogyn seslendi. – Bu senmaý? Näçe gyş tomus geçipdir! Taňrym! – diýip, kiçijik agzyny açdy. – Mişa! Çagalyk dostum! Sen nireden çykaýdyň?

Anton Çehowyň ýene bir gülkünç, hem pikir-lendirýän eseri – «Lat-ta» hekaýasyny oka-magy tekliپ edýäris.

Şular ýaly ýakymly duşuşykdan soň, inçe ýogyny öz maşgalasy, ogly bilen tanyşdyrýar, öz ýeter-ýetmez güzeranyndan, pes halky işinden zeýrenýär. Soňra dostunyň işi durmuşy bilen gyzyklanýar. Ýogynyň gizlin geňeşli derejesine çenli ösüp ýetişendigini öz ýolbaşçysy bolup işlejekdigini eşidip ol durşy bilen sadyk hyzmatkäre öwrülip oňa ýaranjaklyk edip başlaýar. Ýogyna onuň bu häsiýetleri ýaramansoň, ol dostunyň elini gysyp tiz hoşlaşýar. Emma inçe welin, maşgalasy bilen birlikde oňa baş egip galýar.

«ÝOGYN WE INÇE» HEKAÝASY BARADA

Bu göwrüm taýdan şeýle kiçijik hekaýada Çehow durmuşda käbir adamlaryň ýokary çinli adamlara öz dostydygyna ýa-da ýat adamdygyna garamazdan sadyklyk bilen ýaraňjaklyk etmek olardan gorkmak we hatda бүтин maşgala agzalarynyň şu hili boýun egmäge mejbur etmek ýaly häsiýetleriniň bardygyny görkezýär. Ýazyjy bu ýerde satiriki häsiýetli çeper ulaltmany ulanyp bu pursatlary şeýle suratlandyrýar:

Bu hekaýada ýazyjy kimleriň mätäçligini açyp görkezýär?

Inçäniň ýüzi birdenkä ak tam bolup, daş ýaly doňdy. Ýöne tiz wagtdan onuň ýüzi agzyny giň açyp ýylgyrmagyndan ýaňa ähli ýana gyşarlyp gitdi. Onuň ýüzi yüz-gözünden nur dökülip durana döndi. Onuň özi ýaýaplady, ýapjardy, бүкүldi... onuň çemedany ýüpleri we kardonjyklary hem ýaýaplady, ýapjardy, бүкүldi... Bu hekaýada ýazyjy garyplygyň mätäçligiň adamy kyn güne salyp ony özi bilen deň adamlaryň öňünde-de, özünden pes derejeli adamlaryň öňünde-de ýaýaplamaga, kiçelmäge mejbur edýändigini barada aýdýar. Elbetde ýazyjy öz suratlandyrýan wakalary arkaly berjek bolýan pikirlerini özi

teswirläp oturmasa-da onuň galam ýöredişinden bu hili ýagdaýynyň sebäpkäriniň adamyň ýaşayan jemgyýetçiligini aňladasy gelýändigini anyk duýmak bolýar. Çehow bu ýerde, öňünden däp bolup gelişi ýaly, ýaraňjaňlygyň ýaramaz däpdigini tekrarlap şeýle häsiýetleri bar adamlary tankytlamakçy bolanokda, gaýta ýaraňjakly häsiýeti arkaly, şeýle adamyň durmuşy tragediýasyny, şowsuzlygyny açyp görkezýär. Yap-ýaňyja öz çagalyk dosty hökmünde deň derejede gepleşip, degişip-gülüşip duran adamynyň indiden beýläk öz ýolbaşçysy bolup işlejek adamdygyny bilensoň, inçede bir hili ejizlik, naýynjarlyk, nalajedeýinlik peýda bolýar.

Ähli eserlerinde bolşy ýaly, Çehowyň bu eserinde hem ynsanyň iň gymmatly baýlykdyygy oňa örän aýawly çemeleşmelidigi baradaky pikirler öňe sürülýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. «Ýogyn bilen Inçe» atly hekaýada nähili häsiýetler açylyp görkezilýär?
2. Inçäniň ýogyna bolan gatnaşyklarynda ynsan häsiýetleriniň haýsylary açylyp görkezilýär?
3. Inçäniň hasiýetlerine pikiriňizi ýazma görnüşde ýazyň!

Hekaýanyň Özbekistan halk artisti Amin Turdiyew okan audio wariantyny diňläň.

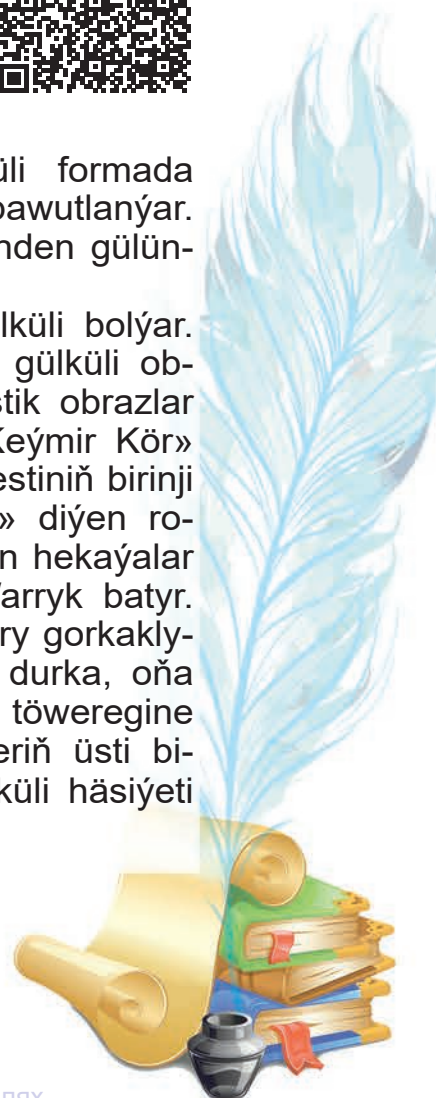

Nazary maglumat: Satira we ýumar hakynda düşünje. Çeper eserde detal

Satiriki obraz – satirada-da adam häsiýeti gülküli formada suratlandyrylýar. Ýöne ol gülki ýumaristik gülküden tapawutlanýar. Satira-gahrymanyň häsiýetiniň otrisatel taraplarynyň üstünden gülünýän gaharly, awyly gülküdür.

Ýumaristik obraz – käbir adamlaryň asyl boluşy gülküli bolýar. Ýazyjy şonuň ýaly adamlaryň gylyk-häsiýetini, boluşyny gülküli obrazda jemläp görkezýär. Ýumoristik gülki arkaly ýumoristik obrazlar döredilýär. Kemine drammasynda Keminäniň obrazy, «Keýmir Kör» pýesasynyndaky Warryk Batyryň obrazy, «Bagtly ýigit» powestiniň birinji ýarymynda Annagulynyň obrazy, «Kopetdagyň eteginde» diýen romandaky Wüşiniň obrazy, N. Saryhanowyň «Giýew» diýen hekaýalar toparyndaky Hangeldiniň obrazy ýumoristik obrazdyr. Warryk batyr. Onuň uly gürlmegi, aslynda özi gorkak bolsada, başgalary gorkaklykda aýyplamagy, ýesir düşen bir eýran nökerini saklap durka, oňa haýbat atmagy, emma ýesiriň her bir hereketinde gorkup töweregine ýaltaklap titremegi we şuna meňzeşler gülküli hereketleriň üsti bilen onuň gülküli häsiýeti ýüze çykarýar. Şonuň ýaly gülküli häsiýeti görkezýän obraza ýumoristik obraz diýilýär.

ЎАҲЫР НУСҒАЛАРЫ

Biz siziñ bilen XIX asyr edebiýatynyñ görnükli wekili şahyr Kemine bilen tanyşýarys

Mämmetweli Kemine

(1770–1840)

Kemine türkmen klassiki edebiýatynyñ halypasy bolan beýik Magtymgulynyñ şägirdi hem onuñ ideýalaryny dowam etdirijidir. Kemine XIX asyr türkmen jemgyýetinde « adamzatdan ýüz görmän, ýagşa ýagşy, ýamana hem ýaman» diýen ajaýyp söz ussadydyr. Onuñ eserleri özüniñ sadalygy, çuňňur ideýalylygy, hakyky lirizimi we ötgür ýumory bilen tapawutlanýar. Keminäniñ poeziýasy şatlyk, umytlylyk, saglyk, gülki alamatydyr. Şahyr Gurbanbagt diýen gyza öýlenýär. Ol aýaly bilen 29-ýyl bile ýaşaýar.

Ondan iki ogly bolýar. Allaýar we Hudaýar. Şahyr bu barada özüniñ «Barynda» diýen goşgusyny ýazýar. Şahyryñ birnäçe goşgulary bize ýetip gelipdi. Olardan: «Zülpüň», «Içmek», «Derdiñden», «Gelinler», «Meñzär», «Beýle», «Bir tüýsli», «Kazym», ... ýaly goşgularydyr. Kemine şorta söze örän baý bolupdyr. Onuñ adyna halk arasynda birnäçe şorta sözler aýdylýär. Oña mysal edip: «Ýylyñ näme», «Nahara bismylla gutardy», «Palta gözleginde», «Basym tazy bolar»... we şuňa meñzeşler. Satira baý bolan şahyrymyz Kemine 1840-njy ýylda aradan çykýar. Ol aradan çykan bolsa-da, onuñ ajaýyp döredijiligi biziñ aramyzda ýaşaýar.

HALAL GEZER

Dünyä bir bimesrep jaýdyr,
Haram gezer, halal gezer;
Mal eýesi pylan baýdyr,
Adam ornuna mal gezer.

Şerigaty bilseñ dogry,
Aýtmasañ, bolduguñ ogry,
Kazy egri, müfti egri,
Elip ornuna dal gezer.

*Elip, Dal –
arap elipbiýiniñ
harplary*

Galypdyr kelamyň sözi,
Kör begenmez gören gözi,
Pir bolar şeytanyň özi,
Sopular hem haýal gezer.

Sena bolmaz subhy-şamda,
Til-gybatda, gulak-tamda,
Kemine diýr, şu eýýamda,
Sogap ornuna kal gezer.

Sogap-
diýende nämä
düşünýärsiňiz?

Bu goşguda şahyrymyz Kemine dünýa bir giň saraýdyr, haramda, halalda, ogryda, dogryda, egride, şeytanda, gezer diýip taryplaýar. Şahyr hakykatdan-da, durmuşda gabat gelyän hakykaty açypdyr. Bu ugurlaryň gowusyny özünde jemläp saýlap alanlar adalatly, tertip-düzgünli, arassa gybatdan daşdaky ynsanlardyr diýip belleýär. Başarsaň ýagşylyk edip, sogap gazanmak meselesi goşguda aýdylyp geçilýär.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Goşgyny labyzly okaň.
2. Şygryň her bir bendini analiz ediň.
3. Satirik şahyr Kemine barada ýene nämeleri bilýärsiňiz?

Özbaşdak okamak üçin Keminäniň Garyplyk goşgusyny okamagy teklipl edýäris

Seýitnazar Seýdi (1775–1836)

Seýdi (hakyky ady Seýitnazar) ärsary türkmenlerinden Habyp hojanyň ogludyr. Ol takmyndan 1775-nji ýylda häzirki Garabekewül etrabyňyň Lamma obasynda eneden dogulýar. Onuň kakasyna Habyp hoja diýer ekenler, ejesine Göwherşat diýipdirler. Seýdi ilki oba mekdebinde, soňra Hywadaky «Şirgazy» medresesinde okaýar. Ol Hatyja atly gyza öýlenýär. Onuň «Gal indi», «Goşa pudagym» ýaly goşgulary özüniň maşgalasy barada köp maglumat berýär. «Görülsin indi», «Goçaklar», «Lebap içre», «Baraýly begler», «Gal indi», «Dönmenem begler», «Baraýlyň», «Gördüm owadan», «Garasaç», «Soltan hatyja», «Näzli han, saňa», «Gel Arzygül görüşeli», «Habar ber, gardaşym»,

«Zelilim» ýaly goşgulardyr. Şahyr dostluk, söýgi temasynda birnäçe goşgular döredipdir. Oňa mysal edip «Gel Arzygöl görşeli», «Gördüm owadan», «Garasaç», «Näzli han saňa», «Soltan Hatyja», «Saňa», «Habar ber, gardaşym», «Zelilim», we şuna meňzeş şygrylaryny görkezmek bolar. Şahyr 1836-njy ýylda aradan çykýar.

Aşakdaky keteklere şahyryň dostluk, söýgi temasynda ýazan goşgularyny ýerleşdiriň!

HARAP EDER

Çaparman algyr ýigidi,
Ahyr galla harap eder.
Çyra ýanmaz gök ýüzünde,
Degse, gülle harap eder.

Baryssaň mert bilen baryş,
Namartlardan bitmez her iş,
Neri ýörüş, aty ýaryş,
Uzak pelle harap eder.

Almak üçün il gezer pir,
Ýyl-ýyldan nebsi güýç getir,
Her ýetenler: «Sopy men» diýr,
Gury selle harap eder.

Tebibiň bolmasa duçar,
Niçik şypa tapar bimar,
Hassa galyp biygtyýar –
Awy berip harap eder.

Ýagşynyň bolmaz hormaty,
Ýamanyň artar kuwwaty,
Seýdi diýer, şerigaty
Niçe molla harap eder.

*Mert bilen
namardyň
arasynnda nähili
tapawut bar?*

*Tebip bi-
len lukmanyň
(doktoryň)
arasynnda nähili
tapawut bar?*

Seýitnazar Seýdi bu goşgusynda mertlik, namartlyk, agzybirlik, barasynda söz açýar. Bu goşguda ýyl-ýyldan nebis haltasy öňüne düşen, molla-müftileriň hereketini ýazgarýar. Adamlaryň merdi bilen aragatnaşyk saklamalydygyny açyp görkezýär. Goşy setirlerinde ýagşy,

kömege mätäç, hor ynsanlaryň halyndan habar almaklygy, agzybir bolmaklygy nygtaýar.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Seýdiniň ýaşan döwri nähili bolupdyr?
2. Goşguda şahyr esasan haýsy pikirleri öňe sürüpdir?
3. Goşguda biziň günlerimize gabat gelyän setirler barmy?

Topar bolup işleýäris

Şahyrlaryň goşgularynyň meňzeşligi we aýratynlygyny tapyň!

Nazary maglumat: Goşgy düzüliş formalary. Lirika, gazal, mesnewi.

Gazal – mesnewidäki yaly gazalyň hem her bendi iki setirden ybaratdyr. Emma onuň kapyýalaşmak kadasy başga hilidir. Galan bentleriň bolsa ikinji setirleribirinji bendiň setirleri bilen kapyýalaşyp, birinji setirleri kapyýasyz gelyärler. Gazal formasynda Gündogar edebiýatynyň Rudaky, Hafyz, Nowaýy, Nizamy, Fizuly ýaly beýik şahyrlary köp eserler döredipdir. Bu goşgy düzüliş formasy-da iki setirden ybaratdyr. Gazal kapyýalaşyşy boýunça mesnewiden tapawutlanýar. Gazalyň birinji bendi özara (aa) kapyýalaşýar, emma soňky bentleriň birinji setiri boş, ikinji setiri bolsa birinji bent bilen kapyýalaşýar (ba, wa).

Ikileme (mesnewi) – «Mesnewi» arap sözi bolup, ol türkmençe ikileme diýmekdir. Mesnewi her bendi özara kapyýalaşýan (aa, bb) iki setirden ybarat bolan goşgy formasydyr.

Ikileme (mesnewi) goşgy formasynda köplenç uly sýujetli eserler ýazylýar

Şihada Selim

Müsür ýazyjysy

GÖRER GÖZÜŇ GYMMATY

Nowella

Göýä diýersiň, oba boşap galan ýalydy. Altyn Aý bolsa, al-asmandan garyp-gasarlaryň ýere ýelmeşip oturan tamkepbelerine nur saçyp durdy. Tamkepbeleriň eýeleri alada-azapdan ýüki ýetik günleriň biri-birinden arasyny üzýän agyr uka batypdylar. Diňe

ga'gy-gama basdyran agyr aladanyň aşagynda galan bendeler o'yady.

Tamkepbeleriň birinde, mekgejowen palaçlarynyň üstünde iki sany çaga gyslyşypjyk ýatyrdy. Olaryň gapdaljygynda bolsa, gara ýeri ýasadyp, adatça guşlardanam ir oýanan, adamsydyr çagalarynyň, işikdäki sygryň aladasy bilen uzakly gününü gydyrdanyp geçirýän jepakeş aýal elini ýüzüne tutyp ýatyrdy. Ol diňe halys ysgyndan gaçyp endam-jany syrkyrap ugranda uklap galýardy.

Onuň öňüne nähilidir bir duman örtülip, gözünüň ümüzlöp ugranyňy ilkinji gezek duýaly bəri dört aý geçdi. Duman gitdigiçe goýaldy, ol indi öz çagalaryny başga çagalardan, öz ärini beýleki erkeklerden tapawutlandyryp bilmän ugrady... Görgüli, derdine derman agtaryp nämeler etmedi! Hiçsinden delalat bolmady. Ýokardakam onuň derdini dep etmedi. Görer gözümü gaýtarar diýip, alla biderek ýalbaran eken. Perwerdigäriň öňünde onuň hiç hili ýazygy ýok, ol onuň öz ýaradan ter çemenleri ýaly päkize ahyryn! Keseki ýigitlere göz güldürmändi, gaş kakyp, erkekleriň ýüregine ot oklamandy, kişä bahylçylyk bilen bakmandy.

Eýsem, günä işe, gabahat pişä gönükmedik gözler gözbaşy gömlen çeşme deýin gurap galybirmi.

Gözleri oňa sygyr sagmak, şähre gidip süýt satmak, dolanyp gelip, meýdana, adamsynyň yzyndan öýlänlik eltmek hemem gijäniň ýaryna çenli öleni-galanyny bilmän işlemek üçin gerekdi. Gündizki surnamadan soň, agşamlyk bileje oturyp dynç almaga gelen adamsyny görmekden, oguljygyny, goňşy oglanjyklaryň hemmesi bilen urşyp çykan, dawa tapsa gözi açylýan garagoljasyny görmekden, görki-görmegi şäherde gabat gelen, aý yüzli gözelleriniňkä bäs edýän gyzjagyzyňa guwanmaktan... mahrum bolsa, onda oňa bu ýagty jahanda näme galýar? Ol öz-özüne şu sowaly berip, her gezegem göz-ýaşa gark bolýardy.

Gök asman, yaşyl berges geýnene meýdanlar... Eýsem, indi bular onuň gözünü hiç haçan dokundurmazmy? Ähli ynsanlaryň göz guwanjy günem ondan gizlenermi?.. Aýam, ýyldyzlaram görme yokmy?.

Eýsem, adamsy Ahmet näderka? Ol ondan kör haýrandan yüz öwürmezmi? Oňa gün-güzerany dolandymaga kömekçi gerek ahyryn.

Çagalary, çagajyklary näder? Özi töwereгинi sermenip otyrka, ol olary nädip ulaldar?

Çagalaryň ejesiniň gâzüniň öňüniň tutulyp, başlanyna näçe aý boldyka? Ol näme üçin wagtynda doktra görünmedikä?

Bu ýerde ýazygy zenanyň iç gepletmelerini nähili beýan edipdir?

Pulsuz bejerýän göz doktry barada olara kim maslahat berýär?

1. Tanta – Niliň deňze guýan yerinde yerleşen şäher.

Bu pikirleri indi oña dōrt ay bāri rahat bere-nokdy. Hasaneyn daýy pulsyz bejerýān göz doktory hakda gürrüñ berende, umyt uçgunjygy ýlpyldap gitdi. Ol şo gijāni bagtdan melul bolup, kumuş bileziklerini satyp, keramatlylara bagyş etmegiñ arzuwyna çümüp geçirdi; ol indi basjak ýerini görmān, eli bilen sermāp ýörmez, goñşularam yzyndan pyşyrdaşmalaryny goýarlar. Gaýgy-gam buludy dargar, oña ýene güneş gülüp bakar.

Wraç oña nirā barmagy masla-hat berýār?

Daýzasy ony ir bilen doktoryñka eltdi. Gursagy umytdan püre-pür nāsag wraçyñ lowurdap duran enjamlardan doly otagyna ātledi. Wraç ony gözden geçirip, nāhilidir bir düşnüksiz sözleri samraşdyrды, soñra bolsa, hökmany suratda operatsiýa etdirmelidigini aýtdy. Ol Tantadaky¹ hirurgyñ, onuñ bir aýdan gijā galman yüz tutmaly arçynyñ adyny hem aýtdy. Ýogsa, dürtme kör bolup galjagynam duýdurды. – Ýanyña on kuruş töweregi pulam alaý – diýip, wraç sözünüñ yzyyny ýetirdi.

Ol onuñ yüz tutup biljek ýeke-tāk adamdy, sebābi mugt bejerýārdi, irde-giçde açyljak bolsa, ýatan bagtyny açjagam şol ýalnyz kişidi, sebābi eden işiniñ deregine hiç zat talap edenokdy, emma oña şonda-nam nep bolmady. Ol onuñkydan, edil girişi ýaly, tüm garañky körlügi bilen tirkeşip çykды. Umyt edil güller ýaly tiz soldy...

Öye gelip, biçāre aýal ārine hemmesini gürrüñ berdi. Ol onuñ gazaba mūnerinden öler ýaly gorkýardy. Ýöne ol sabyrly hem merdana kişi ertir, alla oñlasa, on kuruşy tapyp, Tanta gideris diýip, oña göwünlik berdi, bugdaý sözi bilen hemaýat etdi. Eger başga wagt bolan bolsady, onda ol ony Kairede ākiderdi. Biçāre aýal yürekde ýagşy umyt besläp uklady.

Bu yeriñ wraç operassiýa üçin nāçe töle-meli diýýār?

Ār-aýal ertesi ir bilen şāher ýoluna düşdi. Aýaly goñşulardan dile-nip alnan eşegiñ üstündedi, āri bolsa onuñ gapdalyndan germeçläp barýardy. Garşydan yeñiljek şemal öwüsýār. Eger – de şu dert bolmadyk bolsady, onda hāzir onuñ başy gök dirārdi! Ol āriniñ ni-reden pul tapanyyny bilenokdy. Ýöne ol bu barada kelle dōwūbem oturanokdy, sebābi onuñ göwnüne āriniñ elinden gelmejek zat yok ýalydy. Gör ahyry, onuñ basan yerinden ot çykýar. Olar Tantana göz doktorynyñ jaýyny gözlāp tapdylar-da, wraçyñ kabinetiniñ agzyna nobata durdular. Ine-de, biçāre aýal gözsüzlere göz edilýān jadyly otaga girdi. Wraçyñ usully barmaklary onuñ gāzlerine galtaşды. Heññamyñ tigrine taýak sokulyp saklanan ýaly boldy. Ahyrynda wraçyñ özi dillendi:

– Operassiýa etmeli! Özem bir hepdeden gijikdirmeli dāl.
Soñ üstüni ýetirdi:

– Munuñ üçin on gineý tölemeli bolarsyňyz.

– On gineý??!!

Bu sözi eşidip, olar serpmeden gaýdan ýaly boldular, ýöne är-ä howsurap, honda böküp düşmedi, aýalam özünden gidip ýykylmady... Aýal biçäre siliň öňünden gaçýan ýaly kabinetden atylyp çykdy, äri bol-sa wraça az salym tiňkesini dikip durdy-da, onuñ yzyna düşdi. Ýöne, nämedir bir zatlary samraşdyryp, şobada yzyna, kabinete dolandy.

Belki, kabul edeňiz üçin alnan on kursuňyzyň deregine bir damjajyk derman damdyryp berersiňiz?

Onuñ ýüzi kürşerdi, gözyaş damjalary togalanyp gaýtdy.

On gineý! Beýle puly nireden alayyn men?!-diýip, ol ýarym ýaş bolup özelendi.

Ýeri bolýa, men seň üçin alty gineye edeyin.

Şeý diýip, wraç oňa gapyny görkezdi. Ol operasiýanyň nyrhyny dört gineý arzanladyp, bu garyba ullakan ýagşylyk edendirin öýdýärdi, ondan alkyşa garaşýardy. Eger ol häzir öz rehim-şepagat eden bendesiniň ýüregindäkini bilip bilsedi, onda onuñ geň galmakdan hem gorkydan ýaňa zähresi ýarylardy. Çünki, ýowuz ýaňsylama sebäpli, garybyň ýüregi gahardan hem, wraçy öldürmek isleginden dyňzap durdy. Operassiýanyň nyrhyny kemeldip, hakykatda näme diýmekçi boldy? Eýsem, onuñ ýaly gedaýlar alty gineýi nireden tapsyn ahyryn? Onsoňam, olar üçin alty gineý boldy nä, on gineý boldy nä.. milli-on gineý boldy nä?... Heý, tapawudy barmy?... Bu bir adamdan on metr ösmegi talap edip, soňam, oňa rehmiň inenden bolup, alty metr össeňem bolýar diýen ýaly bir zat ahyry..

Nazary maglumat: Nowella barada düşünje.

Nowella özüniň häsiýetine we kompozision gurluşyna görä anektodlara-şorta sözlere ýakyndyr, Olaryň ikisinde-de sýužet garaşylmadyk ýagdaýda birden çözülýär.

Emma nowella anektodlara garanda, göwrüm taýyndan uly bolýar. Beýle bolmagynyň sebäbi-de nowellada gahrymanyň häsiýeti we onuñ ýüze çykmagyna sebäp bolýan waka anektodakydan giň suratlandyrylýar. Bu meselede nowella hekaýa ýakyndyr.

Epiki žanryň kiçi formasynyň bir görnüşi bolan hekaýa-da köplenç, bir ýa-da iki waka suratlandyrylyp, bir ýa-da iki-üç töwereginde bolan gahrymanlaryň häsiýetiniň käbir taraplary açylyp görkezilýär. Hekaýadaky sýužetiň esasynda ýatýan garşylyk nowelladaky ýaly kulminasiýa ýakynlaşyberende, birden ýitileşmän, ösmän, baglanyşdan başlap, kem-kemden ýaýbaňlanýar.

Nowella we hekaýa durmuşyň aýry-aýry möhüm wakalaryny suratlandyrmak üçin oňaly formadyr. Epiki žanryň bu görnüşleri özleriniň sýužeti, kompozissiýasy taýyndan poweste, romana garanda has ýönekeýdir. Şeýle-de bolsa nowellanyň, hekanyň hem çylşyrymly tarapy

bardyr. Olarda az sanly gahrymanyň, az sanly wakanyň içinde edýän hereketini suratlandyrmak bilen durmuşyň tipik hadysasynyň mazmuny, tipik häsiýetler açylyp görkezilýär. Kiçi formada ony açyp görkezmek, bir tarapdan, çylşyrymly bolsa, ikinji tarapdan, ol ýazyjynyň ussatlygynyň kämilleşmegine täsir edýär.

Türkmen edebiýatynda esasan hem nowella ýazmak bilen meşgullanýan ýazyjylar N. Saryhanow we G. Gurbansähedowdyr.

«Görer gözüň gymmaty» nowellasy boýunça pikriňizi ýazyň!

Ýazdy: _____

Esasy öňe sürýän ideýasy: _____

KITAP

Özine has häsiýeti:

Weziýeti we problemasy:

Wakalaryň bolan ýeri:

Çözüdi:

Sýujeti

Başlanyşy _____

Dowamynda

Şahsy jogabyňyz:

Baglanyşygy

Emotsiýaňyz

Biz bu temada ýazyjynyň terjimeleri ýazan eserleri, erteki hekaýalary bilen tanyşýarys.

Gurbandurdy Gurbansähedow

(1919–1992)

Gurbandurdy Gurbansähedow Türkmenistanyň halk ýazyjysy, terjimeçi, edebiýatşynas.

Ol 1919-njy ýylyň 5-nji oktyabrynda Mary welaýatynyň Sakar-çäge etrabynyň Garaýap obasynda eneden dogulýar. Ol orta mekdebi, soňra Aşgabatdaky mugallymçylyk institutyny üstünlikli gutarýar.

G. Gurbansähedow döredijilik işine talyp ýyllary (1939) başlaýar. Onuň «Toýly Mergen», «Ýürek daş däl», «Suraý», «Söýseň», «Mähriban adam», «Kyrk teňňe», «Çakylyk» diýen ýaly eserleri türkmen edebiýatynyň altyn hazynasyna uly goşant boldy.

G. Gurbansähedowyň «Hang», «Jennet», «Dökülmedik gan», «Tawus», «Azaşan ýigit», «Duzuň tagamy» diýen sahna eserleri tomaşaçylaryň söýgüsini gazandy. Onuň «Aýratyn tabşyryk», «Soňky ýol», «Çöl», «Gämiçiniň jany bir» diýen çeper filmleri türkmen kino sungatyny baýlaşdyrdy. Onuň «Akmak patyşa», «Arwah», «Enäniň tabşyrygy» diýen ertekileri ýaş okyjylaryň söýgüli eserleri boldy.

G. Gurbansähedow ömrüniň soňky ýyllarynda «Kärizden çykan adam», «Kesekliden» hekaýalaryny ýazýar.

Gurbandurdy Gurbansähedow 1992-nji ýylda aradan çykýar. Gurbandurdy Gurbansähedow öz halkynyň, öz döwrüniň perzendi. Onuň eserleri okyjylaryň ahlak, ynsap, lebiz, gaýrat, namys duýgularyny ösdürýär.

Aşakdaky maglumatlaryň dogry we nädogry wariantlaryny goýup tapyň!

	Maglumatlar	Dogry	Nädogry
1.	Onuň «Aýratyn tabşyryk», «Soňky ýol», «Çöl», «Gämiçiniň jany bir» diýen çeper filmleri türkmen kino sungatyny baýlaşdyrdy.		
2.	G. Gurbansähedow döredijilik işine okuwçy ýyllary (1939) başlaýar.		

3.	Onuň «Akmak patyşa», «Arwah», «Enäniň tabşyrygy» diýen ertekileri ýaş okyjylaryň söýgüli eserleri boldy.		
4.	G. Gurbansähedowyň «Hang», «Jennet», «Dökül-medik gan», «Tawus», «Azaşan ýigit», «Duzuň ta-gamy» diýen romanlary bar.		

*Bu hekaýadaky waka nirede bolup geçdikä?
Çerkez Durdyýew nähili horluklary gördükä? Näme sebäpden
ýazyjy hekaýany «Kärizden çykan adam diýip atlandyrýar?
Geliň bilelikde öwreneliň!*

KÄRIZDEN ÇYKAN ADAM

(Hekaýa gysgaldylyp alyndy)

Enkewedeçiler öz gurbanlarynyň jesetlerini ýer astyna duwlamaga hem ýaltanýardylar. Olar ýüzlerini garaňka tutup, jesetleriň bir bölegini Aşgabadyň demirgazygyndaky ulgam-ulgam gum depeleriniň içine eltip, zyňşdyryp gaýtsalar (aç börüler olary daňyň ataryna hem ýetirmän, lakluk atyp, ömür äleme gelmedik ýaly edýärler), bir böleginem Köpetdagyň eteginde atam döwründe gazylyp, biziň günlerimizde gurruk guýa dönen kärizlere taşlaýardylar.

Çerkez Durdyýewem kärize taşlanan üçüň biridi. Ol ýoldaşlaryny tananokdy. Çerkez olaryň ýüzlerini enkewedäniň gan ysy kokap duran zeýli ýerzemini de atyljak bolup durkalar, çala bir görüp galypdy. Olaryň biri ýaşy köp bolsa, ýaňy otuzy basmarlan uzyn boýly hortaň kürt ýigididi. Ikinjsem şonuň bilen deň-duşragadan goňras-garamtyl saçly saryýagyz bir rus ýigididi. Üç adama alty ýerden başataryň gara nili gezelende, Çerkez ýumrugyny gazap bilen düwüp, bir zatlar diýjek boldy, emma dili aýlanmady-da durubardi. Kürt ýigidem ýüzüni duw-ak edip, şunça gulkunsa-da, bogazy dolup, sesini çykaryp bilmedi. Diňe hyrçyny dişläp, başyny ahmyrly ýaýkamak bilen çäklendi. Rus ýigidem özüne gezelen tüpeňleri görüp, başda aljyrap özüni ýitirjek ýaly edenem bolsa, derrew özüni ele aldy. Ol: – Wagşylara nälet!... – diýip, gazaply gygyranda bolsa, alty ýerden yzly-yzyna atylan ok olaryň üçüsini-de ýere ýazdy. Ýanlary zemmerli iki sany daýaw pyýada gapdaldaky gara gapynyň ýeňsesinde olaryň atylmagyna garaşyp duran bolmaga çemeli. Atuwa ýolbaşçylyk edip duran agzy zybrym altyn dişli kapitan olaryň gelip girenini görüp:

– Ýok ediň!... – diýip, goluny Köpetdaga tarap salgady.

*Çerkez
Durdyýewi nirä
taşladylar?*

*Bu yerde haýsy
milletiň ýigitleriniň
batyrlыgy
görkezilýär?*

*Bu waka
näçenji ýyllarda
bolduka?*

1937-nji ýylyň awgustynyň aýaklarydy. Gije ýarym-
dan agan hem bolsa, howa entegem gaty yssydy.

Olary ilki gürlegüjügiň öýjügi ýaly agzynyň töwere-
gi gümmezekläp, tegelenip duran kâriz guýusynyň
alkymynda çadyrly at pyrgunyndan ýeke-ýekeden
süýrâp diýen ýaly düşürdiler. Soňam ýeke-ýekeden
hallan göter edip, agzy garalyp duran kâriz guýusyna
taşladylar. Ilki taşlanan kürt ýigidi boldy. Onuň yzy
bilenem rus ýigidi taşlandy. Çerkezem olaryň üstüne gütläp düşdi.

Şoňa çenli özüni bilmän, huşuny ýitirip ýatan Çerkeziň birden gu-
lagyna hümürdi eşidilen ýaly boldy. Kimdir biri:
– Bu günlükçe bessir-dä. Şu günä maslyk çekip, halys ýadadygam.
Gaýtsak nädýä?!... – diýip, ýoldaşlaryna maslahat saldy. Kimdir birem
çekip duran otly çilimini guýynyň içine pitikläp goýberdi-de:

– Münüň!... – diýip, teklipt etdi. Olar şondan soň eglenmediler. At
pyrgunyň köne tigirleriniň jygyldysy barha daş-
laşyp, ahyr gulakdan ýitdi. Diňe şondan soň özüniň
ölmändigini, sag egniniň bolsa edil hanjar urulýan
ýaly agyryp, elini gozgatmajak bolýandygyny duýup
galdy.

*Pyrgun- ulag
şol ýyllarda ata-
basyna goşu-
lan.*

Onuň birden ýoldaşlary-da ýadyna düşdi. Belki,
olaram diridir?! Şeýle bolaýsa, nähili oňat bolardy!

Onuň kem-kemden garaňka hem gözi öwrenişdi.
Ol gyssanyp, çep eli bilen gapdalynda keserilişip
ýatan ýoldaşlaryny sermeleşdirdi. Näçe sermese-de,
peýdasy bolmady. Olar dirä meñzeş däldi. Olaryň
eýýäm maňlaýlary-da, duluklary-da, boýunlary-da
buz ýalydy.

*Guýudakylaryň
ählisi
dirimikä?*

Birdenem çirlentgileriň sesiniň arasy bilen
nähilidir bir çakyr ses gulagyna ilen ýaly boldy.
Enkewedeçiler örän hilegärdiler, belkem, olaryň jan
barlap görmek üçin yzlaryna dolanan bolaýmaktary-
da mümkindi.

*Nämäniň
sesi Çerkeze
eşidilýärdi?*

Çerkez durşuna göz bilen gulaga aýlanyp
diňşirgendi. Ýene-de şol ýakymsyz ses gaýtalandy.
Gaýtalanany kem bolmady. Ol gündizine ýatyp, gi-
jesine aw gözläp, guýularyň depesinde gaýyp ýören
baýguşyň sesidi. Eýsem-de bolsa, ätiýajy elden
bermeli däldi. Birsellem, başarsaň, sagat çeme-
si gymyldaman, sessiz-üýnsüz ýatmalydy. Emma
Çerkeziň egniniň agyrysý hem hut ýüregine düşüp,
alyp barýardy. Şol sebäplem ol aram-aram hyklap dem alýanyny
hem duýman galýardy. Çerkez çirlentgileriň sesine gulak asyp, ýene-
de esli wagt diňşirgenip ýatdy. Ahyrda bu guýudan çykmagyň heý,

bir alajyny edip bolmazmyka diýip, ýokarsyna garady. Onuň gözüne düýp-teýkarsyz tümlügiň içinde ýylpyldaşyp duran ýyldyzlardan başga zat görünmedi. Soň ol guýynyň inine-boýuna göz aýlady. Çerkeziň çakyna görä, guýynyň ini metr gowrak, çuňlugam iki ýarym-üç metre golaý bardy. Beýle çuňlukdan ýeke eliň bilen çykмага hyýal eder ýaly hem dälidi. Iki aýagyňy iki böwrüne diräp, iki eliňi söýget edinäýeniňde, çykyp biljek gümanyň ýokdy.

Onda näme etmeli? Çerkez soňra sagyna-soluna garanjaklap, guýynyň böwürlerine seretdi. Guýynyň böwürleri hoňkaryşyp, garalyp ýatyrdy. Käriziň suwy birçak kesilen bolmaga çemeli. Käriz suwly bolsa, ýeňil düşjekdi. Suwuň akýan tarapyna emedekläp gidibermelidi. Ol seni ahyrda düz meýdana alyp çykardy. Emma häzirki ýagdaýda nätmeli? Haýsy tarapa gitmeli? Eger daga tarap gitseň-ä, işiň gaýdany, kärizgenleriň öz dilinde aýdanyňda, guýulary birleşdirýän söw, ýagny ýapjagaz ahyrda baryp, dagyň astyndaky köle dirär. Şonuň üçinem daga tarap gitmek bolmaz. Aşgabada tarap gitmeli. Aşgabadyň haýsy tarapdadygynam gije guýynyň içinde nähili kesgitlejek? Çerkez ýoldaşlarynyň maslygyna ýassanyp, ýene-de esli wagt oýlanyp ýatmaly boldy. Birdenem suwuň beýikden pese akýandygy ýadyna düşüp, guýynyň iki tarapyndaky agyzlary hoňkaryşyp duran söwleriň beýikligini hem pesligini çak bilenräk hem bolsa, barlaşdyryp gördi.

Haýsy tarapyň beýik, haýsy tarapynyňam pesdigini anyk takyklar bilmese-de, bagt töwekgel, çep egnine tarap gyşarmagy yüregine düwdi. Käriz suwsuzam bolsa, içi çygdy. Çerkez çep tirsegini ýere diräp, suwuň içi bilen öňe süýşüp ugrady. Ol ýarym sagat çemesi süýşeninden soň, ikinji bir guýa baryp ýetdi. Yetse-de yetdi welin, garaňkynyň içinde üýşüp ýatan adam süňkleri bilen çakyr kelle bir zada eli degip, tisginip gitdi. Onuň göwnüne bolmasa, kimdir birem guýynyň agzyndan oňa seredip duran ýalydy. Çerkez ýaýdanjyrap, ýokarsyna garanda, haýsydyr bir wagşy haýwanyň lowurdap ýanyp duran gözleri göründi. Şagal ýa tilki bolsa, ne ýagşy, birden hepdeläp awuny alyp bilmän ýören aç böri bolaýsa nätjek? Eger şeýle bolaýsa, onuň janly lukma gözi düşüp, özüni guýa oklaýmagy-da mümkindi. Öňem öl-myžžyk Çerkezi birden sowuk der basdy. Nätmeli? Nätmelidigi belli. Garaşmak, ýeke minut-da garaşmak mümkin dälidi. Çerkez döşüne direlip duran maň goýnuň omaçasý ýaly bir süňki hasyr-husur garbap alagadan, çep eliniň tersi bilen ýanyp duran goşa göze tarap zyňyp goýberdi-de, ur-tut gapdalyndaky go-waga sümülmek bilen boldy...

Çerkez nirä
süýşüp
ugrady?

Çerkez guýynyň
agzynda
nämäni görýär?

* * *

*Çerkezi näçe
gunläpsorag
edýärler?*

bolýamyşyň? – diýip, Ogulnabat hem Çerkeziň gapdalynda oturyp, ýüzüne çişirilende, Çary Hanow:

*Kime halk duş-
many diýen
töhmety
atdylar?*

– Çerkez dostmy, duşman, o zatlaryň gürrüni soň ederis, Ogulnabat. Häzir elini-ýüzünü ýuwdurmaly, eşigini çalşyryp, muny ilki bir adam keşbine getireli – diýdi. Çary Hanow onuň öňi bilen köynegini çykaryp, ýarasyny synlady. Çerkeziň sag eliniň yeňsesinden iki ok bir ýerräkden girenem bolsa, näme üçindir, bir yerlerde saklanyp galan bolmaga çemeli.

*Kim
ýaralandy?*

– Muny ertire galdyrman, häziriň özünde operasiya edip, oklaryny çykarmaly. Ýarasy eýyäm iriñlejek bolupdyr. Ertire galsa, has-da erbetleşmegi mümkin – diýip, Çary Hanow gyssanyp, «Tiz kömegi» çagyrdy. Ol gelyänçä, Ogulnabat hem myhmanyňa hasyr-husur çay-çörek berdi.

Ogulnabat adaty bir öý hojalykçy bolsa-da, operasiýanyň nämedigini bilýärdi.

– Indiden soň keselhanada nobatçy lukman bilen ukol-pukol edýän şepagat uýasy bolaýmasa, başga adam-a ýokdur. Munuň ýaly çylşyrymly operasiya bir özüne başardaýarmyka, Çary? – diýip, ol birahatlanyp başlанда: – Bir özüme başartmaz öýtsem, Hannasowyň yzyndan adam ýollaýaryn – diýip, hirurg geýinmäge durdy.

Hirurg Çary Hanowyň eýyäm ady bize tanyş bolan Maral Garajayewa diýen örän düşbi hem tejribeli şepagat uýasyndan başga iki sany kömekçisi bardy. Olaryň birinjisi Çerkez-de, Haky-da medinsititutda Çary Hanowyň elinde okapdy. Geljekde oñat hirurqlar edip yetiştirmek tamasy bilen olary özüne kömekçi edip, seçip alan hem Hanowyň özüdi...

...Hannasowy çagyrmaly bolmady. Ol hirurg bilen tirkeşip, onuň kabinetine girdi. Girip-girmänem:

- Oña näme boldy? – diýdi.
- Oña bolanda, kim bolýa? Çerkez Durdyýewmi?
- Hawa, Çerkez Durdyýewe!

– Atypdyrlar. Iki ýerinden ok degipdir. Oklaryň ikisem, ana, jamda ýatyr.

Hannasow oklary alyp, eýlesine-beýlesine serediş-dirip, ýene öňki ýatan ýerine şarkyldadyp oklady-da:

– Kim atypdyr? - diýip sorady.

– Siz menden sorag edýäňizmi ýa bolan zady bilesiňiz gelýämi?

Hannasow barha sesini gataldyp, özüniň öteräk geçenini gijrägem bolsa aňyp:

– Çerkez Durdyýew meniň doganym bolmasa-da, işdeş ýoldaşym. Ýoldaşymyň başyna düşen işi meniňem bilmegim gerek ahyry. Ýa men ýalňyşýanmy, ýoldaş Hanow? – diýdi.

– Yürekdeşlik gowy zat, elbetde.

– Gowy zat bolsa, menden ýaşyrmaň-da, aýdyň.

– Aýtsam... seniň ýoldaşyňy enkewedeçiler atypdyrlar.

«NKWD» sözünü eşidende, Hannasowyň ýüzi-gözi üýtgäp gitdi. Hanowyň göwnüne bolmasa, onuň elleride sandyran ýaly boldy.

– Enkewedeçileriň atan adamyny siz neneň yürek edip, operasiýa edip bildiňiz? – diýende bolsa, sesi-de sandyrap çykdy.

Çary Hanow irugiç şeýle gürrüňiň boljagyny aňýardy. Aňyşy ýaly hem boldy. Emma ol birjik-de ýaýaplaman:

– Men öz ynsabymyň emrine görä hereket etdim – diýip, jogap berdi.

– Enkewedeçiler öz edýän işlerini bilýändirler. Olar päk ýürekli adamy atmazlar – diýip, Hannasow hüjümini dowam etdirdi.

– Olar diňe duşmana ýarag gezeýändirler. Şol pursat Maral sesini çykarman, gelip girdi.

çagyryar – diýip, Maral jogap berdi.

– O meni nätjekmiş? Ýatsa bolmaýamy arkaýyn.

– Bilemok. Çagyr diýýär.

Çary Hanow çykyp gitdi.

Haky Hannasow öz ýanyna baryp, ýüzünü turşadyp gaýdanyndan soň, keselhananyň işgärleriniň arasynda bir galagoplugyň dörändigini Çerkez hem aňan bolmaga çemeli. Çary Hanow oňa hiç zat aňdymazlyk üçin, bärden ýylgyryp bardy-da:

– Näme, ýaraň azar berýärmí? – diýip sorady.

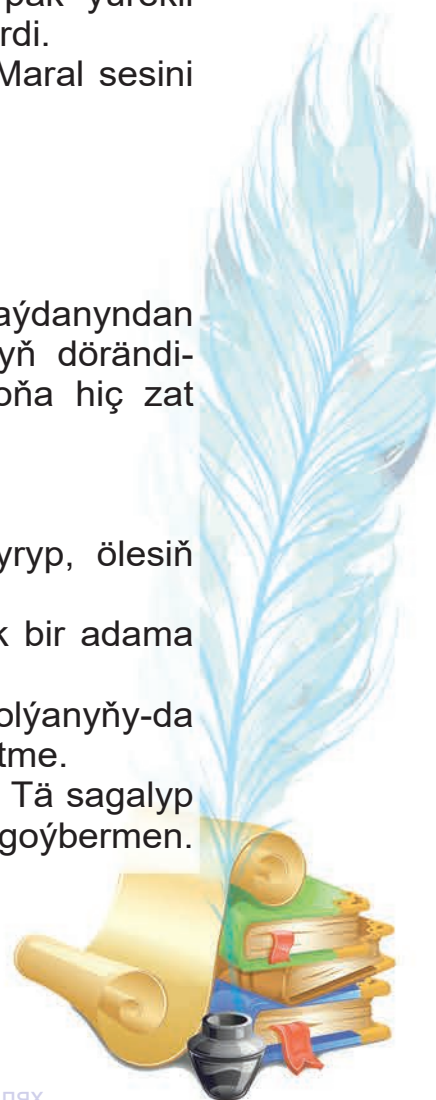
– Aý, ýara hiç-le.

– Näme üçin hiç? Ýa arkaýyn ýatman, ýaraňy azdyryp, ölesiň gelýärmí?

– Men indi ölümden gorkamok. Men özüm sebäpli päk bir adama töhmet edilmeginden gorkýan.

– Men seniň mert ýigitdigiňi-de, maňa näme diýjek bolýanyňy-da bilýän, Çerkez. Emma sen meni çigit ýalyjagam gaýgy etme.

Men öz ýörejek ýolumy bilýändirin. Sen özüňi gaýgy et. Tä sagalyp aýak üstüne galýançaň, men seni bu ýerden hiç ýere goýbermen.

Шонуң үчинем adamlary ikiýana gatnadyp, azara goýup ýörme-de, arkaýyn ýat.

Goňşy palatada özüň ýaly bir kişi içini tutup, uwap ýatyr. Ýene ýarym sagatdan biz ony operasiýa etmeli. Nähili boljagam entek belli däl...

Çary Hanow kabinetine dolanyp gelende, Maralyň Hannasowa ýüzlenip: «Adam boluň, adam!...» diýen diňe iki agyz sözünü eşidip galdy. Hannasow oňa jogap berip ýetişmedi. Hanow gahardan ýaňa ýüzünü duw-ak edip duran Marala ýüzlenip: – Bäşinji palatadaky nähoşy operasion jaýa eltiň. Menem häzir ýoldaş Hannasowy alyp bararyn – diýdi.

Maral Hannasowyň ýüzüne alarylyp, tasanjyrap çykyp gitdi. Çary Hanowam gyssanman çilim otlap, Hannasowyň ýüzüne dikarynlap garady-da:

– Siz onda öz ýoldaşyňyzam duşmandyr öýdýäňizmi? – diýip sorady.

– Başga hili bolmagy mümkin däl.

– Ýalňyşyaňyz, ýoldaş kömekçi! – diýip, hirurg onuň pikirine garşy çykdy.

– Beýle zat Çerkez Durdyýewe sürtseňem ýokuşmaz. Sen bile okasaňam, belki, ony tanan dälsiň. Men welin gaty belet.

O meniň gözümiň öňünde ulalyp ösdi. Ol-a, bir. Ikinjidenem, meniň üçin, meniň kârdeşlerim üçin, diýmek, seniň üçinem dünýäde bir duşman bar. Oñada ölüm diýilýär. Eşidýäňmi? Ölüm! Meniň wezipäm, diňe bir meniň däl, seniň-de wezipäň, aslynda ady lukman bolan adamlaryň hemmesiniň wezipesi keseldir, ölüme garşy göreşmekden ybarat. Biziň başga wezipämiz, biziň başga borjumyz ýok. Şol nukdaýnazardan seredeniňde, men Çerkez Durdyýewi operasiýa etmek bilen ýalňyşandyryn öýdemok. Şonuň üçinem biderek ýere jedel edip, meni-de, beýlekileri-de işden goýup oturmaň. Ynha, bir adam iki gün bäri ölüm bilen ýaka tutuşyp ýatyr. Ýörüň, baralyň-da, ony ölümden halas edeliň.

Geliň, ara alyp maslahatlaşalyň!

1. Gurbandurdy Gurbansähedow «Kärizden çykan adam» hekaýasyny haçan, näme barada ýazypdyr?
2. Bu hekaýadaky waka nirede bolup geçýär?
3. Çerkez Durdyýew nähili horluklara sezewar bolýar?
4. Çerkez Durdyýewiň çeper keşbi nähili täsir döredýär?
5. «Kärizden çykan adam» hekaýasyny ata-eneňize-de okap beriň.

Goşmaça okamak üçin. Gurbandurdy Gurbansähedowyň «Enedir-ene» goşgusy okamaly.

«Kärizden çykan adam» hekaýasyma öz pikriňizi ýazyň!

Ýazdy: _____

Esasy öňe sürýän ideýasy: _____

KITAP

Özine has häsiýeti:

Weziýeti we problemsy:

Wakalaryň bolan ýeri:

Çözüdi:

Sýujeti

Başlanyşy _____

Dowamynda

Şahsy jogabyňyz:

Baglanyşygy

Emotsiýaňyz

ЎЎТГЕЎИК ОБРАЗЛАР

ГАЎТАЛАМАК

1. АЎакдакы берлен eserleriň annotasiýalaryny okaň. Her bir kitabyň haýsy janra degişlidigini anyklaň. Ő Umarbekow bu hekaýasyny näme üçin «Kyýamat günü bergisi» diýip atlandyrýar?

A. Bergisi barmyka?

B. Algysy barmyka?

Ç. Bir ynsana kepil boldumyka?

D. Őlen adama bergisi barmyka?

Ine, muňa ýigrimi ýyldan geçip gitdi. Haýdaraly ne onuň ogluny baryp gördi, ne-de habar berdi. Taşlap giden iki sany goýny kyrkdan geçdi. Başga goýunlara goşulyp gitmesin, birden geläýse tapmak kyn bolar diýip, Sersenbaý ata hemmesiniň boýnuna gyzyly esgi daňyp çykdy. Emma ol gelmedi. Dirimi, ölümi-hiç kim bilmeýär. Sersenbaý atanyň barmadyk edarasy, soramadyk adamy galmady. Familiýasyny, adresini bilmänden soň, tapmak aňsatmy näme?... Sersenbaý aganyň mertligini suratlandyryň! Eger sizde kimdir biriniňşeýle karzy bolsa nähili ýol tutardyňyz?

Jogap: _____

Bellik: _____

2. АЎакдакы goşgy setirleri gündogar edebiyatynyň görnükli wekilleriniň haýsy birine degişli? Goşgy bentlerinde nähili gylyk-häsiýetler barada aýdylýar? Dostluk barada nämeleri aýdyp bilersiňiz?

Dost tutun sen aňly hem dogry kesden,
Müň agaç daşda dur gylygy pesden,
Iç eger bilimli zäher berse-de,
Ýere dök derman-da ýetse näkesde.

Jogap: _____

Bellik: _____

Rubagy- dört setirden ybarat bolan özbaşdak şygyr formasydyr. Rubagynyň setirleri a, a, b, a ýaly kapyýalaşyp, onda gutarnykly bir pikir aňladylýar. Őzbekistanyň halk şahyry Ykbal Mürze «Ene toprak» goşgusynda watany kimlere deňeýär? Tulparlaryň dükürdüsi diýende nämä düşüýärsiň?

Ýüregimde tulparlaryň dükürdisi,
Haýsy ýurduň bardyr beýik Teýmirleri?
Ýalynlardan aman çykan Semurglary,
Sen ezizsiň, mukaddessiň, eý, seždegäh,
Őzbekistan, ata mekan, ene toprak!

Jogap: _____

Bellik: _____

3. Anton Pawlowiç Çehowyiň «Ýogyn bilen inçe» hekaýasynda ýazyjy öz ýaşan döwründäki jemgyýetçilik durmuşy, onuň orta çykan adamlary, olaryň eýeleýän gatlaklary we bu gatlaklaryň özara gatnaşygy barada gürrüň edilýär. «Ýogyn bilen inçe» hekaýasynda awtor öz ýaşan döwrüniň we jemgyýetiniň adamlaryny, olaryň özara gatnaşygyny suratlandyrýar. Mişa bilen Porfiriý nähili dost bolupdyr? Siziň hem dostuňyz barmy? Inçäniň häsiýetlerine pikiriňizi ýazma görnüşde ýazyň!

Jogap: _____ Bellik: _____

Satiriki obraz – satirada–da adam häsiyeti gülküli formada suratlandyrylýar. Ýöne ol gülki ýumaristik gülküden tapawutlanýar. Satira-gahrymanyň häsiýetiniň otrisatel taraplarynyň üstünden gülünýän gaharly, awyly gülküdir.

Ýumaristik obraz – käbir adamlaryň asyl boluşy gülküli bolýar. Ýazyjy şonuň ýaly adamlaryň gylyk-häsiýetini, boluşyny gülküli obrazda jemläp görkezýär. Ýumoristik gülki arkaly ýumoristik obrazlar döredilýär. Kemine drammasynda Keminäniň obrazy, «Keýmir Kör» pýesasyndaky Warryk Batyryň obrazy, «Bagtly ýigit» powestiniň birinji ýarymynda Annagulynyň obrazy, «Kopetdagyň eteginde» diýen romandaky Wüşiniň obrazy, N. Saryhanowyň «Giýew» diýen hekaýalar toparyny görkezmek bolar.

4. Şahyr Kemine «Halal gezer» goşgusyny nähili temada ýazýar?
A. Öwüt-nesihat B. Durmuşy C. Dostluk D. Adalatlylyk.

Sena bolmaz subhy-şamda,
Til-gybatda, gulak-tamda,
Kemine diýr, şu eýýamda,
Sogap ornuna kal gezer.

Bu setirlere garaýşyňyzy aýdyň! Sogap diýende nämä düşüňärsiňiz?
Aşakdaky grafalara ýazyň!

Jogap: _____ Bellik: _____

Seýitnazar Seýdi haýsy goşgulary ýazypdyr? Özbaşdak bilýänleriňizi aşakdaky jogaba ýazyň! Aşakdaky setirler haýsy goşgudan alnypdyr?

Tebibiň bolmasa duçar,
Niçik şypa tapar bimar,
Hassa galyp biygytyýar –
Awy berip harap eder.

Jogap: _____ Bellik: _____

Gazal – mesnewidäki yaly gazalyň hem her bendi iki setirden ybaratdyr. Emma onuň kapyýalaşmak kadasy başga hilidir. Galan bentleriň bolsa ikinji setirleribirinji bendiň setirleri bilen kapyýalaşyp, birinji setirleri kapyýasyz gelýärler. Gazal formasynda Gündogar edebiýatynyň Rudaky, Hafyz, Nowaýy, Nyzamy, Fizuly ýaly beýik şahyrlary köp eserler döredipdir. Bu goşgy düzüliş formasy-da iki setirden ybaratdyr. Gazal kapyýalaşyşy boýunça mesnewiden tapawutlanýar. Gazalyň birinji bendi özara (aa) kapyýalaşýar, emma soňky bentleriň birinji setiri boş, ikinji setiri bolsa birinji bent bilen kapyýalaşýar (ba, wa).

Ikileme (mesnewi) – «Mesnewi» arap sözi bolup, ol türkmençe ikileme diýmekdir. Mesnewi her bendi özara kapyýalaşýan (aa, bb) iki setirden ybarat bolan goşgy formasydyr.

Ikileme (mesnewi) goşgy formasynda köplenç uly sýujetli eserler ýazylýar.

5. Ашакда берлен eserleriň annotasiýalaryny okaň. Her bir kitabyň haýsy žanra degişlidigini anyklaň. Näme üçin şu žanra degişli diýip oýlaýarsyňyz, pikiriňizi delilläň.

A. ylmy fantastika

B. başdan geçirmeler

Ç. detektiv

D. Ähli jogaplar dogry.

Onuň öňüne nähilidir bir duman örtülip, gözünüň ümüzläp ugranyňy ilkinji gezek duýaly bäri dört aý geçdi. Duman gitdigiçe goýaldy, ol indi öz çagalaryny başga çagalardan, öz ärini beýleki erkeklerden tapawutlandyryp bilmän ugrady... Görgüli, derdine derman agtaryp nämeler etmedi! Hiçisinden delalat bolmady. Ýokardakam onuň derdini dep etmedi. Görer gözümi gaýtarar diýip, alla biderek ýalbaran eken. Perwerdigäriň öňünde onuň hiç hili ýazygy ýok, ol onuň öz ýaradan ter çemenleri ýaly päkize ahyryn! Keseki ýigitlere göz güldürmändi, gaş kakyp, erkekleriň ýüregine ot oklamandy, kişä bahylçylyk bilen bakmandy. Eýsem, günä işe, gabahat pişä gönükmedik gözler gözbaşy gömlen çeşme deýin gurap galybirmi.

Bu bölüme garaýşyňyzy aýdyň!

Jogap: _____

Bellik: _____

Nazary maglumat: Nowella özüniň häsiýetine we kompozision gurluşyna görä anektotlara – şorta sözlere ýakyndyr, Olaryň ikisinde-de sýužet garaşylmadyk ýagdaýda birden çözülýär.

6. Gurbandurdy Gurbansähedow «Kärizden çykan adam» hekaýasyny haçan, näme barada ýazýar? Bu hekaýada waka nirede bolup geçýär? Çerkez Durdyýew nähili horluklara sezewar bolýar?

«Kärizden çykan adam» hekaýasynyň baş gahrymany Çerkez Durdyýew.

Ol 1937-nji ýylda ýurtda bolan basa-baslygyň – jeza – sütemiň pidasy bolan ýüzlerçe günäsiz adamlaryň biri. Bu keşpde stalinçilik basa-baslyk zerarly elhenç günleri başdan geçiren adamlaryň keç ykballary jemlenýär.

«Kärizden çykan adam» hekaýasynda 1937–1938-nji ýyllarda bolan elhençlikler ähli halklar üçin iň agyr, pajygaly waka hökmünde örän täsirli hem dogruçyl näletlenýär. Bu berlen bölek boýunça öz pikiriňizi subutlandyryň!

Suratlandyrma: _____

Bellik: _____

Özüňize baha beriň. Näçe soraga jogap berip bildiňiz?

5-6 sany: örän gowy!

4-5 sany: gowy, ýöne sähel köpräk işlemegim gerek!

4 sanydan az: gowy däl, ençeme işlemegim gerek!

Edebiyat 7 [Tekst]: 7-njy synp üçin derslik / G.A. Soýunowa,
S 53 I.D. Arazow, S.N. Hidirow. – Daşkent: Respublika tälim merkezi,
2022. – 224-s.

ISBN 978-9943-8374-9-2

UO'K 821.512.164(075.3)
КБК 83.3(5Typ)

O'quv nashri

Tuzuvchilar:

Gulsere Soyunova, Isa Arazov, Sapargeldi Hidirov

ADABIYOT 7

(Turkman tilida)

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
7-sinfi uchun darslik

Suratçy *B. Urakov*
Redaktor *A. Alymjanowa*
Korrektor *Ş. Ahmedowa*
Rassom-dizaýner *Ş. Hojaýew*
Tehniki redaktor *Ye. Stepanova*
Sahypalaýjy *N. Ahmedowa,*
K. Hamidullaýewa

2022-nji ýylda çap etmäge rugsat edildi.
Ölçegi 70x90¹/₁₆. Ofset kagyzy. «Arial» garniturası.
Kegli 12. Ofset usulynda çap edildi. Şertli neşir listi 26,04.
Neşir listi 24,52. nusgada çap edildi.
Sargyt № 22-26.

PEYDALANMAGA BERLEN DESLIGIŇ YAGDAÝYNY GÖRKEZÝÄN JEDWEL

	Okuw- çynyň ady, fami- liýasy	Okuw ýyly	Dersli- gi alan wagty- ndaky ýagdaýy	Synp ýolbaş- çynyň goly	Dersligi tabş- yrandaky ýagdaýy	Synp ýolbaş- çynyň goly
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Derslik ulanmaga berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtaryp alnanda ýokarky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak tertibine esasanyp doldurylýar.

Täze	Dersligiň ilkinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy
Ýagşy	Sahaby gowy, dersligiň esasy böleginden bölünmedik. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzgylar ýok.
Kanagatlanarly	Sahaby ýenjilen, kä ýerleri çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden bölek ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly derejede abatlanypdyr. Goparylan sahypalary ýelimlenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Sahaby çyzylan, ýyrtyk, esasy böleginden aýrylan, ýyrtylan ýeri düşüp galan, kanagatlanarsyz derejede abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, listleri ýetişmeýär, çyzyp taşlanan. Dersligi gaýtadan dikeldip bolmaýar.